

TÉNYEK ÉS TANÚK

Balogh Edgár

Hét próba

Egy nemzedék története 1924—1934

Szolgálatban

Egy nemzedék története 1935—1944

Magvető Könyvkiadó, Budapest

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Balogh Edgár

HÉT PRÓBA

Egy nemzedék története 1924–1934

SZOLGÁLATBAN

Egy nemzedék története 1935–1944

Magvető Könyvkiadó
Budapest

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Hét próba második kiadás
Szolgálatban első kiadás

© Balogh Edgár, 1981

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SZOLGÁLATBAN

Egy nemzedék története

1935–1944

Találkozó

1

Négyéves koromtól kezdve huszonöt esztendeig éltem Pozsonyban, anyám szülővárosában, s most állampolgárságom rendezetlensége ürügyén Csehszlovákiából kiutasítva, újra kellett kezdenem az életet ismeretlen terepen, apám szülőföldjén. Ráláttam sok olyasmire, amit új ismerőseim és barátaim helyi körülményeikbe belefásulva már nem érzektek eléggé, s visszatekintésem abbamaradt csehszlovákiai pályámra állandó összehasonlításokra bízott, nyugtalanná tett és a dolgokba való beleszólásra ingerelt.

Ahogy átdöcögött személyvonatom az alföldi tájon s befordult a Királyhágó szurdokába, úgy sajgott fel a szüleim elbeszéléseiből és gyermekkori olvasmányaimból szőtt Erdély-kép, aggály és remény felhőjátékában. Napfényként ütött át az emlékfoszlányokon saját élményem: 1922-ben apám látogatóba vitt a nagyszombati szász rokonokhoz, bebarangoltam a tájat, s egy várrom magasából, szemközt a Vöröstoronnyal, öleltem magamba először az elődök földjét. Azóta egészen más, frissebb benyomások kereszteltek ezt a zsenge kötést, immár szászok nélkül, időben máig rukkolva. Csucsán túl befelé lejtett már a pálya. Kolozsvár felé közeledve Kuncz Aladár hívása zsongott fel: az új nemzedékről szólaltatott meg az Erdélyi Helikonban. S várnak a Jancsó testvérek, társaim az Adyharcban. Talán nem felejtettek el s nem tagadnak meg az Erdélyi Fiatalok falukutatói sem, évekkal ezelőtt az ő lapjukban fejtettem ki a Sarló programját. Tudhat rólam Szentimrei Jenő is, hiszen párhuzamosan jelentkeztünk beszámolóinkkal a budapesti Új Magyar Földben, s szí-

vemben volt Fábry Zoltán ajánlása Gaál Gábor folyóiratához, a Korunkhoz, melyet terjesztettem és társaim tanulmányaival láttam el, ahol azonban magam írással még nem jelentkeztem. Szlovenszón csupa ellentét meredt rám, ott végletesen sarkultak egymással szembe csoportok, lapok, mozgalmak, s mintha ott álmaimból csupa törmeléket hagytam volna hátra. Itt mi vár rám? Megtorpantak Romániában is az új magyar eszmélkedés különböző irányzatai? Leszállt a májusi est, cihelődtek tarisznyáikkal a bő szoknyás kalotaszegi asszonyok, befutottunk Kolozsvárra.

Negyven esztendővel Erdélybe érkeztem után igyekszem magamban felidézni új honszerzésem hangulatát. Ha nem is önéletrajz írása a célom, hiszen inkább egy férfikorba érkező nemzedék sorsát rögzíteném, itt nem kerülhetem el a magányos utas vallomását. Az egyéni azonban még a véletlenek hullámverésén át is a közösség sodrába jut, s már az is, hogy katonai ügyem rendezése véggett Prágában szerzett beutazási engedéllyel nem a kellő jelentkezési helyre igyekeztem, hanem a számomra ismeretlen Kolozsváron szálltam ki, pályáivet meghatározó társadalmi betájolódás törvénye volt. Itt lüktetett és dobogott mindaz, amiért új életre vállalkoznom volt érdemes.

Egy hitvány irattáskával s két fejben tartott címmel voltam felszerelve. Kolozsvárt aznap már csak arra telt időm, hogy az állomással szemben egyszerű szálláshelyet szerezzek. Másnap, 1935. május 19-én aztán nekiláttam az idegen városnak, hogy megtaláljam Gaál Gábort és Szilágyi Andrást. Az elsővel leveleztem már, a másikat az a rejtélyes öreg ajánlotta figyelmembe, aki Moszkva és Belgrád közt járva-elve hol Prágában, hol Pozsonyban tűnt fel, segített és tájékoztatott. Gaált hiába kerestem otthonában, a nyomdában volt, végül is az újságíróklub szigorú portásával üzentem neki, hogy a New York kávéházban várom. A Prager Tagblatot lapoztam, ezzel is jelezve, honnan érkeztem. Késő délután meg is állt aszta-

lom előtt egy szemüveges úr, és gyanakodva mustrálta kopott külsőmet. Ő volt az. Némi szorongással mutatkoztam be, mire megmagyarázta, hogy nyakkendő nélkül a klubba bemennem nem lehet. Most ez egyszer, kivételesen bevisz... Hazamenet később a sapkám is megszólta, ilyen ruhadarabról úgy ítélik meg az embert, hogy futballista, vagy éppenséggel kommunista. Első keresetemből tehát meg is vettem az illő nyakkendőt és kalapot.

Ennek az első keresetnek története van.

Gaál a tekintélyével bevitt az épület belső termében rejlő klubba, ahol törzsasztala már kíváncsian várt. Ez volt ama híres Dumaposta, egy akkoriban működő távirati ügynökség – a Dunaposta – után szabadon torzítva, helyét külföldi vendégeknek olykor ma is mutogatom (itt már senki sem emlékszik rája). Az első bemutatkozáskor aligha értettem a neveket, a következő évek azonban ide kötöttek, számomra is ez a kis társaság lett a refúgium. Kedves tréfára és személyi barátságra ült ide le minden törzsvendég a feketéjéhez, egymással akár szemben is álló lapok szerkesztői pihentek itt meg egymás jóindulatában egy-egy félórára. Eleinte nem értettem, hogyan kerül össze Szász Endre, a magyarpárti Keleti Újság főszerkesztője Jámbor Ferencsel vagy Barzilay Istvánnal, a zsidópárti (ez is volt) Új Kelet belső munkatársaival, s hogyan fut be épp ide a kiscgazdák Erdélyi Gazdasági Egyesületének Demeter Bélája meg a Korunk marxista írógarnitúrája is, belőle elsőnek a keresett Szilágyi András. Társalgás indult, kikérdezgettek, s én felszabadultan felelgettem, máris itthon találtam magam, bár Gaál szigorú arcára volt írva – igazán feleslegesen –, hogy csak óvatosan! G. G. (ahogy magát jelezte, s mindmáig emlegetjük is) a Dumaposta asztalánál egyszerűen hallgatott. Éveken át. Az előkelő hely a város szívében fedezéke volt. S akárcsak ő, hallgatott itt mindig a két művész is: a román Emil Cornea s a pipás Szolnay Sándor.

Ahogy hajtöröttel vagy menekülttel szokás, a kérdezősködők tulajdonképpen segítségüket ajánlották fel, s

megtudakolták, mire van szükségem. Bevallottam, hogy román katonai szolgálatomat kell utólag teljesítenem, ott eltart a király, s addig is megegyezésem van a pozsonyi Magyar Újsággal, hogy küldök innen néhány erdélyi beszámolót. Na és, folytattam (belül remegve) könnyedén, felajánlom írásaimat a Korunknak is, ha találunk közös tárgykört. Az arcok mozdulatlanok voltak. Csönd. Felállt Kőműves Nagy Lajos, azt hiszem, akkoriban állás nélküli újságíró, s udvariasan megkérdezte, érdekel-e a rullett? Fogalmam sem volt róla, hogy eszik-e vagy isszák, de nem árultam el magam (el is voltam képedve). Máris feltessékelt s vitt egy hátsó szobába, ahol javában nyüzsgött a szerencsejáték úri közönsége, nézzük meg, játék nem kötelező, csak ha kedvem van rá... Nem volt kedvem rá, s mikor visszajöttünk, Gaál már éppen cihelődött, s hívott magával. Kint öt százlejest adott át, előlegként, első Korunk-cikkemre. A teljes tiszteletdíj ezer lej lesz, sajnos, többet nem ajánlhat fel... Megegyeztünk a határidőben, s ezzel átengedett Szász Endrének, aki meghívott éjszakára. Felesége, Szappanyos Gabriella, már előre értesítve volt, szívesen látott, s annyi hányattatás után hirtelen előkelő vendégnek találtam magamat.

Tíz év múlva tudtam meg, hogy míg a rulettszobában jártam, a Dumaposta tagjai részben összeadták, részben előjegyezték a pénzt, hadd legyen keresetem a Korunknál. A lap (akkor ezt sem tudtam) cikkeiért ekkora tiszteletdíjat senkinek sem tudott fizetni.

Másnap Demeter Béla legénylakásán kaptam állandó szállást a Karolina téren. Reggelente mély harangzúgás töltötte be a szobát, s ebben az ünnepélyes hangzuhatagban állított be értem Szilágyi András. Napról napra együtt mentünk a New Yorkba, ahol a reggeli mellé felszólítás nélkül tintát és tollat is felszolgáltak. Ő egy katonaeposzon dolgozott, Puskin *Anyegin*-jére gondolva (sohasem készült el vele), én Korunk-cikkemet írtam, minden legkisebb változtatás után egész oldalakat újramásolva, úgy, hogy halomra gyűlt a márványasztalon az össze-

gyűrt papiros. Cikkemmel tulajdonképpen elbúcsúztam Csehszlovákiától, elcsatornázva felgyülemlett keserűségek áradatát. Nemzedékem harcát idéztem fel, a küzdelmet új valóságszemléletért és népszolgálatért, még egyszer tiltakozva minden megalkuvás és félbemaradás ellen. Nem kíméltem barátaimat sem, akik nem tudtak a végső-kig követni, s megragadhatóbb lehetőségekkel próbálkoztak a csehszlovákiai magyar irodalom és művészet terein. Akkor ki kellett robbannia belőlem minden panasznak, még ha a történelem örvénylő menetében később újra meg újra találkozhattam is közös férfimunkára a haragomban elmarasztaltakkal. A cikk túlzásai ellenére tisztító hatású volt; megjelenése után szerre érkeztek a levelek, s közös irányvonalba igazította magát a legtöbb sértett, többé-kevésbé kényszerű epizód szerepei helyett a teljesebb, a valóbb, az igazabb magatartás erkölcsét vállalva.

Szükséglet és szolgálat, valóság és irodalom, népiség és értelmiség új feladataival most már örökölt új hazámban kellett szembenéznem. Igaz, Demeter Béla kétlovas hinton vitt el a rendőrségre jelentkezni, kijelentve, hogy előkelő megjelenésre van szükség, mert az ügyem kényes, e gesztuson kívül azonban gyalogjáróként ismerkedtem Kolozsvárral és környékével. Nem tudom, ki hogyan van tájékozódással, de én megszállottként száguldtam mindig keresztül-kasul, végig és körbe várost és falut, ahová egyszer eljutottam, barátkozva vásáros néppel, búcsúsokkal vagy kocsmái betelepődőkkel. Beültem címeres és virágos templomokba, udvaraik felől is megnéztem a házakat, kilátóhelyeket kerestem fel. Mire valahol közügy szoba került, én, a jövevény, már valószínűbb fogalmakkal szólhattam hozzá, mint bárki, akit íróasztal, szerkesztőség, klub és szalon kötött. Nem úgy értem, hogy mindezen a zárt helyeken nem éreztem volna otthonosan magam; ezek voltak számomra a szellemi műhelyek, a felmérő és megvitató laboratóriumok mindazzal a mozgó élettel kapcsolatban, ami odakünn zsibong. Felfedeztem

magamnak a mérai tejesembereket, a fahordó móc szeke-reseket, a hóstáti kofákat, a cselédkorzó színes viseleteit, a csizmában-harisnyában kifutófiúként szaladgáló székely szolgalegényeket, a futballpálya tomboló közönségét, a cigánynegyedtet, a munkájuk végeztével hazaszekerező magyarfenesi kőműveseket, a városba tódult és vissza-áramló falusi népet. S ami számomra különösen új volt, felfigyeltem a hazuról hozott magyar és szász Erdély-képen áthömpölygő román sokaságra, tüntető politikai pártok fehér inges paraszttömegeire s a főteret előzőnlő román diákseregére. Megragadott a közélet fórumain nyíltan zajló román nemzeti probléma, hozzá viszonyítva eleve számbeli kisebbséggé arányosodott az én addig csak irodalmilag átélt történelmi erdélyiségem.

Véletlenül akadt kezembe egy könyvatos demográfiai jelentés Brassó új magyar elemeiről: a faluról besodródó székelység növekvő számoszlopai szerint a Cenk alatt megsokszorozódik a magyar lakosság. Fekete Nagy Mihály bukaresti újságíró sorjáztatta itt statisztikai adatait, s társadalomrajzának dinamikája, az utalás a népességi viszonyok változásaira már Pozsonyban megfigyelt biztató jelenségekre emlékeztetett. A Dumaposta törzsvendégei ugyan legyintettek a szinte ismeretlen „Carpatpress” említésekor, nem is volt többé a kiadvánnyal találkozásom, de azt a példányt máig őrzöm; felbukkanása hozzásegített közvetlen társadalmi tapasztalataim szociográfiai rendszerbe foglalásához. Sok időm ugyan az elmélyedésre nem maradt, a rendőrség a kétlovas hintó (s el ne felejtsem: kesztyű!) ellenére is tudomásomra hozta, hogy szökevénynek számítok, s jó lesz jelentkeznem illetőségi helyem katonai egységénél.

Nagyszebenben hiába jártam, illetőségi helyemül szülővárosomat, Temesvárt jelölték meg, s felajánlották, hogy szuronyos örrel ingyen oda szállítanak. Szerencsémre rokonaimnál várt egy öreg zenélő óra, sikerült eladnom, s még az utolsó Kessler-birtokrész után is járt valami csekélység, így saját költségemen szabadon siethet-

tem a Bánságba. Életem legelső négy évét töltöttem a Be-ga mellett, ahová apámat Szarajevóból, anyámat Pozsonyból hosszas bécsi és budapesti kilincselés után helyezték át, hogy megházasodhassanak, számomra azonban a családtörténet epizódja az eszmélkedés első zsengeit jelentette. Most Méliuszék vártak, egyszeribe otthonra leltem náluk. Jóska a Korunk utazó követeként már Csehszlovákiában felkeresett, s asszonyának, Klárinak sem kellett bemutatkoznom, jó és rossz hírem egyaránt megelőzött. Huszárezredes nagybátyámra való tekintettel, akitől keresztnevemet örököltem, huszár szerettem volna lenni, ha már be kell vonulnom, ez Méliusz Jóska tolmácsi segítségével ellenére sem sikerült, s baka lettem a lugosi 17-es gyalogezrednél. Be is rukkoltam azonnal, most már el nem kerülhetvén a kíséretet (egy kis protekcióval szurony nélkül). Holtidőben érkeztem, az ezredet hazabocsátották, s csak egy szobára való munkakülönítmény dolgozott a kaszárnnyában, na, ezt kifogtam, de nem mondom, érdekes volt a napi változatosság a krumpliszedéstől a rozsdakaparásig s a gödörösástól a fahordásig. A fahordásnál szerencsém volt, egy őrnagy kamráját töltöttük fel, s a ránk felügyelő szlovák cselédlánytól megtudtam, hogy gazdája szerbül is tud. Erre az őrnagy elé álltam és szlovákul jelentettem, hogy Prágából önként érkeztem, tanár vagyok, s a rendes sorkatonai szolgálat megkezdéséig szabadságot kérek. Megkaptam, s a lugosi élményekkel megrakodva – szabad időmben dédelgettek ott a katonai műhelyekben dolgozó helybeli magyar fiúk – Méliuszék-nál ütöttem fel sátorfámat. Pontosabban: birtokba vettem a lakást s az íróasztalt, míg Jóskaék valahová nyaralni mentek. Innen eredt a baj.

Egyelőre semmi. Csak egy levél ment Kassára, jogot végzett barátnőmhöz, azzal a kéréssel: küldje el kivágásban a Fábry Zoltán *Korparancs* című könyvéről megjelent ismertetéseket és bírálatokat. Aztán Kacsó Sándor egy még Kolozsvárt megkapott levelére válaszolva megírtam a Brassói Lapok számára is első cikkemet, történetesen a

Lugosra beköltöző volt telepesekről, akik földjük vesztével a kisváros munkásrétegét növelik, egy régi úri magyarság hulló vonalát feltörekvő népi magyarsággal keresztelve. Ez már a nemzethalál aggályával máskor is szembehelyezett szocialista derűlátásomat volt hivatott alulról, a krumpliszedés és fahordás mindennapjai felől megérvelni. Ráadásul a közben hazatért Méliusz házaspárral ellátogattunk a kolozsvárinál még fényesebb temesvári újságíróklubba, ahol egy kedves szőke egyetemi hallgatónő ismert rám, Vladimir Clementis ügyvéd és szerkesztő (a későbbi tragikus sorsú külügyminiszter) titkárnője Pozsonyból. Szó szót követett, ő éppen Lugosra készült rokonaihoz, meg fog látogatni, s bakaruhában lefényképez. Semmi gyanús, semmi különös, minden egyszerű és merő véletlen.

A játszói dolgok akkor csaptak át valami förtelmes logikába, amikor a szolgálatba visszatérve egy délután a gyakorlatról bevonultunk a kaszárnnyába. Csurgott rólunk a verejték, s jólesett a forró csorba; az udvaron osztották. Izgalom volt a levegőben, mert az ezredes több más tiszttel a közelünkben álldogált, teljes díszben, majd világoskék egyenruhás tisztek csoportja tűnt fel, s együtt hágtak fel az udvart szegélyező folyosóra. Nevemen szólítottak. Csajkát le, futás. Egy ezred legénysége bámult rám feszült csöndben. Valaki kihozta a hálószobából szép katonaládámat, Méliusz Jóska ajándékát. Már bontották is fel, közben valaki végigmatatott a zubbonyomon, s kihúzott mellzsebemből egy kis cédulát. Egy szó nem sok, annyi sem hangzott el, s okosabb nem jutott az eszembe, mint az, hogy ládikóm rendje akár az ezredesnek is tetszhet. Mi az ördögöt akarnak ezek? Átvittek egy másik épületbe, s két tiszt – egy őrnagy s az egyik égszínkék ruhás (mint kiderült: rendőrtiszt) – megkezdte a kihallgatást. Nem tudtam még románul, magyarul folyt a párbeszéd. A hosszú és bonyolult eljárásnak inkább a végét mondom el. Temesvárt elkapták kassai barátnőm újságküldeményét, benne egy kommunista napilap kivágott oldalát a

Fábry-recenzióval. Nagy felhajtás, telefonálás Lugosra, ahol azonban a rendőrök csak felsőbb engedéllyel léphetek a kaszárnyába, s az ezredesnek is hivatalból jelen kellett lennie, lévén személyemben a királyi hadsereg egy tagjáról szó. Hát ezt a levélügyet tisztáztam valahogy, szerencsémre Kassáról cseh, német és magyar polgári lapok, sőt egy katolikus orgánus kért cikkeit is elküldték. De mit jelentsen zsebemben három zsidó lugosi kereskedő neve és címe?

Ezeknél kerestem (szegényeket közben bizonyára szintén elővették) a szóke pozsonyi nőt, aki hiába járt utánam a kaszárnyában, éppen egész napos gyakorlaton voltunk. Egy pincér ugyanis, akit szabad vasárnapomon civilbe bújva a kávéházban faggattam ki a szóke szépség felől, valami klubba irányított, ahová a nőt betérni látta. Ott a takarítóasszony a klub három tisztos vezetőjét nevezte meg nekem, közülük egy csak tudni fogja a feltűnő vendég lakhelyét. Megint a végét mondom el: gazdag és jámbor kereskedőkről volt szó, egyiküket megtaláltam, a szóke nő már visszautazott Csehszlovákiába, de valakinél talán üzenetet hagyott hátra, jöjjen vissza jövő vasárnap ezért az üzenetért. Nos, erre már nem került sor, beütött a mennykő. Temesvárt, mint utólag hallottam, gyáros volt a nő nagybátyja, s menten elájult, amikor megkérdezték tőle, miért fogadta be rejtélyes unokahúgát. Más baj nem történt, minden rendbe jött, csak én maradtam a kioktatással. Mindkét tiszt a lelkemre beszélt, s még aznap este azzal engedtek vissza a századhoz, hogy ezentúl tartózkodjam a zsidó nőktől, akik festik a hajukat (a szlovák diákleány szerintük csakis zsidó lehetett és eredetileg nem is volt szóke) s közismerten a bolsevizmus ügynökei. Engem különben a ládámban talált levél mentett meg, mert abban édesanyám leánykori ismeretségeire hivatkozva Jakabffyékhoz és Willererékhez ajánlott be, s ez a két lugosi úri család kommunista váddal a legkevésbé sem volt illethető.

–Maga katonatisztnak a fia, civilben rendes úriember.

Ez egyszer elnézzük, hogy szennyirodalmat olvas és Rebeák után koslat, de tanulja meg, hogy itt nincs Csehszlovákiában. Ezentúl vigyázzon magára, különben mi is szemmel fogjuk tartani! – hangzott az intelem (az őrnagy a hosszú várakozási időkből, mialatt a rendőrtiszt összevissza telefonálgatott, apám egykori rangja s állomáshelye iránt érdeklődött, s elmondta, hogy eredetileg ő is az osztrák–magyar hadseregben szolgált).

Büntetésből szabad időben sem hagyhattam el többet a kaszárnyát. A bemutatkozás a Magyar Kisebbség két szerkesztőjének a családjánál ezzel elmaradt. A sárga borítékos nemzetpolitikai szemlét már Csehszlovákiában jól ismertem és becsültem, sajnáltam is eléggé, hogy nem találkozhattam sem Jakabffy Elemérrel, sem Willer Józseffel. Baj és véletlen azonban nem jár egyedül. Volt egy orosz nevű besszarábiái főhadnagyunk, ez időnként németül beszélgetett velem, egyszer a bakancsomat lehúzatva a mezőn, s tiszta (bár foldozott) harisnyámat méltatta a század előtt. Egy este kihívatott, s közölte velem, hogy azonnal öltözzem át, egy olténiai ezredhez küldenek, ahol nem lesz alkalmam cikket írni ellenzéki lapokba, még hozzá magyarul.

–Odakünn a civil életben csinálhat, amit akar, de a kaszárnyában nem. Ezt meg kell értenie. Nekem is vannak saját gondolataim, de itt benn én sem szólok olyasmiről, ami nem idevaló. Fogadja meg a tanácsomat, legyen óvatosabb! – mondotta nem minden rokonszenv nélkül, s kezet szorított velem.

Szavaiból arra következtettem, hogy a Brassói Lapok közölte a beküldött írást Lugos népesedési viszonyairól. Csomagoltam, a vonatindulásig mellém adott kísért egy kiskocsmában leráztam, s ellenvonatra ülve még azon éjjel felvertem Temesvárott Méliuszékát, hadd tudják, végül is mi történt velem. Csak másnap mentem egy lepecsételt borítékkal zsebemben a Kárpátokon túlra, Tîrgu Jiu városába. Orsovánál köszöntöttem a Dunát, s valójában örvendtem a hirtelen változásnak: Kelet-Európát

hirdetem ifjúságunk erejével, de hiányzott a körképből a Balkánra nyíló Olténia, az oklevelekből, emlékiratokból sejtett ősi Havasalföld.

Az új kaszárnyában nem sokat törődtek velem, javában készültek már az őszi hadgyakorlatra. Beöltöztem, puskát kaptam, kész. Volt már szótáram és nyelvtanom, ízleltem a nyelvet, fordítgattam mondandóimat (egy kutya megharapott, állapotomat naponta jelentenem kellett, ez volt első összefüggő román szövegem), de mindent megkönnyített két szász származású tiszt érdeklődése és törődése. Izgatta őket, miért helyeztek át ide, s ebből feltételezhettem, hogy a Lugosról hozott hivatalos papiros bonyolult dolgaimról semmit sem közölt. Éppen hogy betájolódtam a láthatáron magasodó Páring szerint, s máris visszavitt a katonavonatot Erdélybe, át a Vöröstoronyi szoroson. A Marosnál állapotunk meg, Lámkerék magas csüreibé és színeibe kvártélyoztak be. Évtizedek múlva újraéltem ezt a falut, megismerve Lucian Blaga itt gyökerező költészetét, s legutóbb is Jékely Zoltán üdvözlő sorai emelték jelképpé ott szerzett legapróbb benyomásaimat is, bár bakakoromban még semmit sem tudhattam a Pásztorról és Bölcsről, aki azóta „megtért Lámkerék szűz humuszába”. Potomság, ugye, de itt figyeltem meg egy mestergevendés sütőházban legelőször, hogyan kavarják, borítják deszkára s szeletelik cérnával azt a remegő sárga halmazt, amelyet mamaligának ismertem meg, családomban később puliszka lett belőle a közös asztal áhítatában. Tolmáccsal magyaráztattam meg magamnak a furcsa ételt, s mert szállásadóink a pénzért rendelt friss tejhez kínálták a bakáknak, egy acélszürke ingemet adtam érte ajándékba. Ott Lámkeréken voltam először egyszerű román emberek vendége. Ott láttam az első ikont. Ott lestem meg olytán katonatársaim vasárnapi hóróját a templom rétyén.

A Gyulafehérvár körül lezajlott hadgyakorlat után szabadságos katonaként vetődtem vissza Kolozsvárra. Telve az elmúlt hónapok káprázatával, otthonosabban kavargattam kávémat a New York őszi napsütéses teraszán,

ahol a Dumaposta ifjúi kiegészítéseképpen amolyan pót-törzsgárda gyülekezett. Jancsó Elemér volt itt a központ irattáskájában egy soha jogi formába nem öltözött, eszményileg mégis hatékony Ady Endre Társaságot hordozott, s boldog voltam, hogy valami új indulás kerekedik az egyre válságosabb időben. A fiatal írástudók, az epés Kováts József, a sírversfaragó Böződi György, a gondokban vergődő Szenczei László, a csúfondáros Korvin Sándor s még jó néhányan az új nemzedék már feltűnt jelesei közül, egyelőre csak az irodalmi leleplezés, a kétségbeesett bírálat, az ölü gúny fokáig izzottak fel, pálcát törve az Erdélyi Helikon meddő széplelkűsége felett, s elítélve az Erdélyi Fiatalok megrekedését, de elégedetlenkedve a Korunk-baloldal zárkózottságával is. A Jancsó-féle irattáskában azonban már a bensőleg meghasonlott, ellentéteiben feszengő középosztály-kultúra egyszerű tagadásán túl demokratikus irányulás rejlett, tapogatózás a népelet mindennapisága felé, új európai eszmehullám, a fasiszta mítosszal szembeálló valóságvállalás ingerével. A csehszlovákiai magyar sajtó kérésére hivatkozva felkerestem ezen az őszön Makkai Sándor református püspököt, aki Ady-könyvével a Sarló eszmei kialakulásában is hatékony szerepet játszott. Vallomásának lényege az a komor és távlattalan megállapítás volt, hogy „kultúrfőlényünket itt Erdélyben már elvesztettük”. Nem volt enyhébb a Szentimrei Jenővel folytatott s pontosan lejegyzett párbeszéd sem, noha tejesemberekről volt szó, akiket a fáradhatatlan népművelő egy dramatizált kalotaszegi balladával színpadra vitt. Ő a két szomszédvár – Bánffyék és Bethlenék – küzdelmét érezte a köz számára károsnak, a klikkek játékát általános nemzetiségi kibontakozás helyett. Hiába kértek Pozsonyból derűsebb erdélyi tudósítást, én akár a katolikus Erdélyi Tudósítóra is hivatkozhattam, ahol ez idő tájt keseregve panaszták fel az üres keretörzést és lélektelen formavédelmet, valami „acélos frissítő erő” után kiáltva. Amire még Fábry Zoltán hívta fel a figyelmet, Gyökér István népi realizmusa sehol sem

mutatkozott. A Falvak Népe már több mint két éve betiltva, s az álnév mögött rejlő Nagy Istvánról csak annyit tudhattam meg, hogy a doftanai börtön foglya.

Lassan-lassan kitapintva a lehetőségeket, nem nyílt számomra más megoldás, mint az eszményi Ady Endre Társaság valódira váltásának kísérlete, s mert más eszközüm nem volt, mint a toll (ívpapírost és tollhegyet hordtam mindig magammal egy-egy meghitt kávéházi sarokba), jó ideig visszhangtalan cikkekkel támogattam a még nem létezőt. Ligeti Ernő kötetlen liberális hetilapja, a Független Újság adott helyet – fejjegyzetben jelzett fenntartással – arra, hogy az első falukutató-rajzások és sorsprobléma-felvetések széthullását követő pangás mélyéről jövendőnkre kérdezzek rá. Kellett a semleges indulópont, mert bíráltam a Korunk szektaszerűségét is, hogy 1935 októberében leírhasam: „Ha a magyar baloldal egy új magyar látást hordozó generációs arcvonal szellemi hagyatékával gazdagodva áll is fel új szellemi harcra, e harc sikerét s egy új magyar tudományos, irodalmi és művészeti pezsgés lehetőségét eleve az dönti el, hogy új magyar realizmus demokratikus szellemi frontján találkozhatnak-e közös munkára a baloldal eddigi kirekesztettjei egy szubtilis lelki magyarság következetes humanistáival és a székely demokratákkal.” Pironkodva idézem saját magamat, de hát nem is én szólaltam meg akkor, hanem már a Csehszlovákiából magammal hozott új népfronti áramlat. Meggyőződésem volt, hogy a Jancsó-féle csoportosulásnak nemcsak az új írónemzedéket kell mozgósítania az új realizmusért, hanem az Erdélyi Helikon és a Korunk idült feszültségeit is fel kell oldania.

Hányatott helyzetemben az illegálisokkal még nem találkoztam, de a Kommunisták Romániai Pártjának gondoskodását máris észlelhettem. Eléggé elcsigázott voltam, s meghívtak egy szimpatizáló tisztviselőcsaládhoz Nagybányára. Üdültető gazdám, Weiss Ferenc, írással is próbálkozott (Vida Ferenc néven), s meghazudtolva a magyar középosztály-értelmiség kirekesztő faji előítélete-

it, bensőséges magyar jelképvilágot és eszmei légkört teremtett maga köré. Ady-verseket idéztek itt, Bartók zenéje élt a családban. Testi-lelki menedékem lett a gazdag magyar irodalmat tároló, körösfői varrottasokkal díszes szoba egy csöndes mellékutcában. Jártam a hol gótikus, hol szecessziós bányavárost, felmáztam az István-toronyba, betekinttem Szilágyi Erzsébet főtéri udvarába, meglátogattam a veresvízi aranybányászokat, megismerkedtem a fiatal Vida Géza markos faragásaival, beültem Ziffer Sándor műtermébe, bújtam az erdőt és társasjátékokba illeszkedtem vendéglátóim magányos baráti körében (Feri tíz évre rá Horthyék börtönében pusztult el, felesége és gyermeke nem jött haza Auschwitzból, társaságukból Boczor-Wolf Feri a francia ellenállási mozgalom vértanúja lett). Innen folytattam a buzdító levelezést köz- és magánformában mindazokhoz, akikkel új életemet meg kívántam osztani.

Már nem tudom, hol jelent meg összefoglaló tanúságtételem az áthonosodásról, melynek során Romániában találtam új otthonra, egy későbbi másodközlés szerint a cikket 1935 novemberében kelteztem. Az írás új népi szintézis elé harangozott, szembefordulva az önfeledt regionalizmussal, de megtagadva a balos elzárkózást. Ma is állom, négy évtized múltán: „Az emberi gondolat szabadságáért felvonuló demokratikus Európa számára egy magábhulló szellemiség finom erdélyi játéka mit sem jelent. Bizonyos azonban, hogy az új európai realizmus Erdélyben egy korszerű magyar népi kultúra kibontásához még az elvirágzott regionalista középosztály-kultúrában is felbecsülhetetlen formaiskolát s magban maradt haladó motívumokat talál.”

A szabadság lejárt. Vissza kellett térnem olténiai ezredemhez.

Az elsónél is borzalmasabb második világháború után vajmi kevés érdekességet rejthet magában egy békebeli katonáskodás élményanyaga, s jómagam is türelmetlen vagyok, ha divatossá vált emlékiratainkban túlságosan részletező a kaszárnyavilág rajza. Egy gazdag háborús emlékirodalom korában aligha volna érdemes újra kiadni azt a tizenöt-húsz jegyzetet, melyben olténiai benyomásaimat közöltem annak idején, főleg a csehszlovákiai magyar sajtóban. A szolgálattal úgy volt, hogy kéthónapos kiképzés után rendszeren hazaküldtek néhány hétre, s ilyenkor írtam meg Temesvárt, Kolozsvárt vagy Nagybányán a bakavilágban velem történeteket, magamat anyagilag fenntartandó. Hazai lapban erre csak módjával vállalkozhattam a lugosi kaland után, viszont régi honomban a népfront kibontakozott, s egykori bajtársaim a kommunizmus és népiesség antifasiszta hazafisága szellemében új, népszerű napilapot indítottak Morva-Osztravában, az egymástól oly távol eső magyarlakta szegélyek legelőnyösebb közlekedési gózában, a Szudéták és a Kárpátok sziléziai találkozájánál. Magyar Nap volt az új lap címe, s átfogó történelmi felfogásában érvényesült mindaz, amiért évekig hiába küzdöttem. Lőrincz Gyula és Ferencz László s a hozzájuk jó időre csatlakozó Vass László megkapta a régóta kívánt pártsegítséget, s vagy a körükből eltávolított elvtárs iránt érzett rokonszenvből, vagy talán mégis az olténiai bakasors apró mozzanatain átütő kelet-európai vágyra és felelősségre való tekintettel sorra megjelentették híradásaimat.

Ami az olvasónak csak villanó jelzés, pillanatnyi íz és illat lehetett, az számomra mély életigazolássá vált. Prága modern ipari társadalmából, ahol a cseh munkásosztály és értelmisége már új korszak emberségéért küzdött, besodródtam Kelet-Európa mélyére, a bontakozó román nemzeti élet gyökereihez. Tîrgu Jiu csinosan rendezett, virágos és szobrokkal ékes kisváros volt, képe meglepett ama

riasztó hírek után, melyek az ókirályságbeli városok elmaradottságáról útravalóul hozzám szegődtek. A kaszárnyaélet azonban, s az ott megismert paraszti és pásztor-elem, a bakák szintje és érzésszerű megnyilatkozása nem is a kecses városkát magyarázta meg nekem ótemploma és az új városház bizánci stílusával, hanem a külnegyedeket, a kukoricásokba vesző poros utakat, a falvak apró lovakon beügető fehér inges népét, a fölénk magasodó hegyek pásztorainak eredetiségét. A tájjal csodálatosan egybezengető énekekre, játékos mimikával előadott mesékre emlékezem. Igaz, eleinte a középiskolát végzett önkéntesek közé osztottak be, s itt szorgalmas és okos tanítók mellett tisztelt udvarias, de elkapott gyermekeit, egy bojárifú dölyfét, teológusok szellemi szomjúságát tanulmányozhattam a barátkozás közvetlenségével, amikor azonban kérvényeznem kellett külföldi iskolázottságom elismerését, s erre nem nyílt kilátás, áttettek a bakákhoz. Végre azokkal lehettem egy sorban és egy sorsban, akikből a románság jövője ígérkezett.

Ama kérvény alátámasztása végett különben alkalmam volt fellátogatni a román fővárosba, ahol az ezred futáraként pecsétetes borítékban nagyobb összeget kellett átadnom egy franciás külsejű kis udvarház ezredes-gazdájának (kaptam is a ház előkelő asszonyától egy kupica cujkát). No de más volt az utazás igazi – egyébként feljebbvalóimtól is tudomásul vett – célja. A csehszlovákiai PEN Club, bizonyára pozsonyi barátaim sürgetésére, megmozgatta érdekemben bukaresti összeköttetéseit, akkor még ilyesmire is telt a szellemi arisztokrácia pacifizmusából, s Victor Eftimiu várt egy kávéházban (akkoriban talán ez volt az egyedüli, szemben a királyi palotával). Adataimat kellett átadnom. Ő franciául beszélt, én németül válaszoltam. Zavarban voltunk, mert bakaruhában nem lett volna szabad a kávéházba belépnem. Félrehúzódtunk a félhomályba. Közbenjárásának különben nem lett eredménye, az ezredhez olyan átirat érkezett, hogy minden tantárgyból újra kell érettségi vizsgát ten-

nem, mégpedig románul, ami akkoriban nem sikerülhetett volna. Egyébként boldogan feltaláltam már magam a közkatonák közt. Az ismerkedés Eftimiuvall mégis szép emlékem, később kormányküldöttségben is vettünk részt együtt, 1848 centenáriumnán meglátogatva Budapesten a Mocsáry Kollégiumot, s akkor megnyugtattam, hogy megtartva tanácsát a bukaresti kávéházból civil ruhát mentem keresni. Bakk Elek orvos lakásán találtam is, éppen csak a kabátja bő volt, nadrágja meg rövid, s amikor így kiadusztálva a Cişmigiú parkban sétáltam, a tavi cukrászdában megismert és kinevetett történetesen ott fagylaltozó száz kapitányunk.

Ahogy most lelkiismeretemben s az előttem heverő sárgult újságlapokban kotorászok, úgy emlékszem, egyáltalán nem a bakasors izgatott, hanem az elvesző idő. Szervezni, írni, hatni szerettem volna, most már az erdélyi magyar közéletbe kapcsolódva. Menetgyakorlaton is, éleslövészetben is mind az járt az eszemben, mi vár rám Kolozsvárt, ha hozzá akarok járulni a balos görcsök feloldásához és a népi kiszélesedéshez, a haladó erők tényleges összefogásához, de nem dumapostai liberalizmus, hanem plebejus felelősség, nemzetiségi tudat, dunai vállalás alapján. Kettős életet éltem: végignézve színehagyott katonazubbonyomon és rojtos lábszártekercesemen, egyre előírásosabban forgatva orosz cári címeres, tulai jelzésű puskámat (még az első világháborúból kerülhetett ide), ledőlve vadvirágos mezőkön vagy őrt állva a szénaboglyáknál lövésre készen, távbeszélgetéseket folytattam magamban Gaál Gáborral és az Ady Társaság útkereső tagjaival, aztán valóságos helyzetembe visszatérve újra katonatársaim apró-cseprő örömeibe és bánataiba illeszkedtem. A fiúk szerettek, mind segítettek a nyelvtanulásban. Volt, aki este az ágyamra ült s magyarázott, volt, aki cserébe magyar szavakat akart megtanulni. Amikor egy hitvány börtönépület elé rendelték ki társaimmal örnek, ott egy fekete képű zenészfiú egész szótárra való cigány kifejezéssel ajándékozott meg. Tintaceruzával jegyeztem le

tőle egy cigány dalt is, ő pedig cigány nyelven leírta nekem egész életét. Gyűrött kéziratokat máig őrzöm. A dologból baj lett. Az őrség két oltyán parasztleány tisztese dühösen berendelt magához egy deszkából összefélcelt íróasztal elé, s felelősségre vontak, miért a cigányt tanítom magyarra. Miért nem őket?

Minden írásomon rajta volt a kettősség nyoma: örömmel osztozom az olténiai népeletben (a katonai szolgálat számomra ezt jelentette), s ebből az alapállásból ostromlom tanácsaimmal, javaslataimmal Csehszlovákiában hagyott és Erdélyben szerzett barátaimat.

A katonai kiképzés szüneteiben Kolozsvárt töltött tavaszi hetek alkalmat adtak a soros erdélyi magyar szellemi kérdések publicisztikai kibontására. Keserűnek éreztem, hogy az Ady Társaság demokratikus frontja helyett – s bizonyára visszacsapásul is kezdeményezésünkre – a kolozsvári Hitel hasábjain új rendi szemlélet formájában feltűnt a német és olasz parancsuralmi előtörés vonzása. Albrecht Dezsőt, a „nemzet helyett gondolkozó osztály” elit-elméletének felállítóját már Brünnből ismertem: ott ült ő is 1927-ben a titkosok közt, akik egy Kazinczy-megemlékezés alkalmából felelősségre vontak radikális törekvéseink miatt... A népi mozgalmakkal szembeállított magyar úri hivatalosság keze most már Erdélyig ért, s a maga javára akarta fordítani az általános tespedésből kikászálódni óhajtó, új cselekvésre lendült szenvedélyeket. Nem mondom, válaszom erős volt, a Korunk azonban ezzel a cikkel az általánosságok fellegéből mégiscsak a konkrét valóság politikai terepére lépett. Csak arra vigyáztam, hogy a nép alkotóképességét tagadó s a társadalmat tekintélyelv szerint felülről szervezni kívánó irányzatot ne azonosítsam a Hitel köré csoportosult fiatalokkal, leszögezve: „...semmiképpen sem reakciók még azok, akik itt – a reakciós zászlóbontás árnyékában – népegészségügyről, kisebbségi jogvédelemről, magyar képzőművészetről értekeznek, vagy verseket írnak. A reakciós ideológiai tervekről a munkatársak többsége alig-

ha tudott. Ha szót emelünk az ellen a kísérlet ellen, amely egy új magyar rendiség osztálygöggjét s parancsuralmi vágyfantáziáját akarja az erdélyi magyar szellemi életbe becsempészni, tesszük ezt abban a hiszemben, hogy az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szelleme ellen elkövetett neofeudális kultúrmerénylet a Hitel fiatal munkatársai és olvasói között is ellenállásra talál.”

Az összecsapás megbontotta a csöndet, s támaszt adott a már-már sikertelen Ady Társaság-i akciónak. A Brassói Lapokban cikksorozattal jelentkezett Tamási Áron, sorra elemezve a balra is, jobbra is kiszakadtak közt magára maradó Erdélyi Fiatalok, az újonnan fellépő Ady Társaság – a cikkíró szerint a „népvalóság” hirdetői – s a Hitel-csoport programját, s keresve a köztük lehetséges egyezkedést. A Farkaslakán 1936 áprilisában kelt s mély népi gondból táplálkozó írói megnyilatkozás egyedül engem készített ki mint hivatlan betolakodót, aki tartsa meg magának Szlovenszkról hozott „kelet-európai kultúrbeállítottság”-át (Tamási ezt hozzá intézett levelemből idézte), míg ő megőrzi „azt a kelet-európai lázat és eszmét, amit a székelység mélyéből hoz...” Mintha a kettő más lett volna – de hagyjuk ezt. A keserű pilulát le kellett nyelnem. A Korunkban azonnal válaszoltam, de a személyeskedésre nem tértem ki (egy régi úrifiúság játszott-e itt udvarias szerepet, avagy az időszerű népfronti taktika, esetleg mindkettő, maradjon titok), s ha figyelmeztettem is Tamási Áront a Hitel-csoport belső rákfenéjére, a végső következtetést – a népi egységre hívó szöveget – annál bensőségesebben üdvözöltem. S már ültem is a vonatra, lassú, piszkos személyvonatra, hogy Craiováig kanyarodva vigyen vissza a még hófedte Páring alá.

Én bizony Kelet-Európát éltem át újra meg újra az oltyán folklórban. Mélység és magasság mindig átüti a közepszerűséget, nem alkudhattam. Megismertem egy népet nagyon lent, a tövében, s ha furulya szólalt meg vásárnap a kaszárnyaudvaron, ha egy társam falujába hívott meg s civilbe öltöztetett a magáéból, vagyis hosszú hím-

zett inget és színes övet öltöttem magamra, fatányérból hörpölve mezei munka szünetében a csorbát, ikont csókolva a kis fatemplomban vagy órába fonódva a réten, ha babonás szokást vagy pimasz rigmusokat jegyeztem fel, mindig a feszülő energiákra voltam figyelmes, az ügyes és szívós feltörekvésre, mellyel hegyi társaim a kenyérrrel, az ággyal vagy a bakancssal ismerkedtek, népszerű könyveket olvasgattak, s büszkék voltak arra, ha feletteseik megelégedtek velük. Még inkább éreztem ezt a mélységekből feláramló új történelmiséget a tanult réteg, az önkéntesek közt, akik azután is megőrizték velem kötött barátságukat, miután visszasüllyedtem a bakarétegbe. A nevét sem felejthetem el. Vasile Berca papnövendék, akinél parasztinget húztam, Lassalle és Jaurès olvasásáig jutott el hön óhajtott európaiságában, s hálás volt, amikor Kolozsvárról Ignazio Silone *Fontamará*-ját hoztam neki ajándékba (éppen akkor jelent meg román fordításban). Hát még az a falusi könyvtár! Amikor négy évre rá tanító lettem Kalotaszentkirályon s ott könyveket nem találtam, hivatkoztam is az olténiai falura, ahová a kirajzó új értelmiség ajándéku rendszeresen hazaküldte olvasmányait.

Szívesen adtam hírt akkoriban mindazokról a beszélgetésekről, melyek a népsors, a nemzeti felemelkedés és a nemzetközi kitekintés, a kisebbségekhez és a szomszéd országokhoz való viszony körül támadtak a kaszárnya mélyén. A sarkítás Prága és Zsilvásárhely közt (valamikor magyarul is szerepelt Tîrgu Jiu a Zsil völgyén leereszkedő kereskedők száján) egyáltalán nem lépte át a konkrét valóságot, hiszen a Hradzsin alól Havasalföld mezőire vetődve egyénileg kialakult életkörömön maradtam belül, s amikor Kelet-Európára nyíltam, kelet-európai kutatást sürgettem, kelet-európai összehasonlításokra figyelmeztettem levelezésemben és cikkeimben, a kifeszített sátor alatt elfért a költőink megénekelte, gondolkodóink megtervezte szláv–magyar–román történelmi sorsközösség. Liviu Rebreanu regényhőseit az 1907-es pa-

rasztfelkelésre még emlékező oltyán parasztok közt párosítottam Kós Károly akkoriban megjelent drámájának felkelőivel, Budai Nagy Antal jelenítésében érzékelve a huszita kelyhesség forradalmi hagyományát is, úgy, ahogy az a Zsil vizétől a Károly-híd alatt hömpölygő Moldva vizéig kapcsolt vissza. No de ki hallgatott akkor az álmodozó dorobáncra? Legfeljebb egyik katonatársam mondta a századparancsnokunknak, mivel foglalkozom. Jött is a hadnagy egyik este, az ágyamra ült, s megkérdezte, igaz-e? Igaz-e, hogy a dunai népek közös történetét akarom megírni? Túlzás, mondtam, én azt akarom, hogy mások fogjanak hozzá, olyanok, akik e tájon népeik múltját szakszerűen tanulmányozzák. Másnap el kellett énekelnem egy órán mindenki okulására a magyar, a cseh és a szlovák himnuszt. És évek múlva egy hadgyakorlat alkalmából valahol Fogaras földjén eszébe jutott ez a dunai testvériség egyik közben szakaszvezetővé avanszált társamnak, oda ültetett a nagy körbe, s a századnak kellett a szabad ég alatt elmondanom, miben közös – császárokkal, cárokkal, szultánokkal szemben – a Duna-völgyi népek múltja. Akkorra már érthetőbb volt a kérdés, nemcsak javult román nyelvtudásom miatt, hanem a fenyegető nagynémet imperialista veszély, az előtörő hitleri hódítás következtében is. Kelet-Európa képlete megtelt a közös riadalom valóságával.

Ez mind epizód. Csak az én emlékezésem számára van jelentősége. Kiáltozásomnak megértő visszhangja nem támadt, különben is már napirendre tértek felettem. 1936 augusztusában feketére sülve és soványan megint Kolozsvárt és Nagybányán pihengettem, akkor látogatott meg Pozsonyból Peéry Rezső, a régi vitatárs és mindenkor más véleménye ellenére hűséges barát. A kulisszák mereven álltak körülöttünk. Mintha Kacsó Sándor már címében is egyenes beszédű cikke, a *Ki a kastélyból a kertbe!*, majd Szentimrei Jenő hasonlóan célzatos írása, a *Ki a szalonból az ugarföldekre!* közben ki sem parancsolta volna a marosvécsi kastély bűvköréből a helikonistákat, moz-

dulatlan volt körülöttünk az egy évvel azelőtt belém rögződött kolozsvári panoráma. Meglátogattuk a bábonyi diáktábort, ahol Szabó T. Attila szorgalmas tanítványai centiméternyi pontossággal mérték le, hová akasztja konyhájában a magyar földművesasszony főzőszerszáma-it. Helyes a tárgyi néprajz – akárcsak a népnyelv – nyílvántartása állagörző, legalábbis a tudományos rögzítés értelmében, no de számunkra, akik a csehszlovákiai dinamikus szociográfia iskolájában nőttünk fel, a száraz adatgyűjtés még akkor sem volt elég, amikor Kós Károly megérkezése lóháton és a környezethez illő kalotaszegi kiejtése valami romantikát hozott a ténykutatás rideg számításai közé. Egyébként hallottam már Tîrgu Jiuban a Gusti-féle monografikus iskoláról: a közeli Runcu községet szállták meg a lelkes román falukutatók, s módszereik ugyancsak pozitivisták voltak, nyilvánvalóan több népszolgálati lehetőséggel. Bábony magyar kutatóit gyanakodva figyelték a csendőrök.

A füledt politikai légkörben villamosság feszült. Újságírói társaságokban – egyelőre csak innen tájékozódhattam – a spanyol népfront ellen felkelt ellenforradalmi tábornokok esélyeiről folyt a vita, s a nemzetközi szenzáció mellett látszólag eltörpült a Magyar Dolgozók Szövetsége (a ma már legendás MADOSZ) többszöri kísérlete, hogy a román demokratikus erővel közösen Romániában is a népfrontot erősítse. Az Ady Endre Társaság pedig, melyhez annyi reményt fűztem, elakadt, vagy talán már nem is létezett.

Okosabb volt újra elmerülnöm Olténiában. Lassanként létrejött baráti köröm az ezred műhelyeiben. Magyar, szerb és főleg bánági sváb fiúk dolgoztak ott, így hát a bádogosokhoz vagy a fegyverkovácsokhoz futottam be tereferére, s a vasárnap délutánokat együtt töltöttük a környező kertekben (mi kapáltuk, mi öntöztük ott a zöltséget), vagy odalenn a Zsil ligeteiben. Kocsmák teltek meg velünk, s ha érdekeltek is a Mackensen betörésére emlékeztető ágyúk az 1916-ban hősiezen védett hídnál,

s le is jegyeztem a német katonatemető hősi halottainak többnyire lengyel neveit (sziléziaiak vagy poroszok lehetek az elesettek), hovatovább a mindennapok vak esendősége ragadott magával. Az oltyán pásztorokhoz ilyen vasárnapokon ifjú feleségeik jöttek le a hegyekből s csöndben elvonulva bontották ki tarisznyájukat a kukoricásban. Az iparosfiúk a tisztektől már levetett, szerencsétlen utcalányokat látogatták vagy a cigánynegyedbe tértek. Én kint a mezőn a szomszéd faluból érkező asszonyokkal értettem szót. Lovon kocogtak be, fanyergük két oldalán köcsögök, egy kisebbel mérték a kaszárnya mögött a friss tejet, és előbb-utóbb megsajnálta minket. „Särmanu” volt ajkukon a katona becéző neve, hófehér ingük, arannyal átszőtt fekete katrincájuk most is előttem villog. Jó harminc évvel később kerestem fel újra a tájat, s minden olténiai emlékem felforrott Constantin Brâncuși Végtelen Oszlopa előtt. A mélyből int magasra, gyökérből fut fel a mennyboltig ott, ahol katonakoromban szekerek állomásoztak a csupasz mezőn. Cocchiara olasz professzor, a Brâncuși-életmű nyugati méltatója ezt nem vette észre: a művész eredeti „vadember”-gondolatiságát, az oltyán felemelkedés jelzését, egy sajátosan szép népi kifejezőmód felvillámlását, a kelet-európai mondanót. És a park közepén megállottam a Csók Kapuja előtt, ama lovon ügető, a buja füre hullt, feketeédes asszonyok emlékének áldozva. De – csönd! Elmúlt. A Hallgatás Asztala hív, úgy éreztem Brâncuși kőülőkéjén, malomkőlap terítetlensége mellett, hogy réges-régen másé már a mindennapok boldog lakomája. Ez a kőasztal sem állott még, amikor az útszéli árokban feküdtem fegyveremmel, szememet bezúrva a célba, s egy csendőrlegény arra jártában odaszólt: *Särmanu...* napraforgóvirág korongját törte ketté, hogy nekem is, az út másik oldalán fekvő társamnak is jusson.

De profundis... Nem most színezem ki, akkor vallottam: „Sorsom tulajdonképpen oda sodort el, ahová vonzódtam mindig, sötét belső áramlással, titkos kínban,

szorongó vággyal. Hullás volt mindig az életemben. A középosztály vélt és igazi magaslatairól kíváncsoztam ide, beleoldódni a sokaságba, egyszerű agyak, egyszerű szívek tempójába. A bakaruhában aztán mezei és gyári robotosok sorsát, osztottam, az ő mozdulataikkal lóbáltam a puskát, az ő nyelvükön káromkodtam, kis kérdésekkel vesződtem, tréfáikon röhögtem, végül is a börtön-ország számkivetettjei közt, ezen a kietlen Robinson-szigeten, velük egy szomorú csürhe lettem.” A Magyar Nap egy cikkéből szedem most elő e sorokat. *Szerbtánc* a cím (a „sîrbă”-t fordítottam le így, talán helytelenül), s elárul valamit abból, amit éppen a tótágas válthatott ki. „Nemcsak hogy megismertem a román népet – írtam 1936 decemberében –, de magam is behullottam, felitatódtam abba a tömegbe, amely ott vonaglik és kavarog a társadalom hivatalos formái alatt. Ez fordulatot hozott az életemben. Megtanultam gondolkozni az egyszerű ember számításával, az egyszerű ember helyzetéből. S az egyszerű ember törvénye ez: vágyódni fölfelé! Kívánni jobbat, többet, önzőn önmagamnak s mindannyiunknak, akik szegények vagyunk. Vágyódni fölfelé! Gondolni szépre, versekre, barátokra és tiszta nőre! Kint megint zuhogott az eső, s a faköpenyegben olyasmik jártak az eszemben, amik, azt hittem, régen kiestek rideg életemből. Ady-verseket hallottam és egyházi kórust, latin írókat szerettem volna megint olvasni s a tudomány csöndes olvasótermekben dolgozni logikusan összeálló jegyzetek között. Elkapott a vágy könyvek, tudás után, hogy kiráncigált az élet a nagy okok és összefüggések vizsgálásából. Visszaadom! Prágától idáig, a Zsil partjáig, népek képét hordom magamban, és kemény a filozófiám! Kifejteni ezt a képet, megmagyarázni, felmutatni az emberiség nagy történelmi változásaiban! Most semmi vagyok, de a világ az enyém!”

Év végére leszereltem, letelepedhettem végre Kolozsvárt. Mint amikor mélyvízből bukkan fel az ember, fülembe harsonázott a zajló világ. Kierlelődtek már a dol-

gaim, itthon volt a régóta keresett „Gyökér István”. Bekapcsolódtam a MADOSZ mozgalmába, s nyakig vetve magamat a munkába, elküldtem a Magyar Napnak beszélgetésemet a népfronti időszerűségben immár névsúlyra szert tett Nagy Istvánnal, aki az Erdélyi Helikon pályázatán közben díjat nyert drámájáról s a romániai magyarság sorskérdéseiről nyilatkozott. Utána Bányai Lászlót interjúvoltam meg (*Dunai szózat Erdélyből* címmel közölte a morva-osztravai újság), hírt adva a MADOSZ és a havasi plugárok – ekések – népfronti szövetkezéséről, s végre sikerült tollvégre kapnom az olykor nehézkesen óvatos Gaál Gábort is, aki a Korunk akkoriban négyországnyi feladatköréről tett szerkesztői vallomást. A Magyar Napot elég nagy példányszámban csempészték be – a moszkvai Sarló és Kalapáccsal együtt – román vasutasok, Marosvásárhelyen volt az elosztó, s innen kaptam meg időnként tiszteletdíjamat az elszámolás keretéből. Megismerkedve Petru Groza dévai ügyvéddel, a román Ekésfront választott vezetőjével (oly közel került hozzánk pályáján, hogy bizalmasan mindig Groza Péternek szólítottuk), egy csomó Magyar Napot nyomtam a kezébe. Egy szeles, csattogóan hideg december végi napon aztán kettesben bejártuk a belváros csöndes mellékutcáit, így érezve leginkább biztonságosnak a beszélgetést, s megszületett az első külföldi magyar Groza-interjú: *Mócok és góbék szövetsége* lett a címe Csehszlovákiában.

– Nagyon boldogok lesznek a mócok – mondta a volt kisebbségügyi miniszter (és leendő miniszterelnök) a Magyar Napra hivatkozva –, ha látják, hogy olyan messziről is érdeklődnek törekvéseik iránt! Állandóan figyelemmel kísérik a világ dolgait. Nem akarnak elszigetelődni, szövetségeseket keresnek. Amikor az Ekésfront és a Bukarestben alakult Demokrata Blokk egyezsége lépett, ezzel tulajdonképpen a romániai népfront alapját vetettük meg. A küldöttek a Hunyad megyei Cebe községben találkoztak, s Avram Iancu sírjánál tették le a népfronti es-

küt, Horea fája alatt. Rengeteg móc gyűlt össze a Havasról, hogy tanúja legyen az eskünek. Különben, azt hiszem, hallotta már, hogy a tömeges gyülekezés hozzátartozik a plugárok harcmodorához! Oly nagy seregben ereszkednek le egy-egy gyűlésre hegyeikből és falvaikból, hogy legfeljebb katonasággal lehetne ezeket a gyűléseket megakadályozni. Ám melyik kormány venné a lelkére, hogy a mócokat szétverje? Ez nagyon kockázatos volna, ujjat húzni a román szabadságharcosok ivadékaival!

Groza Péter szépen, választékosan beszélt magyarul. Míg szólt, katonatársam, a hegyipásztor jutott eszembe, Aurel Cambrea. Latint kedvelő fülemnek már a neve is feltűnt, s jólesett. Katonaruhája alatt hímzett inget és díszes bőrmellényt viselt, sötétvörös övét négyszer a derekára csavarta, s egyik fülcimpáján aranykarika fénylett. Megfigyeltem, hogy feljegyez magának mindent, amit hall. Együtt állottunk heteken át őrségen, s mert éppen színesedett az ősz, rögtönözve lefordítottam neki a *Szeptember végén* három strófáját (a „nyárfa” és a „tél dere” megfelelőjét tőle tanultam). Nem elégedett meg velem: Petőfi életrajzát is elmondatta velem. Epizód. Maga Groza Péter tréfálkozva hivatkozott egyik írásomra, hosszú orosz szuronyomról volt benne szó, azzal véstem be jó magasra a spanyol népfront vezérének, Largo Caballerónak a nevét. Talán most is ott van még Tîrgu Jiu börtönének a falán. Epizód. Fellélegeztem. Most felsőbb összegzésben kaptam mindezt, túl részleteken és esetlegességeken, immár életégésben.

– Hogyan is mondta? A Szudétáktól a Fekete-tengerig... Igen, nemzeteinknek össze kéne már egyszer fogniok. De ez csak úgy lehetséges, ahogyan az egyszerű mócok és góbék csinálják. A dolgozók őszinteségével... – fejezte be a beszélgetést Groza Péter, elkötelezően a következő esztendőkre.

1937 kulcseszteendővé vált a romániai magyarság önkifejlése és önmegfogalmazása számára. A balos tagadásból népfronti állítás, az antifasiszta összefogásból hazafias nemzetiségi közület-alapozás lett, a meddő és egyre inkább német–olasz pórásra fűzhető sérelmi politikából egyezés román demokratikus erőkkel a Marosvásárhelyre ősszel egybegyűlt értelmiségi parlament vallomástétele szerint. Ha ma azt néznők, hogy a Vásárhelyi Találkozó együttese meddig tartott össze, s ellentmondásai felszakadván a gondolataiért helytálló serege hogyan zsugorodott vissza egészen az első kezdeményezőkig, s a sötétedő képhez hozzáadnók a végzetes sodródást a második világháború csapásai felé, elvakulna a kép, a növekvő évtizedek távlatából azonban módunkban van a népi demokrácia, majd szocializmus emelkedéseiről visszapillantva megítélni az egyszeri kísérlet véglegesítő ismétlődését a Magyar Népi Szövetségben, felmentve magunkat a harmincas évek szűk szemlélésének röpke nemlegességei alól. Annál fontosabb lehet – és máig tanulságos – a bepillantás eredeti átölelő és egységesítő műveleteink eresztékei közé.

Együttélő nemzetiség – akkori kifejezéssel „kisebbség” – elméleti és gyakorlati tárgyköréről lévén szó, mindenkor szükség volt a nemzeti érzés és tudat helyes avagy helytelen értelmezéseinek, magatartásának és célirányosságának kritikai szűrőpróbájára. A burzsoá-bojár állam elnyomó politikája folytán kettős szorításnak kitett magyar lakosság sértett nemzetiségi állapotában valami nemzetfelettség liberális polgári avagy szektás baloldali frazeológiájával nem volt elérhető, de annál inkább nyitott volt bármely nacionalista sugalmazás számára. A nemzeti kérdés tehát a népfront sajátos megfogalmazására és szervezésére kötelezett, ha egyaránt szembe akartunk szállni a kormányzat sovinizmusával s a magyar nacionalizmus akkorra már a tengelyhatalmak keleti politi-

kájának eszközévé vált, érezhetően növekvő szeparatista vagy egyenesen irredenta áramlatával. Javában dült a spanyol polgárháború, német és olasz katonai egységek beavatkozása a mi térfelünkön is veszélyes lehetőségekre figyelmeztetett. S éppen ez az ibériai színpék váltotta ki nálunk is az egymástól függetlenül kibontakozó jobb belátások egymásba illeszkedését. Most igazán nem tudom, ki elemezte ki előbb a spanyolországi ellentétek garmadájából a katalán és baszk nemzetiségi kérdés különleges vonatkozásait, vajon a baloldali Korunk, a lugosi Magyar Kisebbség s az Országos Magyar Párt e lap köré gyülekező új reformnemzedéke, avagy a Brassói Lapok szabadelvű humanista írógárdája, annyi azonban bizonyos, hogy mindhárom forrásból jelentkezett a szolidaritás a spanyol köztársaságiakkal, elítélve Franco nacionalista ellenforradalmát.

Kacsó Sándor főszerkesztő vasárnapi vezércikkei a Brassói Lapokban éppen nemzetiségi beállítottságuknál fogva tudták felkelteni az érdeklődést Madrid népfrentja iránt az erdélyi magyar tömegekben: a „kisebbségi humanum” erkölcsi érvelése állította itt a demokrácia oldalára a nemzeti egyenlőségben érdekeltet, rámutatva a reakció zsoldosainak nemcsak népellenes, hanem egyben a katalán és baszk nemzeti szabadság ellen is irányuló politikájára, ugyanekkor felmutatva Largo Caballero veszélyeztetett kormányának az ibériai népek testvéri szövetezését hirdető programját. Kolozsvárt a Korunk kapcsolta egybe a népfronti magatartást a nemzetiségi kérdés helyes megoldásának elképzelésével. Ide nyúlik vissza megbarátkozásom Jordáky Lajossal, a két és feles internacionalistáknak a szociáldemokrácia és a kommunizmus közt hidat kereső fiatal munkásmozgalmi ideológusával. Apja nyomdájában állították elő Spanyolországról szóló testes munkáját (a könyv csak a spanyol köztársaság bukása után jelent meg), s együtt dolgoztuk fel Gaál Gábor lapja számára az ibériai félsziget nemzeti kérdéseit. Én Farkas Zserém egykori katonatiszt rokonom vezetékneve

és bérmanevem kombinációjából szőtt álnéven, mint Far-
kas Lőrinc, a katalán anyagot egyengettem romániai ma-
gyar problémáinkhoz, Jordáky a baszk nemzeti mozgal-
mat ismertette. Ezzel hozzásegítettük mindketten a Ko-
runk meggyökerezését a honiségben, a baloldali sablo-
nokból való kikecmergés immár előrehaladott vonalán
közelítve a marxista orgánumot egy európai rangú nem-
zetiségpolitika követelményeihez. A lap itt került egy ne-
vezőre – egy különben még nem létező kisebbségi egység
előrejelzéseként – Jakabffy Elemér OMP-alelnök és bán-
sági tagozati elnök lugosi lapjának ugyancsak a katalán és
baszk kérdéssel kapcsolatos spanyol köztársasági szimpá-
tiájával. A lugosi lap az akkori Európa negyvenmilliónyi
nemzeti kisebbségének népszövetségi politikájától várt
eredményeket, s a politikai felelősség e kiéleződött vonat-
kozásában lépett humanista képzelgéseiből a napi valóság
éles fényébe.

Máig örvendek (s *Itt és most* című Korunk-kismonog-
ráfiám 1975-ös összeállításánál különösen), hogy a Vá-
sárhelyi Találkozót megelőző háromnegyed esztendőben
közvetlenül együttműködhettem Gaál Gáborral. Most is-
mertem meg őt igazán, gondolkozásának mechanizmusá-
ig mélyedve, odáig, ahol a felismerések érzelmi rálátások-
ból táplálkoznak és az ésszerűség fürdőjében szenvedél-
lyé rögződnek, áldott munkaerővé válva. Ez a magányos
ember rátalált a leninizmus éltető áramkörére, vagyis a
marxizmus iskolájából a korszerű népforradalmisáig ér-
lelődött, átküzdvén magát mind a renyhe liberalizmus,
mind a dogmatikus merevség buktatóin. Mindennapos
utcai beszélgetéseink során – lakásától az újságíróklubig
és vissza – szép csöndben vitattuk meg az alakuló helyze-
teket, s bizonyára kölcsönösen megajándékoztuk egy-
más. Felfigyelt az erdélyi magyar falu szétválasztásának
minden adatára, magáévá tette szociográfiai-demográfiai
érveimet, de a köznapok konkrétumaiból kiemelte s ma-
gasabb szociológiai-filozófiai síkon is megforgatta mind-
azt, amit tapasztalataimból felmutathattam. Ő mondta ki

először – előbb a *Metamorphosis Transylvaniae* című antológiában, majd a Korunk hasábjain is – erdélyi magyar irodalmunk kiszélesülését romániai magyar irodalomná, feloldva a regionális révéletet rideg és tényszerű hazai valósággá „el egész a Feteke-tengerig”, s ugyanekkor demológiai változásaink epicentrumára, a Székelyföldre figyelmeztetett, arra biztatva, ne csak szóródásában, hanem székein is ismerkedjem meg végre ezzel a törzzsel. Erre csak később került sor életemben, addig is okos volt – s ez is Gaál Gábor tanácsára történt – Tamási Áron ott-honossága köré felzárkóznunk a közelgő viharban.

Sokan máig nem fogják fel, mennyire következetes volt Gaál a maga „itt és most”-tételében, s mennyire nemcsak a szépirodalomra vonatkoztatta a tér- és időtényezők koordinátái közé helyezett valóságsszemlélet követelményeit. Nehezen, de szívós munkával kiszabadította lapját egy szűk polgári réteg sznob européerkedéséből, a munkásmozgalom és pontosabban a Keletről indult szocialista felszabadulás szemszögéből. Ítélezve, nehezen, de tántoríthatatlan törekvéssel vezette ki lapját a szektásság lényegében ugyancsak spekulatív elvontságai-ból is, hogy a népfront magyar nemzetiségi értelmezésével a „romániaiság” konkrét közügyéig érjen. Mi sem jellemzőbb Gaál és a Korunk hazai gyökérvetésére, mint a Márciusi Front megvédése Hatvany Lajos gáncaival szemben. Nem volt sohasem titok, hogy Gaál mint fiatal emigráns az irodalompartoló cukorbáró famulusa volt, nem is rossz iskolát járva, amikor azonban ez a kapcsolat teherré vált a népi haladás útján, Gaál tudott tanítványból tanítóvá emelkedni, mégpedig a tudásból és az életből egyaránt szerzett többlet erkölcsi jussán.

Ne idézzem? Bizony idézem újra meg újra egy Hatvany-cikk visszautasítását ebben az esztendőben: „A cikknek [...] jelenleg minden [...] becsülésem ellenére sem tudok helyet adni, mert ebben a pillanatban úgy érzem, hogy egy fontos ügyet veszélyeztetnénk vele. A cikk ugyanis nemcsak Illyés ellen irányul, hanem a Már-

ciusi Front ellen is [...]. Akármilyenek még, akármilyen torzonborz eszmék s ellenszenves völkisch-törmelékek húzódnak meg az idegek közt és agysejtjeikben, mégis pillanatnyilag úgy a polgári, mint a mélyebb rétegeknek az egyetlen természetes szövetségük. Számolnunk kell egész szegényes szellemi glóbuszunkkal, kik maradnak, ha ezeket is leattakírozzuk? Maradunk magunkra, szektárius vajákosokként. Minden ellenvetését értem, minden ellenvetését elfogadom, de tudom, hogy két magyar forradalom elbukott, a régebbiekről nem is beszélve, azért, mert a Márciusi Fronttal rokon elemekkel nem volt kapcsolatunk. Nem tudtuk a parasztot megközelíteni. Ezekben most ennek a megközelítésnek a csírája lappang. Ezt a csírat ne lőjük mi szét, várjuk meg, amíg ők maguk széttisztulnak arra a két természetes arcvonatra, ami bennük egyelőre még gabalyog. Ennek előbb-utóbb be kell következnie.” Hatvany Lajosra személy szerint bizonyára jól hatott egykori titkárának józan érvelése, s a Petőfi-kultusz, az Ady-hívőség hovatovább őt is kiragadta (Vas István egy későbbi kifejezésével élve) a Lipótváros „közeg”-éből, de a Korunk körül támadó viták továbbra is figyelmeztettek egy áldatlan urbánus-népi ellentét oktalanságaira és hátmögöttségeire.

A népi írók előtérbe jutása Magyarországon, s az 1937. március idusán Féja Géza beszédével a nyilvánosság elé lépett Márciusi Front kétségtelenül buzdító hatással volt a romániai magyar fiatalságra, nemcsak a demokratizmus jegyében, hanem a Duna-völgyi s szélesebben kelet-európai néptestvériség csillaga alatt is, komoly nemzeti ellenért jelezve a jobboldaliak, a tengelybarátok, a nagynémet hódító tervekhez alkalmazkodók mesterkéltséget és hazug nacionalizmusával szemben. A szimpátia a Márciusi Front iránt mégsem lehetett elégséges a honi helytálláshoz, s Gaál helyesen járt el, amikor méltatásaiban a budapesti zászlóbontás jelentőségét saját hatásterületére, a Horthy-rendszer társadalmi ellentmondásai közt vergődő Magyarország esedékes történelmi szükségleteire háritot-

ta vissza, itthon Erdélyben a román haladó törekvésekkel szövetkező magyar demokratikus erők eredeti feladatait szorgalmazva. A magyarországi irodalom egymást követő új népi termékeinek állandó értékelése mellett így jut hovatovább érvényre a lapban saját szociográfiánk, bár – mindig előrenyargaló türelmetlenségemben – egy csehszlovákiai magyar rádió-ankét méltatása ürügyén a Márciusi Front zászlóbontásával egyidőben felállítottam a Gusti-iskolás és Hitel-beli merev szociografizálás helyébe immár a nyílt szó, a népet magát megszólaltató társadalmi vallomás követelményét. Ez a Korunk-cikk (*A társadalomrajztól a társadalmi vallomásig*) a szóban forgó új magyar realizmustól a szociográfiai felmérés szakaszán túlmenőleg már a dolgozók parlamentjét sürgette, a szociográfia értékeléséig jutott új értelmiségnek a népi gyakorlat következetességét ajánlva: a néperdekek közvetlen munkás és paraszt szószólóinak meghallgatását sorsdöntő időben.

A népből alakuló nemzet formulája nálunk a népből megvalósuló nemzetiség elgondolása, terve, programja volt, reális összefüggésben a román dolgozókból teljesező román nemzettel, s ellentétben bármely olyan polgári felfogással, amely a nemzetet vagy nemzetiséget a népen kívül, a nép nélkül, a nép fölött, szóval az uralkodó osztályok érdeke szerint vélte képviselhetőnek. Erről az elemi igazságról az idealista képletekbe burkolózó polgári értelmiségit s kispolgári uszályát éppen olyan nehéz volt meggyőzni, mint az ellentett beállítottságú baloldalt, ha az osztályharcban gondolkodva megfelejtkezett a nemzeti közület, a nemzetiségi életforma valóságáról. Ezért volt számunkra különösen jelentős az a lenini politika, mellyel a Kommunisták Romániai Pártja az adottságokat felmérve külön mozgalmi keretet támogatott a MADOSZ képében, még arra is ügyelve, hogy ennek mindenkorai vezetői, irányítói a romániai magyar nemzetiség népi soraiból toborzódjanak. Csehszlovákiából éppen ilyen nemzeti forradalmi szervezet hiányérzetével távoz-

tam, sebként hordozva magamban, hogy részben egyes pártaktivisták értetlensége miatt, jórészt azonban saját hibáinkból – a forradalmat mitizáló intellektuális önfeláldozásunk következtében – felbomlott és szétporzott a Sarló. Most itt találtam a magyar dolgozók szervezetét, s elfoglalhattam helyemet egyszerű parasztok, kisiparosok s a hozzájuk csatlakozó értelmiségiek között, bekapcsolódva a munkásság történelmi felelősségét osztó vezetésbe. Itt fogamzott életté a szó, itt visszhangzott az egyenes beszéd, innen ígérkezett valóságra mindaz, amit tudományos meggyőződésből és tapasztalati felismerésből egyaránt vallottunk. Itt válhatott mozgássá, új társadalmat alakító tényezővé a társadalomrajz minden konklúziója. Itt eshetett egybe a nemzeti és emberi, nacionalizmusok helyett nemzetköziséget, nyegle kozmopolitizmus helyett néptestvériséget vállalva, reális kötődésben nyelvhez és hagyományhoz, szülőföldhöz és másokkal való együttéléshez, közös társadalmi haladáshoz.

Számomra a Korunk tulajdonképpen csak eszköznek, nagyszerű ideológiai gyújtópontnak tűnt a MADOSZ közvetlen történelmiségének szolgálatában. Ezért fedezte minden Korunk-cikkemet s a Korunk szerkesztésére gyakorolt néminemű befolyásomat a MADOSZ politikai frontján kifejtett munka. S meg kell végre mondanom, hogy Bányai László személyében megtaláltam azt az elvtársamat, akitől (akárcsak Gaál Gábortól) sokat tanulhattam és elfogadtam, bizonyára hozzájárulva részemről is az ő munkásságának sikeréhez. Az Erdélyi Fiatalok mély erdélyiségéből és népi elköteleződéséből a munkásmozgalomig jutott, a fiatalság ívén szerzettek megőrizve meghaladó értelmiségit, meggyőződéséért már megszenvedett – elcsapott – tanárt, nehéz körülmények közt tengődő, de a népeletből többé soha ki nem szorítható ideológust ismertem fel benne, s elismerésében nem ingatott meg idegesen bizalmatlan természete, összeférhetetlenségig feszülő türelmetlensége s szervezőképességének nem egy gyakorlati hiányossága. Belülről – a katolicizmus er-

délyi sajátosságaitól narodnyik szimpátiákon át a tudományos szocializmusig ért pályáról – tudott hozzászólni a közügyekhez, áthidalva ultrás általánosságokat, ki-kiragadva magát újra meg újra a mozgalmi sablonokból. Személy szerint sohasem melegedtünk fel egymás iránt, de a kölcsönös támogatás akkor sem maradt el, amikor dohogva veséztük egymást. Mindezt talán az a lelki rokonosság váltotta ki, hogy a kommunizmust nem könyvtárból és szalonból, nem is szép szóban-írásban, hanem a népéletben – sokszor a legelhagyatottabbak közt – vállaltuk, népben-nemzetiségben gondolkodva és cselekedve. Hitt a jövőben, s nem absztrakt módon, csonttalan és hústalan emberségben fogalmazott, hanem azzal a konkrét tudattal ítélte, hogy „éppen az elnyomott kisebbségek, valamint minden függetlenségében fenyegetett nép helyzetében nyeri vissza a nemzeti eszme hagyományos szabadságharcos, haladó, történelemalakító erejét”. A Korunkban választott így az Erdélyből hitetlenül eltávozott Makkai Sándor írhatta „nem lehet”-jére.

A MADOSZ létezése, bármily korlátozott volt is közvetlen hatékonysága a parlamenti pártok néparadatahoz, a szavazógépezetek voksözönéhez, a polgári sajtózsungel bujaságához képest, ez a kicsiny, de válogatott közösség a maga szerény és szegény eszközeivel erkölcsi alapot nyújtott mindahhoz a művelethez, mellyel az egész romániai magyarságot érdekeinek legjobb védelmére és jövőjének megfelelő biztosítására kívántuk mozgósítani.

A helyzet kedvezett. Önfegyelmünkön múltott az eredmény.

4

Tamási Áron felhívására hivatkozva 1937 márciusának utolsó hetében a Független Újságban kezdtük közreadni körlevelezés útján lebonyolított ankétünk eredményét azaz a kérdéssel kapcsolatban, vajon szükséges-e és lehetséges-e a különböző romániai magyar szellemi irányzatok

képviselőinek találkozása parlamentáris formában? Írók, jogászok, orvosok, tanárok, szerkesztők szólaltak meg, s a többség igenlően válaszolt. Szó volt itt a magyar tömegek demokratikus igényeiről, a közös célok rögzítéséről, minden oldal számára elfogadható munkatervről, egységes magatartásról az anyanyelvi kultúra szabad fejlesztésével kapcsolatban, a román dolgozókkal való szövetkezésről s az új nemzedék szervezkedéséről, de a lényeges az volt a sok szép szó közt, hogy a katolikus Dsida Jenőtől a szocialista Jordáky Lajosig, a Hitel Venczel Józsefétől a MADOSZ Bányai Lászlójáig vagy a Korunk Kovács Kátóna Jenőjéig régebben össze nem egyeztethetőknek vélt végletek törekedtek közös álláspontra. Folytatólagosan bekapcsolódtak a vitába a diákság képviselői, majd a munkások és fölművesek szószólói is. Egy eredetileg nevem nélkül megjelent (csak az 1945-ös *Hármas kis tükör* című cikkgyűjteményben írásaim közé sorolt) összefoglalásban 1937. július 24-én a Független Újság olvasóközönsége előtt nyugodt lelkiismerettel leszögezhettem: „Nem kételkedünk abban, hogy az ankét egyszerű próbája újabb és nagyobb formákban is ismétlődni fog, s ez a szellemi torna a kisebbségi magyar közélet új szakaszának lesz hű kifejezője: annak a fejlődési szakasznak, melyben szétforgácsolt közéletünk demokratikus népközösséggé szervesül.”

Kétségtelen (akkor is tudtuk), hogy a nemzetiségi közület parlamentáris formában való megteremtése kockázatos program, hiszen a nacionalizmus egész Európában a fasizmus agitációs eszközévé vált, s a romániai magyarság sérelmei közepette a nemzetiségi jellegű tömörülés újabb lehetőséget nyithatott éppen a jobboldal előtörése számára. Az adott politikai mezőnyön azonban az ellenkezője is igaznak ígérkezett: a tömegeket lefékező és tartalékoló magyarpárti vezetés monopóliumát most megtörhettük s felhasználva az új értelmiségi mozgalmak hajlamosságát a sorsproblémák népi erőkkkel való megoldására, kilátásunk nyílt arra, hogy a városi és falusi magyar

dolgozók tényleges érdekelismerése érvényesüljön mind a román fasiszta törekvésekkel, mind a grófi-bankár jelleghű magyar politikai garnitúra közéleti passzivitásával szemben. Röviden: bízunk önnön erőnkben, hogy a nagy mozgalmasságban népünk színe elé kerülve át tudjuk neki adni a szót.

Valójában máig sem ismerem eléggé a KRP belső gépezetében, az országosan és nemzetközileg felelős kommunista vezetők közt ebben az időben terveinkkel kapcsolatosan kialakult felfogásokat, mindössze egyetlen illegális összejövetelen vehettem részt a készülő magyar értelmiségi parlament ügyében (a Fellegvár közelében, egy messze a táj fölé magasló kerti épületben hallgatták meg érveimet és szembesítették másokéval), a végeredmény azonban bátorító volt: meg kell csinálni! Már maga a parlamentáris forma is szemben áll a tekintélyuralmi törekvésekkel, s a kommunistáktól a polgári antifasisztákig szélesülő népfront egy teljes nemzetiségi keretben lefektetheti és elszigetelheti a jobboldalt! A román demokrácia erői támogatni fognak, nekünk is az legyen a célunk, hogy a harcot felemelkedésünkért a román haladó törekvésekkel szövetkezve vívjuk meg! Ha jól emlékszem, Bányai Lászlónak még az utolsó pillanatban voltak komoly aggályai, de amint a párt döntött, éppen az ő mozgalmi publicisztikája szállt szembe a leghatározottabban a kifejeletet gátló szektás elképzelésekkel. A nyilvános ankét sikere után ugyancsak sor került megpróbáltató helyzetekre, s szembe kellett néznünk a konzervatívok s a jobboldal, sőt a harmadikutas közép nem egy gáncsvetésével, olyan kihívásokkal, amelyek szívesen kapaszkodtak volna bele a legcsekélyebb balos szélsőségbe.

Míg a Hitel a maga keretei közt végrehajtotta azt az áthasonulást, melyre egy közös nemzetiségi alapzat elfogadása végett szüksége volt, vagyis az új rendiség elitelmélete (s a mögötte meghúzódó antidemokratikus parancsuralmi szimpátia) helyébe a különböző népi-nemzetiségi erők együttműködésének reális elvállalását állította, vá-

ratlanul a népbarát Erdélyi Fiatalok csoport helyezkedett szembe a kívánt találkozóval, s nyílt színvallást követelt mind egy jobboldali, mind egy baloldali dogmatizmussal szemben. Már egy ilyen fellépés kiválthatta volna újra az ellentéteket, s most a marxista-leninista dialektikán múlt, hogy a nemzeti demokrata oldal s a munkásmozgalmak képviselője hogyan reagál a kihívásra. A kellő feleletet – s egyben az elvi támogatást a nagy kezdeményezés számára – Bányai László adta meg a Korunkban. Rávilágított az Erdélyi Fiatalok eredeti átfogó jellegének leszűkülésére, s kijelentette, hogy a táborából balra kiváltak „következetes valóság-elvi felfogásukkal ma teljesebben tudják értékelni a népi összefogás eszméjét, amiért annak idején még romantikusan rajongtak”. A társadalmi elzárkózást takaró szűkkeblűséggel szemben az Erdélyi Fiatalokkal közös népi felelősségre utalt, s elhatárolta magát az olyan baloldaliaktól, akik – egy csehszlovákiai Korunk-szerző (Kovács Károly néven az én hajdani ideológusom, Fedor János Pozsonyból) ugyancsak szűk elképzeléseire utalva – megegyezés helyett összecsapást várnak a parlamentáris találkozástól. A vitacikk félreérthetetlen befejezése elvette a kihívás élet, leszögezve: „...azok, akik a néppel nem szűntek meg élő kapcsolatban lenni, fel tudtak számolni mechanisztikus elképzeléseikkel a nemzeti-ségi kibontakozás parancsoló szociális követelménye előtt. S ma épp úgy szemben állnak a vezetést kiváltságként űző uralkodó kasztokkal, amelyek vezényszóra akarják érdekeikhez idomítani a tömegeket, mint azokkal, akik az egyes néprétegek közti antagonizmus kiélezését éppen a közös veszély előtt űzik.” Ez számomra a párt szava volt, a párt üzenete, egyben teljes megegyezésem Bányai Lászlóval.

Munkánk részleteire alig emlékszem. A Tordai úton túl egy villában volt bérelt szobám, háziasszonyom, egy kedves öreg hölgy, a zilahi származású Szabó néni, bizony csak akkor látott, ha havonta egyszer szertartásosan érdeklődtem egészsége felől s átadtam a kis szobáért járó

bért. Esett, nem esett, jókor reggel pontosan elindultam munkahelyemre, a kávéházba (akkor már a csendesebb Savoy kávéházat látogattam, régi kolozsváriak tudhatják, melyik volt az, ha megmondom, hogy ablaka a Kötő utcára nyílt), ott várt már az öreg pincér, akinek tartozni lehetett, s tollhegyet is kölcsönzött, ha az ember elfelejtett hozni magával. Ott találtak meg barátaim, s aki nem keresett fel, ahhoz nyomban és irgalmatlanul elmentem én. Felkopogtattam Venczel Jóskát vagy Nagy Pistát, kire mikor került sor. Leveleimet is a vonatjáratokhoz igazodva egyenesen a főpostára vittem. Amiben valahol szót értettünk, abból menten tényt csiholtam, azonnal végrehajtható tennivalót, üzenetet másnak, levelet, nyilatkozatot, sajtóközleményt. Másképp nem ment. Nem is könnyel, inkább a kényelmes patriarkalizmussal s egy parttalan dumával kellett megküzdeni. Sarlós-korom újult meg, győzőm kellett mozgással, hogy lassan-lassan saját törvényei szerint induljon meg egy egész gépezet. A harangozó is húzza a kötelet, ránt rajta még egyszer, harmadszor is belekapaszkodik, s tudja, hogy hetedszerre megkondul a feje fölött, s azontúl maga beszél, az érc.

Ligeti Ernő, az ankét gáláns patrónusa, nem volt rossz tanácsadó. Lapja ugyan gyüldéje lett a fiatal realisták – Szenczei Lászlóék – csoportosulásának, de ő úgy érezte, hogy támogatása legfeljebb alkalmi lehet, lapja elindulásához jó, támpontnak kevésbé. Úgy emlékszem, az ő ajánlata volt, hogy tegyük át székhelyünket a szomszédba, a fiatal Asztalos Sándor ügyvédi irodájába. Az OPM új jogásznemzedékének tevékeny tagjáról volt szó, aki az Erdélyi Fiatalok szociográfiai munkálataiban eléggé balra került Mikó Imrével együtt a Magyar Kisebbségben is letette a garast egy „Kisebbségi jogélet” című melléklet szerkesztése során. Ráadásul személyi kapcsolat is elősegítette a döntést. Ifjú felesége a polgári liberális és radikális körökben közkedvelt, baloldalon is szívesen fogadott Szántó Miklós egeresi üzemigazgató – a monoklis „Szántó Muki” – leánya volt, s Bányai Lászlóék már csak ezért

is örömmel fogadták az ajánlatot. A különböző csoportok ezentúl nemcsak külön ülészetek és nemcsak levélben keresték egymást, hanem közös megbeszélésre is hajlandók voltak.

Már az első összejövetelen megegyeztek Tamási Áron felkérésében, kerüljön ő a most már jogi formát öltő mozgalom élére. S mivel személyét az eredeti egység-törekvés zálogának tekinthette mindenki, rábízta az előkészítő bizottság ama lista összeállítását is, melynek alapján egy értelmiségi találkozó meghívói közmegegyezésre szétküldhetők.

A gépezet tehát megindult, az egyre szélesedő adminisztrációt avatott jogászkez vette gondozásba. Tamási közbelépése valamelyest mérsékelte az Erdélyi Fiatalok két képviselőjének, László Dezsőnek és Jancsó Bélának a közös fronttal szembehelyezett fenntartásait (a továbbiakban „semlegesek” maradtak), de hamarosan újabb kihívások hozták örvénylésbe a kibontakozó folyamatot. Hogy a végén kezdjem: kettőnket – Bányai Lászlót és engem – kihagytak az előkészítő bizottságból, arra hivatkozva, hogy ott Nagy István és Jordáky Lajos valójában minket is képvisel. Igaz, Nagy Istvánt személy szerint még a konzervatív körök gáncsaival szemben is megvédte a színpadon szerzett hírnév (különösen az ifjúság kapta fel az *Özönvíz előtt* éles problémafelvetései nyomán), munkásirodalmi jelentkezésével a népiek mellé került közmegebecsülésben, s eredmény is volt az egységfront, népfront, nemzetiségi front, hazafias front számára neve a Tamási Ároné mellett. Mégsem helyettesíthette a MADOSZ nemzeti demokrata mozgalomát, lévén az külön keret, más vonulat, radikalizmusában szövetségese ugyan a munkásmozgalomnak, de szélesebb nemzetiségi jellegében annál több is, kevesebb is: programjánál, hatékonyságánál s főleg növekvő lehetőségeinél fogva a magyarpárti mezőny versengő ellenzéke.

Egy durva közbelépés az OMP lapja, a Keleti Újság részéről külön is kényessé tette a helyzetet, a lap ugyanis az

egész készülő parlamenti találkozó ellen próbálta felhasználni a MADOSZ egy nagyváradai értekezletén elhangzottakat. Ott a bihari magyar dolgozók színe előtt felsorakoztattuk – egyébként a sajtóban már többször leszögeztet – érveinket a találkozóval kapcsolatosan, s a hivatalos magyarpárti vezetőség konzervatív elemei azzal vádoltak bennünket, hogy politikai tőkét akarunk kovácsolni a baloldal számára a fiatalok mozgalmából, ráijesztve saját ifjú köreikre, hogy a velünk való együttműködéssel feladják „nemzeti” becsületüket... A reakció azt is felhasználta ellenünk, hogy Nagyváradon igenlőleg hivatkoztunk az amerikai magyarok részéről akkoriban javasolt demokratikus világértekezletre. Ezt Párizsba akarták összehívni, felismerve a Márciusi Front jelentőségét s a Csehszlovákiában „tavaszi parlament” formájában, Erdélyben Tamási Áron egységbe hívó szózata körül kerekedő demokratikus magyar tömörülésnek a nemzetközi békepolitikába is beilleszthető vonatkozásait. Igaz, leveleztem ez ügyben a mozgalom élére álló Garbai Sándorral, aki tényleg a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi kormányzótanácsának elnöke volt, de pozsonyi megismerkedésünk idején – s már azelőtt is – az emigráció szociáldemokrata szárnyán helyezkedett el, s érintkeztem ez ügyben Barta Lajossal is, aki éppen ebben az esztendőben írta a Korunk számára legszebb esszéit a magyar sorskérdésekről, de mert mindig is fenntartásaim voltak a többé-kevésbé talajt vesztett emigráció kezdeményezéseivel szemben, a pusztá szolidaritáson kívül semmiféle mozgalmi kapcsolatra nem törekedtem (a kapott Garbai-leveleket a második világháború alatt más kényes iratokkal együtt Raics Istvánnál rejtettem el Budapesten, tőle a paksaméta az Országos Széchényi Könyvtárba került).

A Keleti Újság nyelvén ez a nemzetközi kitekintés közönséges denunciacióra adott alkalmat a román hatóságok előtt, bolsevik aknamunkát emlegettek, ami szintén hozzájárult a magyarpárti és egyházi körökhöz tartozó új nemzedék megfélemlítéséhez.

A provokáció majdnem sikerült. A magyar szövetkezetek részéről nyomást gyakoroltak az előkészítésben résztvevőkre, kivonulásra készítve az egyébként lelkes Petrovay Tibort és Vita Sándort, s lemondással fenyegették a Hitel-csoport más tagjai is. Nem veszélyeztettük tehát a közöset, s összeszorítva fogunkat álltuk a pofonokat. Személy szerint tulajdonképpen ekkor vonultunk vissza a szervezéstől, elviselve azt is, hogy az ügy érdekében Nagy István is aláírja az előkészítő bizottság cáfoló nyilatkozatát nagyváradi közléseinkkel szemben. A kilépő szövetkezeti tisztviselők helyébe a rugalmasabb Albrecht Dezső, tehát maga a Hitel-vezér, s a mindenkivel cimboráskodó Teleki Ádám gróf, az Erdélyi Gazdasági Egyesület szükség esetén kisgazda-demokratának is kijátszható földbirtokosa, a népszerű Erdélyi Gazda főszerkesztője került. A terebélyesedő mozgalom mindenesetre elbírtá már hiányzásunkat, képviselőtünk (s a teljes antifasiszta népfronti felelősség) Nagy Istvánra és Jordáky Lajosra hárult, mellettük állottunk tanácsainkkal mindvégig, de szerepünk nem lehetett több az egyszerű résztvevőnél. Mindezt azért is el kell mondanom, mert mai emlékiróink – Nagy István, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc – nemegyszer megdicsérnek szerénységemért, holott a kényszerítő körülmények folytán s nem valami puritán jellemjätékből álltam félre.

Munkám így is maradt elég. Ha egyéb nem: bálrendezés.

Kerestük a falut s ifjúságát a messze távolban, holott itt volt körülöttünk Kolozsvárt. Egy sötét második emeleti szobát béreltünk a MADOSZ számára a Kismester utcában, a Boltív alól volt a feljárat. Kiakasztottuk Petőfi képét (rajzolója Balázs Péter magyarfenesi kőművesinas, később Szolnay-tanítvány, ma festőművész), s itt indultak meg a táncpróbák. Hol egy tordaszentlászlói kocsislegénnyel, hol egy nyárádmagyarósi székely csaposfiúval sikerült a megállapodás, hozták falubeli társaikat, akik szintén itt dolgoztak a városon, a legényekkel ide találtak

a szolgálóleányok, s ki-ki felhozta falujából az ünneplőruháját, vasárnapi pompás öltözékét. Két segítségünkre siető kommunista „ifi” egy kocsmából beszervezett kék bujkás, piros nyakkendős, rézgombos széki legényeket is, jöttek a szászlóniaiak börmellényeikben, beállítottak önként a györgyfalvi tejesek, s a hóstátiakért magam mentem ki házról házra a Pacsirta utcai fuvarosok meg a nagyudvaros Magyar utcaiak közé. Itt volt a megnyerés a legnehezebb, mert a dacos „vagy münk, vagy ők” szinte megakasztotta a táncsoport megalakítását (pedig a Hóstátnak kijárt, hogy a palotással ők nyissák meg a táncos találkozót). Amikor minden csoport hat párja megvolt, közösen összeadott pénzből kibéreltük egy éjszakára a város legnagyobb tánctermet a tisztai kaszinóban.

Ilyesmi még nem volt: a cselédnép színes viseletében ide vonult fel, kezet fogtak, mint a sportmutatványok előtt a játékosok (bár náluk eredetileg is megvolt ez a szokás, lakodalmakkor dívott), s nagy kört alakítva egymásnak mutatták be ősi táncrendjeiket. Más vendéget az ő társaságukon kívül nem hívtunk meg, de megjelent a MADOSZ vezetősége, élén az országos elnökkel, Kurkó Gyárfás brassói géplakatossal, s véletlenül betoppant Szegő Júlia is, a Korunk zenei munkatársa, két idősebb franciával. Az utcán figyeltek fel a bő gatyás szentlászlóiakra meg a kalpagjukon zöld bokkrétát hordó székiekre s a sujtásos harisnyában peckesen érkező piros mellényes székelekyekre, akik átölelve hozták magukkal rokolyás kedveseiket. A két francia nem értette, miért nincs itt se színpad, se nézőtér, még csak belépődíj se, holott emlékezhetek volna rá, hogy ilyesmi zártkörű úri bálakon sem fordul elő. Egymás örömeire gyűlt össze most a másik Kolozsvár, az idebenn rejlő falvak új nemzedéke. Ez volt ama „kolozsvári bokréta” (így neveztük el a székiek kalapdíszéről), melyet Szentimrei Jenő elfogadhatott volna, ha történetesen jelen van, de mert csak újságból olvasott róla, félreértette s ugyancsak bírálta, mint valami „gyöngyösbokréta” divatú népieskedést. Nem az volt, hanem

az akkorra már megérett Vásárhelyi Találkozó kis mintája a mi adott terünkön és időnkben.

Néhány nap múlva a Kismester utcai szobában vették át a táncos párok emléktárgyaikat. Ide már ütött-kopott köznapi öltözékében, a bevégzett napi robot után szökődött fel kocsis, szolga, cselédleány. Tamási Áron Ábelregénye, a röviddel azelőtt meghalt Balázs Ferenc mészköi naplója, *A rög alatt*, néhány bekötött Pásztortűz-évfolyam, az Erdélyi Gazdasági Egyesület több mezőgazdasági kiadványa, a Magyar Nép könyvtársorozata várta őket a felvirágzott asztalon (utóbbiakat a konzervatív szerkesztő, Gyallay Domokos titokban nyújtotta át a „vörös” társaságnak), s ráadásul jegyet biztosítottunk mindenkinek Kós Károly *Budai Nagy Antal* drámájának színházi előadására. A boldog fiatalok először léptek ki megalázott sorsuk rejtekéből, s hívei maradtak a népfronti mozgalomnak. Mára ugyan iskola és gyár várja a vidékről betódulókat, maradt azért elég árva köztük, s ezekre ráférne manapság is a társadalmi gond. A széki szolgák és szolgálóleányok például mind a mai napig ott dévajkodnak piros és kék öltözkük harsogó szépségében az új telefonpalota előtt s a Malomárok hídján. Csak a költők tudnak róluk, ők maguk Kányádi Sándor és Palocsay Zsigmond értük szóló, sorsukért aggódó, kallódásukat megörökítő líráját talán hírből sem ismerik.

Akkor, 1937 őszén, a Kolozsvári Bokréta „alulról” – a népelet mélyéről – járult hozzá a Vásárhelyi Találkozó igazi értelmezéséhez.

5

A Vásárhelyi Találkozó megítélése tekintetében hullámzó a marxista-leninista vélemény. Akkor, 1937-ben, érthető volt a népfront kedvező értékelése, s az antifasiszta megmozdulások akkor is hivatkoztak rá, amikor a növekvő nacionalista uszítás, a megosztó tengelypolitika kísértése újra elemeire bomlasztotta szét a Marosvásárhe-

lyen közös elhatározásokig jutott tábor, sőt a második világháború nagy fordulataiban – Sztálingrád után, az olasz fasizmus összeomlása idején – felvetődött a hasznos megismélés terve is. Amikor azonban esztendőkkel a felszabadulást követőleg a Bolyai Tudományegyetemen be akartam dolgozni a Vásárhelyi Találkozót hazai párttörténetünkbe, egyik befolyásos dogmatikusunk (aki különben eredetileg is hiányzott róla) jelentéktelen epizódnak minősítette, még hozzá olyanak, amelyre egyáltalán nem lehetünk büszkék. A harmincadik évfordulón már egészen más megítélés vált úrrá. Csatári Dániel *A Vásárhelyi Találkozó* címmel Budapesten kiadott irodalomtörténeti füzete, majd az itthon megjelent román és magyar emlékezések nyomán a figyelem újra a harmincas évek új értelmiségének a munkásokkal és parasztokkal való szövetkezése felé fordult, a bibliográfiák felfedték az egykorú sokországnyi hatást, s egy újabb évtizednek sem kellett eltelnie, hogy Tánzos Gábor az *Élet és Irodalomban* már úgy emlegetse a Tamási Áron elnökletével lezajlott tanácskozást, mint amely bekerült „a kelet-európai történelembe”. Maga az eredeti anyag, a találkozón elhangzott előadások, hozzászólások, viták, javaslatok és határozatok teljes gyorsírói felvétele mindmáig jórészt megfejtetlenül és kiadatlanul hever Jancsó Elemér immár elárvult íróasztalfiókjában, de a nyomtatott forrásokból is telt egy egész dokumentumkötetre való Turzai Mária összeállításában (a negyvenedik évfordulón a Politikai Könyvkiadó ezzel a kiadvánnyal a hazai párttörténet elválaszthatatlan részévé avatta).

Bárki foglalkozott is eddig, akár elismerően, akár tagadólag, a találkozó kérdésével, saját korába zárt eseménynek könyvelte el, s így – eltúlozva vagy alábecsülve – hozzákötötte egy elmúlt világhoz. Nekem mindenkor más volt a véleményem, mert a vész elükével feltörő népi erők történelmi szintjén a Vásárhelyi Találkozó magasabb fokú megisméltődésének éreztem és tudtam a Magyar Népi Szövetséget, s ez a folytatódás a népi demokrá-

cia esztendeiben már a román néppel közös szocialista államiség alapjait segítette lerakni. Valójában így – és csak is így – válhatott a marosmenti gyűlés értékes hagyományá. Az ilyen értékelés már nem önmagában becsüli túl vagy alul, hanem dilemma nélkül, hiányosságain át is, átmeneti szétfoslása ellenére is előzménynek foghatja fel a Vásárhelyi Találkozót a második világháború óta elért s messze fölbe magasló megvalósításaink, épülő új társadalmunk eredményei, történelmi kibontakozásunk mai jelenségei szempontjából.

Bár annak idején sokkal realisabban – az „itt és most” szigorú törvénye szerint – értelmeztük feladatunkat, sem-hogy csupán a távlatok lehetőségeivel spekuláltunk volna, mégsem igaz az egy térbe és időbe zárt, öncélú kezdeményezés feltételezése. A tárgykör eddigi feldolgozóinak nem tűnt fel, legalábbis nem annyira, hogy kiemeljék, mennyire kétlépcsősen képzeltük el a parlamentáris kísérletezést, vagyis a Vásárhelyi Találkozót valójában csak egy későbbi, nagyobb, népesebb képviselőlet megteremtésére szántuk. Amikor Marosi Ildikó *A marosvásárhelyi Kémény Zsigmond Társaság levelesládája* című munkájának kidolgozása során betekintett Molter Károly magánlevelei közé, ott megtalálta kézzel írt két levelet (egyébként mindig kézírással levelezem), s ezek másolata most előttem fekszik. 1937. június 6-án, vagyis még az előkészületek kezdetén, beszámoltam a mozgalom helyzetéről Molter Károlynak, aki az első pillanattól kezdve érdeklődött az ifjúság egységmozgalma iránt, s mint haladó polgár szembeszállt a jobboldali divatáramlattal. Bejelentem, hogy az Asztalos Sándornál összejött előkészítő bizottság megalakulásával „az én önként vállalt munkám is véget ért”, közlöm, hogy a készülő találkozó színhelye közös megállapodás szerint Marosvásárhely lesz, s mert a meghívandók listájában az egyes irányzatok „folyton egymásra licitáltak, olyannyira, hogy a végén egész Erdély ott letetett volna”, Tamási Áronra, a közös akarattal kijelölt elnökre bíztuk, kiket hívjon meg. Ez eddig csupa ismert

mozzanat, a továbbiakban azonban szó került a ma már elfelejtett kettős tervezetre.

Idézem: „...az idő megoszlik a terv megoszlása szerint: még nyár előtt (egészen közeljövőben) egy intellektuális találkozó, s ennek feladata egy olyan parlament létrehozása, melyben ősszel vagy télen minden magyar szerv *kiküldöttei* ülészhethnének. A mostan szorgalmazott első találkozó nem hivatalos, hanem *baráti* jellegű, nem hivatalosak annak ülései sem, csak *elvi* eredményei kerülnének a nyilvánosság elé, valamilyen közös röpirat formájában. Ez a röpirat megfelelő nemzeti kultúr-kataszterek alapján eljutna minden párt, mozgalom, város és falu, felekezet s szakma *kultúrszervezeteihez* s szellemi eszközökkel előkészítené a kisebbségi kultúrközösség parlamentáris gondolatát. (Parlamentárisat írok, mert jobboldali barátaim szóhasználatát nem tudom gyakorolni. »Diétikus találkozó« – ez furcsán hangzik!)” A levél további része előre jelzi a várható jogi instrukciókat a gyűlés és a tervezett röpirat legalitásának fedezésére, s bizalmasan rátér az addig létrejött megegyezés pontjaira.

Nos, a tervezett „első” találkozó időpontja eltolódott ősre, s az elvi egyezkedés során nem vetődött fel egy újabb, szélesebb „kulturparlament” (avagy „diéta”) határozott elgondolása. A Vásárhelyi Találkozó *Hitvallás* címmel hozott záróhatározata az erdélyi magyar ifjúság fellépését a nemzedéki jellegen túl olyannak értékelte, hogy ez a jelentkezés „az egységes magyar társadalom minden színét tükrözte”, ami annyit is jelent, hogy a résztvevők ezzel az értekezlettel tulajdonképpen megvalósítottak tekintették az eredetileg elképzelt másodikat is. Itt maradt félbe mindaz, ami csak évek múlva, a politikai viszonyok alapvető megváltozása során válhatott teljessé a Magyar Népi Szövetség nemzetiségi szervezetében. Félbemarádást említek, bár hiányosságról is beszélhetnék. A Marosvásárhelyen alakult alkalmi közület nyilatkozhatott helyesen a maga körülményei közt, de társadalmi összetételében tizedrésznyi arányban sem foglalt

helyet a nemzetiségi testet alakító „falusi kisbirtokos réteg és munkásság”, melyet – az előkészítő bizottság előzetes felhívása szerint – „a nevelő értelmiséggé átalakult középosztálynak kell szolgálnia”. Az arány torz volt: vagy kilencven százalékban középosztálybeli fiatalokra hárult a belső kohézió, s ilyen összetétel aligha bírhatta ki a bekövetkező világkatasztrófa nyomásait. A helyes arány csak az 1944-es felszabadulás után állhatott elő, amikor is a MADOSZ munkás és paraszt dolgozói teremtetek demokratikus nemzetiségi életkeretet számos olyan személy bevonásával, aki a Vásárhelyi Találkozó részese volt, s egyáltalán nem ellentétben ama elvi döntésekkel, amelyek 1937-ben is, azután is helytállóak maradtak a romániai magyarság fennmaradása, haladása, a román népelettel való reális kapcsolódása szempontjából. Ha 1937-ben még nem is kerülhetett sor a tömegek nyílt politikai cselekvésére, a dolgozók ideológusai mindenestre Marosvásárhelyen estek át a politikai keresztségen.

A Vásárhelyi Találkozót Sepsiszentgyörgyön az Országos Magyar Párt nagygyűlése előzte meg, s érthető volt mindnyájunk kíváncsisága, amikor a fiatal értelmiség értekezletének javában folyó előkészületei közepette valamelyes hajlékonyságot vártunk a több mint 3000 küldött véleménynyilvánításától. A Bethlen György gróf és Gyárfás Elemér bankár konzervatív felfogásának jegyében lezajlott nagygyűlésen azonban megint csak a sérelmi politika került előtérbe, tekintet nélkül azokra a népi erőkre és reális szövetkezési lehetőségekre, amelyek segítségével e sérelmek ellen eredményesen lehetett volna küzdeni. Egyedül Jakabffy Elemér szállt szembe a nemzeti kizárólagosság és az állami totalitás tekintélyelvi felfogásával mint a kisebbségi önvédelem ellenségével, s tett hitet a Duna-völgyi államok összefogása mellett a kisebbségi kérdés demokratikus rendezése alapján. Az eszményien fogalmazott állásfoglalást elsikkasztotta az irányított tömeg közönye, egyedül az egységjavaslataival magára maradt MADOSZ figyelt fel s üdvözölte táviratban

a szónok igazmondását. Egyébként a régi csapáson ment minden tovább. Újraválasztották a régi vezetőséget, s néhány fiatal jogász behívása a valójában csak névleges szerepet játszó intéző bizottságba mit sem változtatott azon a merőben illuzionista politikán, amelynek összhatékony-sága a tömegek társadalmi mozgósítása helyett a királyhoz beadandó emlékirat panasztevésében merült ki. A párton belül is érezhető antifasiszta áramlat mindenesetre óvatosságra intette a pártvezetőséget, s bár az nem nyitott ablakot a tengelybarát jobboldal jelentkezésének sem, tétlen passzivitásban tartalékolta saját közönségét későbbi manipulációk számára. A sepsiszentgyörgyi nagygyűlésről ebben az értelemben számoltam be *Elsikkasztott állásfoglalás* cím alatt a Magyar Nap csehszlovákiai (s becsempészett példányok révén hazai) olvasóinak.

A mindössze 187 ifjút befogadó Vásárhelyi Találkozó nemcsak elvi jelentőségében, hanem közéleti visszhangját, határfokát, következményeit mérve is messze felülmúlta az OPM nagygyűlését, s már ezzel is figyelmeztetett a benne és mögötte rejlő dolgok távlatosságára. Az október 2-án kezdődő értekezlet részleteire alig emlékszem. Sokkal inkább elfoglalt – a menetért felelős kommunista társaimmal, a munkásmozgalom és a MADOSZ küldötteivel, a realista írócsoporttal, a Korunk jelenlevő munkatársaival együtt – a hozzászólások, viták, megfogalmazások gondja, a kellő fellépés akár a nemzetiség konkrét társadalmi értelmezéséért, akár az állam- és békepolitikai realitásért, a honi és Duna-völgyi antifaszizmus égető követelményeiért, semhogy naplószerűen tudnám a pillanatnyi konstellációkat, a gyűlések színhelyét és arcát, az összecsapások vagy kiegyenlítődések, az anekdotikus érdekességek láncát követni. Arra is csak homályosan emlékszem, hogy az izgalom és önfegyelem e feszült napjaiban Molteréknál szálltam meg, de lehet, hogy ez az emlékem más alkalmakkal mosódik egybe.

Mégsem akarok adós maradni a körülmények érzékelhető rajzával. Legalább arról a légkörről szólok, amely-

ben az értekezlet végbement. Méltóságról kell beszélnem, arról a nem formai és nem protokolláris, hanem a lélek mélységéig benső ünnepélyességről, amely a három napig tartó dialógust keretezte, áthatotta és határozatokba egyenlítette. Már Tamási Áron elnöki megnyitójában költői szépséggel lobbant fel az őszinteség, a tudatosan vállalt történelmiség erkölcsi heve. „A hatalom felé nyitott és megsebzett szívvel, s a magyarság felé sorsközösséget vállalva” mondta itt el az alapigét az író, ki „népének szolgálatában ezen a helyen nem a hivatását, hanem a kötelességét teljesíti”. Nemzedékünk szóról szóra tudja idézni a *Hősökhöz*, *nehéz időben* himnikus akkordjait, mint ahogyan Illyés Gyula történelmi intelmét, József Attila dunai vallomását vagy Fábry Zoltán erkölcsi korparancsát is úgy hordoztuk s adtuk tovább, mint a feltörekvő népi erők kifejezését, a jobb népsors és emberség lelkiismereti megfogalmazásait. A kongresszus mindvégig hű maradt a megnyitó szózat fenségéhez, mert a történelmi haladás irányvonalának ésszerűsége fénylett benne. Meggyőződésem, hogy a költészet esztétikuma akkor gyúl ki, amikor a dolgok logikájával, a konkrét és általános – szóval teljes – emberséggel terhes. Semmit sem von le a költőiség jelentőségéből, hogy önmagában csupán jeladás a történelem alkotó tényezői felé, de azok valóságos megmozdulását nem helyettesítheti.

A szavak közügi súlya és hitele a három nap összes előadásait és eszmecseréit jellemezte. A magyarpárti konzervativizmus és általában a felülről való kisebbség-szervezés holtpontra jutása, a sérelmesdi csődje (a sepsiszentgyörgyi nagygyűlés emlékiratára a királyi udvar nem is válaszolt) a Hitel-csoportot és az OPM jogász-reformereit közelebb hozta a valósággal számoló realista írókhoz és a népből való megújulás, az eredeti önmegfogalmazás és alulról induló nemzetiségi szervezkedés demokrata szószólóihoz, s ezt a közeledést már Albrecht Dezső megnyitó előadása az erdélyi magyarság társadalmi alkatáról, erkölcsstanáról, átalakulásának útjairól és képéről megnyug-

tatóan képviselte. Hozzászólásaink segítségével ennek az előadásnak a nyomán született meg az a határozati fogalmazás, mely szerint „népi emelkedésünk záloga a földműves- és munkástársadalom, s ezért kijelentjük, hogy a földművességnek és munkásságnak kell alkotnia az erős nemzeti testet a nevelő értelmiséggel együtt”. Az előkészítő bizottság előzetes felhívásában szereplő „falusi kisbirtokos réteg” helyébe itt már nem a magántulajdon szerint vett „kisbirtokos” meghatározás, hanem a munka alapján értelmezett „földművesség” fogalma került, a „középosztály” kétes és bizonytalan meghatározásának elejtésével pedig tisztább értelmet nyert a „nevelő értelmiség” megemlézése. Kívánságunk szerint népi valóságjelentését kapta meg a nemzet-, illetve nemzetiség-fogalom, s ebből le lehetett vonni a következtetést: mivel a földművességnek és a munkásságnak nincs képviselete az Országos Magyar Pártban, egység csak úgy valósítható meg, ha a haladó gondolkodású magyarpártiak végre összefognak a pártjukon kívül álló magyar földművesekkel és munkásokkal. A Hitel-csoport és a többi magyarpárti reformer menten le is vonta ezt a konklúziót, s kezet nyújtott a szociáldemokrata pártban, a szakszervezetekben, az iparösszövetségekben s a MADOSZ szervezeteiben tömörült magyarok jelenlévő képviselőinek. A Vásárhelyi Találkozó „nemzeti egység”-e ennyivel jelentett többet az OMP vezéreinek üres frázisainál: egyszerűen igaz volt.

A parancsuralmi gondolatszférából a kisebbségi realizmusig visszakanyarodott Albrecht Dezső fellépése már az első napon jelezte, hogy a továbbiakban az értekezlet kerülni fogja a végleteket, s megtalálja a közös elhatározások lehetőségét. A tárgysorozaton kilenc előadás szerepel: a Jakabffy-tanítvány Asztalos Sándor értekezése az erdélyi magyar nemzetkisebbség közjogi és nemzetközi helyzetéről, majd a második napon Pálffy Antal előadása az iskolai és népnevelésről, Szemlér Ferencé a tudományos, irodalmi és művészi feladatokról s Gagyi Lászlóé a

romániai magyar sajtóról, végül két gazdasági előadás október 4-én (Vita Sándor beszámolója közgazdasági, Teleki Adámé mezőgazdasági kérdésekről) szakmai áttekintés és felkészültség szempontjából igazolta egy új értelmiség valóban népi elkötelezettségét, s ki tudta váltani a viták során mindazt, ami közös nevezőre volt hozható egy eszményi „Magyar Szövetség” vagy „népközösség” demokratikus képletében. A Böhm Károly szubjektív idealista filozófiájából Tavasz Sándor társadalometikájába került „önösszeszedés” mint nemzetiségi önmegvalósítás elérhető eszményképpé színesedett a találkozó tagjainak már-már a valóság fölé lendült képzeletében. Józanítóan csak azok az eszmei összecsapások hatottak, amelyekben a nemzetiségi kérdés vitája elszigetelt mérlegelésekből visszakényszerült a román néppel való együttélés és a munkásmozgalmi nemzetköziség népfronti-antifasiszta koordináta-rendszerébe.

Az első veszélyes örvény már az első napon Kacsó Sándor előadása körül támadt. *Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének feltételei és útja című* előadás már tárgymegjelölésével mutatta, hogy a szerző a nemzeti elmentétekből kivezető megoldást a közös alkotásban, tehát nem az egymásmellettség, hanem az egymásra találás és együttműködés irányában keresi. A Vásárhelyi Találkozó erkölcsi próbájának már eleve viharjele volt, hogy akkorra már az előadó nevéhez is erős közéleti vita tapadt. Kacsó Sándor „a spanyol polgárháború erdélyi frontján” (ahogy egy vezércikke a Brassói Lapokban kimondta) alaposan bevilágított a kisebbségi magyarság soraiban megbúvó „aprócska Mussolinik s törpe Hitlerek” praktikaiba, s népszerű újságírói szerepében veszedelmesebb ellenfélnek tartották, mint a hatóságilag visszaszorított s szinte teljesen elhallgattatott baloldalt. A minden oldalról izgalommal várt előadás ki is rángatta a kisebbség-szervezés gondját egy meddő öncélúság fenyegető révületéből, s profetikus ihlettel hirdette: „...meg kell kísérelnünk olyan eszményt adni népünknek, amelyben minden társa-

dalmi rétegünk megnyugvást és munkacélt találhat, s amelyért érdemesnek tartjuk harcolni, mert népi és nemzeti kultúránk és erkölcsi értékeink érvényesülésének és fejlődésének a lehetőségét, sőt biztosítékát láthatjuk benne anélkül, hogy ellenségesen útjába kerülnénk a román nép magasabb eszményiséget szolgáló politikai, illetve történelmi célkitűzéseinek. Valljuk, hogy van ilyen lehetőség, és állítjuk, hogy ennek az útnak a megtalálása mindkét népnél történelmi szükségesség is. Ezért hozzuk eddigi kisebbségpolitikai küzdelmünket semmiképpen sem meghazudtoló, de magasabb politikai síkra és történelmi színvonalra állító megfogalmazását ifjúságunk akaratának: – Nem akarjuk a két nép további önemészítő viaskodását! Mi az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének a feltételeit és útját keressük!”

Vita elsősorban abból keletkezett, hogy Kacsó Sándor előadásában élesen bírálta az Országos Magyar Pártot, holott volt olyan hallgatóságos megegyezés a találkozót előkészítő csoportok közt, hogy nem nehezítik meg egymás helyzetét, s kerülni fogják a meglévő politikai alakulatok kipellengérezését jobbról is, balról is, eredményként fogadva magát a tényre, hogy például az OPM vagy a szociáldemokrata párt tagjai eltanácsolás és letiltás ellenére is részt vállaltak a közös munkából. Ráadásul éppen a román–magyar viszony napirendre hozásával esett egybe az éles hang, holott ez a kérdés volt a legkényesebb, hiszen bármely „magyar egység” valódi értelme és értéke attól függött a nehéz világhelyzetben, talál-e érintkezési pontot a haladó román törekvésekkel, avagy természetes környezetéből kiszakítva keres-e megoldást a maga számára? Hozzá tartozik még a helyzet megértéséhez az is, hogy a román néppel való együttélés történelmi lehetőségének megteremtését a baloldal illúziók nélkül az elnyomó rendszerrel szemben álló román demokrata erőktől, tehát konkrétan a román történelmi pártok politikai ellenzékétől várta, s így Kacsó Sándor fellépését egyfelől (a magyarpártiakkal kapcsolatban) a kelleténél rámenősebb-

nek, másfelől (a románsághoz való viszonyulást tekintve) túlságosan általánosnak vélte. Erre céloz ma emlékiratában Kacsó Sándor, amikor kimondja: „Egy napra igen kellemetlen helyzetbe hoztam előadásommal éppen azt a baloldalt, amelynek segíteni szerettem volna...” Mindez azonban semmit sem von le abból a kristálytisza ethoszból, amely nemcsak próba elé állította, hanem végül is győzelemre vitte a Vásárhelyi Találkozóknak értelmet adó nemzetközi felelősséget.

Nemcsak maguk a dialógus során felhozott érvek, hanem a többségben érlelődő józan belátások is átsegítették Kacsó Sándor fogalmazásából a határozati javaslatba (kidolgozásán Nagy Istvánnal együtt hadakoztam) azt az erősen kifogásolt mondatot, hogy „a román és a magyar népre a Duna-medencében magasabb rendű közös hivatás vár”. E megfogalmazás körül már a ki nem mondott gondolatok is birokra keltek egymással: ellenzői joggal fejthették, hogy itt rejlik a Duna-völgyi népeket megosztó tengelypolitika visszautasítása, az a történelmi szerepvállalás, mely a romániai magyarság igényeit a honi rendezésen túl Duna-medencei és kelet-európai egymásrataltságotok érdekköreibe helyezi. A Marosvásárhelyen egybegyültek egészséges tájékozódására vall, hogy a baloldal elképzeléseinek megfelelő fogalmazás végül is bejutott a záróhatározatba, s a pusztán sérelmi politika helyébe az együttélés korszerűen motivált sorsparancsát állította. Ebben az értelemben már nem vészett eszményi általánosságba, hanem a helyzet megkövetelte reális tartalommal töltődött meg a záróhatározat lírai kicsengése: „A Vásárhelyen összeült fiatalság egy szabadságot szerető nép nyíltságával fordul a nemzeti álmaiban beteljesült és Gyulafehérvár magas szelleméhez felemelkedni tudott román néphez és irányítóihoz, hogy az élet- és emberi jogokban veszélyeztetett magyarság számára találja meg azt a módot, amely a lelki kibéküléshez vezet, és a történelmi egymásrataltságban élő két nép számára a szabad testvéri együttélés lehetőségeit megteremti.”

Mondjuk ki nyíltan: a nacionalista restaurációs törekvés, a tengelyhatalmak keleti terjeszkedésére támaszkodó revizionizmus szenvedett itt időleges vereséget attól az irányzattól, amely a nemzetiségi kérdés helyes megoldását a román demokratikus erőkkal való szövetkezésben látta, hivatkozva a román–magyar megértés széles Duna-völgyi jelentőségére, harcban a nagynémet imperializmussal. Geo Bogza merész kiállása a spanyol reakció fenyegette baszk nép mellett, az olasz fasizmussal és Hitler kalandorpolitikájával szembeforduló Nicolae Titulescu politikai humanizmusa, a pángermán veszélyre riadó Nicolae Iorga történelmi intelme a román értelmiség oldaláról készítette elő a szükséges megegyezést, s a romániai népfrontmozgalom gócéban maga Petre Constantinescu-Iași, a Demokratikus Blokk vezetője emelt szót a dunai összefogásért. Velük került összhangba a Vásárhelyi Hitvallás tábora.

A vita Nagy Istvánnak az iparos- és munkástömegek neveléséről szóló előadása után forrott fel újra, a második napon. Nem mintha valaki is közvetlenül belekapott volna a munkásíró szavaiba, hiszen az előadó közérthetően magyarázta meg, hogy a magyar munkás román és más nemzetiségű társaival közösen vívja megélhetéséért az osztályharcot, s így a nemzetközi szolidaritás magyar létet és életszínvonalat is véd a munkajog és bér formájában. Nagy István világosan fejtette ki ama tételünket, hogy a munkásosztály nemzetközisége történelmi biztosíték minden nemzeti elnyomás teljes felszámolására és a néptestvériség örök emberi eszméjének valóra váltására. Egy fából faragott személyiségétől nem várhatott senki sem mást, mint éppen a szocialista eszme képviselőjét, de hát itt megint a tudat alatt lappangó vagy félig tudatos, esetleg csak óvatosan rejtett gondolatok fortyogása emelgette a fazékfedőt. Ki is sistergett egyszeribe az előítéletek és fenntartások göze, bár éppen azt nem vádolhatom szándékossággal, aki a feszültséget kiváltotta. Fodor József temesvári katolikus lelkész felszólalásában elismerte

Nagy István igazát a szakszervezetek jelentősége kérdésében, vagyis egyetértett a gazdasági osztályharcral, de... Ez a „de” itt egyaránt jelenthette a lelkész ragaszkodását a pápai enciklikák szelleméhez, s az elfogultságot is a baloldallal szemben! Fodor József ugyanis állásfoglalást követelt Nagy Istvántól és osztályától a „keresztény erkölcs” mellett. Tamási Áron baráti társaságából ismertük a fiatal plébánost. Haladó gondolkodását, népi felelősségét nem vonhattam kétségbe, felszólalása azonban rejtett gyanakvásokat kotort fel. Mint soron következő, elejét akartam venni a kitörni készülő világnézeti vitának, s arra kértem a katolikus szónokot, ne erőszakoljon a munkásságra olyan kifejezést, amellyel annyi visszaélés történt, s így használata feleslegesen nehezíti a munkástömegek bekapcsolódását egységes nemzetiségi védelmünkbe. Fodor József nem hagyta ennyiben. Megint szólásra emelkedett, s a munkásküldöttek felé fordulva erősen kijelentette, hogy számára a keresztény erkölcs nem üres frázis, mellyel bárki visszaélhet, hanem olyan elvi állásfoglalás, amely elítél minden kizsákmányolást és nemzeti gyűlölködést. Nem bántam meg, hogy felszólaltam, mert elősegítettem ezt a fogalmi tisztázást, ami azonban a szóhasználatot illeti, felesleges volt az aggályom, mert Nagy István nem tiltakozott a kifejezés ellen, hanem szavánál fogta katolikus vitafelét.

– Őszintén be kell vallanom – mondotta zárószavában –, hogy ateista vagyok, s nem a keresztény valláserkölcs, hanem a történelmi materializmus alapján gondolkodom. A közös kisebbségi önvédelem azonban arra a belátásra készítetett, hogy hétesztendő fiamat megkereszteltessem s református iskolába adjam, mert nálunk ma csak a felekezeti iskolák oktatnak magyar anyanyelven. A krisztusi eszmétől pedig, mely szerint minden ember felebarátunk, nem idegenkedem. Ez az eszme arra kötelezi hitvallóit, hogy a nemzeti egyenlőségért folytatott harcukban is testvérüknek érezzék a román, a szász, a zsidót s bármely más nemzetiséghez tartozó embertársukat.

A munkásság a népek testvériségéért küzd, s számára csak rokonszenves lehet a krisztusi eszme.

A nyilvánosság előtt lezajlott dialógus katolikus pap és kommunista munkásíró között klasszikus példát adott az antifasiszta megegyezésre. A kedélyek lecsillapodtak, a találkozó célját veszélyeztető feszengés elmúlt, s a határozati javaslat formába öntésénél megszületett a marxisták és nem marxisták együtthaladásának újabb záloga. Maga a plébános javasolta a közösen elfogadott szöveget, mely szerint mindnyájan, akik Marosvásárhelyen találkoztunk: „valljuk, hogy életünkben a krisztusi elvek és tanítások alapján a szociális igazságnak érvényesülnie kell, és vállaljuk a közösséget a munkássággal a kizsákmányoló tőke ellen viselt küzdelmében”. Ez a nyilatkozat az adott helyzetben (s ezt később Józsa Béla, a találkozó munkásküldöttje a Brassói Lapokban részletesen fel is dolgozta) kiállítás volt a veszélyeztetett demokratikus szabadságjogokért, a szakszervezetekért, a politikai amnesztiáért, a munkanélküli segélyek bevezetéséért, a kartellek megrendszabályozásáért és az üzérkedés, a növekvő drágaság letöréséért. Maga Fodor József a legrosszabb idők bekövetkeztével a *Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek* sorozatában megjelenő 12 helytörténeti munka szerkesztésével adta jelét néphez és néptestvériséghez való ragaszkodásának, s ha a győzelmes szocializmus a kor szellemében azóta el is választotta az egyházat és az államot, megvalósítva egyidejűleg az anyanyelvi oktatást az állami iskolahálózatban, az 1937-es kézfogás súlyát és szépségét ma sincs okunk kétségbe vonni.

Fel kell figyelnünk – később beütött katasztrófákra emlékezve – arra is, hogy Nagy István értelmezése szerint a krisztianizmus helyes állásfoglalást jelent a zsidóság sorskérdésében. A hitleri befolyásnak kitett Magyarország felől ekkor már új hullámot vetett az ellenforradalom antiszemitizmusa, s közismert volt a román jobboldal fenyegető zsidóellenessége is. Mindezzel szemben a Vásárhelyi Találkozó kiállt a zsidó származásúak mellett,

akik viszont a maguk részétől vállalták a magyar anyanyelv és kultúra védelmét a román néppel való testvéri együttélés és a munkássággal való antifasiszta szolidaritás humanista keretében. A találkozón mint magyarpárti küldött résztvevő Arató András a faji gyűlölködéssel és elszigetelődéssel szemben hitet tett zsidó „ősei” és magyar „hősei” mellett, alátámasztva Nagy István állásfoglalását. Később, már mint a budapesti Magyar Nemzet szerkesztője, csatlakozott az antifasiszta magyar ellenálláshoz, s mondanom sem kell, hogy az abban az időben mindnyájunkra váró újabb megpróbáltatások közt a gyulafehérvári Márton Áron püspök kiállása az üldözött zsidókért, akárcsak Nagy István részvétele is az útkereső magyarországi fiatalok balatonszárszói vitagyűlésein tovább szötte a Marosvásárhelyen hitvallásként vállalt népfronti humánusnumot.

Az utolsó napon nyilvánosságra hozott záróhatározat – a Vásárhelyi Hitvallás – elvi tartalma, az egész nemzetiséget átfogó demokratikus egység s annak bekötődése a román s más nemzetiségű dolgozókkal közös hazai érdekhálózatba, jelentős hídfővé válhatott további törekvéseinkben, de itt már nem volt szó az eredetileg tervbe vett második lépcsőről. A romániai magyar ifjúsági és művelődési szervezetek parlamentáris összejövetelének összehívása helyett csupán általános hivatkozás történt a romániai magyarság gazdasági, társadalmi, művelődési és politikai teendőire, ami nem helyettesíthette közkérdéseink megvitatását a tömegszervezetek illetékes képviselőivel. Mégsem felejtkezhetünk meg a záróhatározat szavai mögött lappangó második szakasról, mert sem magának a találkozónak az értelmezése, sem a továbbiak megítélése szempontjából nem mindegy, hogy miről is lett volna ott, a második (nagyobb) találkozón szó. Kimásolom idevágó közlésemet a Molter Károlynál maradt levélből: „A további tervekhez részemről csak annyit, hogy megegyezésünk kb. a következő pontokra terjed majd ki (eddigibenyomásaim szerint): 1. A magyar kultúra *egyetemes* képvi-

selete, minden magyar irányzat együttműködésével (természetesen nem kivéve a zsidó származású magyarokat); 2. A romániai magyarság szociográfiai felmérése (Erdély Felfedezése sorozat, központosított valóságkutatás, kisebbségi empirizmus, irodalmi realizmus, politikamentes tudományos élet s intézmények); 3. A magyar kultúrértékek demokratizálása (népkönyvtár, szabadiskolák, nép-egyetem, műkedvelő szövetség, *közös* kultúrrendezések); 4. *Közös* kultúrharca a magyar nyelvért (az erdélyi 12 pont, a nyelvharca tudatosítása, román és külföldi publikációk, bekapcsolódás a Népszövetségbe); 5. *Érintkezés* a román demokrata körökkel s kapcsolat a szász, zsidó, bolgár, orosz, sváb-német, török kisebbségekkel.”

Régi levelemnek különben van egy záradéka, amely személyi vonatkozásban benső dilemmáimra világít rá. „Nagyon boldog leszek – írom négy hónappal a Vásárhelyi Találkozó előtt Molter Károlynak –, ha személyesen megbeszélhetünk mindent. Barátságunk kedvéért meg kell azonban írnom, hogy Szvatkó Pali (Mentor) abban a szerencsétlen Új Szellem-cikkben, melyet levelében rám olvasott, nagyon elpolitizált képet adott rólam. Valójában csöndesebb és spirituálisabb dolgozó vagyok, ha a politika nyugodtan dolgozni hágy.” Ehhez csak annyit, hogy Molter szeretettel bár, de túlzott óvatossággal hol Csehszlovákiából frissen érkezett voltomra, hol a Prágából utánam dobált s engem kommunista meggyőződésem feszegetésével kompromittáló véleményezésekre hivatkozva igyekezett bármiféle nyilvános fellépésről lebeszélni (bizonyára Tamási Áron személyi bizalmatlanságaitól is fűtve), amire újra meg újra csakis erdélyi származásom s elsősorban népművelői ambícióim emlegetésével válaszolhattam.

Ama „második” parlamentáris találkozó elmaradt ugyan, de annak tervbe vett programjából kiindulva dolgoztunk tovább is, hol közösen, hol külön (olykor csak egyénileg) vállalva a teendők terhét. A Független Újság különben nemcsak a levelemben említett kulturális terve-

zetről beszélt, hanem a „kisebbségi jogvédelem” és a „kisebbségi belpolitika” hasonlóképpen pontokba szedett feladataira is hivatkozott az előkészületek során. Mindez feljogosít arra, hogy a Vásárhelyi Találkozót követő s egy időre zavartalan együttműködést a különféle áramlatok és irányok közt egy feltételezhető konkrét céliránosság nyomjelei szerint ítélhessük meg, de még inkább felismerhető ez az eszményi második lépcső mindabban, ami az 1944-es felszabadulás után a szétesett részekből most már a mi mozgásvonalunkon állott újra össze. Mint a Magyar Népi Szövetség esztendőkön át művelődésügyi osztályvezetője, tulajdonképpen a Moherhez címzett levélben olvasható program szerint jártam el, kibővítve az eredeti tervet szabad lehetőségeinkhez mért új feladatokkal. Csak a „kultúrszervezet”, a „kulturálisrendezések” és a „kulturharc” kifejezéseket hagytam el (Kodály Zoltán hatására) a kedvezőbb „kulturális” jelző használatával, vagy éppenséggel a „művelődés” szó megfelelően ragozott változatai kedvéért.

6

Hívtak vissza Csehszlovákiába. Lőrincz Gyula, régi lakótársam, ott kemény dilemma elé került: festőművész létére távollétemben a lapszerkesztő politikai szerepét kellett vállalnia. Levélben magyarázgatta, hogy mindazok az elvtársak, akik félreértettek, ma a népfront szellemében értékelik nemzetiségügyi felfogásomat, s amióta a csehszlovák kormányzat maga is egyre inkább felfigyel a fenyegető hitlerista veszélyre, hivatalos oldalról sem tekintenek már oly ellenségesen a Sarló és a Vörös Barátság idejéből ismert magatartásomra. Hívtak Győry Dezsőék is, akik szívesen közölték a Magyar Újságban Erdélyből küldött cikkeimet, s ugyancsak a népfront szellemében feladták már fejjegyzetekben megnyilvánult fenntartásait akár „kisebbségi”, akár „kommunista” radikalizmu-

sommal szemben. S hazatérésemet sürgette a szülői ház is.

Nagyanyám közben meghalt, s végleg eltűnt a Balogh rokonság egy homályosan ismert tagja, a családkban elhallgatott asztalos is (már az is rosszállóan emlegetett körülmény volt, hogy a Váru-ton lakott). A kőbányai házban, magasan a Duna fölött, anyám rendezkedett be. Leveleiben részletesen beszámolt az új helyre került régi bútorokról, kőművesek és szerelők munkájáról, a kert árvácskájáról s természetesen gyorsan cseperedő, iskoláit bevégező s már állást kereső húgomról. Mindketten vártak rám. Magányaimban nemegyszer bántott, mennyire elhanyagoltam őket a mindenkori mozgalmisságban, bár mentségemül szolgált, hogy óvatosnak kellett lennem, nehogy politikai megbélyegzettségem valamiben is kárukra legyen. Lygia húgom kamaszos leveleiben a magyar diákbálokról, a Toldy Kör ódon légkörébe visszahúzódó ifjúságról számolt be, ahol bizony elszólta magát valamelyik egyetemi hallgató, hogy „csak nem udvarolhat Balogh Edgár húgának”. A kusza levelekből kitesztett, hogy a leányélet nyiladozó kérdései közt szükség volna bátyja segítő, magyarázó szavára, már csak az egyre élesebben felvetődő világnézeti ellentétek tisztázása végett is. Prágából Ernő öcsém írta kétségbeesett sorait, fiatal asszonyával – akit a család jó ideig nem szívesen látott, ugyancsak egyszerű származása miatt – a szó szoros értelmében éhezett, műegyetemi tanulmányait félbehagyta (mint „bizonytalan állampolgárságú”, ráadásul „kisebbségi” semmiféle diákkedvezményben nem részesülhetvén), s apróhirdetésből, ismeretségek hajhászásával, gyárkapuk előtt állingózva munkát keresett. Ő is tőlem várt segítséget.

Gondoltam én is akkoriban Pozsonyra. A katonai szolgálaton túl voltam, egy hevenyészett katonai bíróság – ahol magyarul folyt ugyan a párbeszéd, de a jegyzőkönyvbe a „francia nyelven” kifejezés került – még Lugoson felmentett a szökés vádjá alól, s mint teljes jogú ro-

mán állampolgár folyamodhattam volna rendes útlevélért. Volt ugyan jó adag sértettség bennem, ha arra gondoltam, mennyire magamra maradtam 1935-ben, amikor egyedül Fábry Zoltán búcsúztatott a stószai határban, de a hívások hatására felötlött bennem az az elképzelés, hogy a nagynémet előtöréssel szemben most Csehszlovákiában kell a frontharcot vállalni egész Kelet-Európáért, s vonzott is a régi hivatás ott helytállani a Fehérhegyen meg a Dévényi Kapunál. Különben is, itt Erdélyben kibontakozóban volt már az új értelmiség irodalmi realizmusa és történelmi népszolgálat, a Korunk is megújódott nemzetiségi vállalatában: a román demokráciával közös honi magatartás dunai felelősségében. Részesem voltam a kiforrásnak, nem kellene-e most a Romániában szerzett tapasztalatokkal – a Vásárhelyi Találkozó eredményeivel s a MADOSZ népi programjával – oda mennem vissza, ahol talán fontosabb munka vár?

Az a homokszínű emeletes ház a Károlyfalvi út elején, alatta a szakadéokban a régi temető s csillámlóan a Duna, mögötte a kőbánya meredek karéja, nagyanyám otthona, most már anyáméké, meg-megjárta a képzeletemet. A nagy sarokszoza a fehér zongorával, nagyapám bőrbe kötött zöld szegélyű könyvei, a német klasszikusok (lovaskapitány és irodalom, talán furcsa kapcsolat, de igaz), katonaképek a falon, karlsbadi és gasteini csecsebecsék a vitrinben és a szomszéd nappali szoba zenélő órája, az irgalmasság testi cselekedetei aranyszázból, fehér parókás dédszüllők képe, aranyhalak és vörösbegek, a kert felé eső szobában a még gyermekkoromban megvolt kardgyűjtemény és a pipák, vajon most már tudnék-e én is közejük nyugodni, közéleti munka, szerkesztés és szónoklás után oda hazamenni, ott csöndben olvasni és kíváncsian az ablakhoz lépni, ha alul felbúg a Bécsből közeledő hajók szirénája? Valami biztonságérzettel, nem, szelíd optimizmussal fűlt ez a sok kép, alkotó írói munka (talán újra történelemkutatás meg néprajz) és megoldható közkérdések békéje lengte körül a részleteket anyám levelei nyo-

mán. Ha Kelet-Európa erős, a demokráciák legyűrik magukban a nacionalista elkülönüléseket s a szentistváni vágyálmokkal szemben érvényesül a magyar realizmus is, a dolgozók közös feltörekvése pedig legfeljebb kulturális kiegészítést vár a magamfajta értelmiségitől; ha a barna hullám ezen az acélfalon megtörik, talán még arra is sor kerülhet, amire anyám egyre céloz kedves katonatiszt-leányokat, írásaim iránt érdeklődő fiatal tanárnőket idézgető soraiban. Közéleti valóm és magambaroskadásaim feszültsége helyébe szabályos szolgálat és családi otthon harmóniája kerülne, valahogy úgy, ahogy még a világháború előtt apámtól, a rokonoktól s általában az elődök édeskésre festett történeteiből láttam és hallottam.

Talán mehettem volna, s az új Fehérhegy tragédiája után sodródtam volna én is lágerbe vagy a nagyvilágba. Régi társaim közül ki Párizsba, ki Londonba, ki New Yorkba, ki Moszkvába került, még Stockholm, Oslo, sőt Ausztrália is kapott belőlük, már azokból, akik nem zsu-gorodtak tovább a maradék kisebbségbe, vagy nem húzódtak meg egy rájuk tornyosuló vitézkötéses új-órsdiság tébolya mögött, nem is szólva azokról, akiket börtön nyelt el. Csehszlovákia összeomlásával nem számoltam, s eleve a nagy kelet-európai egymásra találásban hittem. Ebbe a ragyogó képbe titokban megpróbáltam a magam kis életrendezését is behelyezni.

A Kismester utcai ablaktalan MADOSZ-szoba előtt álltunk a folyosón, s Bányai László kiadta az utasítást: menjek Brassóba! Alkudozás folyhatott a Brassói Lapokkal, eredménytelenül, s most a nemzeti demokrata baloldal ott helyben, Brassóban akart külön és önálló MADOSZ-orgánumot indítani, betársulva egy nyomdász helyi ellenlapjába. Eleve jelentéktelen vállalkozás, az erdélyi magyar közvéleményt irányító Kacsó Sándorral kell a Vásárhelyi Találkozó után okosan és bensőségesen szövetkezni, még ha – Németh László egy meggondolatlanul odaajtott szavával élve – „Lábánál [...] szolgál” is, Kahána Bernát magántökés üzletébe fogva. De miért

ne lehetne akár Kahánával is egyezkedni? Szó szót követett, Bányai a pártra hivatkozott, jó katonának tudtam magamat, s mentem. Nyugat helyett Keletre, Pozsony helyett a Cenk alá. Megpróbáltam ott a feleslegest, s hamar kiderült, hogy a Kahánával szembeszálló lapalapító egyáltalán nem gondolja komolyan a demokráciát, inkább utcai antiszemita és kis-klerikális, mint szóba jöhető szövetséges. Közben bent a Brassói Lapok szerkesztőségében maga a párt szerzett biztosítékokat mind a Körösi Sándor-féle trockista kokettálással, mind Kakassy Endre Maniu-illúzióival szemben, s így éppen a Kacsó-vonal, a magyarpárti ellenzékiesség volt legkönnyebben megnyerhető egy népi irányulás javára, felhasználva akár a laptulajdonos magánérdekeit is. A külön lapterv hamvába holt, de a Brassói Lapok valahol engedett, s kommunista pártirányítás is, MADOSZ-politika is jó két esztendőre bevezényelt a Brassói Lapok szerkesztőségébe.

Brassói letelepedésem híre különben anyámnál nem váltott ki rossz hatást, pedig ettől féltem. Leveleiből tudtam meg, hogy járt ő már velem ott, amikor még a szíve alatt hordott. Nagyszebent elkerülve (a szász rokonság nem kívánt megismerkedni a magyar asszonnyal) 1906-ban Brassóba vitte apám, ahol Albert bátyja műépítész volt, gyermektelen ember, s feleségével szívesen látták őket. Fiatal tisztak társaságában anyám felhágott a Cenk tetejére, s ott koccintottak tojáslikörrel egészségemre. Istenem, béke volt. S errefelé is voltak anyámnak régi ismerősei, úgy állapotosan kint járt Hosszúfaluban egykori iskolatársánál, Killyéni Erzsínél, s most megbízást kaptam, hogy keressem meg a közben elhalálozott barátnő rokonait. Veress Bence nyugalmazott tanítóhoz vezettek a nyomok. Legényfiú, eladó leány volt a családban, örömmel fogadtak (bár udvarolni nem maradt időm), s a háziasszony néhai Killyéni Erzszi díszmagyaros fényképét emelte le a kályha párkányáról. Ez volt anyám ünnepi ruhája a millenniumkor a pesti intézetben, s kölcsönkérték Hosszúfaluba, hazafias szavaláshoz kellett.

Így találkoztam Brassóban anyám leánykorával is. A dolmány arany rojtjaira s halványzöld bársonyára még emlékeztem, egy szekrény mélyéről kotortuk egyszer elő, s még az iskoláskor előtt telt belőle télikabátomra.

Bensőleg kialakult logikai rendszerem, mellyel mindenkor a tapasztalatokhoz akartam hű maradni (beleértve a jelenvalóba a történelmi kiforrást és a jövő kiszámíthatóságát is), Brassóban a legkevésbé sem oszolhatott lég-buborékká, mintegy eszmei spekulációba idegenülve, mert ha valahol, úgy éppen itt ismétlődött teljességgel a kelet-európaiság nemzetközi képlete. Kutattam könyvben és múzeumban, érzékeltem az utcán és társaságban az ősi szász városmagot a maga sajátos, erős barcasági parasztyökereivel, figyeltem az itt hagyományos román szellemi versenyképességet, mely nemcsak a népi többség életáramával, hanem sokszázados írásbeli beérkezettéssel is felrajzolta a kibontakozó jövőt egy sokmilliós neolatin etnikum kellős közepén, s amiről már eleve tájékozódtam: úton-útfélen megéreződött a Székelyföld közelsége, templomokat és vásárokat, iskolákat, vasárnapi sétányokat és külvárosi mulatóhelyeket töltve meg szolgálkon-cselédsorban még harisnyás-rokolyás, iparos szinten és munkások közt már polgáriasodó, egyletes és dalkörös tömegeivel. Feleúton a Szudétáktól a Fekete-tengerig, Pozsony ismert szláv–magyar–német kapcsolásai után, benső erősítéket láttam Brassó román–magyar–szász ötvözetének elképzelhető indításaiban is, természetes egymásrautaltságokból szállva szembe a kelet-európai elkülönülésekkel. S éppen a személyi véletlent, elvetődésemet a Zergehegytől a Cenkig, s benne kalandosnak tűnő egyedi felfogásomat akartam törvényvé, kívülem megálló valóságtétellé váltani, amikor siettem leírni, Pozsonyt és Brassót egybevetve: „Új fajtája ez a nagyvárosok kialakulásának Kelet-Európa fontos geopolitikai metszőpontjain. Az ilyen nagyvárosok többszörös nemzeti jelentősége a különböző népiségű dolgozók nemzetközi szolidaritásában fog még kicsúcsosodni.” Mondjam

ki nagyon egyszerűen: itthon találtam magam Brassóban hamarosan. Benső logikám a tények törvényszerűségével azonosult, s valójában ekkor rögződtem végleg erdélyi ható- és munkaterephez.

Maga a Brassói Lapok még nem marasztalt volna, jártam-keltem ugyan bennfentesen a kietlen, ám zsúfolt szerkesztőségben, alkalmazásom azonban jogi értelemben nem volt, íróasztalom sem, de cikkekkkel sűrűbben jelentkezhettem és „sordijas” minőségemből kifolyólag apróbb közléseim (híreim, ismertetéseim, jegyzeteim) naponta bekerültek a lapba. Éppen ez kellett a MADOSZ-politika népszerűsítése számára. Nem egy társammal elmentében sohasem elégedtem meg a szigorúan elvi és elvont deklarációkkal, hanem azok feloldását kívántam folyamatos napi híradásban, nem mintha az elméletet nem értékeltém volna, hanem azért, mert plebejus módra hatékonyságában mértem a mozgalmat. Egy akár ötsoros közlés a MADOSZ valamelyik akciójáról az ország legnagyobb magyar nyelvű lapjában (és a vele együtt készülő Népújságban) hatványozta a sikert, különösen, ha a hírek láncban ismétlődtek, neveket terjesztettek, cselekményekhez fűződtek. Minderre annál is inkább szükség volt, mert két készülő esemény az eddig háttérbe szorított s legalitása ellenére az illegális baloldallal egynek vett MADOSZ számára széles publicitást követelt. A Vásárhelyi Találkozó sikere után országos kongresszusra készült a nemzeti forradalmi szervezet, mégpedig a Székelyföld közelében, tehát Brassóban, s közelgett a képviselőválasztás izgalma is, új lehetőségeket nyújtva a népfronti mozgalomnak s a demokratikus erők összevonásának a gyűlöltté vált liberális kormányzattal szemben.

A kongresszus előkészítésének feltétele természetesen magának a helyi szervezetnek a felrázása és átrendezése volt. Már Kolozsvárt megfigyeltem, hogy akármilyen jelentős és okos elképzelés is a magyar dolgozók tömegszervezete, maga a tényleges kibontás inkább véletlenszerű alkalmakra támaszkodott, nem pedig a vezetés lehető-

ségeinek szervezeti felmérésére és tervszerű felhasználására. A helyzet Brassóban sem volt különb. A gazdag hagyományú, de üldözött forradalmi munkásmozgalom néhány erre a nemzetiségi feladatra kiszemelt tagja, többnyire kisipari pályára kényszerült veterán és annak családtagja, híveket szerzett ugyan a Szabó Béni szücsmester vezette helyi Magyar Párttal elégedetlen szegényebb kisiparos-rétegben, de már a négy magyar egyház s a hozzájuk tartozó iskolák közösségeibe nem hatolt be, s alig talált némi kapcsolatot a székely megyékből beözönlő félmunkás-félszolga ezrekkel. Tagsági nyilvántartást, szervezeti munkakereteket egy laza és teljesen patriarkális személyi érintkezés helyettesített (amolyan falusias értesítési módszerrel), s minden Kurkó Gyárfás lakatosmester, egyébként országos MADOSZ-elnök lakásán, Hosszú utcai műhelyében s telefonján futott össze. Márpedig a siker attól függött, vajon a lelkes kis vezető csoport, a kommunisták nevelte mag, egy általánosan feltételezett „nép” és „tömeg” helyett egészen konkrétan a brassói magyar dolgozókkal, tehát megnevezhető üzemek, intézmények, lakónegyedek, társadalmi rétegek élő egyedeivel lép-e érintkezésbe. Fent, az ország politikai gócaival közvetlenül érintkező vezérkarnál, nem volt baj, de idelent, a mindennapok terén, kellő gyalogoshad hiányában nemegyszer üres ábráznak tűnt a harc. Máig sem bánom, hogy életem több mint két esztendejét egyszerű összekötőként töltöttem el a brassói népélet arcvonalaán, mert igazolhattam mind magam, mind kortársaim s most az emlékirat révén utódaim előtt, hogy a legmegfelelőbb politikai elméletnek is csak a demokratikus gyakorlat, a közvetlen népszolgálat ad hitelt.

Jól meg tudtam magamat értetni Kurkó Gyárfással. Benne ismertem meg végre az irodalomból régen sejtett, de húsban-vérben, gondolkodásban csak most elem álló székely embert. A vasúton túl frissen bútorozott egyszobás kis háza, tiszta udvara, a bertaláni városrészben szelős műhelye volt, ahol sűrű köpenyben állt sodronyké-

szító gépe mellett s gyártotta az ágybetéteket. Mindenkori eleganciája és harsány jókedve, vendégszerető gavallériája és a kérdéseket ötletesen megforgató, de sohasem cinikus vitázó modora a polgáriásodás kezdetén fellépő reformerek Jókai-hőseire emlékeztetett, székely kiejtése ugyanekkor a faluról érkezett új városi honfoglalót árulta el, alkalmazkodása és lobbanékonyága, óvatos (olykor váratlan hallgatásban megnyilvánuló) türelme és önfeláldozó merészsége a végletek feszengéseiből ígért pályáívet. Sudár alakja fenyő, szemében a csíki havasok. Nemegyszer bíraltam, ha hiúságán értem, de tudtam mindig: élenjáró. A dolgok tudományos elemzésére nem volt hajlandó (a Korunk előfizetője volt, de a lapot nem olvasta), ösztönösségében azonban nemcsak a népvész rejlett, hanem a művész is: jó tíz évvel első találkozásunk után ismertem meg igazán, önéletrajzi regénye, a *Nehéz kenyér* olvastán. A MADOSZ-kongresszus küszöbén megértette, hogy nem elég kiállása a hatóságok előtt, sem felajánlott pénze, a Kolozsvárról érkező utasítások végrehajtása, avagy a lelkes szónoklás, hanem meg kell találni a szervezés különleges formáit is, hogy medret találjon a népi erjedés, a társadalmi mozgás.

Ma már magától értetődő a szociális kategóriákban meg konkrét kisközösségekben való társadalomtudományos gondolkodás, akkor azonban tömeg és vezetés viszonyában újszerű volt, hogy szakosztályokra bontsuk a felelős szervező munkát, s az 1937. november 14-én megtartott kongresszuson már külön vitássák meg földművesek, kisiparosok és – először a mozgalom történetében – „székely alkalmazottak” is a maguk kérdéseit, nem is szólva a munkásmozgalom hagyományos felépítéséből átvett női és ifjúsági szakosztály üléseiről. A tényleges rétegek megkülönböztetésével konkrétá vált tevékenységi mezők és vonalak lehetővé tették a benyomulást a tömegek életébe, s maguknak a különleges kategóriáknak is új lehetősége nyílt a felfejlődésre. Nem tenném mindezt szóvá, ha később, a felszabadulás után, nem ilyen társas szer-

vezés vezette volna sikerre a MADOSZ folytatásaként kibontakozó Magyar Népi Szövetséget, Románia demokratizálásának és a szocializmusra való áttérésének a magyar nemzetiség részéről nyújtott történelmi támaszát. Természetesen mindez nem helyettesíthette a nagy történelmi erők nyújtotta helyzeteket, de igenis jól járult hozzá az alkalmak felhasználásához. A brassói népmozgalom ennek a későbbi országos megnyilvánulásnak volt konkrét szociológiai modellje.

A kongresszuson nemcsak célzásokban, hanem a romániai magyarság sorsvállalásában is kifejezésre jutott a Vásárhelyi Találkozó nemzetiségi programadása, s amikor a szakosztályonként lepergett viták eredményét röpiratba foglalva közreadtuk, már a kiadvány címe is meghirdette a MADOSZ rányílását az összproblémákra, megszólaltatta a demokratikus egészt: *Mit kíván másfél millió magyar?* Olyan egyetemes állásfoglalás bontakozott itt ki, melyet nemcsak egy „baloldal”, hanem bárki és mindenki elfogadhatott, ha őszintén kívánta a romániai magyar kisebbség egyenjogúságát és társadalmi felemelkedését, a román néppel való együttélés emberségét és a fenyegető háború elhárítását. A kongresszus egyik jellegzetessége mindenesetre a falusi nyomor elől Brassóba tódult, de viseletéből és szokásaiból, a paraszti gondolkozásból még ki nem fordult szolgál- és napszámosréteg jelentkezése volt. Erre a sokezres tömegekre még sem az OMP, sem a legális munkásmozgalom (szociáldemokrácia és szakszervezet) nem volt hatással. Jellemző, hogy a népi célzatú Székely Társaság sem fogadta be tömegeiket, sőt doktrínér marxista értelmiségiek is előítéletesen óvakodtak ettől a templomozó, kocsmákat megtöltő, hírhedt külvárosi tánctermekekben vaduló, kiszámíthatatlan magatartású népözöntől. Most itt voltak. Cselédek, tejesemberek, kocsisok, bolti szolgák. Végighallgatva a munkások, földművesek, kisiparosok szónokait, végül maguk is szót emeltek érdekeikért, s kimondták (ez került a kongresszusi kiadványban is címül határozataik fölé): „Ember a

székely alkalmazott is!” Éppen velük s általuk domborodott ki Brassó mozgalmi kulcsszerepe: fiatalságukban, képzetlenségükben is közelünkbe hozták a székely megyék majd minden faluját.

Aligha lehetett volna elhallgatni, hogy a MADOSZ immár széles körű közéleti tényező. A Bányai László előterjesztette s lelkesen fogadott kongresszusi határozat erkölcsi erejét csakis magának a nemzetiségi ethosznak a sutba dobásával lehetett volna megtagadni. Egyként szólt ez az elvi összegezés a liberális kormányzat sovinizmusának visszautasításáról és a román demokratikus erőkkal való szövetkezés döntő szükségességéről Románia világpolitikai ingadozásának veszélyes légkörében, közérthetően leszögezve: „...a romániai magyarság sérelmeinek orvoslása csak innen az országból jöhet. Az ország népének békés együttélése és szolidaritása minden külső és belső veszéllyel szemben csakis a kisebbségi és általános demokratikus jogok mellett biztosítható.” A megfogalmazás megfelelt a magyar értelmiség közvéleményformáló felfogásának, annak az elvárásnak, melyet a Brassói Lapok Kacsó Sándora hirdetett, s örültem, hogy – a kongresszuson kapott „országos kultúrreferens”-i tisztségemből kifolyólag is – a határozatok kinyomtatásával (gondosan örködve a tetszetős megjelentetésre) hozzájárulhattam a szektás maradványok eltüntetéséhez. A füzet végre nem a szokott röpcédulaféle volt, hanem sorsformáló manifesztum, legalábbis képzeletemben. A Vásárhelyi Hitvallás népért kiálló, a nép mellé szólító felhívása után a kellő népi visszhang. Egy budapesti folyóirat, a Csuka Zoltán szerkesztésében megjelenő kisebbségtudományi Láthatár, felfigyelt rá, s adatai alapján először utalt Magyarországon a MADOSZ törekvéseire, megtörve a kizárólagosságával tetszelgő OMP glóriáját. A választási harc hamarosan kitört. A liberálisoknak bukniuk kellett, korrupciójuk és tekintélyuralmuk országszerte heves ellenzést váltott ki, s a közéleti tisztaság és demokrácia jelszavait a másik történelmi monstrum, a

Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt kapta fel. Logikus volt, hogy a demokratikus erők összefogását valló MADOSZ javaslatot tett az Országos Magyar Pártnak, hozzanak létre közös választási frontot a román demokratikus erők támogatására, védjék meg együtt az állampolgári szabadságjogokat s tegyék lehetővé a Duna-völgyi együttműködést külső fenyegetésekkel, háborús törekvésekkel szemben. Nem volt logikus, hogy az OMP vezetősége az ajánlatot visszautasította, s önálló listával amolyan „harmadikutas” semlegességre vállalkozott (hogy legvégül a fasisztabarát Goga-kormányral kössön paktumot s azzal együtt bukják meg). Logikus volt, hogy a MADOSZ a választások küszöbén szövetségre lépett az Ekésfronttal, a Szociáldemokrata Párt egyes helyi szervezeteivel és más antifasiszta csoportokkal, s nyilvánosságra hozott demokratikus programpontok alapján a Nemzeti Parasztpárt listáját támogatta. Nem volt logikus, hogy a Nemzeti Parasztpárt elfogadta ugyan a javasolt programpontokat, de egy elvtelen fordulattal megegyezett a liberálisok jobboldali ellenfelével, a nyíltan Hitler-barát Vasgárdával, és ezzel nemcsak az ország demokratizálását tette kétségessé, hanem maga alatt is elvágta a fát. Mi brassói „madoszisták” hol Kurkó Gyárfás lakatosműhelyében, hol a lakásán vagy a most már lelkesen szervezkedő székelly alkalmazottak kis klubhelyiségében, a Hátulsó utca egyik elhagyatott udvarán futottunk össze esténként, kiki munkából jövet, meghánytuk-vetettük a teendőket, s bár kezdettől fogva akadt elég kifogásunk a Maniu-listával kapcsolatosan, arról is meg voltunk győződve, hogy a bonyolult és ellentmondásos körülmények közt embereket és egész csoportokat erősítő mozgalmi próba előtt állunk.

Hatalmi harcukban Maniuék nem vették komolyan a nemzetiségi kérdést. Voltak fizetett ügynökeik, rutinosan felhasználták a hagyományos kortesfogásokat, s egyáltalán nem fogadták szívesen erkölcsi és elvi jellegű fellépésünket. Márpedig mi szerre gyártottuk a felvilágosító

kiáltványokat, elküldtük brassói embereinket csíki, háromszéki, udvarhelyi szülőfalvaikba, gyűléseken szóno-
koltunk (én Brassóban tartottam meg választási beszéde-
met jelöltjeinkért), s amikor láttuk, hogy a mieink minde-
nütt a második vagy a harmadik helyre szorultak a listán,
s volt prefektusokat, szakállas pópákat, magyarul sem tu-
dó ügyvédeket támogatunk magyarlakta vidéken is, ki-
szolgáltatva magunkat a magyarpártiak csúfolódásának,
azzal vigasztaltuk magunkat, hogy ha parlamenti pozíció-
ink nem is ígérkeznek, legalább erős kádert nevelünk jö-
vendőbeli terveink számára. Kurkó Gyárfás nemegyszer
elkeseredett, újra meg újra tisztáznunk kellett, hogy most
az egész országról van szó, s a számlát majd beadjuk, ha
eljön az ideje, csak tiszták, fegyelmezettek, képzettek le-
gyenek a soraink. Hasonló értelemben válaszolt Déváról
Groza Péter is egy levelemre: panaszainkat a székelyföldi
helyzet visszásságaival kapcsolatban megértette, a lista
haszonélvező garnitúráját elítélte, de önfegyelemre és tü-
relemre intett, bizalomra a mócok és góbék történelmi
tartaléka iránt. A levél kézről kézre járt, örökké sajnálom,
hogy kézen-közön el is vészett.

Bár a Nemzeti Parasztpárt listája, élén a magyar válasz-
tók előtt ismeretlen jelöltekkel, a székely megyékben nem
engedte meg, hogy a különben szintén népszerűtlen, de a
nemzeti sérelmekre hivatkozó magyarpárti vezetők fölé-
be kerekedjünk, magában Brassóban széles népmozgal-
mat tudtunk kibontani, s főleg az illegális KISZ közvet-
len irányítása alatt tevékenykedő ifjúsági csoportunk fű-
gesége volt mozgósító. Lelkes fiatalok, mint Vajna Al-
bert, Székely Árpád, Kurkó Károly, Csoboth Imre, Ba-
lázs Antal, Tóth József, Szabó András, Fazekas Imre s
még annyi más, nemcsak az utcákat és tereket látták el fal-
ragaszaink özönével, hanem behatoltak az üzemekbe is,
sőt a székely szolgálégyek és szolgálóleányok hatalmas
hálózatát igénybe véve szinte népszámlálásnyi tökélyvel
juttatták el minden brassói magyar otthonba gondosan
fogalmazott, a Vásárhelyi Hitvallásra támaszkodó s a fa-

sizmus veszélyét a kisemberek elé döböntő röplapjainkat. Helyi história, eltűnt az időben, igaz, de a cseppel is kikortyolható a tenger íze. S a helyi eseményláncolatot végső fokon országos feszültségek rángatták.

Akciónk sikerét, ezt a kárbaveszőnek tetsző, valójában későbbi meneteknek szóló toborzást, belülről is keresztelte megpróbáltatás. Fontos-e felemlíteni? Úgy gondolom, egy még oly kis munkaközösség leküzdött válsága is egyetemes dolgok iskolája. Íme: „ellenzék” támadt ifjúságunk soraiban, felütötte fejét egy balos túlzás, s szinte kiszámítható cikázásában jobbra is kilengett. Egy-két fiatal, mögöttük néhány kiöregedett mozgalmi elégedetlennel, hibáztatni kezdte a népfronti „megalkuvás”-t, szakszervezeti „vonal”-at sürgetett, majd mindezt kisebbségi gonddal tetézve egy szokatlan „nemzeti szindikalizmus” követelményével lépett fel, vagyis külön „magyar munkásmozgalom” jelszavát tűzte ki. Csata közben nem időszerű már a stratégiai vita, a cselekményeket megakasztja és zavarba fullasztja az áldatlan huzavona, s itt egyaránt veszélyeztetett volt – ha szűk terepen is – mind a nemzeti-ség népi átfogása, mind a munkásmozgalom mint történelmi bázis nemzetközisége. Radikálisan oda kellett vágni, s a különben sem tövéig nyomozható akadékoskodást megszüntetni a leleplezés és kizárás szigorával. Talán erre volt válasz a Hátulsó utcai kis otthon feldúlása. Egy reggel szétrombolva találtuk a székely alkalmazottak otthonában működő választási iroda szerény berendezését, szétszaggatva az iratait, és sohasem derült ki, hogy ki volt a tettes. Egyesek arra a nyúlánk ifjúra gyanakodtak, aki színpadias megjelenésével mintegy jelképezte az „elhajlás”-t: vörös ingére vitézkötéses kabátkát húzott, úgy sündörgött körülöttünk. Mindegy. Az eset feldolgozása megerősítette sorainkat. Választási őrséget alakítottunk, tanulságául annak, hogy a mozgalmi egység megőrzéséhez nemcsak elemző értékelés és erély, hanem a várható visszaütéssel szemben kellő éberség is szükséges.

A Nemzeti Parasztpárttal való kísérletezés mindenkép-

pen csődöt mondott. Maniu árulásának nemcsak az lett a következménye, hogy listája nem érte el a kormányalakításhoz szükséges számarányt, hanem az is, hogy a szintén alulmaradt liberálisokkal s Maniuékkal szemben immár harmadik pártként törtek elő a vasgárdisták. Fent dült a zűrzavar, idelent a Hátulsó utcában mi a választási harc során megerősödött MADOSZ-közösség fejlesztésén fáradoztunk. Valamilyen statisztikai arányokba feszített iskolai történelemszemléletből bizonyára mulatságosnak tűnik, ha bevallom, hogy legkomolyabb gondunk a politikai félidőben egy betlehemesjáték begyakorlása volt. Közeledett karácsony, s a székelyek kietlen kis klubja megtelt a munka után oda gyülekező legényekkel-leányokkal. Egy vízimolnár valahonnan a Homoród mellől, télire szolgál az egyik belvárosi szász hentesnél, ismerte a játékot, hát elhívták Szent Józsefnek, s egyben a betlehemesek betanítójának.

Nem volt itt semmi misztérium, csak élő székely valóság. Számomra, aki néprajzi kutatással kezdtem s Győrffy-tanítvány voltam, szerencsés véletlen volt, hogy egy addig s azóta is ismeretlen verses népi játéknak lettem tanúja Brassó külvárosában. Dallamra mozgott a henteslegény három lépést előre, hármat hátra, s a taktusra mozgott vándortársa, Mária is. Egy-egy lépést kihagyva, sutogón énekelte:

*Jaj, mint elbágyadtam,
szerelmes jegyesem!
Nem gondoltam volna,
mit kelljen mívelnem,
ily hideg éccakán
most jutok végemhez.*

Éjszakába nyúltak a próbák, kocsis, bolti szolga csak napi robotja végeztével futott be lucskosan, behavazva. Mária csak titokban surranhatott ki a cselédszobából, mire gazdái már elaludtak. Mégis minden sikerült. A jászolos jele-

netben – s ez különösen megragadott – románok a pásztorok. Hozták ajándékaikat az újszülöttnék, s egyelőre kulcsot, bicskát, dohányzacskót raktak Mária elé bárány, kecskeolló, sajt, orda helyett, a dölyfös gazda pedig vajnak a pénzesztáskáját oldotta le. Gyorsan vissza is vette, hogy már siessen is, tejeskocsija kint várt az utcán. A furulyaszó, a pásztorbotok dobbanása, a szilaj hegyi tánc már igazi volt itt, az emberek melegétől befülő kis helyiségben is, és a hagyományos jelképrendszeren át mai mondanak tetszett a végszó:

*Víg örömmel ismét,
hogya velünk jártok,
e mutatványinkat
látni akarjátok,
e juhásztorokkal
egy úton járjatok!*

A sörgyár fenyőgallyakkal feldíszített nagytermében zajlott le a székely alkalmazottak ünnepe. Nem voltam jelen. Nagyváradra hívtak, ahol munkások és haladó polgárok irodalmi törvényszék ürügyén népes gyűlést szerveztek, hogy a Magyarországon bíróság elé állított népi írók műveit megismertessék. Már a MADOSZ brassói kongresszusán határozatban fejeztük ki szolidaritásunkat az alföldi parasztnyomor ellen küzdő írókkal (Méliusz József volt az indítványozó), s a Korunk is levetette már a dogmatikus előítéletek zubbonyát: Gaál Gábor éppen ezekben a napokban utasította vissza Hatvány Lajosnak a népi írók, Illyés Gyuláék és a Márciusi Front ellen emelt liberális kifogásait. Érthető volt a szakszervezeti közönység és a radikális polgárok, no meg a balfelé tájékozódó kispolgárság véleményének kedvező változása is a nemzeti és parasztkérdésben. A Katolikus Kör erre a célra bérelt helyiségében Csehi Gyula nyitotta meg a gyűlést, majd Turnowsky Sándor, az egykori galileista próbált az „ügyész” szerepében fenntartásokkal élni, de nyilvánvaló

volt, hogy eleve-a kezemre játszik, s végül a népi írók védelmére elmondhattam a magamét. Féja Géza műve, a *Viharsarok* alkalmat adott arra, hogy a népfront kelet-európai feladataira hívjuk fel a figyelmet, szemben az új Drang nach Osten hitleri veszedelmével.

Zsúfolt vonaton, hosszú órákon át csomagok és utasok közt szorongva siettem haza Brassóba. A betlehemes játék sikerét egy kis kocsmában borozgatva maga Szent József mesélte el. Meg is írtam, megjelent a történet vagy háromszor az eltelt közel négy évtized alatt. Ott a sörgyárban már igazi volt az orda, a vaj, a bárány, még a Nemesember kardja is (hús lejért szerezték kölcsönbe a tü-zérlaktanyában), a karácsonyfát a cselédleányok díszítették fel gazdáiktól szerzett cukorkával. És a rengeteg nép! Ott tolongott ezer ember. Negyven szegény székely gyermeket vendégeltek meg a betlehemi játék után (egy bizottság hetekig járta a családokat és állapította meg az érdemességet), csizmát kaptak és meleg ruhát. Akkor nem írhattam meg, ma hozzátehetem: a jövedelem fele a Vörös Segély útján azoknak jutott, akiknek a hozzátartozója a spanyol köztársaságiak frontján küzdött a Nemzetközi Brigádban.

7

Biztos kikötőhely kell minden elinduláshoz és visszatéréshez. Kell az asztal, ahová fehér papirosomat kiteríthetem, hogy napi benyomásaimat rendbe rakjam rajta. Sokfelé laktam brassói hónapos szobákban, de ha a lakbért pontosan ki is fizettem, fára már nem jutott, vagy talán nem is esett jól otthon maradni, ahol idegen a bútor és idegen a szomszéd szobákból átszűrődő zaj. Akkor már inkább a világ. Régi szokásom itt sem változott, jókor reggel megjelentem a Korona Szálloda kávéházában, s itt is megszokta a pincér, hogy a reggeli kávé és kifli mellé hozza az újságokat, a tintát meg a tollat. Úgy tizenegy-ti-

zenkettőig mindent átböngészem, s készen is lettem a Brassói Lapoknál kiharcolt rovatommal.

Most, hogy újra átolvastam *A Dunamedence szellemi élete* fejléc alatt ismétlődő, többnyire három kis közleményből egybeálló, kissé rendszertelenül, hol naponta jelentkező, hol hetekre kihagyó, névtelen (csak pluszjellel szignált) sorozatomat, el kell gondolkodnom azon, hogy sokszínű anyagát honnan is szedtem össze. Mint a légyöke-res sivatagi növény, én is az atmoszférából csentem ki s raktam össze a sajátos táplálékot, mellyel az olvasót cseh, szlovák, magyar, román, ukrán, szerb, horvát, bolgár tudományos, irodalmi és művészeti egybeesések, összefüggések, keresztezések jelentőségére figyelmeztettem az egymásraultalság csillagzata alatt. Ne felejtsem el, akatáskám is volt, abból szedtem elő s raktam a márványasztalra folyóiratokat, postát (külföldi barátaim megszokták, hogy munkásságukat kérjem számon), nemegyszer kivágásokat, innen-onnan kölcsönkért új könyveket. S a rovat szinte szabvánnyá alakulva rendszeresen kikerekedett.

Nem mindenkinek tetszett a szerkesztőségben ez a mozaik. Már hogy Duna-medence! Még gúnyolódtak is velem, rajtam ragadt egy életre, hogy reggeli tornaképpen ezt a medencét úszom át. A Brassói Lapok jól kiválogatott nagy újságíró-garnitúrája – s ebben az újság Erdélyben egyedüli volt – angol, francia, német, amerikai és orosz viszonylatokban mért és értékelt, jól tájékoztatva közönségét a nagyvilágról, de már ilyen kis sarka az emberiség ügyének-bajának, mint éppen a Duna-völgye a maga civakodó kis népeivel, nem szerepelt a mindennapi tablókon. Tekintettel mindenestre egy „provinciális” közönség érdeklődési körére, legfeljebb Kacsó Sándor és székely baráti csoportja kapott alkalmat arra, hogy hazai kérdésekbe is belegabalyodjék. A honiságnak tett elegendő engedmény volt az ország minden részéből befutó izgalmas riportanyag meg a helyi hírek áradása, nem is szólva természetesen az országpolitika belügyi feszültsé-

geiről meg botrányairól. Kinek kell ezeken kívül az én ábrándos beszámolósdim a prágai szláv intézet román tárgyú előadásairól, egy erdélyi szász heraldika magyar vonatkozásairól, a Hortobágy berlini filmjéről, a budapesti Apollo humanistáinak pozsonyi fellépéséről, szerb parasztszínházakról, a Nyugat Tamási-elemzéséről vagy egy váci tanár Alecsandri-fordításairól s Bél Mátyás francia bemutatásáról? Egy nyugatos européerség mítoszába ütközött itt is az én konkrét kelet-európaiságom, s legfeljebb az egyre fenyegetőbb nagynémet terjeszkedés napi eseményszerűsége számíthatott elfogadható indoknak egyébként komolyan nem vett közléseim számára.

Ausztria bekebelezése a nagynémet birodalomba, Hitler bevonulása Bécsbe 1938. március 15 –én mégis előtérbe sodorta – immár „világviszonylatban” is – a „regionális”-nak vett Dunamedence-témát.

Csöndre volt szükségem, kivontam hát magam a Korona kávéház különösen estére tűrhetlenné váló zajából, s beültem a szászok rideg előkelőségébe: nem volt éppen horogkeresztes jellegű ez a Central kávéház a Kolostor utca elején, ablakával a piactéren tornyosodó szép öreg városházára nyílván, konzervatív polgárok, értelmiség, gyárosok és nagykereskedők találkozóhelye. Mindenesetre el lehetett itt bújni, éppen az oroszlán torkában. Már hozták is a Völkischer Beobachtert, igaz, a Neue Zürcher Zeitungot is a fekete mellé. Az a lázas est máig forr bennem minden lobogó színével. Még egy feketét, még egyet, s innen röppentettem fel jelzőrakétámat az ismeretlen olvasó felé. *Ezeréves magyar riadalom*, raktam fel címmül utoljára, s mint a tehetetlen ember, aki káromkodással mégiscsak segített magán, megnyugodva vágtam át a márciusi szélén és esőn, hazamenet. Valamirevaló festő is megfelelő szemszöveget keres rálátásra a maga terepén, hát én most szász-ültömben, a városháza falán színesedő koronás fagyökér erdélyi jelképe alól próbáltam Dunamedencei magatartás-lényeggé kiáltani az én Dávid Ferencből és Heltai Gáspárból jött erkölcsi, szellemi, embe-

ri magyarságomat. „Mióta a Dunántúlt gyászmagyarok járták, nyesettfülű, csonkított orrú koldusok, akiket Lél és Bulcsú akasztófája alól küldött haza szégyenszemre a győztes Ottó császár, a magyar lélek mélyén sohasem forrt be a német seb. Hódolatban és lázadásban, kiszolgálásban és kuruc ellenállásban ezer év óta egyre a Német Veszedelem első riadalma újul fel az ősi sérülésből...” – kezdtem rapszodiámat, s költőimre – Adyra, József Attilára, Illyés Gyulára – hivatkozva, népi mozgalmak ifjait megidézve zártam: „Hát csak költőkben sajog, fiatalokban hasogat az ősi fájdalom? Vagy megmozdul-e az új kelet-európai hódítás feltátott veszedelme előtt már egy egész nemzet? Most, a gyulladó veszélyben: meg kellene találunk a dunai testvérsorsokat... Kilenc évtizeddel ama nagy Március után megint azon fordul meg a magyar önállóság, hogy összesimulnak-e végre, vagy továbbra is farkasszemmet néznek Kelet-Európa egymásnak ugrasztott nemzeti történelmei.” A kutya istenit. A német pincér nagyot nézett. Utolsó három lejemet hagytam ott borralalónak, s ebben a szász kávéházban nem volt szokás borralalót adni.

Beképzeltég? Fennhéjázás? Honnan vettem egy életem át, s különösen akkor, ütött-kopott újságírói minőségemben, azt a missziós mámort, hogy egy-egy kifakadással beleszólhatok én is a tankok történelmébe? A közben beállott királyi ostromállapot, egy korporációs alkotmány rákényszerítése az országra és a parlamentáris pártoknak, politikai szervezeteknek három nappal cikkem megjelenése után kimondott feloszlata, következményképpen a MADOSZ illegálitásba süllyedése ezekben a hetekben elvágta, szétzilálta annak a népi kibontakozásnak az esélyeit, melyben mozgalmi társaimmal együtt annyira bízokodtam, megrendítette azt a közügyet, amelytől legalábbis Brassó román–magyar–szász mintademokráciáját vártuk. Már Csehszlovákiában a tömegek sodrába kerültem, ott éledtem újra-jobbra, itt Erdélyben a MADOSZ nyitott pályát a Vásárhelyi Találkozó új nemzetiségpolitikája

felé, s most úgy látszott, azoknak lett igazuk, akik megoldásainkban eleve jelentéktelen vidékiességet láttak. Igaz, a bécsi bevonulásra adott válaszomra még levél érkezett, Bányai László és Vincze János a MADOSZ központja nevében köszöntötte az írást, de már a Brassói Lapokban hamar megkaptam a kétely és rácáfolás pofonját.

Hol, kik és miért horkanhattak fel írásom, magatartásom ellen, azt legfeljebb sejthetem, megfoghatóan azonban Kakassy Endre nevével jegyezve kontrázott meg a lap, megvédve az Andrássy-féle nagynémet szövetségi politika múlt századi szembefordulását egy „támadó pánszlávizmus tényezőjével”, sőt megtoldva ezt az imperialista irányulást a bécsi Burg és a román fejedelmi ház egykori közeledésének méltatásával. A cikkíró hivatkozott itt egy olasz diplomata 1868-ban kelt levelére, mely szerint „Románia nem szláv állam, s így semmit sem veszíthet, de igen sokat nyerhet, ha szintén ellenáll a szláv faj előretörésének”. Ez sem elég, a szerző még meg is ismételted ezt a felfogást magával Andrássy Gyulával, aki Károly fejedelemnek írja 1880-ban: „...Romániának Magyarországgal azonos nemzeti és európai hivatása van: gátat képezni a szláv áradattal szemben. Közös létérdeke a két országnak megakadályozni az északi szlávok egyesülését a déliekkel. E hivatástól való eltérés a monarchiára sok veszedelemmel járna, Romániának azonban egyenesen vesztét jelentené.” Tessék. Minden múltidézésnek jövőmegszabó jelentése van, s az olvasók most megnyugodhattak, hogy – mutatis mutandis – egy új Drang nach Osten is német–magyar–román együttműködésre vezethet a „szláv” környezettel szemben. Kakassy Endrét becsültem éppen román–magyar kulturális kapcsolásaiért, később meg is tudtuk egymást érteni, amikor a második világháború borzalmas tanulságait maga is levonhatta, akkor és ott azonban nemcsak személyileg nekem, ami még hagyján, hanem éppenséggel az antifasiszta kelet-európai ellenállásnak (egy esedékes szláv-román-magyar összefogásnak) adott meggondolatlan kontrát.

Csak áttételesen, rovatom álcája mögül válaszolhattam. Hivatkoztam Gáll Ernő kapóra jött Korunk-tanulmányára, mely a cárizmussal szemben igen, de nem a szlávok ellen, hanem ellenkezőleg, azokkal együttműködésben mutatta fel a Dunai Szövetség gondolatának a románság múltjában viselt szerepét. Felvonultattam egy új belgrádi tanulmánykötet alapján Polit-Deszancsics és Miletics vajdasági szerb nemzetiségpolitikusok múlt századbeli kantonális dunai megoldásterveit, s kiemeltem a cseh és szlovák írástudók kiáltványát Európa népeihez. Háromszáz író és tudós foglalt állást ebben a kiáltványban Európa békéje, a nemzetek függetlensége és a kisebbségek jogai mellett, Csehszlovákia történelmi küldetésére hivatkozva: „Azzal, hogy védjük önállóságunkat és a demokráciát Közép-Európában, egész Európa szabadságát védjük.” Nem mérhetem fel a szerény kis rovat hatékonyságát, annyit azonban tudok, hogy a romániai magyar sajtóban az elszigetelt baloldal szavát szélesebb nyilvánosság elé tárta, s talán semlegesítette valamelyest azt a beállítást, mintha a román–magyar együttműködésnek egy nagynémet vonalat követve a szlávok ellen kellene irányulnia.

Ugyanilyen elvi fontosságot tulajdonítottam minden olyan román megnyilatkozásnak, amely a tömegeket éltező és mozgató nemzeti eszmét az idegen hódító törekvésekkel szögezte szembe, s így azt haladó tényezővé változtatta az antifasiszta ellenállásban. Nem mulasztottam el ugyanekkor megjegyezni, hogy a dunai összefogás parancsának felismerése a román írástudók részéről belpolitikailag is elvi következetességet igényel többség és kisebbség viszonyában. *Íratlan dunai történelem* című írástomat átvette a csehszlovákiai Magyar Nap is, s úgy látom, később sem veszítette el érvényét, mert évtizedek óta minden cikkgyűjteményembe befogadták a szerkesztők. Nicolae Iorga ódai hevű sorait köszöntöttem a cikkben: Ausztriához intézett intelmeit Hitler bécsi bevonulása után. Nem jutottam el sohasem Iorgához, nem tudom, kezébe került-e a Brassói Lapok előtte ismeretlen munka-

társának reagálása, de szívesen idézem cikkem kulcsmondatait, mert azok nemcsak az én felfogásomat, hanem alkalmi íródiákságom igyekezetével a romániai magyar plebejus baloldal, a már betiltott MADOSZ üzenetét mondták szembe a román történetírás nemzeti nagyjának: „Íme: az események dobpergése felriasztja a román történelmi öntudatban is a dunai lelkiismeretet! Iorga Miklós kis és elkésett népekről beszél... egy büszke hódító törekvés útjában. Ez már nemcsak román történelem, hanem mindannyiunké, akik német császárral, török szultánnal és orosz cárral hadakoztunk mindig szabadságunkért és függetlenségünkért a Duna körül. Íratlan történelem ez: közös bajban ötlük csak fel néha. Rendszere, iskolája, intézménye, kutató gárdája nincs. Dunai történetudósaink egymásnak hátat fordítva rajzolják nemzeti történelmeinket... fel nem ismert közös kép mozaikdarabjait.”

Tépő időben, balsors sújtásai alatt bizarr fordulatok, paradox helyzetek, előre nem látott szerepcserék állhatnak elő, ugyancsak próbára téve az elvhűséget. Humánus, demokrácia, nemzeti volt, korszerűség, civilizáció, európaiság, mindezek a fogalmak a nemzetiségi életben szerzett tapasztalatok, a népszolgálat és néptestvériség, a társadalmi kibontakozás gyakorlatában és a Marxszal, Lenninnel magunkévá tett tudományos világnézet elméletében horgonyoztak, s kibírták a történelmi alakulások veszélyes görbéit, ellentmondásait, örült cikcakkjait. Engem Csehszlovákia polgári demokráciája elűzött, fülembé zúgott még a távozásom napján szétvert kassai munkásgyűlés hangzavara, minden okom megvolt a bizalmatlanságra olyanokkal szemben, akik a nemzetiségi jogokat polgári államérdekből s nem a néptestvériség elemi igazából értelmezték, de itt volt nyakunkon a tűzvész, s megmenekülni csak azzal a hittel volt lehetséges, hogy a közös érdek ellentéteket mos el, jellemeket alakít át, örök dolgok őszinteségére, teljes emberségre késztet.

Pártkötelesség? Szűkebben nemzetiségi, tágabban ha-

zafias, általánosan magyar, szláv, román kötelesség? Körkörös en kelet-európaiság, egész Európa és a nagyvilág vállalása? Egyetemes emberség? Mindez együtt éltetett mindnyájunkat, akik az írásbeliség bármely őrhelyén riadóztattunk, s ha ebből az erkölcsi hangversenyből külön a magam foszlány-hozzájárulására figyelek, teszem ezt éppen annak igazolására, hogy a közös ellenállás szükségérzete egyéni sérelmeken és alkalmi beidegződéseken mennyire át tudta emelni a hites embert. Felidéztem cikkeimben, megmagyarázva önmagamnak is, hogy a csehszlovák polgári demokrácia korlátaiba ütközve valójában mit is tudtunk megtanulni vitafeleinktől, kicsinytől nagyig, fel a Hradzsinig, a panaszainkkal felkeresett Masaryk köztársasági elnökig. Megmondtam májusban: „A kikkel a kisebbségi követelésekért ellenfélként állottam szemben, fogadják innen, Erdély hegyei közül, a demokrata tanítvány üdvözlét. Bárcsak megtalálnák most egymást szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében nemzeti történelmeink! Mielőtt szétverné népi haladásunk közös elvét idegen uszítás és faji téboly.” Szeptemberben ez már így hangzott (megint nemcsak az újságíró, hanem a kortárs szól elvtársai nevében): „Három évszázaddal ezelőtt Prága mellett dőlt el a dunai népek sorsa. Most... ki figyel fel a komor történelmi visszautésre? A Habsburg-uralomnál vézesebb szándék sötétíti el a cseh tájat, s magunkért aggódunk, erdélyi felelősséggel Magyarországért és Romániáért, mikor német győzelemtől féltjük a csehszlovákiai demokráciát.”

A bizonytalan várakozások nyara ereszkedett ránk, fájdalom és bizakodás váltásaival. A spanyol polgárháborúban siker és sikertelenség követte egymást, a baszkok tragédiája bekövetkezett. Nálunk: a baloldal elfojtva, a reakció óvatos semlegesség mögött lappang és készülődik, magyar és román egyformán. A látszólagos mozdulatlanságban már olyan leplezetlen átok sem juthatott szóhoz, mellyel előzőleg Geo Bogza sújtotta Románia közvéleménye előtt Bilbao és Guernica elpusztítók, a vé-

rengző spanyol tábornokokat és a horogkeresztes német légi haderőt. Az én plusz-jelzésű írásom csak a hasogató fájdalmat fejezhette ki, hiszen a Dél-Amerikába bujdosó baszk menekültek képe a mi történelmünk hasonló szét-szóratásait, kurucok bujdosását, Kossuth híveinek szám-üzetését idézte fel. A baszk nemzet feleannyi sincs, mint a romániai magyarság, balsorsa mementóként nehezedett mindnyájunkra, akik a készülő európai robbanástól saját létünket félthettük. Csekély kárpótlást üdvözölhetett egy másik, ugyancsak pluszjel mögé rejtett Brassói Lapok-cikk mindössze 44 000 svájci rétoromán tájszólásának államnyelvként való elismeréséről. Megemlítettem persze, hogy ugyanezen nemzetiség tízszer akkora olaszországi része (a svájci romans változattal rokon furlán és ladin tájszólást beszélő rétorománság) ilyen jogban egyáltalán nem részesül, s levonhattam a hazailag is félreérthetetlen következtetést: „A svájci rétoromán kisebbség egyenrangúvá tétele a többi nemzetiséggel s felvétele a svájci népek testvéri közösségébe, kétségtelenül a honvédelem egyik ügyes eszköze. A rétoromán nyelv hivatalos elfogadása ugyanis gátat emel ama olasz hatalmi törekvés elé, mely az olasz nemzeti kizárólagosság hirdetésével előbbutóbb számot tart Svájc olasz és rétoromán területeire.” Mozgalmi életünk korlátozása, hangunk tompítása közepette megnőtt a személyi kiállás és a jelképes cselekedet értéke. Nem volt véletlen, hanem maradék lehetőségeinken át a jövőért folyó harc felvillanása mindaz, ami a hagyományos július 31-i Petőfi-zarándoklás unalomig ismételt sablonjait áttörte s a fehéregyházi honvédsírnál 1938-ban a segesvári kaszinó jámbor ál-Petőfijét újra igazi voltában idézte meg. Szónokolgattak megint a koszorúikkal megjelenő hivatalos küldöttek, dalosszövetségiek és az EMKE agg rozmárai, fúvószenekarok verejtékeztek a tűző napon, tombolt egy politikai értelmétől megfosztott petőfieskedés frazeológiájával a kispolgáros egyesületesdi, de már akadt bátrabb tanárfajta, aki itt a nemzeti torzsalkodások feloldását sürgette meg (ne feled-

jük a nevét: Lévai Lajos volt Székelyudvarhelyről). S felharsant a székely alkalmazottak egyszerű kórusa is, hogy a világszabadság jelszavának emberi hitelét adja társadalmi fellépésével. Most már a fiatal realista írók is megjelentek: vörös szegfűiket a turulos obeliszk előtt Bányai László helyezte el, nem kertelve, hanem nevén nevezve a Petőfi-örökség harci időszerűségét a fasiszta rémmel szemben. Aztán a zarándokok szétszéledtek a poros utakon, a koszorúk elhervadtak, valami azonban megmaradt: az intellektus ujja, a hazavitt jel.

Többféle antifasiszta felfogás keresztezte, esetleg ellemezte egymást. Volt, aki a Duna-medence népeinek védelmét a Szovjetunió nagy kelet-európai háttérétől elválasztva, mintegy önmagában képzelte el. Akadt, aki a nagynémet keleti terjeszkedéssel szemben a nyugati nagyhatalmak biztosítékaiban bízott, vagy éppenséggel francia, angol gazdasági és politikai érvényesülést kívánt tájainkon. Találkoztunk olyanokkal, akik vagy a kisantant megerősítésére, vagy egy új magyar uralmi kibontakozás javára vártak alkalmat a történelmi sakkjátékban, s ilyen szempontból kerestek nagyhatalmi támaszt, a szükséglet mértékén belül vállalva több-kevesebb együttműködést a németekkel vagy a nyugatiakkal, ha nem is kívánták a fennálló társadalmi formákat nyílt parancsuralmi rendszerrel fölcserélni. S vitatkoznunk kellett olyannal is, aki csak az antiszemitizmust kifogásolta a hitlerizmusban, egyébként lelkesedett egy pedáns és praktikus német „rend”-ért, vagy legalábbis az olasz korporációs rendszerben látott elfogadható, a zsidókra veszélytelenebb fantáziát. Létezett külön katolikus és protestáns antifasiszmus is, már annyiban antifasiszta, hogy elítélték a „bar-na” veszedelmet, ugyanakkor azonban nem különböztették meg egy feltételezett „vörös”-től, vagyis kétoldali harcra esküdtek fel. A nézetek ilyen bonyolult – s a legtöbb esetben valahonnan céltudatosan kavart – örvénylésében kellett olyan hangot megütnünk, amely különböző elemeket is vonzani tud, hamisságokat leszerel és közös

érdekeket megragad, a főveszélyre figyelmeztet, s a fenyegetett népeket egységes önvédelemre bírja. Szövetkeznünk kellett tehát sokféle emberrel, de tömegeinket mégis úgy kellett előkészítenünk, hogy szem előtt tartva a következő eshetőségeket és meneteket, az imperialisták fondorlatos játékai, megtévesztő manőverei közt is tudományos meggyőződésünkhöz, s ami ezzel egy, a tömegek igazi érdekeihez következetesen hűek maradhassunk.

Ez az, ami a népben való gyökerezés, a dolgozók tudatosításának és mozgósításának alapfeltétele nélkül nem sikerülhetett.

Mozgalmi lehetőségeinket hatóságilag törölték, felvilágosító munkánkat annál inkább fokoztuk. Kolozsvárról megérkezett Bányai László népszerű könyve, *A magyarság a Dunavölgyében* volt a címe, s a honfoglalástól parasztfelkeléseken, török és német hódításon, szabadságharcokon át a Duna völgyéért kitört mai uralmi versenyig az együtt élő népek egymásrautaltságát mutatta fel mindenkori keretkövetelménynek a társadalmi haladás érvényesítése számára. A kis kötet (inkább füzet, mindössze 80 lapja volt) el is jutott Bertalanba, Bolonyába, Bolgárszegbe, Derestyére, mindenhová Brassó szélén, ahol új robotosréteggént a székelység megtelepedett. Ma már pálcát törhet a régi helyzeteket meg nem értő utód az ilyen röpirodalom felett, de akkor ennek a politikai agitációnak a népszerűsége magot erősített, mozgalmi feladatot teljesített, művelt és finom félrevezetések helyett egyszerűen a lényegre utalt, kemény alapállásra a megpróbáló fergetegben. Amikor Szemlér Ferenc 1969-es megjelenésű regényét, *A mirigy esztendeje* történelmi paraboláját olvasom, nem tudom elrejteni könnyes mosolyomat, felismerve a regényhős „idősebb Szüle István” 1771-re darált s „Teutsch uram nyomtató mesternek” küldött textusában a pestis ellen nyújtott testi és lelki vigasz hasonlóságát a mi korunk ugyancsak egyszerű és áldozatos külvárosi népszolgálatával.

Egyszerűségről volt szó, nem szimplaságról. Rendki-

vül csavaros viszonyok közt tisztán kellett kifejteni a közérdekű igazat, közérthetően kellett tudatosítani a ki-
vezető megoldást. Hogy az írásbeliség változatos szintjei-
hez mérjem: nem lehetett már elég az események sodrá-
ban egy-egy tudományosan elemző Korunk-tanulmány
(mint amilyen éppen Bányai tollából *A német „Mitteleuro-
pa” és a dunavölgyi összefogás*), égetően szükséges volt a na-
pisajtó igénybevétele, s a munkásmozgalmi képzettségen
innen maradt félparaszti és kisiparos rétegek felé népszer-
ű kifejezéstechnikát kellett alkalmaznunk. Egyszerű
közlési módunk azonban gazdag és bonyolult felmérések,
alapos történelmi, társadalomtudományi és politológiai
tájékozódások, összetett és kollektív munkafolyamatok
leszűrűt, eredővonalba fogott, olvasmányosan nevelőké-
pes végösszege volt, s ha ma bárki ezekhez nyúl, tudja
visszaszámolni, forrásáig eredeztetni és éppenséggel haték-
onyossági foka szerint értékelni a bennük találtakat.

Szégyenkeztem talán saját, külön, maradandóan mély
és tudós megnyilatkozásaim elmaradásán, amikor csak
óvatosan, félig rejtetten, sokszor névtelenül s mindig
csak a napi lehetőség szintjén, vagyis zsurnaliszta eszkö-
zökkel vezethettem ki az olvasót a rázúduló információ-
özön forgatagából, saját logikájának érvényesítése felé?
A Brassói Lapokban átcúsúzott egy írásom a nagyhatal-
mak kárunkra történő alkudozásairól, s az akkor még
harmadikutas Szabédi László levélben emelt kifogást az
ellen, hogy csak a nyugati nagyhatalmaktól félttem népe-
ink sorsát. Ő és társai akkor még nem tudtak különbséget
tenni imperialista és szocialista hatalom közt, a dolgozók
azonban megérthették az ilyen közlésekből, hogy a nyu-
gati riválisok egyaránt veszélyesek, s a közös honvéde-
lemben egyetlen támaszunk a szovjetbarátság. A cikk
1938 őszén a gyalázatos müncheni egyezmény alkalmából
íródott, Chamberlain angol miniszterelnök és Hitler kan-
cellár kézfogása alkalmából, s a kisebbségi kérdésben
olyannyira érdekelt romániai magyar olvasót arra figyel-
meztette, hogy immár a békeszerződésekben kodifikált

kisebbségvédelemnek is vége, mert „a Népszövetség jogrendszerét előbb a német és olasz imperializmus kezdte ki, azután (Münchenben) az angol és francia hatalmi politika árulta el, s mi a nagyon új játékaikhoz is hozzáillesztjük kishatalmi szándékainkat... A Berlin-Róma tengely vészes dinamizmusa éppen úgy, mint a Négyhatalom minden egyezkedése is zsákmányul dobja országainkat a nyugat-európai feszültségek levezetésének. Németország és Anglia, Olaszország és Franciaország a gyengébbek rovására igyekszik megoldani ellentéteit, s a gyengébbek mi vagyunk, Európa keleti peremnépei.”

Az Alpári Gyula szerkesztette bázeli Rundschau (a volt Inprecorr) nemzetközi kommunista tájékoztatója akkor már alig-alig jutott el hozzánk, nem futott be a Magyar Nap, elmaradt a moszkvai Új Hang, gyengült a pártösszeköttetés, legfeljebb a szovjet rádió adásai szolgálhattak eligazítással, de nekünk egy sajátos nemzetiségi helyzetben újra meg újra meg kellett találnunk a helyes magatartást, amely egyaránt megfelelt a közvetlen helyi érdekeknek s az általános antifasiszta-antiimperialista feladatoknak. A müncheni árulás áldozatául esett Csehszlovákia hamarosan széthullott, s új gond, új erkölcsi és gondolati bonyodalom megpróbáltatása szakadt ránk. Hogyan magyarazzuk meg a közel két évtizede nemzeti elnyomásnak kitett erdélyi magyarságnak, hogy a Csallóközt meg Gömört, Jókai Komáromát és Tompa Mihály Rimaszombatját Magyarországnak ítélő bécsi diktátum 1938. november 2-án idegen ármány megosztó cselezése, s nem nemzeti felszabadulás? Itt már alig hatott volna a szimpla jelszavasdi, a „Le Hitlerrel!” vagy „Éljen Csehszlovákia!” Magára a fasiszta célirányra, a Magyarországot is fenyegető Drang nach Osten-politikára kellett ráterelni a figyelmet.

Mi mindent hagytam ott Pozsonyban! A sarlósok álmait szlovák-magyar és cseh-magyar, sőt német-magyar testvériesülésről, közös szocialista társadalomépítésről, s ott most felgöngyölödött, szétmállott minden. Anyám

egy *cenzero*ványosú nyílt levelezőlapon csak ennyit közölt: „Ferencz Laci lapja megszűnt.” Ez a Magyar Nap leáldozása. Anyámék barátságban voltak a Ferencz családdal, s a személyi célzást könnyen megérthettem (a régi Sarló Ferencz Lászlója, a lap felelős szerkesztője, ekkor menekült el, s rövidesen Londonban tűnt fel, ott tett kísérletet a megromlott szlovák–magyar viszony emigrációbeli rendezésére). Egy vonalas füzetlapra írt – iskolai szünetben fogalmazott – levélben anyám már bővebb valómásra kényszerül, ama helyzetre utalva, hogy magyar nemzetiségű tanárnőtársaival a német polgári leányiskolában aligha taníthat tovább. „Iskolánk – írja – kevés jót várhat, furcsa is, hogy egyikünk sem német. Szegény zsidók! Nem találom meg a helyemet ebben az új világban, a béke embere vagyok, pedig béke nincs ezen a földön, csak gyűlölet és megtorlás. Ha nyugdíjba megyek, el fogok bújni, ne lássak, ne halljak semmit a világ folyásáról.” A Korunk egy csapásra elvesztette csehszlovákiai előfizetőit, hiszen Magyarországról a lapot már régen tiltották, munkatársainak jó része is elhallgatott, de Szalatnai Rezső elküldte Pozsonyból Anton Straka Čapekfordításait, köztük a szomorú üzenetet: „De mit tegyünk, ha oly messze az út az egyik nemzettől a másikig; mindnyájan mindinkább egyedül vagyunk.” A térképen bön-gesztük: Stósz – elvágva minden útvonaltól – benn a hegyekben csehszlovák felségterület maradt. Fábry Zoltánra a teljes egyedüllét várt, ám az ő postája sem hallgatott el. A stósz halálos csöndből harsant fel üzenete: „Az igazi demokrácia számára figyelmeztető jel, hogy München után előről kell kezdeni mindent.”

Előről és jobban. A csehszlovákiai magyar ifjúság egységes Tavaszi Parlamentjének és a mi Vásárhelyi Találkozóknak az emlékében élve még megcsalattam magam a budapesti „1938-as kör” népi-radikális és nemzeti-függetlenségi látszatával, hogy barátaim figyelmeztetése, majd a bekövetkező események orron ütése nyomán ráébredjek Gömbös után Imrédy miniszterelnök trükkjére

az új értelmiségi nemzedék félrevezetésében. Bizonyára túlbecsültem a budapesti Népszavában talált Kassák-cikk ama szép és szent, éppen csak nem reális elképzelését, hogy a Sarló és az „újarcú magyarok” eszmei öröksége immár mintaképévé válhat Magyarország „bajok és harcok között alakuló új szellemi arculatának”. Plusz-rovatom itt az illúziók világába siklott, s megint Fábry Zoltántól kellett tanulnom, aki a Korunk útján figyelmeztett mindnyájunkat a szlovenszkói vox humana reakciós kiforgatására, a „felvidéki szellem” címen köztudatba loptott jobboldali álreformerség sötét praktikájára. No de ennek a leleplező Korunk-cikknek az idézése, Fábry töretlen hitével a vox humana tiszta jövője iránt, plusz-cikkecskében sem fért már be a Brassói Lapok óvatos üzleti politikájába.

Az antifasizmus irodalmi megnyilatkozása egyre zártabb lett, olvasóköre leszűkült. Jelentősebb volt, mert több mint tízezer aláíró öntudatos magatartását fejezte ki egy – bármennyire kicsiny – cselekedetben, az illegális MADOSZ kormánybeadványa. Az 1938. november 14-én benyújtott memorandum, melyre a kolozsvári kezdeményezők országszerte gyűjtötték a legjobbak kézjegyét, figyelmeztette a királyi diktatúra egyelőre még a Vasgárdával szemben álló elemeit, hogy a Duna-völgyébe behatolt imperializmus megosztó politikájával szemben „a testvériség szellemének intézményes kiépítése az egyedüli kötelék, amely az ország népeit elválaszthatatlanul összefogja s amely ellenáll minden külső ékverésnek”. Sajnos, hozzánk Brassóba a szöveg későn érkezett, mindössze félszáz aláírást gyűjtöttünk össze hirtelenében. A beadvány – olvasom ma Bányai László *Közös sors – testvéri hagyományok* című történelmi vázlatában – Nicolae Iorga s több más antihitlerista nézetű román vezető személyiség egyetértésével találkozott, de már a cenzúra nem engedte közölni a szöveget, a javasolt egyenjogúsítás elmaradt, pedig a kölcsönös nacionalizmusok tobzódásával csak a dolgozók alulról induló összefogását lehe-

tett szembeállítani. Már ott, ahol ez a szolidaritás erősebbnek bizonyult a román és magyar hivatalos körök még a közös veszélyben is ellentéteket szító befolyásánál. Rövidesen megalakult a Nemzeti Újjászületés Frontja (kék egyenruhafélére emlékszem), komolyan ugyan senki sem vette, de volt a rendelkezésnek egy pontja, s ennek beiktatásánál talán a MADOSZ érvei is hatottak: megalakulhatott nemzetiégi alosztályként a Magyar Népközösség, de már az idevágó megállapodásnál mellőzték a közös román–magyar érdekek következetes népi demokrata vallóit és vállalóit.

Magamfajta kis-émlékiró, aki nem a hatalomban eltöltött szerepeire gondolhat vissza, legfeljebb a hatalommal szemben felállított emberi igényeire s kizorítottságában magának és népének keserűségeire, nem tudhat érdemlegeset a nagypolitika kulisszatitkairól, az államfők, miniszterek, diplomaták, tábornokok és kémek sürgés-forgásáról a nagyidőben, de a maga szűk közirói munkaterepén belül számot adhat a hozzá lecsapódó tünetekről, melyek mögött nyilvánvalóan a nagy áramlások, feszültségek és ütközések az eredeti ingerlők és mozgatók. Csak nem vádolhattam meg vitatársaimat a Brassói Lapok szerkesztőségében azzal, hogy demokratikus eszményeinkkel, népi feladatainkkal állottak szemben, hiszen maguk is a kisebbség vagy még azon belül is szűkebb csoportok kisemberei voltak, mégis az ő oldalukról akasztottak el a Duna-völgyi egymásrautaltság és összefogás kérdésében. Nem is a lapban, hanem egy történetesen a Korunk hasábjaira áttolódott dialógusban. Halász Sándor, a Brassói Lapok személyében kedves, de annál konokabb polgári ideológusa, Gaál Gábor lapjában sújtott le a „Dunamedence-kérdés” napirenden tartóira, leszögezván a maga fatalista tételét: „E tájon – szinte azt lehet állítani – a különállás és elkülönülés jelenti a magasabb kulturális, nemzeti és államalakulati fokot, nem pedig az összeszövetkezés és összefogás. Valóban e népek sorsa a kis népek végzete, amelyek éppen hogy vannak,

és csak addig vannak, amíg a felduzzadt szomszéd vagy a dzsingiszkáni allűrökkel megáldott imperialista le nem tapossa őket.” A cikkíró ökonomista világpolgári beállítottságával még meg is nyugtatta az olvasót, hogy a jelen helyzetben a letaposástól nem kell félni, mert „biztosítékunk a nagyhatalmak imperialista rivalizálása és a nagy kereskedelmi államok piacterjeszkedési vágya. Megtartanak és megőriznek bennünket, hogy eladjuk és legfőképpen vevőjük legyünk. Függetlenségben és önállóságban tartanak bennünket csak azért, hogy a másiké ne lehessünk.”

Igaz, Gaál Gábor szerkesztői megjegyzéssel adta le a törekvéseinket fékező vitacikket, s válaszoltam is rá a következő számban, majd mindketten zárszóként megisméltük igenre-nemre kihagyozott ellenvéleményeinket, a pluszjeles Dunamedence-rovat azonban ráment az eszmei összecsapásra.

8

A Vásárhelyi Találkozó gazdag programjából hovatovább nem maradt más, mint az írói rajzás. Egy-egy cikkemben számon kértem, miért elégednek meg a Tamási Áronnal közösen fellépő fiatalok zártabb jellegű matinékkal meg estekkel, beleragadva egy középosztály-beltenyészet fojtott légkörébe, majd köszöntöttem látogatóikat szakszervezetekben és templomokban, hangoztatva, hogy egy esedékes Erdély Felfedezése sorozatnak valójában hon és nép közvetlen megismerésével, a nép közé járással, üzemek és falvak felkeresésével kell kezdődnie. Nem mondtam ezzel mást, mint ami Kacsó Sándor és Szentimrei Jenő jelszava és élettanácsa volt, éppen csak belül hangoztattam ezt, mint egyike a Tizenheteknek, akik a *Székely bánja* kiadására vállalkoztunk.

Maga a Böződi-kötet igazán mintája volt a helyszíni ismereteknek, a Székelyföld táj- és néprajzának, méghozzá nem a nosztalgias odaadás, hanem a kegyetlenül leleplező

társadalombírálat jegyével. Ezért jelent meg egészen szokatlan módon mint „Tizenhét erdélyi fiatal író kiadása”, miután az Erdélyi Szépmíves Céh visszautasította, a Hitel csak egy-egy részletének közlésére vállalkozott, s kényesebb fejezetei végül is a Korunk hasábjairól jelezték az új nemzedék felbátorodott realizmusát. Nem hiszem, hogy nevem a kiadók névsorában anyagilag jelentett volna valamit egy tucat előjegyző begyűjtésén kívül (a kezemben maradt gyűjtőív-példány még *Székely sorsban* címen ajánlja Böződi György könyvét), ottlétem azonban, akárcsak Bányaié, Nagyé vagy Kovács Katonáé, a baloldal egyetértését fejezte ki egy immár konkrétá váló valóságábrázolással. Ebben a kötetben és ebben a szolidaritásban az Ady Endre Társasággal indult generációs csoportosulás túljutott a kételyek és szorongások, keserű szemrehányások és önmarcangoló lázongások szakaszán. Mert hogyan is jellemezhettem volna jobban a már kisebbségi sorsban felnőtt új írónemzedék előzetes jelentkezését az *Új erdélyi antológia* verseiben és novelláiban, mint azzal a megkülönböztetéssel, hogy ott még nem annyira magáról a valóságról, mint inkább lelki válságról volt szó, a bizonytalanság őszinteségéről, s nemhogy feloldotta volna, inkább erősítette ezt a sajátos ködöt Nagy Istvánnak a kötet eszmeisége szerint kiragadott vallomása gyermekkorának babonában fuldokló nyomoráról. Megmondtam már a címben is: *Kisebbségi látomások*, s ez lehet kezdet, de ama bizonyos nemzetiségi önösszeszedéshez nem elég. Akkori kifakadásom ugyanarra a logikai rugóra járt, mint a megelégedés és öröm, amikor Böződi György könyvét fogadtam.

A valóságírodalom teljes értelmezése forgott kockán. Gaál Gábor a kor orosz és német dokumentumirodalmára hivatkozva már a harmincas évek elejétől kezdve konkrét társadalmi tényközlést és haladó kiállást követelt, kiragadva és felmutatva a honi magyar írók közül Nagy István nyers-egyszerű jelzéseit és alkotásait. Csak a népfrontiség mélyebb belátásai és szélesebb karolásai so-

rán jutott el a Korunk oda, hogy felismerje – a prágai Forbáth Imre szavaival – „az álmok fontosságát, melyek a lélek valóságának egy része”. Bár ilyen művészetbölcseleti belátással már a lelki szembenállást is állásfoglalásnak fogadhattuk el, ütközésben a fennálló rend idült mulasztásaival, az osztály- és nemzeti elnyomás kegyetlen valójával, fiatal íróinktól érthető módon a lelki reagálásokon túl mégis egy külön közügy szolgálatát vártuk, éppen őszinte megrendültségük konklúziójaképpen számítva cselekvő igyekezetükre. Ezért szögeztem le nem csupán a magam, hanem egy még hiányzó művelődéspolitiká nevében is: „Igen: riadtunk holtakkal, rémüldöztünk a téboly örvényeiben, zokogtunk egy valóságával viaskodó fiatalság keserűségével, kivallottuk az írókkal minden rejtett idegizgalmunkat, s ha kell: hazudtunk, ha kell: lázasan félrebeszéltünk, el a baljós dolgok felett – de végül, a látomások nagy tárulkozása közepén, mégis megkockáztatjuk a kérdést: hol a költő, aki a valóság válságán s a lélekrianáson túl népünk s a népek jövőjének biztató lehetőségeit is kutatni meri? Mert nemcsak a múlt él a jelenben, senyvesztően és bűnhődtetően, hanem a jelen valóságában mindig bent feszülnek a fejlődés biztatásai is. Hol a költő, akinek a valósága már nem a velőnket hasogató kétség, hanem a jövő tisztább emberi világa?”

Az ilyen távlatnyitás miatt nevezett baráti vitáink során Szenczei László chiliastának, aki megszállottan várja a csodát, itt Brassóban azonban, ahol az antológia két szerkesztője élt, több időm volt a meggyőzésre, mint Kolozsvárt, ahol csak alkalmyszerűen akadtam össze a félsorakozó nemzedék szóvivőivel. Abafáy Gusztáv egy német rokonának ruhakereskedésében raboskodott a Kapu utcában, valahogy úgy kellett megközelítenünk, hogy a nagybácsi a témáinkra fel ne neszeljen. Annál boldogabb volt, ha lent a Koronában vagy fent a Central kávéházban szabadon kinyújtózkodhatott, s arról beszélgethetett, ami a szívében. Szerkesztőtársa, Szemlér Feri is ilyenkor került elő ügyvédi irodájából. Csöndes és szívós együttműködé-

sük gyümölcse volt a Csuka-féle Láthatár „kisebbségi kultúrszemle” közreműködésével Kolozsvárt kinyomott vers- és novellagyűjtemény (harmadikként Jancsó Elemér is jegyezte), döntő szerepe azonban az összeállításban Abafáynak lehetett, mert az ő zárótanulmánya meg is magyarázta a nemzedéki fellépés révületét. „Ez az irodalmi nemzedék – írta ott és akkor – nem kerüli meg a valóságot, nem fázik tőle, csak egyszerűen nem hisz benne.” S lejjebb: „Ez a fiatal írói nemzedék a kisebbségi helyzet fokozottabb erkölcsi felelősségének a tudatában úgy érzi, hogy írása népe iránti hű szolgálat, amikor az öncélú valóságimádat elleni harcban az egyéniség, a személyiség, a lélek elsőbbségéért küzd.” Ezzel adva is volt az érdemleges viták alapja. A „lélekké megváltott szellem” bűvös formulájából a mindennapok feladataihoz kellett eljutnunk, ami nem volt lehetetlen, mert a népszolgálat erkölcsi követelménye benne foglaltatott az ellentmondásos vallomásban. Hamar kiderült, hogy baráti hármassunk könnyen megérti egymást, már csak azért is, mert az antológia még a Vásárhelyi Találkozó előtt készült, s az ott megbeszéltek és elhatározottak az elfogadhatatlan valóság pusztá negációja helyébe egyre világosabban a valóság megmásításának lehetőségeit villantották fel.

Abafáy Gusztáv szeles-rapszodikus természetéből a szenvedélyességet szerettem, lüktető érdeklődését ügyünk, a növekvő fasizmussal szembeszálló új emberség iránt. Mindenben benne volt, hevesen gesztikulálva lelkendezett terveinkért, de idejét kimérte, zártságából nem lépett ki. Érintkezésünk egyedüli platformja a Central kávéház maradt. Így is segítségemre volt. Mozgalmi emberek tudják, mit jelent a lelkes barát, aki meghallgat, akivel gátlás és fenntartás nélkül osztozkodni lehet, s aki nem marad adós a buzdító elismeréssel. Más volt Szemlér Ferenc. Önfegyelmű, szigorúan racionális, életét pontosan beosztó és nyugodt ember, nem együtt-rajongással, inkább kiegyensúlyozó mérlegeléssel követte eszmei szárguldásomat. Mégis: tudtam, mert megsejtettem, hogy

udvariassága, ironikus helyreigazításai, hűvös összegező hajlama mögött egy lepkeszárny-érzékeny, mimóza-re megésű képvilág feszeng, láthatatlan túlerő, amely nemcsak őt magát irányítja, hanem környezetére is átsugárzik. Angol racionalizmus metafizikai háttérrel, ez az, valami énbőlőlem: fantasztikus realizmus, éppen csak ki nem ejtve, szóba nem formázva, cselekvés helyett írásbeliségnek tartogatva. Az élményszerzés elől nem zárkózott el, Vergiliusként követett akár a népsors bugyraiba is. *Délután a székelyeknél* címmel megírta, hol jártunk együtt, a Hátulsó utca harisnyás székelyei közt, s volt úgy, hogy ezek a csizmások ültek be hozzá teára, kissé szokatlanul mozogva a számukra ezúttal a konyhán és cselédszobán túl is megnyíló úri lakásban. Megint csak a felszint festem, pedig ebben a bútoraival és szőnyegeivel a középosztályra árulkodó otthonban – Erzsi, a kozmetikával foglalkozó orvosnő-feleség függönyei mögött – már kísértett a világra nehezedő árnyék, s a kis Pannihoz címzett óda elsikoltotta:

*Itt benn a házban – hol diribdarab
játékaid közt boldog egymagad
vagy csak – sötét
szárnyaival egy szörnyű kór legyintget
és taszigál a mélység felé minket
s nyúlkál feléd.*

Szemlérből sem a költő, sem az ügyvéd nem restellte a közbenjárást a bíróságon meg a haragos szász kereskedőnél, amikor ki kellett szabadítanunk Pistát, a kistolvaj koscsist egy zsák tengeri fű körül támadt bűnperéből, megmentve ezzel a bertaláni tornateremben játszandó háromfelvonásos sikerét (*A falu rossza* első szereplője volt a tettes), s kedvünkért szabad idejében is visszavedlett jogásznak, hogy szövetkezeti alapszabályt készítsen a székely alkalmazottak számára. Az én szememben az effajta próba sokat számított, hiszen rendőrség, sziguranca, minden

rendű és rangú hatóság egyaránt tudta, hogy egy-egy ilyen ártatlan színjáték vagy szövetkezeti akció sodrában az ifjúmunkások „kompromittált” élgárdája tevékenykedik, s a veszedelmes mögöttség az illegális MADOSZ-szervezetet tartja életben. És feljött az „egynevű kétlaki” – ahogy Szemlér saját magát a *Személyes ügy* mai visszatekintőjében kifigurázza – Cenk-alji lakásomra is, koccintani egy ugyancsak peres ügyben megsegített székely legénnyel. Ez a szárazajtai fiú hat hónapot ült a spanyol frontra toborzott önkéntesek titkos segélyezése miatt, s most kopaszra szégyenítve, de végre szabadon keresett fel. Apróságok? Akkoriban az ilyesmiért a konzervatív társaskörökben megvetés, a tengelybarátság delejében fel-feltünetező „aprócska Mussolinik s törpe Hitlerlek” részéről fenyegetés járt, minket viszont új s újabb lelki kapocs fűzött egymáshoz.

Ami mind nem mentett fel bennünket dialógusunk folytatása, a kölcsönös szókimondás, fogalmaink tisztázásának kényszere alól. Szemlér Feri ekkorra már a Korunkban is közölt, ott ereszkedett döntő ütközetbe az öregek romantikája ellen, realista fiatalok kardját suhogtatva. Ez rendjén volt, kolozsvári társai is egyre sűrűbben tűntek fel a marxista folyóirat hasábjain, éppen csak a transzilvanizmus megítélése körül támadt nézeteltérés. Most már a mi valóságkutató és új valóságra törekvő táborunkban. A *Táj és sors* címen megjelent Szemlér-tanulmány ugyanis érvei áradatával nemcsak a transzilván mítoszt, a helikonisták múltba vetített vágyképét sodorta el, szétszórva egy elképzelt erdélyi demokrácia csillogó érveléseit, hanem magát az élő-való Erdélyt is feladni látszott. Itt már mindennapi mozgásterünk, románokkal-szászokkal való érintkezésünk, kibontakozó esélyeink valóságát kellett féltennem, azt az Erdély-felfedezést, amely a Böződi-könyvvel megindult. A Brassói Lapokban válaszoltam, régi taktikám szerint arra törekedve, hogy a Korunk témafelvetését megsokszorozzam a napilap szélesebb hatékonyságával.

Vágykép és valóság volt a felelő cím, s cikkemben Szemlér Ferit egyenesen Turgenyev fiatal nihilistájává tettem meg, aki konok és kemény tagadással a lehetőségeket is feldúlja maga körül... Az Erdély-keret végletes elemzése után csak a teljes nemzet-testek külön-realitása maradt meg a Szemlér-féle fejtegetésben, holott éppen ezek egymásba horgolódása s egymásra ébredése, egymást keresése adja nálunk a haladás történelmi kulcsát. Kacsó Sándornak egy csehszlovákiai látogatása alkalmából elhangzott beszéde járt a kezemben, ő is tagadta, hogy az „erdélyiség” gondolata valaha is győzedelmeskedett volna, de legalább arra hivatkozott, hogy voltak itt mindig, akik ellenzékiségükben verekedtek a szabadságért és egyenlőségért. Nem kellett mást tennem, mint a jövő felé fordítanom az eszmeiségben rekedt Erdély-képet, s egyetemes szükségletből bontanom ki egy nálunk reálissá tehető együttélés lehetőségét. „Játékos túlzások és mágikus alkalmazások megtagadhatók” – adtam részben igazat Szemlérnek, de ugyanekkor visszautasítottam általánosításait: „...ahol ez a transzilvanizmus szükségletek ösztönös felérzését jelentette, ott mindig is tudatos erdélyi sorsvállalásnak mutatott utat. Hívjuk a fiatalokat, üdvözljük a realizmust s felfrissülünk az egyetemesre nyíló távlatok láttán, de Erdélyt nem hagyhatjuk, mert éppen az erdélyiségben vállalhatjuk a legemberibb magyar hivatást.” Az erdélyi valóságot azóta is kiindulásnak tartom a „romániaiság” reális értelmezése, s azon túl a Duna-völgyiség, kelet-európaiság, egyetemes emberség őszinte vállalása felé.

Avagy nem ezt az erdélyi elkötelezettséget köszöntöttük-e – minden romantika nélkül – Victor Eftimiu *Pro-métheusz* című drámájának szabadtéri előadása alkalmából? A sikerült rendezést Kádár Imre kolozsvári színtársulata hozta a Cenk tövébe (pontosabban a katolikus magyar gimnázium udvarára), s a Bukarest felé mutatott baráti gesztus éppen úgy, mint katonakorombeli ismerettségem a humanista szerzővel figyelmeztető sorokra készte-

tett. Felróhatja-e káromra az olvasó, ha közel négy évtized örvénylése után egy régen elsárgult újságkivágásból megint magamat idézem? A szép brassói eseményt üdvözölve sem tagadhattam le panaszainkat akár a nyelvjog és iskoláztatás korlátai, akár a közös irodalmi, művészeti és tudományos intézmények hiánya tekintetében. „Nemcsak magunkért, hanem mindnyájunkért, nemcsak az erdélyi magyarságért, hanem Románia népeinek közös boldogulásáért, nemcsak ezért az országért, hanem a különösképpen egymásra utalt dunai szomszédnépek ügyéért szólunk, amikor az alkalmi kulturális kapcsolatoknál sokkal többet kívánunk: végre közös eszmei állásfoglalást!” Nem találok a szerzővel, talán ott sem volt, vagy engem nem hívtak meg a fogadására. Nem tudom, kezébe jutott-e 1938-ban a „négyhasábos” üdvözlő. A közírás partizánja küzdhet, de eredményeit ő maga alig ismeri.

És talán nem az erdélyiséget kértük-e számon a Tordán gyűlésező Erdélyi Múzeum-Egyesülettől? A fiatal tudós-nemzedék – Szabó T. Attila, Mikó Imre, Vita Sándor és társaik – benyomulása a jogi és társadalomtudományi szakosztályba már hamarabb is jelezte a honi érdeklődés elmélyedését és egy tervszerű nemzetiségi irányzat előtérbe jutását, általában azonban az egyesület nem tudott még szabadulni a régies műkedvelő eklekticizmustól. A találomra összehordott műsorok önképzőköri bélyeget nyomtak a szokásos vándortalálkozókra. Most, a magyarországi népi írók és a Gusti-féle román monografikus iskola felvillanyozó hatására, s félreérthetetlenül a Vásárhelyi Találkozó serkentése nyomán végre nyomatékosabban bukkant fel a székely helytörténet és népességkutatás tematikája, s ezt szívesen kiemeltük a sajtóban, de a Korunk hasábjain fel kellett vetnem egy átfogó tudományos munkaterv szükségét azok nevében is, akik bent a nagy múltú egyesületben igazukért még aligha emelhetek szót. Amikor új falukutatást kértünk az Erdélyi Fiatalok kezdeményezésének és első eredményeinek folytatásaképpen, s hivatkoztunk a városkutatás mai feladataira,

amikor a népességi viszonyok állandó mozgására, a falusi lakosság kirajzására tereltük a figyelmet, valójában csak az egyesület nevében jelzőként szereplő erdélyiség konkrét megragadását, a nemzetiségi viszonyok és az együttélés pontos felmérését sürgettük, hivatkozva az új helyzetek követelte sajátos „kisebbségi” feladatokra.

Fenyegetőztem? Igaz. „A tudományos körök mulasztása előbb-utóbb pótolhatatlan. A régi képek elmosódnak, s ha új képet nem alkotunk dolgainkról, saját magunk húzzuk népiségünkre a feledés koporsófedelét. Itt a végső határidő. Ma már nemzedékek nőnek fel a magyar írás és olvasás ismerete nélkül, s amit most még felkutathatnánk ősi népkincseinkből, az egy-két évtized múlva talán már örökre elenyészett” – ezt meg kellett mondani. A publicisztikai dörgelelemnél kétségtelenül többet ér, ha ott benn az egyesületben elkezdte valaki a munkát, de talán jelentett valamit az is, hogy ez az elvi állásfoglalás a hazai tudományosság mellett immár a Korunk népi-hazafiúi gondjaként jelentkezett, előlegként mindazért, amit egy nemzetietlennek és hazafiatlannak vélt baloldal segítése érlelhet meg.

Carmen Sylva 10. Itt laktam. Fehér hajú özvegy úriaszszony volt a gazdám, nagyobbik leánya, a csillogó fekete szemű, Salamon Ernő elvált felesége volt, a kisebbik, a szemüveges, férjre várt. Bibliái tisztesség léghőre vett körül, s valami különös tisztelet, de ez sohasem ment át tolakodásba. Azt hiszem, lábujjhegyen jártak a szomszéd szobában, ha otthon voltam, amikor pedig barátaim ke-restek fel, mintha eltűntek volna a házból. Egy gyimesi csángó leány hozta be a vizet, szertartásosan „szerkesztő úr”-nak szólított, s amikor megsejtett valamit esti elfoglaltságaimról a Hátulsó utcában, restelkedve sajnálta, hogy szép ünneplőjét az anyjánál hagyta, aztán bizalmasan megkért, hogy azzal a legénnyel hozzam össze, aki a színdarabban Cserebogár Jóska, a szőlőpásztor. Nem tudom már, én segítettem-e hozzá, de hamarosan együtt láttam őket. Hát ez a leányka fogadta sorban s jelentette be

Abafáy Gusztit és Szemlér Ferit, aztán kis irodalmi körünk többi tagját, Fekete Nagy Mihályt, a statisztikus újságíró, akit itt Brassóban végre megtaláltam, Kiss Béla csernátfalusi lelkészt, a hétfalusi csángók fiatal történést, vagy a Piliske alól be-belátogató legfrissebb íróreménységünket, a göndör kis Asztalos Pistát. Ki járt még itt? Egyszer-kétszer Kurkó Gyárfás. Azt hittem, mozgalmi tekintélyből vagy taktikából érdeklő fel-felújuló irodalmi vitánk, s csak esztendő múltán derült fény írói ambícióira. Ablakomból a Csigahegy és a Fellegvár közt ráláttunk a Barcaság lapályára, nyitogattunk, ha túl sűrű volt már a füst. Én ugyan nem dohányoztam, s talán lakótársam sem, a nyurga Tompa István, a költő Laci bátyánk ábrándozó fia, aki azonban sohasem volt itthon, s többnyire csak a szerkesztőségben bukkantunk egymásra.

Ebben a társaságban beszéltek meg időnként a Vásárhelyi Találkozó programadásából következő helyi feladatokat. Itt született meg az Erdélyi Enciklopédia terve.

Kezdetől fogva többről volt szó, mint egyszerű könyvkiadásról, a felszaporodott kéziratok – főleg a külfölte helyeken már visszautasítottak – közzétételéről. Mondjuk ki jelképeség nélkül, a szó közvetlen értelmével: enciklopédiára gondoltunk, az új fogalmak értelmezésére és rendszerezésére. A kutató, aki ma a fiatal realista írók 1939–1940-es könyvsorozatát és rejtélyes (mert soha rendes jogi alakba nem öltözött) kiadványát próbálja a gyér adatokból életre kelteni, igazán felfigyelhetne arra, hogy már maga az Apáczai Csere Jánosra emlékeztető cím mit jelent. Annyit beszélünk akkoriban az erdélyi magyar honismeret szükségességéről, nem véletlen tehát, hogy ott a Cenk oldalán szívesen idéztük a Barcaság szülöttjét, annál is inkább, mert ajkunkon volt még a Vásárhelyi Találkozó megnyitásán hallott és bensőséggel ismételt jelmondat, Tamási Áron szava: „És ahogy férfiakhoz illik, adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét.” Nos hát, arról az ígényről be-

szélggettünk akkoriban, hogy a divatossá vált jelszavaknak helyes értelmet adjunk, beillesztjük őket a felismert szükségletekhez és tudományos gondolkodásunkhoz méltó gondolatrendszerbe. Múltunkat jövőnkbe kapcsolva szívesen vettük elő a barcasági előd életművét, belelappozva a *Magyar Encyclopaedia* elérhető részleteibe. Már magánál az alcímnél megálltunk: „Az az minden igaz és hasznos böltéseségnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botsátása.” Közel három évszázaddal az utrechti példaadás után most rajtunk volt a sor, emberileg egyértelművé váltani az annyifelé torzított kifejezéseket.

Egy ilyen becsületes enciklopédizmus volt a kiindulás, innen a könyvkiadó megnevezése, s hogy ez világosabb legyen, adjam meg egy ma már ritka kiadványból, ötven író és újságíró 1940-es antológiájából (Gara Ernő szerkesztette, Nagyváradon jelent meg) *A fogalmak háborúja* című vallomásom adatát. Itt a kulcs a brassói kezdeményezéshez, közös kiállítás kulcsa, ezért a cikken végigfutó többes szám: „Időnként le kell mosni fogalmainkról a félreértések ragacsát. Minél robbanékonyabb a világ, annál inkább. Aki magában a dolgokat nem tisztázza, azt hamar elkapja az értetlenségek zűrzavara.” Apáczai-idezet következik, egy mondat az 1656-os kolozsvári székfoglalóból, majd így folytatom (mondhatnám úgy is: folytatjuk): „A szükség századok múltán is ugyanaz. Észszerűen számba kell vennünk dolgainkat, hogy a viszonylagosságok forgatagában tisztán lássunk s hűek maradhassunk emberi mivoltunk örök követelményeihez. Nem is olyan papos beszéd ez, ha meggondoljuk, hogy a fogalmak háborúja hamarabb befészkelődik mindenhová, mint maga a rettenetes csattanó, a fegyvernemek dulakodása. A fogalmak háborújában is van hadállásszerzés és hadállásvesztés.” S hogy ne áruljunk zsákba macskát, itt a konklúzió: „Erdély, Dunavölgye, Nemzet, Nép, Székely, Magyar, Nemzetköziség – hét fogalom legközelebbi világunkból. Meg tudjuk-e óvni akár csak e hét fogalom

való tartalmát a fogalmi háború belemagyarázásaitól? Most, éppen most, itt az ideje, hogy Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediá*-ját idézzük s a tudatlanság ereszkedő ködeivel szemben újra s újra meggyűjtsuk a józan tárgyilagosság világát.”

Az Anschluss, a müncheni egyezmény, az első bécsi diktátum nem hagyott kétséget afelől, hogy erősödik a hitlerista nyomás Kelet-Európára, egyre nyíltabb az itt élő népek egymásra uszítása, s bármely kérdéshez nyúlunk, meg kell vívnunk harcunkat a sorainkban is feltűnt hamis jelszavakkal. Az antifasizmus értelmiségi frontszakaszán akartuk működésbe hozni a tudás fényszóráit, s éppen azokat a fogalmakat igyekeztünk megvilágítani, amelyekkel a megosztó nacionalizmus, háttérben az idegen élettér-hódítással, vakmerően operálni kezdett. Székelység? Szétválasztó és hídverő jelszó is lehet. Válaszunk már a Böződi-könyvvel adva volt: pró és kontra felhasználható képletét szociális elemeire bontottuk s behelyeztük az ország demográfiai egészébe, mindennapos gyakorlatban kötve szóródó tömegeit a dolgozók nemzetközi szolidaritásához. Folytatást akartunk a fiatalok könyvkiadásában, s a Tizenhetek formuláját váltotta fel a számunkra olyan sokat mondó „Erdélyi Enciklopédia” címke. Jogi megoldást ugyan nem találtunk, de ott volt Kolozsvárt az öreg Jordáky nyomdája megfelelő hitel nyújtásával, s ami a lektorizálást, korrektúrát, forgalomba hozatalt és sajtópropagandát illeti, erre maguk a szerzők vállalkoztak.

Előfizetési íveket adtunk ki, ezek segítségével ki-ki barátaival közt házalt, ebből telt a legszükségesebbre – a papír és az órabérek fedezésére –, s az öreg Jordáky máris indította a gépet. Igaz, volt levelezés, tárgyalgatás jobbra-balra egy szövetkezeti forma megteremtése végett, került ehhez egy előkészítő bizottság kolozsvári és brassói tagokkal, írásban létrejött egy szerződés is a Jordáky-féle Grafica Könyvnyomdával, ilyesmit Szemlér Feri intézett (utóvégre ő volt a jogász), no de én egyszerűbben fogtam

fel a dolgot, csupán a kéziratok könyvvé válásának gyakorlati folyamatát tartva szem előtt. Az én könyvem cikkeimből állott össze (gépem még nem volt, egyes cikkeket kivágtam a lapokból, másokat lemásoltam), Szemlér is készen volt egy munkájával, gyerünk. Kolozsvárt Szenczei László regénye két kötetre is terjedt, tudtommal valahonnan személyi vagy családi kölcsönt szerzett. Nagy István készülő kötetét a szakszervezetek munkássága jegyezte elő, s Vámszer Gézával, a Csíkszeredai tanárral, lévén fizetéses állásban, valamivel könnyebb volt az elszámolás. Adminisztrációból ennyi. Többre nem emlékezem. Annál jobban az akció indokolásaira, ami az elképzelt enciklopédikus keretbe való besorolást, az ideológiai érveket, a sorjázó kötetek legalábbis számunkra világos összefüggését, fogalomtisztázó szerepét illeti.

Senkinek sem jutna eszébe valamely nagy könyvgyártó cég esetében az árjegyzékeket, fülszövegeket és hirdetéseket is bevonni a kiadott művek irodalomkritikai értékelésébe. A figyelmet felkeltő reklám árucikket kínál a nagyérdemű közönségnek, ami elkerülhetetlen üzleti fogásokkal jár. A mi esetünkben azonban, amikor is a kereskedelmi érdek és szempont egyszerűen hiányzott, pontosabban csak magát a megjelenést kívántuk anyagilag lehetővé tenni, könyvbarátoknak eleve kedvezményt, tanítóknak egyenesen ráfizetésünket biztosítva, érdemes felidézni kiadványaink propagandáját. Program rejlik benne, a „komoly problémák irodalma” forgalomba hozatalának közügyi szándéka. Kezembem például a Grafica Könyvnyomda egy kékesszürke papírra nyomott röpcédulája: „egy nagyvonalú erdélyi magyar enciklopédia első hat köteteként” a következőképpen ajánlja kiadványainkat:

I. Balogh Edgár: ÍRATLAN TÖRTÉNELEM. A magyar népi megújulás és a kelet-európai összefogás ígehirdetése.

II. Szemlér Ferenc: MÁS CSILLAGON. A kisebbségi magyarság tapasztalati módszerrel feltárt lélektana.

III. Nagy István: KÜLVÁROS. Bepillantás egy erdélyi város munkásnegyedének társadalmi életébe.

IV–V. Szenczei László: KOROM ÉS KORONA. A világháború megpróbáltatásait sínylő erdélyi falu regénye.

VI. Vámszer Géza: SZAKADÁT. Egy századok és románok közt élő magyar szórvány ismertetése.

Ki fogalmazta ezeket a sorokat? Lehet, hogy én, de lehet, hogy Jordáky Lajos vagy Szemlér Feri. Vagy talán Szenczei? Kovács Katona Jenő? Mindenesetre mi voltunk a megbízottak, s akár külön, akár együtt szerkesztettünk, joggal írtuk alá: „Az Erdélyi Enciklopédia írói”. Többször utazgattam ebben az időben Kolozsvárra (olykor kerülővel; igénybe véve a soronlévő katonai behívást), kialakult a teljes együttműködés a Cenk-alji irodalmi kör és az általános új-realista mozgolódás kolozsvári gyűldéje közt, a kéziratokat kölcsönösen véleményeztük, s egy-egy megjelenés alkalmából együtt borozgattunk nyomdászainkkal a Nagy Jóska-féle vendéglőben, ahol a törzsvendégek – a Dumaposta ott ebédelő tagjai – azonnal készpénzben fizették ki az ünnepelt könyv friss példányait. Parttalan beszélgetéseinken születtek meg az új s még újabb tervek, s mert semmi sem volt titok, a sajtó megőrizte nem egy be nem váltott ígéretünket. Kozma Dezső *Haladó könyvkiadásunk múltjából* című kis tanulmánya (a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1963-as évfolyamában) arról tud, hogy szó volt Nagy István pályadíjnyertes drámájának és *Vascipó* című kötetének kiadásáról, szerepelt a tervben Kovács Katona Jenő szilágysági szociográfiája, a *Kallódó nép*, Szemlér Ferenc Liviu Rebreanu nagy parasztforradalmi regényét készült lefordítani *Lázadás* címen (jó másfél évtized múlva Gáldi László tolmácsolásában jelent meg), s én Bem nemzetiségi politikáját dolgoztam volna fel (néhány elszórt cikk lett belőle, majd a régi sarlós-társ, Kovács Endre Bem-életrajza ölelte magába a témát Budapesten). Kozma De-

zsó szól még egy erdélyi breviáriumról (Lőrinczi Lászlóval hiába dolgoztunk rajta 1940 nyarán), s egy Méliusz-kezdeményezés is nyomot hagyott hátra: hetven falusi és városi munkás egy napját örökítette volna meg egy dokumentumkötet.

Kezemben van zöld tintával írt egykorú jegyzetem, ezen sokkal több kiadandó munka szerepel. Inkább meg sem említeném a tételeket, hiszen szíven szorít, hogy ékítem annyi meghíusult álmát, sikertelenségeink emlékét szaporítom velük, de talán mélyebben pillanthatnak be kedves maradváink a harmincas évekből a negyvenesekbe forduló idő fortyogó témakörébe, ha a papíron szereplő 12 cím közül mégis elárulok néhányat. Bányai János székelyudvarhelyi geológusnak a Székelyföld természeti kincseiről írandó (vagy talán már elkészült) munkája nyitja meg a sort. Nagy István egy később másutt megjelent regényével szerepel, itt még *Szobor Juli* a címe, ebből lesz *A szomszédság nevében*. Feltűnik az öreg László János a bukovinai magyarok dévai letelepítésének történetével s Kovács Katona Jenő egy *Cigányok* című regény ígéretével. Néhány cím az Erdély felfedezésére szánt s Nagy István külvárosi szociográfiájával „Ismeretlen Erdély” fejléc alatt indult sorozat folytatását sejteti, többek közt Kovács György a Marosvölgyéről és Jakab Antal Háromszékről szóló honismereti monográfiájának a címét jegyeztem fel a már nem is tudom, honnan szerzett zöld tintával. A listát Méliusz József *Bánsági népek* című regénye zárja, ez volt a Gaál Gábor sugalmazta bánsági szociográfia helyébe lépő s végül csak 1969-ben megjelent *Város a ködben* eredeti kiadási terve. A cédula különben Asztalos István, Szabédi László, Mikó Imre és Makkai László felkérését is kilátásba helyezi.

Az Erdélyi Enciklopédia még megérte első hat könyve után a második sorozat két kötetét. „Köves Miklós” álnéven az üldözött kommunista Kahána Mózes regényét adtuk ki *Hat nap és a hetedik* cím alatt, a kiadás körül Kolozsvárt Kovács Katona Jenő szorgoskodott, Gaál Gá-

bor volt a lektor. Propagandánk a maga elvi beállítottságával ezt a kötetet így jelentette be: „Probléma-nyitogató munka ez is: a földkérdés körül zajló székely népélet és népszenvédelem realista regénye!” Fűlszövegén már súlyos korjelzés: „Az Erdélyi Enciklopédia következő öt új könyvében is Erdély társadalmi és szellemi kérdéseire tereli a figyelmet s az ésszerűség és tárgyilagosság eszközeivel igyekszik szolgálni az itt élő népek békéjét a második világháború fenyegetéseivel szemben.” Utolsó kötetként – az ígért öt helyett egymagában – még kifutott a gépből s piacra ért Nagy István *Oltyánok unokái* című regényének egyébként önállóan is kerek első része, hogy – fűlszövege szerint – „minden sora közelebb hozza szívünkhöz a román parasztot...”

Túlságosan előreszaladtunk az álmokban és az időben. Az oltyán regénnyel hirtelen lezárult minden enciklopédia-tervezgetés. Kolofonjában a Grafica nyomda címe sem a már megszokott Calea Maréchal Foch 38, hanem Hitler Adolf tér 13.

9

A Hitler-gépezet előtörése álmaimat verte szét. Hiszen eszmélkedésem óta írok, gondolkodók örökségéből s egy helyzetadta logika erejével a Duna-völgye testvériségét vártam és vállaltam annyi ifjú társammal, s ha a képzeletbeli jövőt apró gyakorlati munkára váltottam is, célirányos népi tevékenységre a Hátulso utcában sem vezérelt más, csak az összkép. A cseh tragédia máris kiszakította történelmi egymásrautaltságunk szudétai sarokbástyáját, a Hlinka-gárdák uralma pedig a Kárpátok gyűrűjén belül teremtett nagynémet imperialista hadállást. Az 1939. március 15-én Prágába nyomuló ellenséges tankok diákkorom szép illúzióin gázoltak át, s az önálló szlovák állam mezében immár a Duna-medencében táborozott a hódító. Egy úri-polgári ellentmondásainkat felhasználó

„Ost-politik” minden rafinériájával sikerült egymással ki játszani népeinket.

A magyar közvéleményben érezhetően növekvőben volt egy nacionalista csodavárás sodra. Ár ellen kellett felvennünk a küzdelmet. Kinek vallhattam volna komor kétségeimről? Hogy kacagjanak rajtam a cinikus önfeladók? A széles népfrontiságból kényszeredjünk vissza szűk baloldaliságba? Tartottam magam köreimben, de ma írásaimat forgatva látom, a benső árnyak kirajzolódtak s nem maradtak titokban. „A mai borús hangulatban szinte úgy tűnik, mintha a kelet-európai kis népek öngyilkos hagyományaiból nem lehetne sohasem kivergődni. A bonyodalmak valóságos forgatagába kuszáljuk össze közös dolgainkat, s addig nem nyugszunk, míg bennszülött-torzalkodásainkat Nyugat-Európa a maga javára meg nem oldja” – árulja el bús lovag-képemet a Brassói Lapok tükre. A cikk címe – *A szlovák balsors örváltásai* – az 1848-as tragédiák ismétlődésére utal, s bár hivatkozom Hviezdoslavra, aki Ady jakobinus-dalát üdvözölte, látnokaink hatékonyságát kétségbevonom: „...akik meghallgatnák őket, azokat zavarosan zajgó közéletünk hallgattatja el.”

Másnak bőven mértem belőle, magam számára optimizmusomból kevés maradt. Anyám közölte, hogy Ernő öcsém lerongyoltan, soványan és szájában fekete fogcsonkokkal egy reggel megjelent nála, feleségével együtt kiutasították Prágából. Egy másik közlés Arany-idézzel ellátott levélpapíron a német polgári leányiskolából történt távozást részletezi. „Schiff mint tanfelügyelő – írja anyám, hivatkozva egykori magyar osztályfőnökömre – kifogástalanul előzékeny volt, de valami köztünk nem volt áthidalható: ő németnek érzi magát, én nem. 20 évig tudtam német gyermekeket tanítani, nem esett nehezembe, szerettem, becsültem őket; most nincs többé szimpátiáról és tudásról szó, színt kell vallani és a számomra csak egy út van: ahova régi hála és lelkesedés visz, ahol egykor gyökeret vertem, ahol titeket neveltelek, ahol

még jóra való munkát fogok végezhetni. S ez nem azt jelenti, hogy mást kevesebbre becsülök, minden meggyőződés és lelkesedés szép, ha nem is az enyém. Tudom, hogy az én elveimmel nem illek bele a jelenbe, nem bírom az iramot s nem tudok hűtlen lenni Lessinghez, az ő Nathanjához, szeretem az emberben az embert becsülni és nem tudom elhinni, hogy egy nem árja csak gonosz és üldözni való lenne. Amióta új világot élünk, minden zsidó ismerősömet kedvesebben üdvözlöm, előre köszönök neki, arra a 4 gyermekre osztályomban az utolsó percig vigyáztam, nem is bántották; szépen, gyönyörűen váltunk el egymástól: 55 növendékem és én. Mit jelent az számomra, elválni hivatásomtól, a semmibe süllyedni, azt nincs szó kimondani; akkor nem szerettem volna olyan mélységesen hivatásomat, ha annak csak egykönnyen hátat tudnék fordítani. Fáradtnak érzem magam, de törődöttnek, munkaképtelennek nem, apám fajtájából vagyok s ő 80 éves koráig dolgozott.” Jelzi is, hogy belépett a Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesületbe, s a magyar pártban önkéntes tanítói munkára jelentkezett. Anyám ekkor hatvanéves.

Voltam én is annyira anyám „fajtájából” való, hogy benső megrendülésemet átvigyerem a mozgalmi munkára. Amíg a MADOSZ kolozsvári szervezői néhány kalotaszegi falu május 1-i és 10-i felvonultatásával jelezték, hogy az erdélyi magyarság soraiban él az ellenállás készsége egy határrevíziós propagandába rejtett hitleri betöréssel szemben, én egy újabb katonai szolgálatból hazajövet legalább a békehírral próbáltam lelket verni magamba és olvasóimba, hogy fogarasi román ember védte meg a székely fiúkat, amint magyar éneküket akarta elhallgattatni valaki a bevonulók vonatján. Azt hiszem, ilyen erkölcsi szimbolizmusok a maguk alkalmi voltában is maradandóbbak, mint az az aggályoskodás, amely akkori megnyilatkozásainkat követte, s hol a kolozsváriak fellépésének a királyi diktatúra részéről való esetleges kihasználhatóságát, hol az én idillbe hajlásomat pécezte ki.

Hiszen érthetően akadt akkor kapkodás is, tévedés is sorainkban, volt pártutasítás, hogy menjünk be a Nemzeti Újjászületés Frontjába, meg hogy hagyjuk ott, mert az utasítás hibás volt, akadt kifogás, ha szélesebb népmozgalmi törekvéseinkben elmosódott a kiélezett helyzetnek megfelelő politikai fővonal, máskor pedig a közéletből való lemaradást, a szektaszerű elzárkózást érte szemrehányás. Ilyen zaklatott időben, amikor az illegális kommunista pártnak új akadályokkal, az előtörő fasizmus vagy akár a fasisztákkal kiegyezést kereső tőkésék ravasz manővereivel kellett megküzdenie, a kétségek és ellentmondások bonyolult útvesztőjében ott kapaszkodtunk meg, ahol tudtunk: magunkban, részeredményeinkben, figyelemztető jelzésekben. Egy cikkem *Levél május elsejére* cím alatt a begubózkodó és tétlenné merevedő baloskodást bírálta, átmentendő a munkásenergiákat az emberség legszélesebb frontjára. Szükség volt erre a bírálatra? Bajban legnagyobb veszély az elszigetelődés, a hadállások feladása, a rendezetlen visszavonulás, s nekünk a megnövekedett gondok közt, a kölcsönös uszítások tömeghatása idején meg kellett találnunk a visszacsapás lehetőségeit.

Hiba volt talán, hogy testileg-lelkileg részt vettünk a brassói magyar iskolák napján? A bolgárszegi románok hagyományos ünnepe s a szász Honterus-nap mintájára évente felvonult a magyar elemi és középiskolák tanári kara, ifjúsága és szülői tábora, hogy magával vonva Brassó közönségét erdei ünnepségen biztosítsa az anyanyelvi oktatás anyagi alapjait, s e rendezvényen ott meneteltek a mi munkásaink, kisiparosaink, székely alkalmazottaink is. Nem késtem a Népújság vezércikkében társadalomtudományi vonatkozásrendszerbe emelni az iskolanapot mint a nemzetiségi lét megalapozását: „A kisebbségi szükség gyakorlati magyarságot követel. Ezért nem elhibázott talán az a nemzetiségi meghatározás, mely túl a fajji, vallási, pártos, osztály szerinti, nyelvi és lelki jegyeken bizonyos elemi tevékenység alapján próbálja megállapítani kinek-kinek a magyarságát. Az emberi fejlődés előfel-

tétele az ismeretszerzés, s tagadhatatlan, hogy a magyar megmaradás, a magyar munka, a magyar népközösség első parancsa a magyar iskola. Tévedünk-e, ha magyarságunk gyakorlati meghatározó jegyét a magyar iskolaügy felkarolásában állapítjuk meg?”

Vagy talán kár volt ifjúságunknak zárt sorokban bevonulnia a Törekvés munkásdalárdába, még ha ott reformista elemek politikamentes képzelgéseivel kellett is küszködni? A székely alkalmazottak Transzilvánia néven alapított fogyasztási szövetkezete is adminisztratív pepecselésekkel járt, s egész beállítottságában legfeljebb fedőszervnek volt jó egy sajátos dolgozó réteg lényegében antifasiszta szellemű irányításához, igaz, a súlyos időszak történelmi követelményeihez képest jelentéktelennek tűnő szerepben. No de várjunk csak! Egy mozgalmi jelenséget mindig az ellenfél szempontjából is meg kell ítélnünk. Lám, a Keleti Újság Kolozsvárt nagyon komolyan vette a „gyanús székelymentés”-t, s a brassói konzervatív reakció feje, az öreg Szele Béla, személyemben támadott meg, felhánytorgatva csehszlovákiai múltamat, s otromba uszításba kezdve azok ellen, akik szerint „a kommunizmus mérgével fertőzik meg ártatlan székely fiaink lelkét”. Hátulsó utcai tevékenységemnek ez volt tehát a jutalma; „hívatlan székelymentő” lettem Szeléék száján. Elégtételképpen – s ez már siker volt – a Törekvés és a Transzilvánia közös műsoros estjéről maguk a székelyek távolították el az agg intrikus székely harisnyába bújtatott diákjait. Én ott sem voltam. Megint behívtak, egy löszerraktárt őriztem hosszú szuronyos puskámmal Olténiában.

Jövés-menésünkben talán már valamiféle kisebbségi pragmatizmus kísértett, a pusztá létet minősítve céliránynak, s hasznosságuk szerint sorjáztatva már-már önmagukban értékelt cselekedeteinket. Vagy még rosszabb volt a mozgás bölcselme: napi praktikizmus? Lelkiismeretemet vizsgálom. Igaz, volt mindebben – mondjuk így – történelmi pótcselekvés, s központunk nem is becsülte

sokra a brassói MADOSZ-működést, viszont az is kérdéses, vajon kolozsvári társaink megismétlődő tárgyalgatásai antihitlerista személyiségekkel és körökkel elvi jelentőségükön túl nem maradtak-e le maguk is az idő megkövetelte tömegmegnyilatkozások szükségéhez képest. Mégis, mindaddig, amíg a Kommunisták Romániai Pártja részéről mind Kolozsvár, mind Brassó MADOSZ-aktivistái nem kaptak a helyzethez mért új instrukciót, itt is, ott is úgy vészeltük át a hosszúra nyúlt pangást, ahogy becsületünkben s lehetőségeinkben telt. Máig is úgy gondolom nincs mit egymás szemére vetnünk. Történelmi hullámvölgyben nem az eredmény nagysága, hanem a magatartás erkölcsse a mérték.

Minden különösebb utasítás nélkül elemi követelménnyé vált a szövetkezés mindenkivel, aki bármely szögben is szembefordult a tengelypolitikával s az irredenta-revizionista szólamok megtévesztő forgatagában a Duna-völgyi népek és országok egymásrautaltságára, közös védekezésére utalt. Nem valami személyi vonzódás, még kevésbé egy fejlettebb, szocialistává kibontakozott népszemlélet visszazsugorodása a kezdeti narodnyikságba, hanem a helyzet követelte taktikai felmérés volt az, ami a bonyolult időszakban egy váratlan kolozsvári epizód nyomán Szabó Dezső mellé állított. Az ezer diák 1928-as Ady-ünnepén s a gombaszögi sarlós táborban még mesterünknek vallott író a harmincas évek társadalmi és politikai sarkulásai során jobb- és baloldal közt hátérbe szorult, s esztelen kirohanásai Tamási Áron és Benedek Elek ellen Erdélyben különösen sokat ártottak tekintélyének, állásfoglalásai a növekvő német veszéllyel szemben azonban megint felfigyeltettek rá, s egy Kolozsvárt elhangzott nyilatkozata új jelentőséget adott kelet-európai szemléletének. A New York asztalánál fogták körül az újságírók, s Ruffy Péter feljegyzése szerint, aki látogatásáról a Brassói Lapokban számolt be, ilyesmit mondott nekik:

– Őrület az, hogy Kelet-Európa kis népei, amelyek

ugyanazok előtt a külső veszélyek és belső problémák előtt állanak, ahelyett, hogy egy nagy gazdasági és védelmi összefogásban egymást támogatnák, egymást igyekeznek hidegre készíteni a közös halál számára.

Magamhoz lettem volna hűtlen, ha a kapóra jövő nyilatkozatot hadállásaink erősítésére fel nem használom, s mert a kolozsvári nyilatkozat meglehetősen harmadikutas kicsengéssel zárult, valamiféle értelmezéssel kétes részeit hatálytalanítani, érdemes oldalát viszont hangsúlyozni igyekeztem. Hogyne vágtam volna mindazok szemébe, akik a Berlin-Róma tengelyre támaszkodó magyar területi terjeszkedés visszautasítását nemzetárulásnak bélyegezték meg, hogy íme, most a „faj” szeretetét valló magyar író fordult szembe az irredenta hírverés veszélyeivel, s vette ajkára a kelet-európai összefogás jelszavát! „Szabó Dezső, a szertelennek bélyegzett és varázslónak kikiáltott író, nemzetbölcsek értelmével, államférfiak felelősségével és hadvezérek higgadtságával emelkedett érzékenységeink ága-boga, kérdéseink kicsinyes taglalásai fölé, s egy fájdalmas magyar történelem minden tanulságával tett vallomást a kelet-európai népek egységes szabadságvédelme mellett” – ennyi elismerést igazán megérdemelt a Horthy-rendszer minden hatalmasságával szembeforduló író, amikor azonban az ő baloldal-ellenes felfogását is javunkra akartam fordítani, olyan magyarázatot sugalmazva, mintha ez csupán egy szektariánus balosság ellen irányult volna, s ráadásul a szerinte nemcsak Nyugatról, hanem Keletről is fenyegető veszélyt úgy próbáltam értelmezni, hogy az ne a Szovjetunióra, hanem ellenkezőleg, egy ott letört – a Tuhacsevszkij-perben felrémlett – németbarát ellenzékiségre legyen vonatkoztatható (a perről akkoriban csak ebben a beállításban volt tudomásom) – túlléptem a realitás lehetőségeit, s a mi elképzeléseinkhez idomítottam a New York kávéház öblös szónokát.

A hiba hamar megbosszulta magát. Nem mintha Szabó Dezső tényleg Kelet ellen is harcba bocsátkozott volna, e

tekintetben cikkemet nem cáfolta meg (pedig *Szabó Dezső kolozsvári üzenete* című írásomat később az Ország Útja is közölte Budapesten), s akárcsak Bajcsy-Zsilinszky Endre, ő sem gyengítette haláláig vallott Hitler-ellenességét kétfrontos magatartással. Erőltetett interpretációm kellemetlen következménye az volt, hogy a balosok ellenkezését váltotta ki, ami erőinket olyankor oszthatta volna meg, amikor az általános jobbratolódás népfronti eredményeink fokozott védelmére mozgósította a munkásmozgalmi erőket. *Szabó Dezső és a kritikátlan rajongók* cím alatt Bálint István, a Korunk temesvári munkatársa, Franyó Zoltán 6 Órai Újságjában nem is késett a kirohanással mind Szabó Dezső, mind hívei vagy elismerői ellen, s nem Szabó Dezső mesterkéltségeit helyreigazítását olvasta ki cikkemből, amit joggal cáfolhatott volna, hanem az én csatlakozásomat egy olyan felfogáshoz, mintha a dunai népeket a Szovjetunió részéről is veszély fenyegetné, s felvetette a kérdést: szabad-e ezek után engem haladó gondolkodásúnak neveznie!

Bálint Istvánnak adott válaszomban (a név mögött kommunista értelmiségi ismerősöm, mai barátom, Izsák László rejlett) rá tudtam mutatni kritikusom gyengéire, de nem tudtam felülemelkedni Szabó Dezsővel kapcsolatos belemagyarázásaimon. Bálint István balossága kétségtelenül megzavarta azt a szándékot, hogy Szabó Dezső kelet-európai szózatát kellőképpen kiaknázhassuk a magyar irredentizmus cégére alatt behatoló tengelypolitikával szemben, s ennél is meggondolatlanabb volt cikkében az egymásrautalt kelet-európai kis népek ellenállóképességének kétségbevonása. Egyrészt kiemeltem tehát, hogy „az ilyen baloldaliság – ha történelmi szerepét vizsgáljuk – alig egyéb vörösre mázolt jobboldaliságnál, csak veszedelmesebb, mert hátba támad és zavart kelt”, másrészt pedig opportunizmussal vádoltam Bálint Istvánt, amiért „igyekezett a nyilvánosság előtt lekicsinyelni a dunai népek szabadságharcos összefogásának lehetőségét s bizonygatta tetszetős ökonomista érveléssel, hogy ezek a

népek sem katonai, sem erkölcsi szempontból nem ellenállóképesek a német túlerővel szemben”. Itt még Halász Sándorral folytatott Korunk-vitám pró és kontra érvei szikráztak, volt azonban most már egy új politikai mozzanat is, amiért rendkívül kényessé vált a párbeszéd.

Az új világháború küszöbére érkeztünk, s a müncheni árulás után joggal félhettünk attól, hogy a nyugati hatalmak praktikája a Szovjetunió felé téríti a készülődő német hadigépezetet. Ilyen helyzetben nem volt okos Bálint István részéről szinte kihívni, sürgetni a Szovjetunió beavatkozását, s bizonyára helyesen jártam el, amikor leszögeztem: „Az egymás ellen uszított s közösen fenyegetett kelet-európai kis nemzeteknek elsősorban saját maguknak kell megtalálniuk szövetkezésük és önvédelmük következetes módozatát, mert különben másnak nincs is mit rajtuk segítenie. Viszont a világpolitika mai állása szerint kétségtelen és természetes, hogy mindazok a népek, melyek öntudatosan ragaszkodnak a békéhez és szabadsághoz a tengelyhatalmakkal szemben, önvédelmükben számíthatnak Anglia, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió támogatására is. Azok a népek, melyek öntudatosan ragaszkodnak a békéhez és szabadsághoz!” 1939 nyarán, amikor – ma már tudjuk – a francia és angol katonai missziók moszkvai tárgyalásai sikertelenek voltak, mert sem Franciaország, sem Anglia nem akart kötelezettséget vállalni a hitleri agresszióval szemben, sőt Anglia Berlinben titkos tárgyalásokba kezdett a Szovjetunió bőrére, keleten pedig az Amerikai Egyesült Államok és Anglia a japán imperialisták hódító politikáját támogatta, helyes képlet volt a nyugati hatalmak s a Szovjetunió közös antifasiszta frontjának követelménye és saját honi és népi erőink – Szabó Dezső nyilatkozatában is sürgetett – összefogása, de annál helytelenebb volt kizárólag a bekerítéssel fenyegetett Szovjetunió beavatkozásának erőltetése.

Abban azonban sehogyan sem volt már igazam, ahogyan továbbra is ragaszkodtam Szabó Dezső harmadik-

utasságának kivédéséhez egy tetszetős és mondvacsinált átviszonyítás – a Tuhacsevszkijékre meg a japán veszélyre való vonatkoztatás – segítségével. Fenét gondolt Szabó Dezső, no meg a cikket közlő Brassói Lapok ilyesmire, s ahhoz, amire tulajdonképpen gondoltam, vagyis annak kifejtéséhez, hogy a Szovjetunió részéről nem, csakis belső és külső ellenségei felől fenyegethetne – de hiszen nem is fenyegetett! – a hitleri támadáshoz hasonló „keleti” veszély, érvelésem amúgy is gyöngye volt. Gyöngye és felesleges. A hiúság görce tartott volna vissza a beisméréstől? Vagy talán az az aggály, hogy ha belemagyarázások helyett bírálom Szabó Dezső és a hozzája húzók baloldal-ellenességét és előítéleteit a Kelettel szemben, ez gyengíthette volna az író értékes kelet-európai testvériség-hirdetésének jelentőségét? Azt hiszem, az utóbbi a kellő magyarázat. Ez megmakacsulásom kiváltó oka: a végig nem gondolt praktikizmus, a beletorkollás pillanatok kis célszerűségébe... Igazán ideje volt, hogy a kölcsönösen elfajult vitába beleszóljon a párt. Elvtársak döngöttük egymást, hibáinkat tárva egymás és a nyilvánosság elé a legrosszabb időben. A Franyó-féle temesvári lap, melyben felemás válaszom is megjelent, epilógusként *A „6 órai újság” egy olvasója* aláírással közölte egy illegális pártvezető, Iosif Rangheţ hozzászólását vitánkhoz, rámutatva mindkettőnk tévedésére: „A túlzás káros dolog, bármilyen megvilágításban is jelentkezik az. Balogh Edgár magasba emeli Szabó Dezsőt nyílt magatartásáért, amit az sok szempontból ki is érdemel. De nem látja meg hibáját, így nem is segíthet a hibák eltávolításán. Ezt az egyoldalú túlzást Bálint István úgy véli helyrehozni, hogy Balogh Edgárt az általa felemelt Szabó Dezsővel együtt földhöz vágja, csak a helytelen dolgok megállapításával s a jó oldalak elhallgatásával elvéve főleg a 60 éves Szabó Dezsőnek mai igazi beállítottságát.” A névtelen szerző elítélte a Tuhacsevszkij-féle magyarázatot, s e „kibúvó” helyett mindazon erők megnevezését kérte, akiknek támogatására a függetlenségüket védő dunai kis-

államok igenis számíthatnak. A kellő időben megjelent pártúzenet így végződik: „Jó volna, ha értékes képességeit mindkét fél nem annyira önmaga igazolására, mint inkább az őszinte, igaz szavakat kereső olvasótábor felvilágosítására fordítaná. Ez esetben csorbítatlanul és árnyék nélkül maradnának meg vitairataik értékes sorai.”

Miért idézem fel ezt a konfliktust? Mert erényeink és tévedéseink, harcaink és szövetezéseink, egyezéseink és ütközéseink elvaduló hullámvásában figyelmeztetett a lenini értelemben vett központi idegrendszer, a párt ellenőrző és irányító szerepére, amelyhez helyi és személyi dolgainkat az egyetemes emberi felelősség jegyében újra meg újra hozzáigazíthattuk.

Vitánk különben nem volt egyedülálló. Az Ausztria, majd Csehszlovákia letörésével s a magyar reakció megerősödésével bizonytalanná vált helyzetben kiéleződtek az eszmecserék a népfronti felek közt, s egyfelől a kritikusként fellépő balos elem túlzásai, másfelől a paraszti vagy értelmiségi szövetségesek még tisztázatlan megfogalmazásai több-kevesebb alkalmat nyújtottak a marxi-lenini fegyverzetű pártnak a hibák kölcsönös kiküszöbölésére és egy történelmileg esedékes szintézis felmutatására. A Korunkban megint éles vita zajlott ebben az időben a népiek körül. Sándor Pál célképzetlen kispolgári létbiztosítással meg a kisparaszti termelő gondolkozásmódjával vádolta Illyés Gyulát, Szekeres György pedig nagyon okosan, de annál tapintatlanabban nekirontott Veres Péter esetleg nacionalizmusra vagy rasszizmusra érthető kifejezéseinek. Pártos szerepében itt Gaál Gábor egyenlítette ki a veszélyes sarkításokat: Illyés Gyula költészetének védelmére helyet adott Méliusz Józsefnek, s a Veres-vitában magának a megtámadottnak tette lehetővé népi álláspontja tisztázását, leszögezvén fejjegyzetében, hogy Veres Péter „nem is »népi«, hanem egyenesen a néphez tartozó író.”

1939 nyarán lapátoltam a zónán, így neveztük azt a katonai sávot, ahol a Károly-vonal erődítményei készültek.

Szilágyballán paskoltam egy kis kincstári ló hátát valahányszor ráerősítettük a géppuskát, a lényeg azonban a sáncásás volt, jó alkalom az elgondolkodásra. Talán itt lehetne a végső ellenállás frontja, ha felénk indulnak a Dévénynél és Ligetfalunál már a Kárpátok koszorújába nyomult német tankok? Vagy remélhető-e még, hogy – velünk és értünk, de elsősorban Magyarországért – már valahol a Vértesnél s a Bakonyban magyar honvédek fogják fel az újabb csapásokat? Vágyálmaim nem voltak vérmeesebbek, mint ott a Vág mellett, Tornócon, a csehszlovákiai kommunisták elképzelései, amikor a rianó időben régi mestereim és barátaim, Major István, Steiner Gábor Lőrincz Gyula szavával hirdették, hogy Csehszlovákia védelme Magyarország függetlenségét is óvja! Ők letörtek és szétszóródtak, de vajon a közelgő általános veszben nem újulnak-e fel a Márciusi Front elfojtott erői? Tolmács voltam századom oltyán tisztjei és a helybeli magyar lakosok közt, akikben egy Amerikát járt farmernép puritán típusát ismertem meg, templomi rezesbandával ugyan, de ésszerű gazdasági felfogással, kellő olvasottsággal és szigorú demokráciával (az a szőlőműves család, melynek színjében háltunk, évek múltán is levelezett velem). Kis pontja volt ez a szilágysági terep a vajúdó világnak, de megtelt hitemmel: úgy éreztem, hogy a legcsekélyebb szolgálattal is közös román–magyar ügyet szolgálhatok. Aztán hazaküldtek mindnyájunkat, más évjárat kezébe került a lapát.

Hazaérkezve: új eredményként várt a Kolozsvárt már 1939. június 18-án megindult Erdélyi Magyar Szó sikere. A MADOSZ vezetőinek Brassóban lebecsült „kilincselései” mégiscsak eredménnyel jártak, mert ez a hetilap végre szóhoz juttatta a paraszti és munkás dolgozókat. Szerkesztője, a medeséri székely Szabó Árpád (tudtommal egyetemi hallgató volt akkoriban) vállalta a Táncsics Mihály szerepére emlékeztető feladatot, hogy a hozzá seregülő egyszerű levelekből helyesírás és stílus követelményei szerint kibontsa a lényeges mondandót, s így a MA-

DOSZ hagyományos gyakorlatával népünk egyenes beszédét hallassa újságírói torzítások nélkül. Friss vér csörgött ereinkbe, megvolt az a saját lapunk, amelyért két évvel azelőtt hiába érkeztem Brassóba. Hadállásunkat a Brassói Lapok és a Népújság szerkesztőségében fel nem adtuk – éppen ez idő tájt kerültem be e lapok fizetéses állományába, végre teljes jogú íróasztalhoz jutván –, de azonnal megszerveztük utcánként és üzemenként saját mozgalmi sajtónk terjesztését. A hiányzó kapcsolatokat Kolozsvár és Brassó közt ezentúl az Erdélyi Magyar Szó pótolta.

Az új hetilap egyik száma vezércikkben méltatta egy szintén újonnan indult kolozsvári román hetilap, a *Țara Nouă* demokratikus írásoknak is helyet adó magatartását. Megvettük. Elolvastuk. „Vérkutató” cikket is találtunk azonban benne a székelység „visszarománosításának szükségességéről”... Azonnal írtam a brassói illegális MADOSZ akkoriban kifogástalanul működő „12-es Bizottság”-a nevében a szerkesztőségnek, s a következő szám egyik írása e tekintetben teljes elégtételt adott: azon az antifasiszta fronton, ahol mi a tengelybarát irredentizmus ellen foglaltunk állást, másféle sovinizmusnak sincs mit keresnie. Ez felelt meg a lapot végső fokon irányító KRP szellemének. A lap hamarosan táborot teremtett maga körül, s amikor egy cikkem néhány felesleges, sőt téves kitétele helyreigazításra szorult, rám került a sor, hogy a kialakuló tiszta sodráshoz alkalmazkodjam.

Beszéljünk őszintén dolgainkról volt beküldött írásom címe, s azzal a lap természetesen egyetértett, ahogyan a már Erdélyben is fellépő nyilas-veszélyre, a „rongyosgárda” rejtélyes toborzásaira és emberanyag-szöktetésére, a magyar nacionalizmus és a hitleri ármány ötvöződéseire hívtam fel a figyelmet (ezért is közölték a cikket), no de éles szerkesztőségi visszautasításban részesült az a – tényleg csak vágyálomban gyökerező – taktikázásom, ahogyan magától a magyar kormányzattól és bíróságától is segítséget vártam a nyilas-veszély leküzdésében. Joggal írta az

Erdélyi Magyar Szó: „Azok a »súlyos harcok«, amelyeket a magyar kormány (s a »független« bíróság...) Balogh Edgár szerint a nyilaskeresztesek ellen vív, veszedelmesen hasonlítanak azokhoz a »súlyos harcokhoz«, amelyeket annak idején a Papen- és Streicher-kormányok vívtak Hitler uralomrajutása ellen...” Kifogás alá esett még néhány kitételem a Magyar Népközösséggel kapcsolatban is, bár itt akkor még eldöntetlen volt az együttműködés vagy szembenállás dilemmája, s – bizonyára ügyetlenül – éppen a kolozsváriak közeledését a kormányzat még mindig megvolt haladóbb elemeihez próbáltam alátámasztani. Az Erdélyi Magyar Szó azonban túl volt már a kezdetek nehézségein, s bizonyára tekintetbe véve a KRP illegális lapjának, az Igazságnak közben megjelent figyelemztetéseit, megtalálta az elvszerűbb kifejezéstechnikát. Hiszen csak ujjonghattam, amikor kolozsvári társaim leszögezték: „...összintén feltárjuk, hogy az országban élő magyarságnak a román néppel való összhangja nem lehet tökéletes mindaddig, amíg az ország felelős vezetői merész fordulatot nem tesznek helyzetük feljavítására, hogy tömegeink valóban itthon érezzék magukat.” Ez, hogy a lap egy látszólag nekem irányított oldalvágásban kimondhatta a kormányzat felé a legkeményebb igazat, többet ért, mint ha cikkemből egyszerűen kihúztak volna néhány időszerűtlen mondatot.

Belügyeinkben ugyan semminemű fordulat nem következett be, de odakünn annál nagyobb. Ribbentrop náci külügyminiszter moszkvai látogatása s a német–szovjet megnemtámadási szerződés közzététele váratlanul ért mindnyájunkat. A mai marxista történetírás másképp értékeli már ezt a paktumot, de mint emlékiró hűségesen akkori felfogásunkat jegyzem le, amely szerint a moszkvai szerződés keresztezi egy újabb müncheni paktum tervét, s elhárítja a közvetlen veszélyt, hogy a hitlerista haderő a szocializmus első államát, a Szovjetuniót rohanja le.

A helyzet ismeretében csempészttem be *Dimitroff* című cikkemet (*log* jelzéssel) a Népújságba. Szívesen írtam Di-

mitrovról (nevét a nyugati sajtó nyomán kellett -off végződéssel írunk), még a lipcsei per idejéből mozgalmi eszményképem volt egyenes jelleme, bátor kiállása, a munkásmozgalomban elfoglalt népi felfogása miatt. Most legalább megtudhatták a Népújság egyszerű olvasói is: „1933 után Dimitroff a Kommunista Internacionáléban jutott vezető szerephez. Neve hamarosan fordulatot jelentett a nemzetközi munkásmozgalomban, mert a merev és szektaszerű szélsőbaloldalisággal szemben az általános demokratikus és nemzeti törekvésekbe való bekapcsolódást hirdette, s ezzel a francia népfront és a spanyol köztársasági arcvonal kialakulását tette lehetővé. 1935-től kezdve egészen a spanyol köztársaság leveréséig és a Daladier-kormány létrejöttéig Dimitroff – ha neve a háttérben maradt is – cselekvő részese lett Nyugat-Európa politikai eseményeinek, s csak a legutóbbi időkben szorult megint háttérbe. Amint látjuk, nem sokáig. Új állomáshelyére, a Szovjetunióhoz csatolt lengyelországi ukrán és fehérorosz, részben lengyel területek élére, nem utolsó sorban azért kerülhetett, mert kelet-európai szakember. Az ukrán és fehérorosz nemzetiségi iskolák bevezetése, a zsidó lakosság polgárjogainak visszaadása és a földosztás eddig is eléggé elárulja, hogy Dimitroff új szerepében a nemzetiségi és parasztkérdés rendezésére helyezi a fősúlyt.”

Híryanagyforrásunk a külföldi adások folyamatos meghallgatása volt. Brassóban Moskowitz Feri illatszerész barátomnál találtam csöndes menedékre. Munkám, gondjaim és vitáim után bármikor hozzá járhattam fel, esténként rácsavartuk a rádiószekrény mutatóját Londonra vagy Moszkvára, s asszonya, Mária, feketével várt. Vasárnaponként ebédre hívtak. Akármilyen furcsán hangzik, mindennapjaimból itt kapcsolódhattam ki, a kommunista házaspárnál, nyilvánvalóan azért, mert munkaköreink sehol sem találkoztak, így mozgalmi dolgainkról kölcsönösen hallgattunk, viszont sem politikai, sem világnézeti kérdésekben nem volt köztünk ellentét, s nem is

hergelődhattunk fel egymás ellen, mint bárhol másutt akkoriban, ahol három ember összefutott. Feri különben sem érdeklődött ügyeim-bajaim iránt, Mária viszont finom és érzékeny asszonyiségében megérezte bennem a magányos embert, a témái mögött roskadozót, s ha más-sal nem, kedvességgel, egy-egy írásom mintegy véletlen szóbahozásával a tárgyilagos olvasó háláját tudta képviselni. Szemét, arcvonását magammal hordoztam, szinte megszoktam, hogy cikkeimet az ő rálátásával olvassam újra, rákérdéseire eleve megfelelek. S ha adódtak volna is véleményeltérések társadalmi beidegződéseink különbözőségeiből, kiegyenlített mindent a bizalom: ők éppen olyan vérző mélységig szakítottak zsidóságuk kasztjával, mint egy örökölt beltenyészet üzlettiességével és ironikus előítéleteivel, mint ahogyan nekem sem volt már régen közöm a magyar középosztály dzsentrifikált kispolgáriságához, ábrándos nagyképűsegeihez és szokványokba tokosodott öncélúságához. Mária szigetén összetalálkoztam néha azokkal a szerkesztőtársaimmal, akik világpolgári modorukkal lekicsinyelgették honi, azon is belül nemzetiségi, vagy éppenséggel Hátulsó utcai munkaköreimet, de itt, a Vasút utcai lakás meghitt melegében, kellemes volt Halász Sándor szellemessége, felengedett a merev Kőműves Géza, s nem volt megközelíthetetlen Gábor István sem, a realista-népi irányzattól távol maradt irodalmi szerkesztő.

(Itt el kellene mélyítenem az emlékezést. Meghívtuk mi Gábor Pistát irodalmi megbeszéléseinkre? Ha nem, miért nem? Ha igen, miért elkésve? S ő bevont-e minket, akár mint brassóiakat, akár mint új-antológiásokat vagy enciklopédiásokat, a vasárnapi mellékletek irodalmi szerkesztésébe? Ha nem, miért nem? Urbánusok és népiek, liberálisok és szocialisták, szerkesztők és alkotók minden súrlódása itt gyökerezett, ezekben a kisköri vonzásokban és taszításokban, elvileg jórészt kifejtetlenül. Okos volt-e ez a készülődő események küszöbén? Az „européer” és a „provinciális” mérlegelte egymást bizalmatlan-

nul, amikor már önmagát mocskolta be Európa, és a tájba menekedett, ami európaiságból emberinek maradt. Legalább kibeszéltük volna magunkat Máriáéknál, no de ott hallgattunk, s ki törte volna meg az áldott csöndet?)

10

Az én Brassómban már sokkal több román élt, és magyarokból is több, mint német, a város jellegét azonban létszámánál sokkal nagyobb mértékben adta meg a szász polgárság, nemcsak a hagyományos utcák és terek, a régi házak és a Fekete-templom vagy akár a nagyablakos Honterus-gimnázium, s természetesen a belvárost övező s a szomszéd hegyoldalakra is felhágó középkori torony- és várfalrendszer mindenén átütő sajátosságai révén, hanem azzal a zártan előkelő, mégis mindnyájunkra hatást gyakorló kulturális étellel is, amely itt a Cenk alján egy nyolc századon át önállóan berendezkedett népiség legjava mondandóját közvetítette.

Mindig akadt néhány áhítatos percem ennek az ősi magnak a megközelítésére, apám ifjúkori arcát keresve a templomtéren zszibongó szász diákok közt és csendben meghúzódva egy-egy szász rendezvény hallgatóságában. Ott voltam Oskar Zeidner népművészeti csoportjának bemutatóján a Redoute színháztermében s tapsoltam a szász fonótáncnak vagy Adolf Meschendörfer népjátékká átalakított történelmi drámájának, osztva a Brassó védelmében hősi halált halt Michael Weiss városbíró mindmáig érvényes szabadságszerzetét, s csak ott kaptam fel a fejemet, ahol Báthori Gábor „betyár”-jai nemzeti ellenfélként szerepeltek, holott tudjuk, hogy a kapzsi fejedelem saját népének is ellensége volt s összeesküvő hajdúi ölték meg. Felálltam én is, amikor a „Siebenbürgen, Land des Segens...” dallama felharsant s míg örvendtem a dalban feszülő külön-szász rátartiságnak a német kisebbséget ötödik hadoszlopnak szánó hitlerista befolyással szem-

ben, gyanakodva kételkedtem abban, vajon a dalszerző Maximilian Moltke 1848-as forradalmisága a mai szász nemzedék előtt ismeretes-e még? Képes voltam még egy szász operettet is kíváncsian végighallgatni (*Mädel aus dem Kokeltal*, vagyis „A Küküllő menti leány” volt a címe), mert édeskés vigadalmán átsillant a szászok ragaszkodása saját népjellegükhöz és honukhoz. Ezt a történelmi hazafiságot tudtam üdvözölni a brassói szász festők tárlatán, bár Eduard Morres madártávlat-fantáziája s az egész kiállított anyag elvágyszerűsége a való világtól egyedül Waldemar Schachl dacos parasztféjével kapott kedvemre való sarkítást.

Rideg viszonyunkat, a kölcsönös kizárólagosságot szászok és magyarok között, mégis, mintha megrengette s olvasztgatni kezdte volna a kelet-európai történések vulkanizmusa. Egy Hitler-beszéd valahol, majd a kerengő rémhír bedobta a közvéleménybe, hogy az erdélyi szászokat felszólítják, telepedjenek át Lengyelország egy elfoglalt részébe (talán éppen Galíciáról volt szó), s mintha erre a felkísértő exodusra felelt volna a szászok felfokozott lokálpatriotizmusa, a tüntető népi és helytörténelmi megfogódzkodás. Szentimrei Jenő ebben a légkörben bocsátotta fel kísérleti ballonját, marasztaló szózatot intézve a szászok felé. Brassó kilencvenéves német napilapja, a *Kronstädter Zeitung* végre baráti szavakat talált válaszában, bár még ebből az alkalomból is minket vádolt meg gyűlölködéssel, mintha védekezésünk a hitleri fenyegetéssel szemben össze volna téveszthető valamiféle nacionalista előítélettel. A német-szovjet megnevezési szerződéssel beállott fordulat különben is megakasztotta a nagynémet keleti terjeszkedést, eltűnt a fenyegető német-ukrán terv, a balti kisállamok felszabadultak a nyomás alól, s nekünk a Duna-völgyében idő adatott fellélegzésre, óvatos előkészületekre a fasizmus újabb támadásával szemben. *A szászok megtérése Erdélyhez* cím alatt a Brassói Lapokban szóltam hozzá a vitához, s félreértéseknek akartam elejét venni, amikor leszögeztem: „Akár-

csak ama Stephan Steiner brassói céhmester felkelő kalaposai és csizmadiái, akik 1688-ban szembeszálltak Caraffa osztrák tábornokkal s vértanúhalált haltak Erdélyért a brassói Főtér vérpadján, mi sem a német nép s a német kultúra, hanem csakis a nyugatról kerekedő idegen hódítás ellenfelei vagyunk. Éppen ezért semmiféle faji előítéletünk erdélyi szász testvéreinkkel szemben nincsen, s annál közelebb érezzük magunkhoz őket, minél öntudatosabban és szabadabban erdélyiek. S nem divatos vágyalmokból, hanem valóságos helyzetükből kiindulva ítélik a közélet kérdéseiről.” Céloztam az erdélyi német sajtó hallgatására is, de nem vétettem szem elől egy egészséges regionalizmus újabb jelentkezését sem: a szász tájnyelv nyomatékosabb hangsúlyát ebben az óvatos csendben.

Mi történt? A kis Luxemburg nagyhercegség a francia–német ellentét roppant harapófogójában megszüntette addigi francia–német kétnyelvűségét, s lakosainak moselfrank tájnyelvét tette hivatalossá. Erre figyelt fel a Kronstädter Zeitung, s megmagyarázta, hogy az eddig két nyelven hozott törvények s rendeletek, továbbá a francia és német feliratú luxemburgi bélyegek és érmék hogyan válnak ezentúl egynyelvűekké, s nem felejtí el kiemelni, hogy ez a harmadikul választott új hivatalos nyelv valójában azonos az erdélyi szászok nyelvjárásával. Érthető, hogy a német irodalmi nyelv és kultúra hagyományos birtokában a brassói lap benső ellentmondásokkal küzd, amikor üdvözlí a szász tájnyelvezet „váratlanul hivatalos nyelvvé alakultát” Luxemburgban, de fenntartja „az összefüggést a szélesebb népi közösséggel”, az a tény viszont, hogy ebből az alkalomból a Kronstädter Zeitung éppen sajátosan szász mivoltában vélte németnek megtarthatni a maga olvasótáborát, arra engedett következtetni, hogy a szászok belső áramlatai közt a hitleri hívással szembeszegülő honi ragaszkodás kerekedik felül.

Az erdélyi szász nyelvjárás váratlan hivatalos nyelvvé alakulása a távoli kis Luxemburgban arra a történelmi

összefüggésre emlékeztet, amely a XII. század végén Erdélybe bevándorolt flandriai és közép-rajnai telepések s a mai luxemburgi lakosok eredete közt mindig ismeretes volt. Hiszen már a szülői házban megtanulhattam én is G. D. Teutsch erdélyi szász történelméből: „Luxemburg nyelvjárásai az erdélyi Szászföld nyelvével lényegben és modorban olyannyira megegyeznek, hogy hazájában gondolja magát, aki a másikat hallja.” Pozsonyi könyvtárunkban ott álltak díszkiadásban a szászul írt munkák is, sajnos, mi gyermekek nem értettük már ezt az idiómát, s ha apám kedvéért németre fordult a szó az asztalnál, egy minden táji sajátosságtól elkülönült, kemény hangzású, szinte tankönyvi nyelvet beszéltünk, amely elütött különben a pozsonyiak bécsiesen hangzó kiejtésétől is. A szász csak akkor került elő, ha nagy ritkán erdélyi ismerős állított be, de a család ilyenkor nem értett meg egy kukkot sem. Keresem most ennek a moselfrank nyelvnek a nyomát Antal László, Csongor Balázs és Fodor István szívesen forgatott *A világ nyelvei* című munkájában (1970-es Gondolat-kiadás), de nyoma sincs, holott irodalmi rangot ért el s a második világháború feszültségében államnyelvvé vált az erdélyi szászok őshazájában. Akkor, 1939-ben, ez a felbuzduló rokonszenv a kis Luxemburg nyelvi különjárata iránt Brassóban joggal keltett bizalmat, s tiszta lelkiismerettel, őszintén üzenhettem a Kronstädter Zeitungnak: „Ha öntudatos erdélyi szász voltokkal németek, úgy világot kapcsolnak felénk, de önmagukat veszítik el, ha szászságukból kinőve odadobják magukat egy szélvető és vihararató nagynémet vágypolitikának.”

A hivatkozás reális öntudatra, a bizalom egy még el nem késett szász visszatérésre közös dolgainkhoz s a biztatás józan valóság szemléletre akár csak csöppnyi jelkép, pillanatnyi igazodás ürügyén, ez a Szentimrei Jenő oldalán vállalt s a magam családi eredete folytán is érthető misszió, vagy legalábbis annak alkalmi próbája, végső eredményben abból az aggodalomból fakadt, hogy az el-

lenerők győznek, s ha nem közeledünk a szászok jogos helyi igényeihez, magunk is a pángermán áramlat túlsúlyba jutását mozdítjuk elő. A veszély történelmi ismerete egy különleges *clairvoyance* állapotába sodort, s akár stósz mesterem, a fasizmus jegyeit minden hátmögöttségéből kiolvasó Fábry Zoltán, én is felfogtam érzékenységekben az ellenfél ideológiai hadjáratának delejező hullámait. Pontosan innen Brassóból kapott tételes megfogalmazást a nagynémet dunai élettér-elmélet is, nemcsak a moselfrank partikularizmus védekező kísérlete. Megszereztem s félelemmel telve olvastam el a brassói Maja Depner szakmailag gazdagon felszerelt könyvét, a Stuttgartban megjelent *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg* („Erdély fejedelemsége harcban a Habsburgokkal”) című politikatörténeti munkát: szemben állottam erdélyiségem, romániaiságom, dunavölgyiségem és kelet-európaiságom elszánt ellenfelével!

A szász történetíró Bethlen Gábort bírálta, mert „egész Kelet-Európát próbálta hatalmas küzdelembe szólítani a császár ellen”, s okfejtése szerint „ezért kellett a történelemnek ellene döntenie”. A dunai térség ugyanis ebben a felfogásban tartósan csak egy szervező hatalmat tűr el, mégpedig a kimondottan nagynémet vezető erőt, s mindazoknak, akik a történelem folyamán e tájat belülről, mintegy saját magából akarták megszervezni, előbbutóbb el kellett bukniok. Maja Depner – a nagynémet Ostforschung szájíze szerint – nem a Habsburgoknak ad igazat a harmincéves háborúval és a török előnyomulással kapcsolatos Erdély-vitában, elítélve katolizáló elkötelezettségüket és dinasztikus szempontjaikat, hanem ellenükben is Esterházy Miklóst, a galántai főúrból lett magyar nádort idézi, aki Bocskayval és Bethlennel szembe szállva Magyarország jövőjét attól a hatalomtól várta, amelyben „egykoron Európa összes kis nemzetei védelmezőjüket és megmentőjüket látták: a német császárságban”. Helyben vagyunk. Itt a döntő és végletes különbség. Maja Depnernek ki sem kell mondania a végső kö-

vetkeztetést (annál előkelőbb, semhogy propagandába kezdjen), de az olvasó előtt világos a tanulság: arról akarják meggyőzni, hogy a Habsburgok félresikerült hivatása, a „Donauraum” egységbe foglalása, a nagynémet gondolatot képviselő Harmadik Birodalomra vár. Nem csoda ezek után, ha Maja Depner az erdélyi szászok múltjából is csak azt dicséri meg, hogy „itt, a tér szélső délkeleti sarkában, magasra emelték a német uralom zászlaját olyankor, amikor azt még Bécsben is leszaggatták”.

Hogyan szálljak szembe ilyen szemfényvesztő történelmi érv-özönnel én, a kósza publicista, akit a kelet-európai sors kiűzött a kutatás állomáshelyeiről, s csak a társadalmi mozgások és érdekek tapasztalati felismerésére támaszkodhatik? A kesztyűt azonban fel kellett vennem. Mélyen megsértettnek éreztem magam. Bethlen Gáborról volt szó, ifjúságom eszményképéről, a Nagy Fejedelemről, akit Móricz Zsigmond közvetített el hozzánk egy ostoba Burschenschaft-irredentizmus ideáljai helyébe, előbb a *Tizenkettedik órában* újságcikknyi fantomidézésében, egy következetes demokratizálás bölcs államférfiúi meglátásait sugalmazva, majd az Erdély-trilógiában, fellehetetlen személyi képletbe foglalva a legidőszerűbb politikai mondandót. De maga a magyar történetírás, úgy, ahogy az számomra akkor elérhető volt, mit nyújthatott? Ellenséges dühvel forgattam Szekfű Gyula Bethlen-monográfiáját, felfedezve az újraolvasásban mindazt, ami a reális helyszemléletéből kifordult s dolgainkra mintegy nyugatról visszatekintő hivatalos történészt már egy évtizeddel ezelőtt is akarva, nem akarva Maja Depnerrel rokonította. Mit volt mit tennem, egy éjjelen át a cenzorral – Brassó megye alprefektusával – vitatkozva, válaszoltam Szekfűnek és Depnernek is *Erdély a dunavölgyi népek iskolája* cím alatt a Brassói Lapokban, alcímül hozzábiggyesztve: „Korszerű elmélkedés Bethlen Gábor háromszáz év óta beteljesületlen álmairól.” Olvasták-e az érintettek? Aligha. Számomra elég volt, hogy a mi olvasóinkhoz eljutott, s a témát utóbb még kétszer is kibont-

hattam, egyszer a Korunk utolsó számának búcsúvezércikkében 1940 őszén, másszor Püski Sándor népi olvasótábora előtt, a *Hármas kis tükör* 1944-ben elkészült, de 1945-re maradt cikkgyűjteményében. Olyan időt éltünk, hogy felkent professzorokba ütközve a mi még nem létező Kelet-Európai Intézetünk eljövendő arzenálját amolyan huszárvágásokkal kellett helyettesítenünk.

Bár Szekfű Gyula nem a hitlerizmusba torkolló birodalmi német politikai vonalat képviselte (hiszen végül azzal szembe is szállt, ezt is megérhettem), nyugatos magyar történelmi felfogásával éppen úgy tragikusnak vélte Bethlen Gábor keleti indulását, mint a fasiszta hatalomra jutás után megszólaló Depnerék. Bírálóan szemére veti a három századdal ezelőtt élt fejedelemnek, hogy „a magyarság története öbenne differenciálódott először, ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Európa alkotórésze volt, s mellette sziklaszilárdan megmaradt, most kettéoszlik, egyik ágával tudatosan azon periferikus erőket támogatva, melyek Közép-Európa ellen irányulnak, akkor és azóta századokon át. Bethlen kezdeményezésének háromszáz esztendőn át voltak követői és volt idő, mikor szinte az egész nemzet is arra a nézetre jutott, hogy ez az út fogja fennmaradását egyedül biztosítani. Bethlen Gábor tehát történeti irányt alkotott, mely halála után is hosszú századokon át hat és ki tudja, nem fog-e a magyar jövőben ez után is valamikor új életre kelni.” Pontosan ez a megbélyegző ítékezés az, amellyel a *Három nemzedék és ami utána következik* szerzője pálcát tör az 1914–18-as világháború után felserdült fiatal magyar értelmiség „turáni–szláv parasztállam”-romantikája, majd szocialista Duna-völgyi szövetségterve felett. Zsenge eszmei kísérletekről volt akkor csak szó, de a Horthy-korszak történelemtudósa Bethlen Gábor nagy kelet-európai tervétől félt, a protestáns–ortodox összefogásra gondolván, melynek magyar–román–szláv hatáskörű megvalósításáért Erdélyből valamikor követek indultak Konstantinápolyba és Moszkvába. Maja Depner tulajdonképpen

csak a Kelettel szembehelyezkedő aulikus állásfoglalást helyettesítette be egy Bécsnél alkalmilag reálisabb, napjainkba erőszakosan benyomuló nagynémet képletbe, szemünkbe vágva a szörnyű, Szekfüék illúzióit is megsemmisítő ítéletet: „A dunai térnek nem volt önmagától kelő ereje ahhoz, hogy politikailag kialakítsa magát...”

Tagadhatatlan, hogy Bethlen Gábor személyét egykorú és mai ellenfelei is megbecsülték, ami szintén hozzájárult eszményképpé válásához azok oldalán, akik történeti irányával a századok múltán újrakerekedő, sokban hasonlatos Duna-völgyi konstellációban egyetértettek, jelképnek érezve magatartását. Van-e azonban az ilyen politikai modell-vállalásnak értelme, ha nem az államférfiak és hadvezérek közül telik utódra, legfeljebb poéta-rendből? Ady és Móricz kuruc népisége, a folytatás Németh Lászlóban és Illyés Gyulában, József Attila népi-proletár kiállása, költői birodalom ez, virtuális országiás, eszmei fejedelemség, kívül minden valós erőszakon. Én meg ebben a gondolatiságban is legfeljebb irodalmi szolgálégy vagyok, hol prágai, hol brassói szerkesztőségek és kültelkek közt mezsgyét taposva. A lelki behelyettesítés az eszményképbe tehát túlságosan ábrándos. Márpedig az Erdélyi Enciklopédia sorozatát kezdő cikkgyűjteményem visszhangja váratlanul nem a felvetett témákat, inkább magát a szerzőt osztotta, közügy helyett személyiséget vizsgálva. Le kellett szállnom a képzeletbeli lóról, szembenézve önmagammal.

Ahogy a szépirodalom erkölcsi hatékonyságában él, úgy valósítja meg önmagát a publicisztika a dolgok megoldításában, egy kívánt, meghirdetett, felbuzdított mozgalomban. Az *Iratlan történelem* célja és értelme nyilvánvalóan a napisajtóból röpkén felvillant mondandó szűkebb körű, de élesebb és tartósabb bevetése volt, világért sem önmagáért, hanem egy népi-nemzetiségi politikum korszerűen antifasiszta-népfronti szolgálatában. A hamarosan bel- és külföldi lapokban feltűnt ismertetések megérződött természetesen az egészhet vagy annak egy ré-

szét elfogadó rokonszenv, s ez akár mozgalmi eredménynek is számíthatott, de túlcsegett a vállaláson a szerzőnek szóló személyi vállonverés, ölelés, biztatás. Nem ezt vártam. Pfeiffer Miklós kanonok például egy kassai katolikus lapban személyi üzenet formájában köszöntött, hasznos olvasmányul ajánlva könyvemet azoknak is, akik nem értenek egyet az optimizmussal egy „baloldali demokrácia” irányában. Mintha felcsillant volna a recenzióban egy esedékes dialógus lehetősége is, elismerve az egykori sarlósok humanizmusát, de hiszen a végső konklúzió eleve annak a reménynek szólt, hogy – nem egy volt társam után – én is kikerülök Marx bűvköréből... Személyi elismerés tengett túl Szemlér Ferenc literátus barátjának, Octav Şuluţiu brassói tanárnak egy éppenséggel nem népfronti román lapban közölt érzelmes üdvözlésében is. A fiatal román gondolkodó *Dorinţi de în ţelegere* címmel zezzugos életutamat mutatta be a könyv kapcsán, s a sötét európai látóhatárra hivatkozva álmodozónak becsült, aki gyönyörű, de megvalósíthatatlan eszméket hirdetek, de ez szerencsére nem zárja ki, hogy a román-magyar közeledést ne helyeselje s az „alsó néprétegek kölcsönös bizalmát” a maga részéről meg ne akarja tetézni az értelmiségiek megegyezésével. „Salut în persoana lui Edgar Balogh...” – az egykorú román visszhangból is csak ennyi cseng felém.

És hogyan esett volna jól a Budapestről érkező elismerés egy kedves régi ismerős, a szlavisztikában járatos és Kelet-Európát élő-hirdető Sárkány Oszkár tollából. Lehetett vitám a Gál István szerkesztette Apollo új aranykort vágyó esztétáival, ide tartozott Sárkány is, de élt köztünk egy hallgatólagos megegyezés: tudtuk, hogy most a humánusra megy a játék, emberség és embertelenség néz egymással farkasszemet. A cikk azonban nem az Apollóban, hanem a nem éppen kelet-európás, de legalább közép-európás alapon antifasiszta Az Ország Útja hasábjain jelent meg, kellően érzékeltetve egy dunai néptestvériség Prágától Bukarestig tátongó szükségletét, de

mintha itt is az én életem, az én személyi vonzódásaim-taszítódásaim nyomódtak volna rá a – hitem szerint primordiális – mozgalmi serkentésekre és közéleti magatartás-követelményekre. (Ezzel az írással most találkoztam újra. Sárkány Oszkár annak ellenére, hogy egy vezérkari tiszt unokaöccse volt, baloldali magatartása miatt büntetőszázadba került s német fasiszták áldozata lett az ukrajnai fronton. Összehasonlító szláv–magyar irodalmi tanulmányai közt adta ki az Akadémiai Kiadó Budapesten az én könyvemről írt beszámolóját is.)

A legszemélyibb aposztrofálással azonban a kommunista Kahána Mózes illetett a Korunkban. Könyvismertetésének már a címe is így szólt: *Balogh Edgár erdélyi hivatása*. Igaz, a recenziens (Köves Miklós álnéven) maga is azzal kezdte, mennyire „különösnek látszhatik, hogy egy könyvről szólván, a mű elé s szinte fölé helyezzük annak szerzőjét”, de a továbbiakból kiderül – számomra legalábbis világosnak tűnt –, hogy a személyi kiemelés jórészt ürügy a királyi diktatúra körülményei közt egynemely igazság leplezett közlésére. Könyvemben ugyan egy szó nem sok, annyi sem fordult elő a zsidókérdésről, Kahána Mózes azonban mégis ebből indult ki, s leszögezte, milyen felismerés „indítja a nemzetköziség legkövetkezetesebb képviselőit arra, hogy a különféle nemzeti területeken, kerületekben és államokban nemcsak az illető nemzet nyelvén beszélő, de ahhoz a nemzethez tartozó (= annak szokásaiban, tradícióiban, körülményeiben és lelkivilágában *nevelkedett*) egyéneket követeljenek és állítsanak minden hivatalba és pozícióba. Ugyanezek a nemzetfejlesztő nemzetköziesek minden meggondolás nélkül állítják oda bármilyen helyre, a legmagasabb helyekre is a helyzetükben népién-asszimilált, lelkileg emancipált Kaganovicsokat, Rabinovicsokat, Rosentálokat, olyan országban, ahol a zsidóság is megtisztult középkori élőködő és deklasszált rétegeitől és a tömegek igen nagy mértékben megszabadultak középkori előítéleteiktől, de igen óvatosan teszik meg vezetőiké a zsidó származású elv-

társaikat olyan országban (pl. Lengyelországban), ahol a zsidó közületben még hatalmas erővel érvényesülnek a népi mozgalmaktól idegen befolyások, a nem-zsidó tömegekben pedig a napról napra istápoltt középkori előítéletek. Nos, Balogh Edgárt életrajza, nevelése és világtapasztalata szinte szükségszerűen determinálja arra a magatartásra és szerepre, amelyet az *Íratlan történelem* cikkeiben és azelőtt is az egész eddigi nyilvános működésében vállalt.” Furcsa, de igaz: látszólag *ad hominem* érvelve recenzorom a nemzetiségi politika lenini normáit véste be a Korunk-olvasók tudatába, olyankor, amikor ezt a sokkal általánosabb és érvényesebb MADOSZ-példára, egy párt irányította jellegzetes népi-nemzetiségi tömegszervezetre hivatkozva nem tehetné volna meg.

A jókor jött pártoktatás itt nem ért véget. Kahána Mózesnek kapóra jött annyi meg annyi nemzedéktársammal közös, pillanatnyilag mégis egyedileg megragadható esetem, s megint csak vallomásaimból elindulva jutott el ilyen általánosításig: „...igazi, teljes nemzetiség, a nemzeti erőknek szabad kifejlése csak a nemzet-közösség és nemzetköziség jegyében, ennek széles, távolbamutató, mindent befogadó keretein belül képzelhető és érhető el. Ezt az igazságot azonban Balogh Edgár, aki a népi-nemzeti gyakorlatból kiindulva tör előre a nemzet-közösség eszmei magaslata felé, nem akarja elfogadni annak ellentett igazsága nélkül is, hogy ti ugyanígy: igazi nemzet-társulás és közösség nem lehetséges, levegőben lebegő eszme-képződmény marad a nemzeti valóság felismerése, a nemzeti életformák beteljesedése nélkül. Ezen a ponton aztán elég gyakran beleütközik olyan »balról« jelentkező kritikusokba, akik nem tartják haladó és népi demokrata voltával összeillőnek, hogy a nemzeti törekvésekkel oly behatóan foglalkozik és kritizálni kénytelen oly vele vagy előtte haladó eszme- és úttársait, akik a »közbeeső« nemzeti célokat átugorva, csak a legtávolabbi, a végső célokat követik. Mondjuk meg, hogy ezekkel az inkább kozmopolita, nemzettagadó, mint nemzettársító törekvésekkel

szemben Balogh Edgárnak kell igazat adnunk. Kozmopolitáság – nem nemzetköziség. A nemzetek testvéri közössége minden lehet, csak nem a nemzetnek és nemzeteknek a tagadása. Meglévő történelmi és társadalmi közösségek és alakulatok tagadása általában nem teheti haladó társadalomszemléletnek sem alapját, sem semmilyen részét. Ugrásszerű fejlődés, igen; de nem egy fejlődési stádium átugrása...”

Hogyne idézném szívesen ezt a világos érvelést, az idősebb (és sokkal képzetesebb) elvtárs 1939 őszén nyújtott támogatását, amikor az eltelt negyedfél évtized folyamán, sőt még ma is, hadakoznom kell mondvacsinált „gyökérviták” meg „kozmpopolita-viták” keretében a vissza-visszakísértő „narodnyik”-váddal. Úgy gondolom, érdemes a régi Korunk-cikk felújítása – függetlenül a velem való alkalmi kapcsolattól – azért is, hogy Kahána Mózes nevét tisztelettel betoldjam Király István ama névsorába, mellyel a Kritika egy 1975-ös vitacikkében „a magyar népfrontos baloldali hagyomány” teoretikusait jeleníti meg Lukács Györgytől Mód Aladárig vagy Révai Józseftől Gaál Gáborig, Fábry Zoltánig. Ha már engem sem hagyott ki a névsorból, sokkal inkább ott a helye régi kritikusomnak.

Mert Kahána Mózes nem maradt adós a bírálattal sem. Fogyatközásaimmal és hiányosságaimmal példázódva (didaktikus módon kiszívetelve és túlozva is a kifogásoltakat) megint fontos elméleti felvilágosítást kapunk arról, hogy a Duna-völgye sorskérdései mennyire nem választhatók külön egész Kelet-Európa s azon is túl a nagyvilág feszülő-robbanó problematikájától. Mérlegre tétetett nem egy Kossuth-idézetem, holott réges-rég túl voltam a „Jásziság”-on is a Jászi Oszkárral Alsókörtvélyesen elkezdett és Pozsonyban folytatott személyes vita óta, de mert nem ártott a valóban csak-dunai eszmevivők, a Nyugat és Kelet közé szorult közép-európai gondolatkörben harmadikutas módra feszengők felé az összkelet-európai összefüggések s főleg a Szovjetunió döntő szere-

pének tisztázása, válasz nélkül hagytam az idevágó Kahána-féle kiegészítéseket. Tény, hogy közvetlen módon a csehszlovák–magyar–román egymásraultalság foglalkoztatott, de egy rövid bekezdés erejéig bírálómnak is be kellett vallania: „Vajon Balogh Edgár nem érzi e homályosságok és elégtelenségek némelyikét? Bizonyára igen. Ismerjük el már most, hogy a Duna-eszmét fel-felcserélgeti a kelet-európai szövetkezés eszméjével. Ebből könnyen lehet egyszerűen: a veszélyeztetett államok védszövetsége. És gondoljunk arra is, hogy homályossága és elégtelensége viszonyaink közt sokszor kívülről megszabott és nem annyira lényeg-, mint nyelvbeli...” Ez az. Amit én brassói cikkeimben ki nem mondhattam, annak a magyarázata, íme, a Kahána-cikk kolozsvári cenzorának éberségét elkerülte.

Minél tágabban nyílt fel a kelet-európai látóhatár a maga torlódó viharfelhőivel s cikázó fényjeleivel, annál riasztóbb lett a beismerés, hogy a Szudétáktól a Fekete-tengerig Bethlen Gáborhoz fogható felelős erő s bölcsesség nincsen. Nem a népekből hiányzott, nem a szükségletekben és lehetőségekben nem volt meg a választék, hanem az első világháború után élre jutott ellenforradalmi garnitúrák voltak alkalmatlanok reális tájékozódásra. Társadalmilag is, nemzetiségileg is minden hatalom nélkül, ugyan milyen hivatást tulajdoníthattunk volna magunknak egy még formátlanul gomolygó nyers erő, a nép szolgálatán kívül? Csak a gondunk volt a Nagy Fejedeleméhez fogható, új időkbe nőtten, s ha már Kahána Mózes népnevelő publicisztikája arra pécézt ki, hogy hivatottnak bátorítson, miként készülhettem volna küszködő mozgalmi társaimmal együtt valamiféle különleges pályáívré? Nem, alacsonyabbrendűség érzete sohasem üldözött, s tudtam, mire szántam magam, de ebben a földindulásban még a Hátulsó utca is el-elmozgott, nemhogy az én Mészkömmé válva beleépíthettem volna az én népszolgálatom „négyéves terv”-ét. Mert míg élt, Balázs Ferenc ezt tette, s eszménykép-keresésében a nagyvonalú-

ságok helyett nemegyszer nála kötöttem ki. Benne értékelhettem a kicsi feladatvállalások emberi nagyságát, s megkísérelhettem én is valahol kibontakozáshoz segíteni egy-egy Isten Völgye rejtett energiáit, a közösség termőalkotó szépségét.

Csak hát nekem sem falum, sem családom. A magányból szaladtam ki mindennap új hadakozásra.

Egy hír magányom csöndes otthonképéből is kidaszította. Hogy Lygia húgomnak szudétanémet tanár udvarol, s amint az érkező levelek elárulták, a nemzeti kérdés most már a Pozsonyban hagyott szülői házba is betört, még hagyján, a vegyesházasság erkölcsi próba, népeket összekötő híd is lehet. Egy másik közlés azonban hátba döfött. Először nem is értettem. Ernő öcsémet Hitler prágai bevonulása kergette haza, s ügyes asszonyával, Gabival (történetesen ugyanarról a csallóközi Alsónyárasdról származott, ahonnan a Balogh-ösök) nagy nehezen elhelyezkedett a megbolydult szlovák fővárosban, amíg csak... – de itt szólaljon meg a húgom levele: „Gabit nagyon szeretem, aranyos kis teremtés! Nekem pont a hónomig ér. Ernőt kevésbé bírom. Furcsa alak s nem fél-, hanem negyed-műveltnek mondható. Társadalmi formákat egyáltalán nem ismer, viselkedni nem tud. Azonkívül egészen meg van örülve a nagy németiségével. Csupa csizma, bricsesz és FS-sapkán* jár az esze, s hogy minél nagyobb horogkereszttel jelezhesse, milyen jó és ősi német is ő. Talán nagyon el is vagyok kényeztetve és szörnyen sokat kívánok, de sehogy sem bírom a nem úri embereket, s nem tudom felfogni, hogy egy úri házból való és egyetemem végzett férfi hogy lehet műveletlenebb és lehetlenebb, mint egy utolsó fajankó. A Gabiból még sokkal inkább lehetne valakit csinálni, de az Ernőnél kár a benzinért. Azért nem mondom, hogy nem szeretem, hiszen velem szemben nagyon kedves és mintha egy kicsit félszeg is volna, de bosszant, hogy éppen nekem van egy

* *Freitvillige Schutzstaffel* (önkéntes védőrség)

ilyen nem úri bátyám, aki olyan válogatós vagyok, s nem egyhamar felel meg nekem valaki.”

Jellemző változások. Lygia német vőlegénye, mint kiderült, első tanult nemzedék a családjában, de anyámék előtt immár partiképes úriember, öcsém leromlásában válik németté. (Hitler világának kellett összedőlnie, hogy húgomék Pozsonyból végül – édesanyámat magukkal sodorva – Nyugat-Németországba verődjenek, öcsém pedig elégesse az Ahnenpasst, és magyar felesége védelmében új életet kezdjen mint technikus, és végül egy vastüdő-szerelés megbecsült szakembere. Holta előtt találkoztunk még, de a szomorú kalandra nem tértünk vissza.)

11

A Nyugaton már kitört új imperialista háború ellenére kisebbségi közéletünkben a figyelem és vita központjába a Magyar Népközösség került, itt lobbantak fel sorra ellentéteink. Paradox módon a királyi diktatúra alatt létrejött új nemzetiségi keret ideig-óráig kétségtelenül szélesebb felvonulásra nyújtott lehetőséget, mint a merev tekintélyelven alapuló s konzervatív osztályelemek műveleteit szolgáló OMP, melynek feloszlott gépezete igyekezett is személyeskedő frakcióharcra akadályozni az új tömegalakulat kibontakozását. Bánffy Miklós, a királyi megbízásból élre került művész-gróf, egy marosvásárhelyi gyűlésen Veress Pál vasmunkás felszólalására válaszolva kijelentette, hogy a magyar munkások részvétele a Magyar Népközösségben nem kersztezi a munkásság társadalmi mozgalmait.

– Aminthogy a paptól nem kívánhatjuk meg – mondotta Bánffy –, hogy elhagyja az ő gyülekezetét, valamint az orvostól, avagy a gazdától sem kívánjuk, hogy elhagyja az ő gazdasági érdekszerveit, éppen úgy a magyar munkástól sem kívánhatjuk meg azt, hogy elhagyja román és

más nemzetiségű munkatársaival együtt alkotott szakmai szervezeteit.

Ez még a Vásárhelyi Találkozó szelleme volt, s a szervezett munkások – kommunisták és szociáldemokraták – Kolozsvárt is cselekvően bekapcsolódtak a Magyar Népközösségbe, feltöltve a külvárosokban egy régi hagyomány felelevenítésével létrehozott „tízes szervezet” kezdetben kétségkívül demokratikus kisközösségi kerekeit. Miként az illegális MADOSZ-központ Kolozsvárt, úgy a brassói „12-es Bizottság” is céljául tűzte ki a benyomulást a Magyar Népközösségbe, s a friss alakulat kisajátítását a néperdekek javára. Jó jelnek véltük, hogy az öreg gróf szervező körútja alkalmából felkereste Kacsó Sándort a Brassói Lapoknál, nem kis meglepetést keltve közvetlenségével a valamikori lóistálló fölé épült szerkesztőség egymás mellé tolt íróasztalai közt.

Brassóban különben számunkra kedvező helyzet alakult ki a volt magyarpártiak s a népközösségi szervezők marakodása folytán. Szabó Béni szücsmester, a megbízott népközösségi elnök ingadozott az ellenségesen fellépő Szele Bélának és az élre került Bánffy-csoport között. Alkalmazkodó, a fennálló rendszerbe behasonulni kész kispolgári magatartása Bánffyék programja mellé állította, viszont erről az oldalról súlyos személyi sérelem érte azal, hogy a kisipari szakosztály élére Teleki Adám gróft állították (állítólag értett valamit az asztalossághoz), s így régi magyarpárti kisiparosvezérségét elvesztette. Ez elég volt ahhoz, hogy saját, külön egyéni akcióba lépjen, s maguktól a brassói lakosoktól kérjen megbízatást. Nos, a MADOSZ székely szövetkezeti mozgalma s a Törekvés keretében fellépő ifjúmunkásság készen állt. Tömegeikkel sikerült a volt magyarpártiak és a rejtett jobboldali szervezetek elébe kerülnünk s az új nép közösségi fórumon felvonulnunk.

Ha a visszaemlékezők Mikó Imrétől Szemlér Ferencig nem tanúsítanak, hogy a MADOSZ éppen Brassóban érje el legszélesebb sikerét a Magyar Népközösség kisajátí-

tásában, talán nem is volna szükséges, hogy a brassói „12-es Bizottság” helyben és időben szűk és a történelem nagy vonalai szempontjából bizonyára jelentéktelen működésének ennyi sort szánjak. Az is valami a kicsattant, vérbe robbanó világban, hogy a Cenk alatt két csizmás bekerült az urak közé a vezetésbe? Igen ám, de arra is gondolok most, hogy a később oly szélsőségesen jobboldalivá vált Heinrich Zillich Brassóról írva 1927-ben még úgy jellemezte a Sétateret, hogy ott „a székely szolgálóleányok vasárnaponként egyértelmű örömeiket élnek át bakák és kocsisok térdén”. Ezek a legények és leányok azonban 1939-ben már a legnagyobb szász iskolatermet bérelték ki, ha egy kis színdarabbal elkészültek és falvaik táncát mutatták be egymásnak. S azt sem felejtettem el, hogy a régtől maradt Székely Társaságba, ahol a nemes célt (talán az iparra való nevelés szolgálatát) egyszerű bor- és sörkimérés szolgáltatta, csak különleges alkalmakkor léphetett be a székely alkalmazott, akkor is csak hátra, az udvar végébe...

Ebben az időben rendezték a székely alkalmazottak irodalmi estjüket is a katolikus gimnázium dísztermében, Nagy István volt a meghívott előadó, novelláiból olvasott fel. Látogatását *Brassói témák* címmel írta meg a Korunknak, elmesélve, hogyan ebédeltették s vacsoráztatták meg felváltva a külvárosokba betelepedett székely házasok. Ami neki feltűnt, az a vidékről begyűlt új gyári réteg. Legnagyobb élménye a vacsora egy bolonyai napszámossal: „Egyszobás kicsi lakás. Négy gyermek totyog, gügyög, nyüzsög a padlón, asztal alatt, hogy aztán egy rakáson elaludjanak a díványon... Az ötödik még csak néhány napos. Anyja azonban már munkába jár. Szívélyesek, kedvesek. Rumos tea, szalámi, vaj a terítéken.” A nagy bajuszú Imre János petróleumgyári munkásnál jártunk, s az író örömmel jegyezte fel, hogy éppen elutazása napján „választották be ezt a bolonyai munkást a Magyar Nép közösség munkásszekciójának a szervező bizottságába”.

Demográfiai mozgásában mintegy a falu felől megragadni a várost, ez a MADOSZ-kísérlet nem volt eredménytelen. Gyenge kapcsolatom a mélyen illegális kommunista párttal egy-egy találkozóra szorítkozott, a Cenk-alji sétányon számoltam be Receanu Ilona elvtársnőnek dolgainkról, s kaptam felvilágosítást, többnyire elismerés és biztatás formájában. A KRP számára fontos volt a behatolás és térszerzés az üzemekben, ahol bizony kiöregedett a húszas évek élharcos eleme, s a vidékről beszárma-zó új rétegekig még nem ért el az osztályharcos nevelés. Bármilyen különösen hangzik, a székely alkalmazottak közt végzett munkával legalább a magyar nemzetiségű dolgozók új gyári rajait sikerült megközelítenünk, s most, hogy a népközösségi toborzás legális lehetőséget adott mozgalmi tevékenységre, nemcsak régi munkáskapcsolatok elevenedtek meg, hanem az antifasiszta agi-táció kiterjedt mozgalmilag még érintetlen, éppen ezért az ellenség részéről könnyen befolyásolható, félig falusi, félig városi új munkáselemekre is.

A kolozsvári párt- és MADOSZ-munkából kimaradt, ilyen átmeneti rétegeknél azonban szorgalmával és rábeszélőképességével beváló Mezei Lajos előbb Hétfaluban, majd Brassóban bukkant fel és hasznos segítségünkre volt. Éjt nappallá tudott tenni, s nemcsak munkahelyén, a petróleumgyárban sikerült megszerveznie a napszamos réteget, hanem kapcsolatokat teremtett több más üzem felé is. A 12-es Bizottság nagyon komolyan vett egy szervezési módszert: csakis memorandumba foglalt munkásköveteléseink ismertetésével és elfogadtatásával karöltve fogadott el személyi jelentkezést, egyben előfizetést biztosítva az Erdélyi Magyar Szó számára. Mielőtt a Magyar Népközösség kispolgári vezetői észbe kaptak volna, az üzemi munkássággal majorizáltuk a kapott keretet (Szabó Béni bevallása szerint 75 százalékos lett a munkások és székely alkalmazottak aránya a tagságban), s a vasgárdisták előtörésével egyidőben fel-feltünedező magyar reakció kísérleteit megbénítva bizalmi rendszerünket építet-

tük be a Copony-parkettgyár, Fotogéngázgyár – ez volt a petróleumgyár –, Mărășești kénsavgyár, Teutsch-gépgyár, Schmidt-téglagyár, Schiel-gépgyár, Scherg-posztógyár, a bőrgyár és a gumigyár magyar munkásai közé. Az akció kiszélesülése során kapcsoltuk be a mozgalomba a cementgyár, a galvangyár, repülőgépgyár, Kocsis-parkettgyár, Voina-gyár és ASTRA üzem dolgozóinak küldöttéit s csatlakozott a szervezett nyomdászok, a szabómunkások és vasmunkások egy-egy embere is. A felülről kinevezett „hivatalos” Magyar Népközösség kénytelen volt igazolvánnyal ellátni üzemi megbízottjainkat, rájuk bízva a tagszerzést, úgy, hogy végül is a munkásmozgalmon kívül maradt, volt magyarpárti szellemű üzemi mesterek is csak ezeknél az egyszerű napszámosoknál jelentkezhetek felvételre. Szabó Béni kisiparos körei végül hosszas jogi játékokkal, zárt ajtók mögött folyó tárgyalgatások időnyerésével igyekeztek az alulról jött demokratikus hullám erejét tompítani.

Kétségtelen, hogy már maga a nép közösségi életforma veszélyeket rejtett magában, hiszen felülről a királyi diktatúra manőverezhetett vele, s könnyen válhatott a dolgozókat nemzetiségileg megosztó ármány eszközévé. E veszélyeket látva, egyfelől a népi erők fokozott ébrenlétét és érvényesülését kellett előmozdítanunk, másfelől meg kellett találnunk a román néppel való történelmi szolidaritás tudatformáló kifejezését. Mindez csakis az ideológiai helytállás nyomatékával volt lehetséges.

Váratlanul ért a kolozsvári Ellenzék új vasárnapi mellékletében 1939. október 15-én megjelent *Nemzedéki vallomás*. Nem a papos hang, az idealista szóhasználat ellen volt kifogásunk, bár már ez így figyelmeztetett arra, hogy a szövegezők valahol túladtak a Vásárhelyi Találkozó realizmusán. Lássuk csak a szöveg fellengzős kulcsmondatait: „Örök viszonylatban magyarságunk nem új magyarság, hanem szerves folytatása az egyetlen és időtlen magyar léleknek. Nyakig a történelem mostani árjában küszködve, magyarságunk mégis új magyarság, mert az

időtlen és ki nem meríthető magyar lélekből azt a gondolatot fejezi ki, amelyik ma tart meg minket. Az örök magyarság maga a nemzeti Génusz, kinek jobbján nem a gazdagok és az előkelők ülnek, hanem az időtlen Eszme, mely a vérből feltámaszt és a máorból kiragadja az alkotó értelmet. Ítélt az igazság örök törvénye szerint, melynek három alkotó eleme: az erkölcs, az erő és a munka.” Hát ez a tű hegyén angyalokat számláló elbódulás messze esett a keresztény hívők és a munkásmozgalmiak ama megegyezésétől, amely a népi demokrácia alapján konkrétan úgy határozta meg a nemzetiséget, hogy annak tétét a földművességnek és munkásságnak kell alkotnia, a nevelő értelmiséggel együtt! A Harminchármas (ennyi volt az aláíró) költői általánosságait sokféleképpen lehetett értelmezni. A különös szöveg kifejezetten nem tagadta meg az 1937-es közösséget, sem annak pontosan megszabott feladatait, de már maga a névsor nem volt félreérthető. Senki ellen nem volt kifogásunk, aki szerepelt benne, hiszen éppen velük kerestük vagy találtuk meg a múltban is az összefogást jogos követeléseinkért, de az már túlságosan világos volt, hogy kiket hagytak ki néhány új, annak idején a Vásárhelyi Találkozóról elmaradt s most már fellépő név kedvéért. Hiányzott a „baloldal”. Nem volt ott Bözödi György, Jordáky Lajos, Kovács Katona Jenő, Méliusz József, Nagy István neve, nem is szólva a máskor is kihagyott MADOSZ-vezetőkről, köztük jómagamról, aki az egészeztől csak az újságból értesültem.

Megütözésünket fokozta, hogy Tamási Áron, ellentéteink marosvásárhelyi áthidalója, odaadta nevét az új csoportosulásnak. Nem mint aláíró, hanem mint az új vasárnapi melléklet vezérírásának szerzője. A *Szellemi őrség* címet viselő cikk bölcsebben fogalmazott, mint az ünnepezt nemzedéki kiáltvány, legalábbis célzott arra a baloldali „harmadik tömörülés”-re, melynek sorából mégiscsak ott volt az aláírók közt néhány jóhiszeműen csatlakozó író és tanár, s megismételte a Vásárhelyi Találkozó kéznyújtását is a román nép felé, arról azonban nem adott felvilágosí-

tást, hogy a régi együttesből nyilvánvalóan kihagyottak ellen mi a kifogás. Az Erdélyi Fiatalok meg a Hitel itt névszerint szerepelt, a Korunk azonban világnézeti gárdájával együtt eltűnt a felsorolásból, holott a logika törvényei szerint szerepelhetett volna mint a magyarság sorsproblémáit hordozó publicisztika akkorra már ugyancsak mérvadó fóruma. Nem csoda, hogy hosszú időre elszakadtunk egymástól, nemegyszer kíméletlenül Tamási Áronra értelmezve Marx bírálatát Kossuth Lajosról: „A gondolkodás ingatagsága, amely a rögtönzöt jellemzi, szükségszerűleg visszatükröződik a cselekvés kétértelműségében.”

Mégsem fordultunk vele szembe. Nem ellene harcoltunk, hanem érte. Tamási Áron írásai számunkra az ott-hon biztonságát, s a visszakövethető gyökeret, a népi-séget jelentették, éppen csak nem akartunk ebben a mélységben rekedni, hanem elérni a nép felemelkedésének ésszerű lehetőségeit. A népellenességgel vagy akár a hamis népieskedéssel szemben mindig is vállaltuk a népi-séget, de végre a kibontakozott valóságot, magát a népet, a dolgozó tömeget akartuk ebből a homályba futó képletből kiváltani, ebben a műveletben pedig jobban segített az osztályharcos nemzetköziség egyetemes érvényű, tehát a mi nemzetiségi érdekeinket is magába foglaló gyakorlati filozófiája, mint a vágyak líraisága. A Harminchármas veszélyes tüzzel játszottak olyan széljáráskor, amikor a megfogalmazások köde a közéletünkbe nyomakodó neoneacionalista-fasiszta politikának kedvezhetett. Abban, hogy átfogó kisebbségi összefogást, közületi jellegű nemzetiségi életformát kell teremteni, egyetértettünk Tamási-ékkal, s hogy a megadott keretben kell megkísérelnünk a már Marosvásárhelyen emlegetett Magyar Szövetség megvalósítását, számunkra nem volt kétséges, ám hogy ez csakis a tömegek megmozdulásával s a románsággal közös antifasiszta fronton lehetséges, egyszerűen a mindennapiság köztörvénye volt.

Leszögeztem én már jóval az új Tamási-toborzó előtt (a Brassói Lapok vezércikkében), hogy „...éppen a Ma-

gyar Szövetség történelmi szükségessége hozza majd magával mindazoknak a szűk elképzeléseknek, kasztelkülönüléseknek és nemzedéki csatározásoknak az eltűnését, amelyek álkérdéseikkel a múltban oly sokszor helyettesítették feltörekvő néptömegeink való szolgálatát s így természetesen a magyar nép és román nép közös érdekeinek teljes felismerését is hátráltatták.” S már egy évvel a Vásárhelyi Találkozó után hozzászóltam *Új magyar polgári-sodás* címen a kisebbségi lét kérdéséhez, feltételezve, hogy „kötetlen, szétfolyó kisebbségi életünknek a nemzeti demokrácia intézményesítése nemcsak pusztá keretet, hanem sajátos életformát is tud biztosítani”. Felfogásomat sokszor kellett baloldali szekta-elfogultságokkal szemben megvédenem, most azonban jobbról jelentkezett – valójában túl a Harminchármas „harmadikutás” magatartásán – egy olyan törekvés, amely a kisebbségi életformát tömegek mozgása nélkül, valamiféle történelmi tartalékállásban, a „nemzeti fegyelem” erkölcsi lekötésével akarta egy esetleg éppen nem demokratikus jövő lehetőségei számára fenntartani.

Válaszunk csak egy lehetett (s itt az illegalitás körülményei közt egymástól meglehetősen elkülönült kolozsvári és brassói MADOSZ-csoport véleménye találkozott): a népiség ködeit magának a népnek a szavával kell elosztatni!

Mit sem sejtve a Harminchármas generációs kiáltványáról, ugyanezekben a napokban *Új találkozóra* cím alatt a Brassói Lapok vezérhelyéről javaslatot tettem „jobbra szakadtak” és „balra szorultak” kísértő összekülönbözésével szemben az egymásrautaltság közös érvényesítésére. A Vásárhelyi Hitvallás második évfordulója alkalmából arra hivatkoztam, hogy a munkásság és a Magyar Népközösség viszonyának rendezéséből „egységes magyar sorsvállalás is születhetik a világerők szaggató sodrásában”. Elkéstem. No de ami Kolozsvárt széthullott, annak Brassóban volt még eshetősége: riadóztattuk minden erőnket. Hetek alatt megszületett a mi manifesztu-

munk, nem nemzedéki és nem szűk értelmiségi alapon, hanem a magyar dolgozók megszólaltatásával. *A magyar népi közösségért* címmel nyolcoldalas röpiratot adtunk ki, felvetve, s meg is válaszolva a kérdést: „Mit kíván és miért szervezkedik a brassói magyar munkás, kisiparos, székely alkalmazott és értelmi dolgozó?” Kurkó Gyárfás bevezetőjében a Magyar Népközösség hiányaira utalt, s ki mondta, hogy ezek „csak akkor tüntethetők el, ha már a szervezésből kivesszük a részünköt és minden erőnkkel azon leszünk, hogy már a felépítésnél is a Vásárhelyi Találkozó alapeszméi érvényesüljenek”. Talán nem vétetünk nagyot, amikor egy kis ö-zéssel a székely tájízit is bennhagytuk a nyomtatásban... Sorra következtek a munkások, kisiparosok s a „városba szakadt székelység” pontokba foglalt társadalmi és nemzetiségi követelése.

Bár tudom, hogy a névsorolvasás nem olvasmányos fogás, ez egyszer talán jelképes a tömeg megszemélyülése szószólóiban. Íme, kik álltak a gyári szervezők közül „legelemibb nemzeti érdekeink és az együttlakó népek közös boldogulásának szolgálatára”: Kiss Sándor, Salló Ferenc, Máthé Ferenc, Imecs Márton (parkettgyár); Bartha Jakab, Buzás Márton, Égető Imre, Imre János, Mezei Lajos (petróleumgyár); Máthé Lajos, Szilágyi Gyula, Kovács Vilmos, Szöcs Albert (kénsavgyár); Csoma Gábor, Laczkó Ferenc (Teutsch-gépgyár); Biró András (tégla-gyár); Oláh István (Schiel-gépgyár); Kökössy Sándor, Tamás Antal (posztógyár); Nagy Lajos (börgyár); Simon István, Dakó Béla (gumigyár). A magyar kisiparosok elvi állásfoglalását, a nemzetközi jellegű szakmai szervezet és a nemzetiségi tömörülés összeegyeztetése mellett feleslegesnek minősítve Teleki Ádámék magyar szakmai szervezkedését, a következők tették közzé: Ambrus Ferenc cipész, Bartha György asztalos, Blága Mihály kötélgyártó, Dávid Sándor cipész, Kató József cipész, Kató Mihály cipész, Korodi Mihály cipész, Luppinger Árpád szabó, Rátz András cipész, Rezi Ferenc kovács, Tuzsony Gyula szabó. S alkalmazásbeli megkülönböztetés nélkül

következtek a Transzilvánia szövetség székely vezetői: Bartalis Ferenc, Béla Pál, Dobai Jenő, Kálmán András, Kiss Gyula, Kiss Péter, Kovács Dénes, Kulcsár Mihály, Páll László, Szabó Lajos, Szász Ferenc, Zsók Márton. Ki hová került azóta, alig tudom. Van, akivel később üzem, termelőszövetkezet, néptanács élén találkoztam, de legtöbbje szétszóródott az ismeretlenségbe. Akkor s ott brassói társaikkal (a kétélejes röpiratból 2000 példány fogyott el) gátat raktak a királyi diktatúra tekintélypolitikája s a Magyar Népközösség akár jobboldali, akár „harmadikutas” kihasználhatósága elé.

Az értelmiséget azonban egyedül képviseltem a röpiratban, noha az Erdélyi Enciklopédiával eljegyzett írói és irodalmi kör velem együtt készült a Vásárhelyi Találkozó megisméltésére. Nem emlékszem a részletekre, de nagyon valószínű, hogy a Harminchármas fellépése egy időre bizalmatlanságot keltett köztünk, hiszen Abafáy Gusztáv, Asztalos István, Szemlér Ferenc is szerepelt a kolozsvári névsorban, bizonyára tájékozatlanság következtében. Egyedül kullogtam tehát a munkások, kisiparosok és székely alkalmazottak nyomában *A magyar értelmiség új szerepe* című kis nyilatkozattal, ahol – ha kifejezetten nem is, de lényegében a Harminchármas elit-képzésére érte – kimondhattam: „...értelmiségünk és néptömegeink egymáshoz való viszonya mindaddig rendezetlen, amíg a szellemi munkás szaktudása helyett vezetővágyait hozza a közösségi életbe. A magyar szellemi munkásoknak szívből kell kívánniuk, hogy földműveseink, munkásaink és iparosaink saját soraikból állítsák ki ügyeik képviselőit a Magyar Népközösségben, mert tehetségük és szaktudásuk csakis tömegeink közösségbe forradó életében találhat egyetemes alkalmazásra.”

A társadalmi áttörés a brassói Magyar Népközösségben sikerült, a Törekvés munkásdalárdával szőtt kapcsolataink lehetővé tették a társulást a román dolgozókkal is, legalább jelképesen, a kultúra eszközeivel. 1939. december 10-én székelyeink is ott voltak a Redoute színházter-

mében, hogy Petőfi, Eminescu és Ady szellemét idézve tüntessenek a néptestvériség mellett, s ott nemcsak Molnár Károly kétnyelvű énekkara s az ifjúmunkások szavalókórusa képviselte a népfront szellemét, hanem két előadás is: Gheorghe Urzică, a szociáldemokrata szenátor románul szólott, nekem pedig megadatott, hogy magyarul öntsem ki mindazt magamból, amit a három költőről elmondhattam. S egy negyedikről is, aki költői lelkével tábornok volt. Három nyelven (a távollevő szászokhoz is szólva) kiáltottam be a forró terembe Bem József 1849-ben pontosan itt Brassóban szerzett kiáltványának végső akkordját: „Magyarok, szászok és románok, nyújtsatok egymásnak testvérileg kezét, távoztassatok el minden nemzeti gyűlölséget és boldogok lesztek!” Eszembe jut, hogy a nagy hóban a Transzilvánia pénztárosa, Kálmán András kocsislegény kísért haza, s ahogy örömeiben átugrott a buckákon, fel-felfénylett a csizmája, én meg ócska cipőmben megmerültem a latyakban, de Bem receptje szerint én is igazán boldog voltam. A nagyvilág már vérzett, s mi Erdély sarkában nekigyürkőztünk a lehetetlennek.

Ebből az időből maradt meg egy kitépelt noteszlap pontokba szedett munkatervvel, s nemcsak az Enciklopédia-tárgykör szerepel benne (kipipálva), hanem egy már teljesen elfelejtett „csángó kiállítás”, egy „munkás-egyetem”, a „Székely Bokréta”, no meg elmaradhatatlanul és máig kipipálatlanul egy „Keleteur. kutatóintézet” is. Amikor azt a Bem-idézetet talán nem is józanul, hanem már lázban bedobtam a Redoute közönségébe, cédu-lácskám minden álma belesikített.

A Magyar Népközösség fentről kinevezett vezetőinek, úri és polgári intrikusainak s az elvontságok vakvágányára tévedt Harmincháromnak mégsem adhatott méltó és hatékony választ a Cenk-alja. Kolozsváron volt a sor, s az Erdélyi Magyar Szó – pontosabban a MADOSZ illegális központja – nem is maradt adós a helyzet megkívánta fel-lépéssel. A december utolsó napjaira egybehívott Erdélyi

Magyar Népi Találkozó a dolgozók demokratikus képviselőjének erkölcsi erejével s határozatainak konkrét, a köznapi életbe vágó realizmusával nemcsak hogy visszaverte a Vásárhelyi Hitvallás ellen irányuló nyílt vagy rejtett praktikákat, hanem megadta annak igazi értelmét, nem a néphez való csatlakozás esetlegességei, hanem magának a népnek a megszólaltatása szerint.

Ezt a kolozsvári értekezletet írói emlékezéseken kívül máig sem kapta fel a hír, holott az emlékezetben sokkal népszerűbbé vált Vásárhelyi Találkozó hatóerőinek fogytával ez az együttes rajzolta elő a világháború elején mindazt, ami öt esztendő múltán a Magyar Népi Szövetség alakzatában új, felszabadult nemzetiségi életünk megalapozója lett. Jövőnket biztosították itt a bekövetkező katasztrófák túlélői, s azok is, akik életüket adták meggyőződésükért. A régi Zápolya utca mélyén ma is áll az aggmenház, itt van egy udvari terem, ez volt a Népi Találkozó jól védett színhelye. Az ország minden részéből érkezőket Szabó Árpád fogadta a bejáratnál, s ahogy erre az 1939-es szilveszterre visszaemlékezem; körülötte derül villanyfény mozgalmunk többi vértanújára is. Őt később a sziguranca ölte meg, akárcsak a takaros, keménykötésű, magabiztos temesvári küldöttet, Ocskó Terézt. A munkások képviselője a gyűlésen – mint már a Vásárhelyi Találkozón is – Józsa Béla volt. Őt a Horthy-rendszer hírhedt Def-különítménye kínoztá halálra. A Korunk fiatal szerkesztőjét látom: Kovács Katona Jenő máskor gunyoros, keserű vonásai itt a zsúfolt teremben kisimulnak. 1944-ben a Gestapo áldozata lett. S a bihari, a szatmári delegátusok közül hány veszett oda mint büntetőszázadban halálba hajszolt közkatoná. Egy fényes fekete szempár keresett meg a gyűlés szünetében, Pipó Lajos szalárdi földműves ifjú a népi irodalom iránt érdeklődött, s évek múlva ő sem tért vissza az aknamezőkről. Ma már tudjuk: hősök és áldozatok adtak a kérlelhetetlen időn át erkölcsi súlyt és méltóságot ennek a tanácskozásnak, amelyről csak az Erdélyi Magyar Szó elnyűtt, megsár-

gult, alig található (tőlem sokszor kölcsönként) különnyomata, a 8 fejezetbe foglalt kisebbségi követelmények megyék szerint aláírt felsorolása beszél. A hivatalosak világa elhallgatta az eseményt.

Brassóból hatan vettünk részt a Népi Találkozón, ki-ki a maga költségén, csak a munkásküldött vonatjegyének árát adták össze húszejenként odakünn a Bolonyában. Akadtak részletkérdések, ahol – például a kisiparosok szakmai szervezkedésének védelmében – küldöttségünk vitába bocsátkozott, az egész azonban felemelt, magával ragadott. Főleg két mozzanatával. Egyszer: Marosvásárhellyel szemben, ahol egy-egy munkás vagy paraszt a népbarátságra gerjedt értelmiség vendége volt (már ha társadalmi összetételében mérlegeljük az akkori egyezkedő felek összességét), itt Kolozsvárt a szociográfiai képlet Románia magyarságának tényleges belső arányait fedte. Harisnyás csíki székelyek és condrás szolnok-dobokaiak, fehér inges, nyakkendőtlén bihari földművesek mellett ugyancsak megdolgozott kezű vasmunkások, rátarti, mondhatnám elegáns fellépésű, de lélekben el nem idegenedett iparosmesterek és segédek, élénk kiskereskedők és nyomdászok, diákok és kishivatalnokok közt talán kevés is volt a kimondottan értelmiségi pályák képviselője, de idetaláltak a Korunk legbensőbb író-munkatársai, s amikor egy felszólaló a Harminchármas távolmaradását bírálta, bekiáltotta a terembe Asztalos István:

– Egy itt van!

Robbanó tapsot kapott. Éppen ebben a tapsban nyilvánult meg a Népi Találkozó másik nagy jellemvonása. Itt senki sem fogalmazott szektásan, külön körben, hanem a távollevőkre, a félreszakadtakra is gondolt, az egész nemzetiségre értve sérelmező vagy igénylő felszólalásait. Ez az egyetemesség, a felelőségnek a teljes boltozata feszült az értekezlet fölé, ahol egy általános romániai magyar néptanácskozás terve bontakozott ki, nem a környezetből kiszigetelten, hanem az együttélés embersége szerint. Az értekezlet határozatba foglalta: „A megrendezendő széles

körü tanácskozáson szükségesnek látjuk a közös sérelmek elleni küzdelmekben velünk összeforrott erdélyi román, német, zsidó, ukrán dolgozó testvéreink kiküldöttjeinek részvételét.” A felszólalások többsége – s ezek tükröként a határozatok jelentős része – az anyanyelv, a magyar iskolai oktatás, az anyanyelven szükségelt közművelődés (magyar népszínpad, kulturális szövetség, népegyetem, olcsó könyvkiadás és könyvtárak) érdekében hangzott el, s miközben mindezekért a Magyar Népközösségtől a dolgozó tömegek mozgósítását sürgette, a munkásosztály nemzetköziségére hivatkozva hitet tett amellett, hogy „az ittlévő testvérnépekkel karöltve akarunk küzdeni a kitört hódító háborúnak országunkra való kiterjedése ellen, az összes népek testvériségéért és békéjéért”.

És volt a Zápolya utcában eltöltött napoknak még egy benső – mondjuk: házi – eredménye is. Megszilárdult a kapcsolat a kettős illegaritás (a párt és MADOSZ törvényen kívülisége) béklyói közt küszködő s már ezért is nehezen érintkező kolozsvári központ és brassói tagozat emberei között.

Ideje volt. Az Erdélyi Magyar Szóban megjelent nyilasellenes cikkem hibáinak lapbírálatával én hamarabb kibékültem, mint Kurkó Gyárfásék, akik távollétemben – hiába, 1939 szeptemberét megint fegyverben töltöttem Olténia mezőin – bős levelet intéztek a szerkesztőséghez, s felelősségre vonták, amiért úgy bánt írásommal, mintha talán nem is tartoznék a lap gárdájához. Mezei Lajos személye körül is lappangott valami „ügy”, okot szolgáltatva a kölcsönös zsörtölődésre. Ma már igazán nem firtatandó, bár mindenkorra tanulságos, hogy személyi súrlódásokból milyen könnyen keletkeznek előítéletek, majd kiátkozások s az együttműködés helyébe elfogult frakcióharc kerül. Való, ami való, brassói csoportunkat bizonyos fokú bizalmatlanság fogadta. Egy jelentésben megkérdőjelezték, vajon kinek a javára esik a brassói megmozdulás, s hogy a kétkedés és gyanú vadárama mikor és hol üt, eléggé jellemezte egy máramarosszigeti asz-

talos felszólalása, aki saját bevallása szerint ugyan mindössze 2 (kettő) embert „szervezett be” akciónkba, mégis azzal bírált engem ismeretlenül is, hogy munkámban nem vagyok eléggé „forradalmi”. Ilyenkor a párt szólott bele a félreértések elharapózásába, s visszszámolt a dolgok gyökeréig. Megtörtént a „kibékítés” kellő bírálattal mindkét fél felé, s mire a záró határozatok megszülettek, azzal az örömmel lélegezhattünk fel, hogy állásfoglalásunk valójában egy és oszthatatlan. A kolozsváriakról lekerült a vádaskodás, hogy taktikájukkal nemegyszer a kormányzat malmára hajtják a vizet, s a brassóiakról is kiderült, hogy szembe tudnak fordulni az országos távlatokat elvesztő vidékiességgel. Veszélyesre fordult az idő, országos fellépésre kellett törekedni.

Megnyugodva indultunk haza, új feladatokra erősödve. Útipoggyászunk az Erdélyi Magyar Szó 1940-es naptárával gazdagodott. Szerény kiadvány, címlapján székelly kapuval, de a kötelező királykép és „Királyi szavak” mögött a bábolnai parasztfelkelés, Dózsa s a madéfalvi veszedelem intéseivel, Petőfi tanításával, Móricz elbeszélése mellett Becher *Az ismeretlen katona* című prózaversével (Méliusz József fordította), a kisebbségi jogvédelem utasításaival s *Háborútól háborúig* cím alatt az erdélyi magyarság politikai útjának világos bemutatásával, bizonyára a naptárszerkesztő Bányai László tollából. (Miért említtem ezt a naptárt? Benedek Elektől tanultam ennek a népszerű irodalmi műfajnak a megbecsülését, jellemezte is minden színben és árnyalatban a romániai magyar szellemi életet, de mégiscsak ennek a székellykapus füzetszerűségnek lett politikai maradandósága. Igaz, néhány évre ez a fajta kiesett a folytonosságból, de 1945-re újra jelentkezett: Kurkó Gyárfás jegyezte Brassóban *A Népi Egység Naptára* címmel, már a Magyar Népi Szövetség kiadványaként.)

Öt héttel később félezer résztvevővel megszerveztük Brassóban is a Népi Találkozót, kint a Szentpéteri úton, a Czell-vendéglő nagytermében. Az elvállalt feladat a ko-

lozsvári határozatok elfogadtatása s a Magyar Népközöség demokratizálása volt, olyan kedvező körülmények közt, melyeket már az elmúlt hónapokban megteremtünk. Mozgalmunkban sokszor hiányoltam a szervezés tudományosan elgondolt, módszeresen véghezvitt következetességét, s most társaimmal együtt lelkelem volt rajta, hogy sokfelé differenciált és ugyanekkor jól integrált tevékenységi vonalakon elérjük a célt. Kapóra jött, hogy Szabó Bénéiek elhanyagolták a régóta kilátásba helyezett népközösségi gyűlés egybehívását, s amikor mi vállaltuk a rendezvényt „a külvárosi magyarság találkozója” címen, nem tagadhatták meg a részvételt. Egy közbeeső kolozsvári kisiparos-értekezleten különben, ahol Teleki Ádámék voltak a hangadók s egyszerűen nem adtak szót Kurkó Gyárfásnak, Szabó Béni maga is háttérbe szorult, s a támadó részbe be lehetett tolnunk a magunk erős ékét. „Szabó Bénivel ütjük Bánffy Miklóst, s ha kell, Bánffy Miklóssal a kormányt” – mondotta a Brassói Magyar Népi Értekezlet (ez lett a hivatalos neve) előestéjén Rácz Gyula, az illegális MADOSZ-központ küldötte, s ezzel be is illesztette helyi manőverünket az országos politika játszmájába.

Ha meggondoljuk, hogy ekkor már híre járt, hogyan hagyták ki Kolozsvárt a tízes szervezetből – válaszként a Népi Találkozóra – puccsszerűen a többséget alkotó munkás tizedeseket és főtizedeseket (megírta ezt Nagy István a *Külváros* 1942-ben Püske Sándornál megjelent II. kiadása végén), külön népfronti nyomatékot kap a brassói siker. Hiszen itt az alulról istápolott értekezleten részt vettek a Magyar Népközöség hivatalos helyi vezetői, élükön Szabó Béni kinevezett elnökkel és Fekete Nagy Mihály titkárral, s a gyűlés előadói közt szerepelt a szociáldemokrata Juhász István is, szöges ellentétben azokkal az utasításokkal, melyeket a Magyar Népközöség országos vezetőivel elvtelenül egyezkedő Bartha–Bartalis-féle jobboldali szociáldemokrata frakció küldözgetett.

Az utolsó pillanatban a Brassói Lapoknál támadt várat-

lan ellenkezés. Nem ok nélkül. Befutott a laphoz a propagandaügyi minisztérium egy katonai bélyegzővel ellátott hivatalos közleménye *Conferința dela Brașov* címmel, jelezve, hogy február 4-én székelyföldi parasztok és értelmiségiek találkoznak Brassóban „a Magyar Népközösség és a Nemzeti Újjászületés Frontja keretében”, s értekezletük első célja, hogy „Öfelsége, a király bölcs kormányzását méltassák...” A közleményt a lap nem közölte (más lapokban megjelent), de a felülről jött ajánlás gyanút keltett Kacsó Sándorban, a dolgozók mozgalmával rokonszenvező s Szabó Bénéiek és köztünk szívesen közvetítő főszerkesztőben. A sokszorosított szöveget magammal vittem (ma is nálam van), s megkérdeztem Kurkó Gyárfást, ő mit tud erről a beajánlásról. Ő is megütközött. Már bántam is, hogy a papirost neki megmutattam, mert tüzet fogott, s most már a kolozsváriakra kezdett orrolni újra, hogy talán központunk manőverez „felülről” ezzel a beállítással. A Kolozsvárt tartott bizalmas politikai megbeszélés után ez a magyarázat kizárt volt, viszont nem lehetett kétséges, hogy a királyi diktatúra játszani akar, talán éppen ő készül velünk „ütni Bánffy”, aki – immár nélkülünk – alkudozni ment Bukarestbe a nemzetiségi követelésekkel. Találkozónk kéretlen „legfelsőbb” protezsztálásának persze híre ment, tartanunk kellett, hogy a nacionalista elgondolásokból velünk s a népközösséggel egyaránt szembeszegülő illegális „irredenta” elemek megzavarják a gyűlést. A helyzetet megtárgyaltuk pártösszekezőinkkel, s megbíztuk Kurkó Gyárfást, hogy mind a 12-es Bizottság, mind a népközösségi vezetők előtt határozottan utasítsa vissza a hivatalos propaganda blöffjét, egyben megszerveztük a teremőrséget is kommunista ifjaktól és székely alkalmazottaktól bármely kihívás esetére.

A napról napra erősödő országos feszültség s a növekvő helyi felelősség megkívánta, hogy a kolozsvári határozatokhoz való egyszerű csatlakozást s a népközösségi életforma „itt és most” elérhető kisajátítását megtoldjuk

az újabb, élesebb politikai követelmények szerint. A brassyói prefektúra 1030/1940. szám alatt jóváhagyott engedélyét feltüntető személyi meghívókat küldtünk. Bukarestbe és Kolozsvárra, hogy azok fedezetével ideológiailag jól felkészült felszólalókat kapjunk a MADOSZ legjobbjai-ból. A szónokok megérkeztek, s így a mennyiségileg példaszerűen felduzzadt, valóban tömegjellegűvé vált, de politikailag kevésbé iskolázott barcasági magyar népi mozgalom minőségi előtörésére számíthattunk.

Vasárnap délután volt, s az 500 név szerint meghívott kivétel nélkül mind eljött, mégpedig – amire nem számítottunk – többnyire családotul. A régi sörgyár (ez volt a Czell-vendéglő) az előhelyiségekkel együtt zsúfolásig megtelt olyan közönséggel, amely ilyen számban és összetételben még soha együtt nem volt: iparos találkozott a munkással, értelmiségi a székely napszámos- és szolgálóval. Ami a kirendelt hatósági közeget, a nép közösségi vezetőket s talán a másnappan érkezett küldötteket is meglepte, az a találkozó erősen kidomborodó munkásjellege volt. Az ostromállapot és diktatúra bevezetése óta ez volt Brassóban az első magyar gyűlés, s feltűnő proletár jellege jelezte már, hogy ebben az ipari városban a nemzetiségi ügy soros kérdéseit kisiparos mesteruraimék eddigi kertes kimenetelű vezérszerepe után a gyáristák osztálya vállalja magára.

Első menetben a látszat szerint még szerényen.

Nem kevesebb mint 16 üzemből érkeztek a küldöttek, legtöbbjük számára ez volt életükben az első mozgalmi fellépés. A felszólalók keresetlen, szinte gyermeki kifejezésmodora nem volt még arányban a nagy érdeklődéssel. Az aznap feloszlott szabómunkás-szervezet szónoka sejtetett ugyan mozgalmi iskolázottságot, de már az IAR repülőgyár magyar munkásfelszólalója csak annyit tudott felpanaszolni, hogy „ne csúfolódjanak velünk a gyárban, amiért magyarok vagyunk”, a Scherg-posztógyár munkása pedig felköszöntőszerűen „nagyobb kenyeret és jobb ruhát” kívánt a tisztelt megjelenteknek. A többiek

– mert azért megragadta a szót mind – bejelentették csatlakozásukat a kolozsvári határozatokhoz, ami szimplának tetszett, de mert az ASTRA vagongyár és hadfelszerelési üzem szónoka is ilyen értelemben szólalt fel, utólag a katonai hatóságok államellenességgel vádolták.

Valamilyen előttem mindmáig ismeretlen okból a kolozsvári küldött az utolsó pillanatban leállította a mi szónokunk, Mezei Lajos célszerűen előkészített felszólalását, s így a politikai hangadás főleg a vendégszónokokra hárt. Sikerral. Nagy István Kolozsvárról érkezve a Magyar Népközösség ottani központjának munkásellenes praktikáit leplezte le, Nonn György kolozsvári egyetemi hallgató a háborús előkészületeket ostromozta, Czikó Lőrinc bukaresti MADOSZ-küldött a magyar reakció és a román hatóságok együttműködését támadta, s Illyés Lajos ugyancsak a fővárosból érkezett munkás a székelység gazdasági pusztulására hívta fel a figyelmet. Mindez már meg is haladta a kolozsvári határozatokhoz való csatlakozás elért és betöltött kereteit, s a gyűlésen kijelölt és Szabó Bénéiek részéről is kényszerűen elfogadott munkásbizottság 25 tagja már nem is a helyiek félszeg első megnyilatkozásait, hanem a politikai szónokok felfokozott érveleseit vitte magával mind az üzembe, mind a brassói népközösség rohammal bevett csúcsaira.

Míg a meglepett és fenyegetőző szolgálatos detektívet élőszóval tartottuk, magunk elé tolva a gyűlés elnöki asztalánál helyet foglalt polgári és egyházi személyiségeket, kolozsvári és bukaresti vendégeink a teremország fedezete mellett hátsó ajtókon elhagyták az épületet s kerteken át az állomásra érve idejében a várost is. A teremben a nők, az ifjak, a kisiparosok értekezletei váltogatták egymást, majd az esti órákban a székely alkalmazottak sereglésére került sor, hogy határozataikkal ők is megerősítsék a Magyar Népközösség demokratikus irányvonalát. Egy fehér inges, piros-fekete lajbis, bő rokolyás székely leány volt a szónokuk, okos szavára felfigyeltünk. A szünetben felkerestem társnői sűrűjében, s elkértem beszédét a sajtó szá-

mára. Nem volt meg írásban, a „szöveg” szót hiába is magyaráztam, de végül elmondta szépen újra, tollba suttogva az egészet. Meghívója szerint Máthé Rebeka volt a gyűlés 401. számú résztvevője.

Elöttem a brassói magyar népi értekezlet határozatai, egyrészt az én zöld tintás szövegezésemben, másrészt úgy, ahogyan a jegyzőkönyveket vezető ifjúnunkások a pontokat összeállították és a sajtó asztalához hozták. Valami ezekből a helyi sajtóban s az Erdélyi Magyar Szóban megjelent, nem sok. Történéseink figyelmét hívom fel erre az anyagra: kitetszik belőle, hogy a Magyar Népközösséget illetően illúzióink voltak, mindaz azonban, amiért a brassói Ötszázak (nevezzük így őket) akkor kiállottak, mind gazdasági és társadalmi, mind kulturális téren alapvetően helyes volt, éppen csak a nagy idő elteltével, a ránk szakadt 1940–44-es esztendőök vészáradatának elükével, már a népi demokrácia szabad lehetőségei közt volt elérhető.

A nap örömeire tánkra perdültek a fiatalok. Székely muzsikára lejtett a rögtönzött bál, citera pengett, klarinét sikoltott, zengett a hegedű. Felkértem a székely leányok szónokát. Másként járta, mint én, arcát jobbra-balra vetette, s amikor gyöngyözni kezdett a homlokom, csipkés kiskendőjével a verejtéket tánc közben letörölte.

12

Regénybe írva bizonyára túlzás volna a szálak összekuszálódása, a személyi életembe s tárgyköreimbe belevágó fordulatok egyidejű kavarodása Brassóból történt elszakadásom s végleges kolozsvári letelepedésem hónapjaiban. Itt aztán igazán kilyukad a közügy mozgalmi síkja, s a hivatásában képzelgő hős leszakad a mélybe, önmagába.

Hogyan is történt?

Az Ötszázak találkozója nyilvánvalóan tett volt, évek

óta folyó tömegmunka eredménye. Mégis: a katasztrófák felé lejtő időben mit jelenthetett? A MADOSZ kétségtelenül legszélesebb tömeggyűlése volt országos méretben is, kisajátítva Brassóban a Magyar Népközösség életkeretét, hamarosan jelentkezett azonban a visszahatás, mégpedig nemcsak a kormányhatóságok s a helyi polgárság, hanem – ezzel igazán nem számoltunk – valahonnan valakik részéről is, akik a megmozdulást nem tekintették elég „baloldali”-nak. Vagyis: saját mozgalmi vonalainkban támadt rövidzárlat, s a váratlan ütés engem bénított le. A rendőrségi meghurcolást még kibírtam. Kurkó Gyárfással együtt előállítottak, kihallgattak, veszekedtünk, kivágtuk magunkat, s Zamfir, a kistermetű szigurancafőnök végül jegyzőkönyvet sem tudott felvenni. Hogyan, kérdeztük tőle, kik védik jobban a békét meg a román néppel közös haladást? Mi, akik a dolgozók javát keressük s törvényes keretek közt nyíltan megmondjuk, mire van szükség, avagy a settenkedő hitleri politika, amely egymás ellen uszítja az együttlakó különféle nemzetiségűeket s az ország felbontására törekszik? Az egyszerű érvelés győzött, a mérges uracska elbizonytalanodott, s egy rakás fenyegetés után szabadon bocsátott mindkettőnket.

A találkozó munkásrésztvevőit mindenesetre sorra kihallgatták, de „kommunista” nyomra nem akadtak. A felszólalók név szerint új, a hatósági nyilvántartásokban nem szereplő emberek voltak, s az engedélyezett gyűlés meghívóját mutatták fel, a bukaresti és kolozsvári hozzászólóknak pedig nyomuk veszett. A találkozó határozatait sürgősen elküldtük mi is (mint már azelőtt a kolozsváriak) Silviu Dragomir kisebbségügyi miniszternek s a Magyar Népközösség országos vezetőségének, jelet adva erőnkőről, amellyel most már sürgősen berendezkedni kezdtünk a helyi népközösségben. Huszonöt válogatott üzemi küldöttből összeállított munkásbizottságunk fellépése elől Szabó Béniék eleinte nem is térhettek ki. Belülről akadtunk el, s itt kaptam én is a gáncsot.

Már a szilveszteri értekezlet alkalmából közölték velem

Kolozsvárt, hogy vissza kell térnem, s át kell vennem az Erdélyi Magyar Szó szerkesztését. Szép megbízatás, s benne éppen a személyi bizalom a megragadó. Úgy éreztem, Brassóban megtettem a kötelességemet, s kinevelődött ott a mozgalom saját erejéből annyira, hogy nem hiányzom, ha a központhoz visszamegyek. A brassóiak Népi Találkozóját mindenesetre még szolgálnom kellett, de a Brassói Lapoknál bejelentettem távozásomat (nem mondom, minden véleménykülönbség ellenére összeszoktunk, s marasztaltak vitafeleim is), leadva búcsúcikket. Ez *Egyszerű magyar logikácska* címmel levél volt a magyar egyetemi hallgatókhoz, s valójában egy utoljára még megkísérelt brassói kulturális kezdeményezést lett volna hivatott szétvinni az országba. Lakásomon ugyanis egy kiszélesedett értelmiségi csoport gyűlt össze, immár nem irodalomba záródva, hanem egy szabadegyetem megalapítása végett. Megjelent Fekete Nagy Mihály mint a népközösségi iroda igazgatója, Csákány Béla, a református egyház fiatal ügyésze, Rohay Farkas üzemi tisztviselő, Bartis Árpád, ugyancsak gyári hivatalnok, az újságírók közül László Zoltán és Parajdi Incze Lajos, s az írók részéről Szemlér Ferenc mellett most már Gábor István is. Közügyi fogalmak tisztázásával egyenes választ akarunk adni a Harminchármas fellépésére, s a tervbe vett előadássorozatra azonmód meg is hívtuk a Kolozsvárt kitagadott Nagy Istvánt és Jordáky Lajost egy-egy téma feldolgozása végett. Felkérésünkre Kacsó Sándor vitte el javaslatunkat a helyi Magyar Népközösség vezetőségi ülésére, ahol a munkásbizottság emberét, Csoma Gábor vasast fel is hatalmazták, hogy a szabadegyetemet azonnal megszervezze. A hír eljutott Sepsiszentgyörgyre, ahol Horváth Miklós orvos, Kabay Gábor ügyvéd és baráti körük őrizte a Vásárhelyi Találkozó emlékét, menten vállalkoztak is előadógárdánk meghívására. Nos hát, ezt az ígérkező művelődési megmozdulást akarta az Apáczai Csere János *Magyar logikácská*-jára utaló brassói búcsúzásom alátámasztani, megüzenve Tamási Áronéknak:

„Népdalrajongóink és népmeseidézőink, nyelvcsinosítóink és népi életformahirdetőink vízbe fúrnak csak lyukat, ha szándékaik ütemét és irányát nem a tömegek feltörekvése adja. Aki mélymagyarságot formuláz, de a magyar nép mélyrétegeihez semmi köze, nemcsak népét fosztja meg formai kísérleteinek eredményétől, hanem saját munkáját is veszélyezteti, mert népi sorsvállalás nélkül üressé, merevvé, torzzá silányul a népiség. A Vásárhelyi Találkozó széthullásában az a legnagyobb kár, hogy elváltak egymástól, sőt szembe is kerültek a népiség mozgalmi és eszményi kifejezői.”

A tervbe vett brassói szabadegyetem nyilvánvalóan nem tagadta, hanem a szó való értelmében vallotta és vállalta a „népiség”-et, nem is a Harminchármas ellen, hanem értük (sőt velük, hiszen közülük volt köztünk Szemlér és Kacsó). Népfronti meggyőződésünk szerint igazán nem taszítani, hanem vonzani akartuk a lehetséges szövetségeseket. Ezért végződött így a cikk: „Látszólag elvont bölcséleti fogalmakról beszélünk, szemléleti módokról, alakról és tartalomról, mennyiség és minőség viszonyáról, de a fogalmi tisztázások célja is, lehetősége is hétköznapijainkba vág. Szükség van az új magyar logikáskára. Ha közösen tudnók szerkeszteni mindnyájan, akik vallási, világnézeti és társadalmi különbségeinken keresztül is együtt kívánjuk és munkáljuk az erdélyi magyar dolgozók fejlődését, újra igazi értelmüket kapnák a szavak, mint a Vásárhelyi Találkozón. Éppen csak, hogy a múlt tanulságain okulva, szélesebb népi alapokat kellenek kanyarítanunk az új tanácskozás bölcséleti munkája alá.”

Még két megbeszélést kellett megvárnom elutazásom előtt. Az egyik az illegális MADOSZ brassói vezetésével egyenlővé vált 12-es Bizottság összejövetelén pergett le a Népi Találkozóval kapcsolatban, ahol eredményeket és hiányokat tettünk mérlegre. Sikernek könyveltük el a királyi diktatúra szándékainak keresztvezését, a Kolozsvárt vállalt feladatok végrehajtását s a munkások és székely al-

kalmazottak nagybizottságainak beépítését a Magyar Népközösség brassói szervezetébe, elhatározva ugyanekkor az így szerzett előnyök felhasználását a tömegek sérelmeinek feltárására és orvoslására. A hiányok közt szerepelt munkásgyűlésünk nem eléggé időszerű, nem eléggé határozott volta, sajnáltuk, hogy Mezei Lajos beszédének leállítása folytán a munkásmozgalmilag elkopott Juhász István nyomdász lett a hangadó, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy az üzemi küldöttek Kurkó Gyárfás felszólítására sem tárták fel elég nyíltan panaszukat és követeléseiket. A helyi baloldal nem jelentkezett, nem támogatta a máshonnan érkezett szónokokat, s az is kár, hogy a földműves-kérdésekben felkért központi előadó, Rácz Gyula előttem ismeretlen okból az utolsó pillanatban visszalépett. A megbeszélés nem elégedett meg Szabó Béninek és vezető társainak pusztá megjelenésével, s a hozzájuk való viszony alakulását a Czell-helyiségben megválasztott tömegbizottságok határozott fellépésének eredményességétől tette függővé.

Miért idézem most fel ezt a belső értékelést? Nemcsak azért, mert talán ma is hasznos bepillantást enged a mi mozgalmi őskorunk kommunista módszereibe, a tudatos népképviselőt önelemző erkölcsiségébe, hanem főleg azért, mert az Ötszázak gyűlése körül s mögött történtek még sokáig belejártak életembe. Eddig ugyanis mindenben volt minden, elbúcsúzhattam brassói munkatársaimtól, de Receanu Ilona közvetlenül elutazásom előtt tudomásomra hozta, hogy a helyi pártszervezet csak akkor engedi meg távozásomat, ha előbb összeül a MADOSZ pártfrakciója is a lezajlott népi értekezlet tanulságainak feldolgozására. Össze is ültünk Ilonával egy éjjel Imre Lajos szobáckájában (a gyerekek letakarva aludtak), az ifjú Vajna Berci is ott volt, négyesben hánytunk-vetetünk meg mindent. Szóval: a pártvezetők elégedetlenek voltak a gyűlés nem eléggé radikális volta miatt. Magáért a rendezésért, a Magyar Népközösség kisajátításában elért eredményekért elismerésben részesültünk, de az os-

tor vége rajtam csattant: „nem eléggé pártszerűen” készítettem elő a Népi Találkozót, a tömeggyűlés ezért nem irányult elég élesen a királyi diktatúra ellen... A bíráló Mezei Lajossal szemben egyenesen váddá súlyosbodott: a munkásgyűlés lanyha menetének ő volna az oka, az előkészítések során állítólag „védte Őfelségét”, s ezért kellett (most végre megtudtam) beszédét az utolsó pillanatban leállítani.

Válaszomban hangsúlyoztam, hogy a népi értekezlet visszautasította a belügyminisztérium propagandaanyagában foglalt kihívást, s eddig nem volt mértékben teljesítette eredeti feladatát: a kolozsvári Népi Találkozó határozatainak elfogadását és helyi érvényesítését, sőt a meghívott előadók segítségével tovább is ment az országos követelmények szerint, s pálcát tört a Magyar Népközösség központi vezetésének tekintélyelvi szándékai felett. A brassói munkásság fellépésének azonban tényleg erősebbnek kellett volna lennie, de itt éppen a Mezei-leltetés okozott zavart. Fenét védte az „Öreg” (így hívta mindenki Mezeit a mozgalomban) a királyt, beszédét maga Nagy István nézte át s „politizálta meg” újabb utasításoknak megfelelően, s egyáltalán: tudnunk kellene már – mert Kolozsvárt sokfelé érdeklődtünk, de válasz nem volt –, ki intrikál itt egy tényleg nem eléggé iskolázott, de önfeláldozóan mozgékony munkásember ellen? Nem éppen Receanu Ilona ajánlotta, hogy vonjuk egyszer már be a pártfrakcióba is Mezeit? Nélküle össze sem gyűlt volna annyi gyári ember! Most éppen az ő kihagyatása folytán került előtérbe a dalárdista Juhász jogosan kifogásolt óvatossága... Nemhogy kizárnám Mezeit, ellenkezőleg, jobban bevonnám, keményebben kézben tartanám, mert ha kellőképpen irányítják, mindig hasznos munkatárs! Ami pedig a kellő „pártosság” hiányát illeti: a brassói MADOSZ-munkában tényleg gyenge a pártirányítás. No de nem arra kaptam és vállaltam megbízatást, hogy a fellettem álló pártgépezetet tökéletesítsem, hanem hogy a MADOSZ nemzeti forradalmi tömegmunkáját előbbre

vigyem, teljes bizalommal az iránt, ami tanácsként, utasításként az illegális – személyesen nem is ismert – elvtársaktól hozzám érkezik. Ilona tudja, hogy mindenről értesítettem, s minden tanácsát megfogadtam. Ha valami nem eléggé sikerült, azért vagyunk itt, hogy a hiányokat kiküszöböljük, s legyen gondunk arra, hogy a megszerzett tömegbefolyást (már ez is eredmény) műveleteink átpolitizálásával, ideológiailag felerősítve, megtartsuk és mind az ország fasizálódása, mind a nemzetiségi élet jobbratolódása ellen kellőképpen felhasználjuk. Ami személyemet illeti, visszatérésemtől Kolozsvárra éppen a párttal való kapcsolat közvetlenebbé tételét kívánom és várom!

Ebben maradtunk. Ilona elbúcsúztatott. Mindnyájuktól csókkal váltam el.

Kolozsvárt a párt tartományi vezetősége részéről Kohn Hillel fogadott, ő mutatott be Kertész Rezsőnek is, aki emlékezetem szerint illegálisan tartózkodott „Hili” Kornis utcai lakásán. Kohn Hillelt már régebből ismerem, Gaál Gábor figyelmeztetett rá mint irodalombarát ügyvédre, akire pártügyekben hallgatni kell, akkoriban azonban még csak könyvekről és írókról volt szó közöttünk, most azonban a MADOSZ részéről felajánlott lapszerkesztői munkakörbe ő iktatott be. Ideje volt, hogy új munkahelyemen megjelenjek, mert Szabó Árpád, az Erdélyi Magyar Szó szerkesztője bevonult, s katonának hívták be Nagy Istvánt is, aki az ő távollétében a lapot eligazította. Kohn Hillel sötétnek látta a lap helyzetét az adminisztráció szempontjából is, nem jól működik a terjesztés, túl nagy a ráfizetés, holott egy ilyen nemzeti forradalmi lapnak saját magát kellene eltartania. Munkatárs is kevés...

Nagyon becsültem és szerettem Kohn Hillelt. Megtudtam róla, hogy a MADOSZ egyik illegális kommunista irányítója, a Korunk marxistává válásának előmozdítója volt, Bányai László is, Gaál Gábor is mindig elismeréssel hivatkozott rá. Most közvetlenül ismerkedhettem meg

személyiségével. Az a sokoldalúan művelt értelmiségi volt, aki nevében is, magatartásában is egy sajátos zsidó hagyományosságot képviselt, s éppen ebből az őszinte hitellességből kiindulva nézett szembe minden szűk és szekta „zsidósság”-gal: tudatosan vállalta mind a magyar, mind a román dolgozók konkrét – tehát a népi-nemzeti létkérdésig ható – társadalmi szolgálatát, belehelyezve magát történelmi adottságaikba és távlataikba. Legendák vették körül. Hallottam, hogy szerepe volt Petru Groza baloldali kapcsolatainak megteremtésében, amikor is a lelkes dévai román politikusnak nem a móc paraszmozgalomról való leválasztását, hanem ellenkezőleg, a *plugar* tömegek pártjának, az Ekésfrontnak a radikalizálását s a munkásmozgalommal való szövetkezését helyezte előtérbe. Ugyanílyen következetes leninista felfogás mutatkozott meg Kohn Hillel magatartásában akkor is, amikor a KRP részéről Bányai Lászlóékat a MADOSZ forradalmi programjának kidolgozásában támogatta, félreértetlenül hangsúlyt adván e mozgalom kisebbségi-nemzetiségi jellegének. Most az elárvult Erdélyi Magyar Szó gondjával fogadott.

Csodát várt tőlem. A mindenkor buzgó fantázia, a vágyképek hallatlan kiszínezése s a ki nem fogyó derűlátás, az örök biztatás is az átható szemű, feketéből deresedő, méltóságosan egyenes tartású s lágy hangú „Hili” jellemzője volt. Ő is, a mozgalmi gépezetben felette álló Kertész Rezső is írásbeli tervezetet kért tőlem, s amikor ezt megvitattuk, helyesnek tartották mind az igényesebb stílust és tördelést, mind a tematikai kiterjeszkedést a legelhanyagoltabb városi és falusi rétegekre, nemkülönben a magyar középosztály haladó elemeinek szorosabb bekapcsolását s a nemzetiségi tudat és nemzetközi szolidaritás egybefűzését antifasiszta alapon. Brassói tapasztalataimat akartam itt érvényesíteni, tömegmozgásokban gondolkodva tömeglapot csinálni a Kolozsvárt már elért eredmények folytatásaként.

Egy hónapig szerkesztettem a lapot. Most rajtam volt a

sor, hogy kisilabizáljam a munkás- és parasztlevelezők mondandóit, s tiszta megfogalmazásban, ám az eredeti íz és szándék megtartásával mérhessem be a befutott írásokat a lap tükrébe. Régi, még a Fábry Zoltán prágai lapjánál, Az Útnál megszokott szenvedéllyel magam tördeltem és korrigáltam, akár csak a legkisebb sajtóhibától is óvva az olvasót. Első, csillaggal jegyzett vezércikkem *Ingyenes magyar elemi oktatásért* címmel s az első Népi Találkozó idevágó határozatának mottóként való feltüntetésével abból a riasztó jelenségből indult ki, hogy „a nyelvcsinosítás divatja mögött egyre kiáltóbb a rideg valóság: *veszendőben nemzeti műveltségünk fennmaradásának alapja, az általános magyar elemi oktatás*”. Nem vontam kétségbe a felekezeti oktatás átmeneti menedékjellegét és jelentőségét az anyanyelv megőrzése szempontjából, viszont ideje volt a legegységesebb nemzetiségi követelményt „egy-egy falu, egy-egy külváros magyar népe” gondjára bízni, szemben azzal a kormánypolitikával, amely államosítás ürügyén az anyanyelvű oktatástól fosztotta meg a romániai magyar gyermekek százezreit.

Vezércikket kapott *Munkásíró ne tévelyegjen* címmel Asztalos István is, őt valahol az aradi sajtóban próbálták a munkásmozgalommal szemben kijátszani, amiért felelőségre kellett vonnunk, de a következő számunkba adott nyilatkozatával kivágta magát. Bevallotta, hogy bár nem a munkásmozgalomból jött, hanem a szervezetlenek sorából, s nem is ismeri világosan a munkásság céljait, mégis a szegények mellett áll. Ahogy írta: „...ott a helyem, máshol nem is lehetek.” Mi sem maradtunk válaszadás nélkül, hiszen tudtuk, hogy az ilyen íróvita eldőlt a nyilvánosság előtt eligazító jelentőségű, s szemébe mondtuk, őérette szólván: „Mi Asztalos Istvántól, az írótól, lényegesen mást, többet, korszerűbbet várunk: mutasson is utat a szegénység megszüntetése felé! Ennek előfeltétele azonban, hogy ne becsülje alá a könyvek, a tudomány, a bölcséleti igazságkutatás értékét... Lehet, hogy a szalonokban jobban kedvelnék, ha gyermekded marad, régi

barátai és munkatársai azonban azt kívánják, hogy írói munkásságával a lélek mérnöke legyen.” Nemcsak a munkásságba belenézni, nemcsak a szegénység panaszait megszólaltatni, hanem a munkásoldal, a népfront igazát minden közügy, az egész nemzetiséget foglalkoztató sorskérdések mértékévé tenni, ez volt céлом akkor is, amikor az Erdélyi Magyar Szó sikeres előző évi Petőfi-akcióinak folytatásaként megkíséreltem a vészterhes 1940-es év március 15-éjét forradalmi demokrata hagyománytartalmával a szokásos nacionalista kiforgatások ellen fordítani. A párt helyeselte: ünnepi mellékletet szerkesztettem. Bem erdélyi politikáját, a román–magyar-szász összefogást tekintetem vezérfonálnak, s az Egyetemi Könyvtárban kezembe véve Táncsics Mihály Munkások Újsága című hírlapját, a munkás- és parasztlevelezés mint hagyományos műfaj irodalomtörténeti értékelésére vállalkoztam.

A melléklet azonban nem jelent meg. Nem is a március 15-i magyar vonatkozás miatt, hiszen az összeállítás világosan a dátum nacionalista beállítása ellen szólt, hanem azért, mert a katonai cenzor, egy ezredes, magát 1848-at, tehát a románt is, sőt az egész európai hagyományt veszedelmes emléknek tekintette... E baljós figyelmeztetéssel egyidőben közölte a párt, hogy ne folytassam a szerkesztői munkát mindaddig, amíg „ügyemet” Brassóban nem rendezem, Rácz Gyula ugyanis azzal futott be a területi titkársághoz, hogy engedély nélkül érkeztem Kolozsvárra, megkerülvén a Népi Találkozóval kapcsolatos brassói vizsgálatot. Eszerint nem tartozhattam a KRP kolozsvári hatáskörébe, mert Brassó egy másik illegális tartományi szervezet munkaterülete volt.

Fogtam aktatáskámat (minden belefért), s útnak indultam.

Oda menjek vissza, ahonnan már elbúcsúztam, ahol mindent kereken befejeztem! Honnan szedte Rácz a maga értesüléseit? És mi baja velem? Megszállott prédikátornak tudtam, önfeláldozó, harcos embernek, de hogy

szervezni és rendezni tud-e, nem nagyon hittem. Talán együtt kellett volna valahol dolgoznunk, hogy jobban megismerjük egymást. Bizonyára fontos küldetésekben járta az országot, de hiszen Brassóban azt a zavaros Mezei-ügyet sem tudta elintézni. Vagy talán éppen ő rúgott ki az „Öreg”-re? A forradalmi mozgalomban kevés idő jutott személyi hátterek, szimpátiák vagy ellenszenvek kivizsgálására, dönt a cselekvő, a tömegformáló munka. Kolozsvár és Brassó közt sokat töprengtem a vonaton. Nyílt szembeszállás, vita, eszmei harc élteti az embert, de áttekinthetetlen játékok, háttérbeli érthetlenségek, titkos gáncsvetések letörnek. Nem a népfront érdekei szerint dolgoztam? Nem a kapott irányítás menetében haladtam? Volt Kolozsvárt is egy munkásgyűlés, az is, akárcsak a brassói, csupán nyíl volt a jövő felé, erőgyűjtés a MADOSZ munkás-paraszt összefogásának nemzetiségi mozgásirányában, s igazán csak rajtunk múlik, hogy a megszerzett nyers-hadállást mivé építjük tovább! Háborogtam, keseregtem, nem jöttem semminek sem a nyitjára. A fegyelem azonban, a párt illegalitásának legfőbb védelmezője, kötelezett. Nem is üres kézzel sodródtam vissza a Cenk alá: mint múltkor a Népi Találkozót, most elvtársaim (s ahogy a nemzeti forradalmi mozgalom keretében szólítottuk egymást: testvéreim) megbízásából – ha már utazom – a MADOSZ vezetőségének illegális országos vezetőségi ülését kellett Brassóban előkészítenem. Legyen ott valami névnap vagy keresztelő, lakodalom, ilyesmi az ürügy, s biztos helyre kell a küldötteket eligazítani!

Hát éppen keresztelőre érkeztem, Bartiséknál azonban nem fértünk volna el a konferenciára. Árpád cukorkagyári tisztviselő volt, egyelőre a legalsóbb fokon, Berta, a felesége kosztot adott másoknak, udvari szobácskájukba kicsi konyhán kellett átmenni, abban is mindig egy-két székelylegény volt az albérlő. S megszületett a második leányka, Enikő. Ha Kolozsvárról el nem kényszerülök, aligha jöhettek volna el, így a Kurkó-házaspárral együtt

engem is meghívtak keresztapának. Szabódtam (mivel is járulhattam volna hozzá a keresztelőhöz kifogyott helyzetemben), párom sincs, de rávettek, hogy hívjak bárkit az ismerősök közül második keresztanyának. Komolyan vettem a dolgot, így került sor Máthé Rebekára. Kikötöttem, keressék meg azt a székely leányt, aki a Népi Találkozón oly ügyesen felszólalt, itt szolgál valahol a városon. Megtalálták a Vasút utcában, s Kurkó Gyárfás maga ment érte, hogy nevemben meghívja. Eljött. Illő módon nagy kerek tortával a kezében. Koszorúba rakott gesztenyehaja piros szalagjával, a kis keresztleánynak szóló mosolyával, térülő-forduló piros szöttes szoknyájában a számomra még mindig ismeretlen Székelyföld minden gondban vigasztaló, friss üzenete volt. Templom s vacsora után koccintgattunk, a gyermek elaludt, Gyárfásnak kinyílt a kedve, énekeltünk. Éjfélkor kísértem haza Rebekát, most már tegeződünk a komaság jogán, s meghívтам jövő vasárnapra egy színielőadásra. Útközben megmondtam: elveszem feleségül. Nem vette komolyan, nem is válaszolt, de a meghívást a *Három a kislány*-ra elfogadta.

Utólag (néhány hónappal később) Kolozsvárt azt mondta Brassai Viktor, a költő és szavalóművész, hogy az én házasságom egy székely földműves lányával (mondjuk ki: egy parasztlánnyal) „politikai házasság”. Ilyennek tűnt egy baloldali értelmiségi szemében? Férj és feleség őszinte testi-lelki viszonya azonban mélyebb, s egymásratalálásuknak más tényezői is vannak, mint a közügyi kérdésekben való megegyezés. Én a magyar úri középosztályból nemcsak „balra” tértem el, hanem „lefelé” is jutottam, plebejus valóságba plebejus tudattal. Azok a középosztálybeli diákleányok, akikre valamikor szemet vettem, nem láttak szívesen társaságukban szerintük távlatlan mozgalmi fellépésem miatt, zsidó értelmiségi barátnőim a baloldalon nagyobbára családi kötöttségeik folytán nem tudták követni népi-nemzeti gondolatmenetemet, azok a munkásnők pedig, akik tetszettek, a somor-

jai Dömötör Teréz, Kolozsvárt Nagy Bözsi, a Népi Találkozóan megismert Ocskó Teréz, már másokéi voltak... Férfinyomoromból családi fészekbe jutni, elvtársan túl és mélyebben embertársra találni, segítőtársra, édesanyámhoz méltó élettársra, aki nem távolít el, hanem még bensőségebben a néphez köt, ez volt a kívánságom, ehhez mértem válogatásomat. Ha olykor csókiig is jutottam, visszariasztott valami szörnyű, ami az úri gyermekkor, az értelmi fok és a társadalmi tájékozódás szempontjából egyaránt idegen volt számomra: a kispolgáriság. Valami megáporodás a mozgó erők közt. S most megismertem a székely szolgálóleányt, aki nemcsak ruházatában, de magatartásában is a szülőfaluját őrzi, s okos szavával, mozgalmi fellépésével mindazt felém kápráztatja, amit emberségben a városiasodó paraszti erőtartalék a magyarság jövője számára jelent. A szeme, az arca, a mosolya, a kiejtése, jókedve döntésre készített, ez már a párválasztás természeti titka, mélyebb feltétel, mint a politikum. Valahol azonban Brassai Viktornak is igaza volt (talán hallotta is valakitől): már az eljegyzésünk is politikai keretben jött létre.

A MADOSZ régóta esedékes vezetőségi megbeszélését egy munkásmozgalmi múltú asztalosmester, Jakab János házában tartottuk meg 1940. március 31-én Brassóban. A dátum pontos, ez van feleségem aranygyűrűjébe vésve. Az illegális összejövétel biztonsági kerete ugyanis az „eljegyzés” volt, s itt fonódik össze a mozgalom legbensőbb magánügyemmel. Máthé Rebekával megelőző vasárnap, húsvétkor, meghallgattuk a kolozsvári színészek Schubert-előadását, nem mondom, némi feltűnést keltve, hiszen a régi kasztszabályok szerint egy újságíró úr székelyruhás leánnyal nyíltan nem mutatkozhatott. Akkor megmondtam: jövő vasárnap eljegyzés... Az értekezlet megkezdődött, Bányai László beszélt, Vincze János beszélt, szóba került az ország, a világ helyzete, a nemzeti forradalmi mozgalom újjászervezése, félreértetlenné vált, hogy egy „békés belenövés” illúziókergeté-

se helyett ki kell teljesen sajátítanunk, vagy lelepleznünk a Magyar Népközösséget, s harcunk a királyi diktatúra ellen éppen a hivatalos magyar vezetőség világosan kialakult osztálypolitikájának visszautasítását követeli meg. A kétfelől ágazó MADOSZ-irányzat – az elméletben erősebb kolozsvári, a gyakorlatban eredményesebb brassói – végre egyesült, s a központiak különösen kiemelték a Brassóban létesült 25 tagú munkásbizottság „népi” jelentőségét, ami az Ötszázak értekezletének elismerése volt. Már terítettek az „eljegyzési ebéd”-re, csak a menyasszony hiányzott. Megkértem Kálmán Andrást, a székely alkalmazottak képviselőjét a megbeszélésen, ügessen be konflissal Rebi munkahelyére, s hozza már el, nincs idő várni. András visszajött a leány nélkül. Hogy vendég jött, asszonya nem engedi el, fel kell szolgálnia! Elkeseredtem, s beszaladtam én a városba. Becsöngettem, bemutatkoztam a háziaknak, benyitottam a konyhába, s rászóltam a visszatartott menyasszonyra:

– Azonnal vedd a holmidat, s mindenestül gyere! Ide többet nem jössz vissza.

Felesleges volt a dramatizálás, a háziasszony bocsánatot kért, sajnálta a félreértést, s Rebi jött. Szótlanul hajtattunk végig a Gácsmajoron, ez volt a székely szolgálóknak és szolgálóleányoknak engedélyezett vasárnapi sétahelye (a városból gumibotokkal hajtották ki őket a rendőrök), s köszöngettek is nekünk jobbról-balról. A mímelt eljegyzésből végül tényleges eljegyzés lett. Kurkó Gyárfás előkotorta zsebéből a jegygyűrűt (csak a menyasszonynak jutott), s a felköszöntések után Rebi is meghallgatta a folytatólagos eszmecsérét. Közben azonban az eljegyzésnek a székelyek között híre ment, s estefelé, elválva a tanácskozás tagjaitól, Kálmán András egy bizonyos Zsók Mártonhoz vitt el. Ez a székely ember egy nagy szász fűszerescég fuvarosa volt, háza tisztára falusi otthon a külváros egy rejtekében, színben a szekér, istállóban a lovak, s a kisablakos, mestergerendás épületben nem egy székely lagzi zajlott már le. Itt vártak Rebi síró

leánytestvérei, Teri és Julcsi, fájt nekik, hogy mástól tudták meg, mi készül, de hozták a süteményt, italt, s velük gyülekeztek ide mind a Brassóban szolgáló vargyasiak. Itt hallottam először menyasszonyom falujáról. A sírásból jókedv lett, s beállítottak a kommunista ifjak is, hogy üdvözljék a furcsa párt.

Most már jöhetett bármilyen megpróbáltatás. Nem maradtam többé magamra.

Amiért tulajdonképpen vissza kellett jönnöm: a párt-igazolás váratott magára. Ilona valahol el volt, beteg volt, nehezen találkoztunk, s ama vádat, hogy bejelentés nélkül hagytam ott felelős brassói helyemet, természetesen azonnal levette rólam. Ez félreértés volt. Igen ám, de a Népi Találkozó előtt az egyik illegális megbeszélésről elkéstem (ez igaz volt, nagyon elkapott akkor a munka), s egy másikon nem vettem részt (ez Rácz Gyulával való találkozásom lett volna, de hiszen találkoztunk, s akkor semmi bajunk nem volt egymással!), s maradt negyedik pontként a régi vád: szerephez juttattam egy megbízhatatlan embert, Mezei Lajost. Még egyszer mindent tisztáztunk, s Ilona eltűnt azzal, hogy maradjak, amíg újra fel nem keres. Maradtam, s félbehagyott dolgaink után néztem.

Kolozsvári tartózkodásom ideje alatt Mezei „leleplezésének” hajszolása során előttem ismeretlen erők szintezinté felszámolták a 25-ös munkabizottságot, a Magyar Népközösség vezetőségében kiharcolt helyre egy újabb, „baloldali”-nak tekintett munkást küldtek be az addig ott volt helyett, s ez tájékozatlanságában hozzájárult a Kacsó Sándor által előterjesztett szabadegyetemi munkatervezet önkényes megváltoztatásához. A konzervatívok ugyanis felfigyeltek a Népi Találkozón teremtett szélesebb keret belső válságára, s azon nyomban ellentámadásba kezdtek. Mint hamarosan kiderült, a Magyar Népközösség központja megfenyegette a brassói szervezetet, hogy költségeit nem fizeti ki, ha túl nem adnak rajtunk, s az eleinte erősnek hitt munkásbizottság bomlása éppen kapóra jött.

Szabó Béni a nyomásnak engedve egyszerűen kihagyta Nagy Istvánt és Jordáky Lajost a szabadegyetemi meghívottak közül, törölte az én nevemet, s visszavonta a Brassói Lapok egy felekezeti kifogásolt szerkesztőjét, bevéve a programba a négy magyar egyház egy-egy papját s néhány ismeretlen ügyvédet. A munkásmozgalmi előadók közül csak a szociáldemokrata Juhász Istvánnak kegyelmeztek meg, de csak a műkedvelő színjátszásról tartott volna előadást. Mindez suttyomban történt, s a most már Szabó Béni mögé sorakozó reakció az első előadást puccsszerűen meg is hirdette.

A felkerekedő jobboldal nem számolt azzal, hogy a városban vagyok. Rebi kérésemre elbúcsúzott munkahelyéről, s hazament az ismeretlen Vargyasra, hogy előkészítse látogatásomat. Volt apróbb tennivalóm, szimpatizáns értelmiségieket kerestem fel, hogy az Erdélyi Magyar Szó anyagi fenntartására ösztönözzem őket (az átvett összegekből kellett levonnom a nekem járó s elmaradt egyhónapi szerény fizetést, a többi Kolozsvárra ment, nyomdadósságok törlesztésére), s ebben a facér állapotban maradt időm a visszavágásra szabadegyetemünk ügyében.

A Jakabéknál tartott MADOSZ-értekezleten oly szépen és világosan megfogalmazott elvek tekintélye forgott veszélyben, az Ötszázak válasza a Harminchármaakra, a Brassóban elért sikerek ideológiai rögzítése a Vásárhelyi Találkozóhoz hű maradt munkás és haladó polgári értelmiség antifasiszta mondandójának a segítségével. Már nemcsak a „békés belenövés” álma, hanem a kisajátítás terve is szétfoslott. A helyi MADOSZ indítványomra gyors ellenakcióba lépett. Kurkó Gyárfás levélben vonta felelősségre Szabó Bénit, én körlevélben értesítettem az eredeti terv meghamisításáról értelmiségi társaimat, s az ifjúmunkások 400 röpcédulát nyomattak, ezeket osztották szét a meghirdetett első előadóestén. A terem zsúfolva volt, természetesen a mi embereink voltak többségben, s amikor Szabó Béni felolvasta Kurkó Gyárfás levelét, egyben védekezésre is kényszerült, bevallván, hogy a

Magyar Népközösség „egy része” kifogást emelt a javasolt előadók ellen, ezért kellett, „a béke kedvéért”, a tervet megváltoztatnia... Magam is felszólaltam, de hatósági rendelkezésre hivatkozva megvonták tőlem a szót. S csak annyit közölhettem, hogy az egységbontásra írásban válaszolunk. A bejelentett megnyitó előadás ezek után elmaradt, s mert a következő két előadó, Csákány Béla és Szemlér Ferenc, a helyzet tisztázatlanságára hivatkozva lemondta szereplését, a következő héten csak egy jelentéktelen pótelőadó lépett a pódiumra. Amikor egy munkásfelszólaló számon kérte az eredeti szabadegyetemi előadásorozatot, jobboldali diákok tetteleg inzultálták. A közönség közbelépett, s visszaverte a támadókat. Ezt nevezte el Szabó Béni „tüntetés”-nek, s használta fel arra, hogy az előadást berekessze. Közben szolidaritásból Rohay Farkas, Gábor István és Juhász István is lemondta előadását, az ellentábor emberei viszont nem mertek a történetek után színre lépni, s a szabadegyetem megszűnt.

Rebi levélben közölte, hogy szülei nem egyeznek bele házasságunkba, mert – ahogy anyja megfogalmazta – „nem ér össze a földünk”. Azonnal válaszoltam, s arra kértem, jöjjön vissza Brassóba. Visszajött, s egyelőre Kurkóéknál szállt meg. Hír jött a párt felől is, legyenek ekkor meg ekkor itt és itt. Receanuné egy ismeretlen elvtárs kíséretében jelent meg, az illető nem tudott magyarul s írásaimból sem ismert. Közölték velem, hogy a KRP felfüggesztette 1935 óta elismert párttagságomat, szabadon hagyja, hogy Brassóban maradok-e vagy elköltözöm, s nem tagadja meg további segítségét antifasiszta nemzed forradalmi munkámtól. A felfüggesztés megindoklásában újra a már megvitatott vádpontok szerepeltek, amikor azonban ezek elemzésébe kezdtem, az idegen közölte, hogy „a részletek lényegtelenek”, hiszen a kifogás végösszegezésben az, hogy nem fordítottam elég gondot és figyelmet a pártra, s ezzel csökkentettem a párt befolyását a MADOSZ munkájára. Bizonyára férfiatlan volt, hogy könnyekre fakadtam, de máig tudom, hogy nem valami

érzelgősség fogott el, hanem az elfojtott méltatlanság és szégyen. Védekezésnek már nem volt helye, s az ítéletet azzal vettem tudomásul, hogy elszántan felkészülök a nemzeti forradalmi munka jobb, közvetlenebb marxista-leninista alátámasztására, felfüggesztésem ellenére is szorosabb együttműködést keresve a párttal. A küldöttek távoztak, s én azonnal visszautaztam Kolozsvárra. Szabó Bénék következő lépése már nem talált Brassóban: tömegmunkánk likvidálása végett leállították a Magyar Népközösség szabályos működését, ami egyedülálló eset volt az országban.

Most már akár önéletrajzba csaphatna át az emlékirat. A főhős kipenderült mozgalmi mivoltából, most lakást keres, talál egy északos, túl nagy, de olcsó szobát a kedves öreg Galli néninél, akinek három házasságból van minden korú gyermeke, s mindent megértő szeretettel várja a székely menyasszonyt Kolozsvárra. Mozgás a képben: a főhőshöz barátilag hű maradt elvtársak segítenek berendezni a csupasz hodályt. Fodor Pataky Adám egy fehér ágyat kerít valahonnan (utólag kiderül, hogy éppen a lakásáról elköltözött Rácz Gyula fekvőhelye volt), degeszre tömött szalmazsákkal jelentkezik Nagy István, fanyar humorral a fiatal házásokra bízva a legyűrést, az öreg Dán István egy félig kész íróasztalt küld kölcsönbe (lesz idő, amikor majd visszakéri), Józsa Béla konyhaszéket hoz, japános kis termetével rááll, s villanykörtét csavar be a mennyezetről lógó üres foglalatba, az ő ajándéka két tányér, két-két kanál, villa és kés is. A menyasszony megérkezik, Kiss Péterrel jön, a brassói székelyek küldöttével, baj van, a Transzilvánia szövetkezetet nem engedélyezik. Gyorsan eligazítjuk első vendégünket a Székely Alkalmazottak Egyesületébe, régi kolozsvári társaság, eddig senki sem törődött vele, most jó lesz ez a jogi megoldás, Kiss Péter siet vissza megnyitni az egyesület brassói fiókját, valami ott a tömegmunkából mégis megmarad. Beesteledik, háziasszonyunk megvendégel, s most már egy életre ketten vagyunk.

Rebit Kolozsvárt várta édesanyám levelezőlapja a messze idegenből. Hangoosan együtt olvassuk: „Édes, drága fiam és leányom! Nem tudom, hol talál lapom, azért Brassóba és Kolozsvárra is küldöm szeretetteljes jókívánataimat frigyetekhez. Mihelyt véglegesen elhelyezkedtek és megkapom az ígért képet, hosszú levelet írok.

Mert veletek egyszerre Ligi is eljegyezte magát azzal, akit már többször említett. Vasárnap megkérte tőlem a kezét; rendkívül megnyerőnek találtam; papa nagyon örülne és nekünk nincs jogunk kifogást tenni, ha szeretik egymást. Immár 6 gyermekem van három helyett, csak győzzelek szeretni benneteket! Hiszem és remélem, hogy 1–2 év múlva én látogathatlak meg benneteket Kolozsvárt, s milyen boldog viszontlátást ünnepelünk majd; s akkor megismerlek, te kis bibliai nevű, te, és rettenetesen megkritizálom háztartásodat, mert én szörnyű fúriaszerű mama és anyós vagyok, csak kérdezd meg Edgártól, igaz-e. Csak ne volnátok olyan rém messze! Mikorra gondoljátok az esküvőt?...”

Az esküvővel még várni kellett, Rebi szülei nem adták beleegyezésüket a házassághoz, s asszonyom nem töltötte még be a törvényes nagykorúság 21 évét. Sürgősebb volt a megélhetés biztosítása. Rebi engem mint újságíró és egy népmozgalom képviselőjét ismert meg, ezekben a hónapokban azonban sem foglalkozásom, sem társadalmi szerepem nem volt már. Egy fiatal könyvkereskedő-segédvel és egy könyvkötővel társultam, az Erdélyi Enciklopédia első hat kötetét színes sorozatokban kemény tokba helyeztük, s megfelelő propagandanyomtatvány segítségével házhoz szállítottuk különböző értelmiségiek címére. A Jordáky-nyomda egyes szerzők megnőtt adóssága miatt szinte darabonként adta kézhez a köteteket, s amint a kereskedőseged egy-egy sorozatot eladott (az én ajánló névjegyemmel), még az utcán elszámolt, én pedig rohantam kifizetni a nyomdát és a könyvkötőt, újabb sorozatot indítva útnak. Ami nekem jutott, kevés volt fenntartásunkhoz, Rebi ezért fogta magát egy szép napon, s

beállt szövönőnek a Schull-kendőgyárba. Asztalos Istvánék laktak a közelünkben, oda jártunk át vasárnaponként, írótársaság gyűlt ilyenkor össze, akadt egy kis bor meg keksz, néha darázsfészek, megjelentek Jordákyék, a házigazda írásaiból olvasott fel, máskor Kiss Jenő, Szabédi László, Nagy István s néha Balla Karcsi is, a Schullgyár írásra kész szövőmestere. Ő s a keze alatt dolgozó Román Viktorné, Asztalos Pista húga, ketten is voltak a beajánlok, s Rebit betanították a géphez. Megéltünk, mint más rendes ember, a befektetés mindenesetre egy polgári öltözék – ahogy Rebi mondta: „német ruha” – volt, mégsem mehetett piros rokolyában, hímzett fehér ingben és lajbival a gyárba. Utcánk a Szamos közelében húzódott a rétek felé, innen tértünk be egy kis hídon (nincs már meg, nagyobb épült helyébe) a kukoricás ösvényén át (már ez is beépült) a kendőgyárig, Rebit hol elkísértem, hol vártam rá a kukoricás szélén.

Valahányszor egyedül maradtam otthon, hosszúra nyúló beadványom szövegén dolgoztam. Most, hogy előttem fekszik, látom, kézzel írott 102 oldalt töltött meg az akkor még szokásos dupla ívpapiroson. „Úgy érzem – olvasom a bevezetésben –, nyugodt lelkiismerettel állhatok önvizsgálatom eredményével elvtársaim elé, hogy felfüggesztésem megszüntetését kérjem, s így engedélyt szerezzek arra, hogy újból beállhassak pártunk cselekvő harcosai sorába. E lényegre szabott emlékiratban őszintén feltárom eddigi munkám helyesnek vagy helytelennek vélt részleteit, s a leírtak természetéből kifolyólag sem magam, sem mások bírálatát nem rejtem véka alá. Teszem ezt annak leszögezésével, hogy teljes a bizalmam pártunk vezetősége iránt, s így tudom, hogy mások bírálatát éppen úgy nem veszi majd rosszakaratúnak, mint ahogyan a magam veszését sem tekinti elvtelen alázkodásnak. Hibákat követtem el munkám folyamán, de kommunista felelősségemet soha meg nem tagadom. S ha utalok is mások hibáira (éppen azért, hogy a magaméit annál világosabban megállapíthassam), pillanatig sem vonom

kétségbe megbírált társaim mozgalmi becsületét.” Na, ebben a beadványban mindennel kipakoltam, az ábécé egy-egy önkényesen választott betűjével jelezve a szóban forgó elvtársakat akár a MADOSZ kötelékéből, akár a pártból, s végeredményben mindannyiunk közös gyengeségeiben marasztaltam el magamat, visszautasítva a személyeskedő intrikát. A vaskos iratcsomót egy ideig a becsületes Galli család rejtegette, majd sikerült a Sétatér egy elhagyott ösvényén találkoznom Kohn Hillelrel és Kertész Rezsővel, akik szívesen fogták pártomat, s átvették a beadványt elolvasásra és továbbításra.

(Hogyan, hogyan nem, huszonöt évvel később, a 60-as évek derekán visszakerült hozzám a köteg. Egy idősebb férfi hozta fel a Korunk szerkesztőségébe azzal, hogy padlástisztogatás során – valahol a Pata utca felett – egy falrepedésben találták, s az aláírást olvasva, feltételezték, hogy csak tőlem származhat. Egy kis kérdezősködés nyomán kiderült, hogy Rácz Gyula lakott valamikor ott a házban, más néven. Szóval: a szöveg Kertész Rezsőtől hozzá került s utólag megnyugodhatom abban, hogy elvtársilag része volt rehabilitálásomban. Habent sua fata libelli.)

Nyár derekán ismeretlen férfit hozott magával Józsa Béla. Vékony, magas, szigorú arcú ember volt, Bukarestből érkezett, magyarul beszélt, „Mihály testvér” néven mutatkozott be, s bizonyára kissé elcsodálkozott, hogy nem volt elég ülőhely négyünknek. Mert Rebi is éppen hazaérkezett a váltásból. A vendég azon is meglepődött, hogy „textilgyári munkásnő” a felkeresett értelmiségi felesége, ezt meg is mondta, tetszett neki, s meg is kérdezett mindent, ami a kendőgyárról érdekelt. Csak ezután tért rá az én dolgomra. Röviden. A párt kivizsgálta ügyemet, bírálatom és önbírálatom megfelel a tényeknek. A fő baj mégiscsak „egy gyanús ember szerepeltetése” volt, de szerencsére éppen ő, Mihály testvér, jól ismeri Mezei Lajost a gyimesvölgyi parasztfelkelés idejéből, s tűzbe teszi érte a kezét... Tekintsem a történeteket lezártak, s kap-

csolódjam be újra a pártmunkába, úgy, mint eddig: a MADOSZ útján. Béla ragyogott az örömtől, engem zavart, hogy feleségem az előzményekről nem tud semmit, s bizonyára értetlenül áll a vendég közlései előtt. Egyébként ő ekkor már Balla Karcsi üzemi sejtjében dolgozott, amiről viszont nekem nem kellett tudnom. (Ki volt a titkos látogató? 1945-ben, amikor már szabadon rendezhettük a Magyar Népi Szövetség fehéregyházi nagy Petőfi-emlékünnepeét, Segesvárra visszamenet felvett egy bukaresi rendszámú személyautó. Amikor bemutatkoztam, rám nevetett a sofőr mellett ülő központi küldött, s megkérdezte, ott dolgozik-e még az asszony a Schullban? „Mihály testvér” ekkor már családi nevén mint Iosif Ranghet a legálissá vált kommunista párt egyik ismert vezetője volt.)

Meglódult az idő. Besszarábiából és Bukovinából hazajöttek a „kisebbségi” munkaszolgálatosok, a Vörös Hadsereg átlépte a Károly-vonalat. Nálunk erősödött a kölcsönös nacionalista uszítás. Az eladdig nagyobbára rejtett magyar jobboldal leszámolásra készült, Stelian Popescu „antirevizionista” cikkei a magyar lakosság ellen izgattak az Univer sulban. Balla Karcsit is, feleségemet s néhány társnőjét is kidobták a kendőgyárból a *numerus valahicus* ürügyén, a Dermata elől vízfecskendővel zavarták el a magyar és zsidó munkanélkülieket. A Berlin-Róma-tenge lyre támaszkodó Horthy-rendszer ügynökei gyűlöletet szítottak körülöttünk, ha akartuk, ha nem, híreik és jel szavaik már a szomszédunkban kerengtek, a boltban, az autóbuszban, az utcán. „Mihály testvér” látogatása után nem maradtam már a dolgokon kívül. Legalábbis megpróbáltunk szembeszállni a légörvényvel: a MADOSZ megbízásából hol Szász Pálhoz, hol Szentimrei Jenőhöz kellett követségbe mennem, érdeklődni magatartásuk iránt s véleményüket kérni az ellenállás lehetőségéről mindkét nacionalizmussal szemben. Egy röpiratot kellett szerkesztenem, a hagyományos erdélyi együttélés erkölcsi parancsát szólaltatva meg. A szöveget Jordáky Mária

gépelte viaszos stencilpapírra, s rögtön vittem is a Tégla-
gyár mögé, ahol Fodor Pataky Adám várt a hegyoldalon,
hogy lehúzza a röplapokat gyümölcsöskertjének rejtett
viskójában. Mi lett a röplapokkal? A szétszórás mások
feladata volt, a bukaresti Czikó fiúk húga, Márta, egy
kofferrel vitt belőlük Brassóba és a Székelyföldre.

Újjászületett együttműködésom Gaál Gáborral is.
Mint mindig, közéleti cselekvés és ideológia egybevetésé-
re törekedtem, s most nekiláttam egy dokumentumgyűj-
temény összeállításának, hogy eredeti forrásokkal igazol-
jam a román–magyar–szász együttélést s a belőle fakadó
közös törekvéseket. Gaál Gábor ajánlatára egy akkoriban
írásaival először feltűnt középiskolás diákkal, Lőrinczi
Lászlóval fogtam össze, ő mutatott be tanárának, Brüll
Emánuelnak, aki hetekre helyet adott munkánkhoz a Re-
formátus Kollégium Farkas utcai könyvtárában, annál az
íróasztalnál, ahol a hagyomány szerint valamikor Gyulai
Pál dolgozott. Szerződések, állami és egyéb okiratok,
kiváltságlevelek, emlékiratok, beszédszövegek, tanul-
mány- és levélrészletek, kiáltványok, határozatok és
törvények bibliográfiáját írtuk össze előre megvonalazott
ívekre. A vastag falak közé zárt csöndben csodálatosan
szép volt ez a munka. *Erdélyi történetírás* cím alatt erről a
készülődésről adtam számot a Korunk 1940. szeptember
1-ére pontosan megjelenő számában.

Nem gondoltuk, hogy ez lesz a Gaál Gábor szerkesz-
tette Korunk utolsó számának búcsú-vezércikke.

Ellenállás

1

Elvégeztetett. Valahol fent döntöttek, s kettészakadt Erdély. Jellemző: sem Horthy országa, sem a Károly-diktatúra nem keresett támaszt keleten. Itt Cantemir öröksége, ott Rákóczié nem kellett, mindkét fasizálódó rendszer nyugatnak hódolt, s kiszolgáltatta magát Bécsnek. Az 1940. augusztus 30-i diktátum felkavarta a nemzetiségi elmentéteket, s a Berlin–Róma-tengelyhez kapcsolt Magyarország is, Románia is Ribbentropék kelet-európai mesterkedéseinek „tüzes vasaló”-ja lett.

Kolozsvárt még összegyűltünk a Városháza előtt, riadt monostori román parasztfjak és előrelátó magyar munkások, a tömegben egy-két még Erdélyben bizakodó értelmiségi, tiltakozások hangzottak el, a tüntetők háta mögött azonban már szekereken, teherautókon elindult a hurcolkodók tömege, s ahogy ürült a város, előmerészkedtek a feltüzelt magyar jobboldal huligánjai. A cukrászda teraszán még elítélően legyintett a távozók után az ezüsthajú Emil Isac, fogadkozva, hogy azért sem hagyja el szülővárosát, de már másnap megfenyegették, s vette ő is a vándorbotot. Az Óvárban verekedés támadt, az egyik udvarról kidobtak egy román őrmestert, s amikor a vérző ember segítségére rohantam, visszarántott egy kéz. Gheorghe Micle fogott le, a román Ekésfront fiatal diákvezére, rám pírítva:

– Úgysem tudsz itt most segíteni. Más a te feladatod!

Böngésztük Rebivel a térképet, újsághírekből következtetve: hová esik Vargyas? Még nem jártam ott, de tudatomban már kötött. Az új határ az Olt, Vargyas ide esik, maradunk. Hogy ebből mi lesz? Csak egyre gondol-

hattam: ha bajom esik, lévén Magyarországról még a Sarló óta kitiltva, feleségemre mi sors vár? Feleslegesen nem vesztegettünk szót, hátra volt még a hivatalos házasságkötés. Ránk tört a nagy idő, sietnünk kellett. Egy Marton Lajos nevű fiatal ügyvéd, akinek történeti tárgyú munkájához valami adatot szolgáltattam (talán Bethlen Gábor zsidó komédiásairól), szívességből már jó ideje járta a hivatalokat, hogy Rebivel nagykorúsága előtt megesküdhessek, tekintetbe nem véve a szülői ellenkezést, de az idő telt, s már itt is volt szeptember 4-e, a törvény követelte 21. születésnap, csak hát most a közigazgatás fordult fel. Mégis elmentünk az anyakönyvhivatalba. Már hordták ki a bútorokat, s hozták le a lépcsőn Károly király képét, amikor mi Kovács Katona Jenővel, az egyik felkért tanúval felsiettünk. A másik tanú, egy íróbarátunk, nem futott be, igaz, talán kényes is lett volna számára, hogy éppen most kapcsolja magát a nevemhez. Szerencsére az anyakönyvvezetőt még benn találtuk. Zavarba jött, hogy most mit csináljon velünk, de jóakarata nem hiányzott. A második tanúhoz azonban ebben az exlex-állapotban is ragaszkodott. Szaladtam vissza az utcára, s éppen Méliusz Jóskába ütköztem. Temesvárról frissen érkezett, egy angol vagy amerikai lap tudósítójaként figyelte a történeket, s barátságból is, érdekességből is szívesen beugrott tanúnak. Mentünk vissza, az anyakönyvvezető várt, s hallva beszélgetésünket, megkérdezte: milyen nyelven óhajtunk megesküdni? Függetlenül a helyzettől, természetesen anyanyelvünkön kívántuk a ceremóniát. Így esett meg, hogy még a magyar közigazgatás bejövetele előtt magyarul mondtuk egymásnak Rebivel az igent. Innen még az unitárius egyházi irodába kellett tanúinkkal átmennünk, hogy teljes legyen az asszony fedezete a vargyasi szülők és rokonok bármilyen fenntartásával szemben. Itt is ért váratlan meglepetés. A lelkész, a fiatal Erdő János, egy bizonyára régi és kétségtelenül szép hagyomány szerint vegyesházasságunkra való tekintettel számomra római katolikus esketési imát olvasott fel, s Rebi-

nek, aki ilyesmit a maga szentháromság és szentek nélkül maradt puritán egyházában még nem hallott, utólag kellett megmagyaráznom, hogy ez a papi előzékenység, amely rávallott Dávid Ferenc egyházának szellemére, nem csorbíthatja szülei előtt sem az unitárius esküvő hitélét.

Most már jöhetett a történelem. Férj és feleség voltunk, tessék, itt a papír.

S a történelem jött. Tagadnám le, hogy a magyar csapatokat Kolozsvárt magyar lakosok sokasága lelkesedéssel fogadta? A román tőkés-bojári uralom osztály- és nemzeti elnyomása után ilyen fordulat a szabadság illúzióját keltette, s aki tudta, mi lesz, csöndben visszahúzódtott. Jelkép? A főtér széléről, a New York kávéház teraszáról néztük a zajlást a régi barátal, Féja Gézával és Budapestről érkezett újságírotársaival. Láttuk: hogyan emeli vállra néhány lelkendező ifjú a Dermata cipőgyár egy öreg munkását, aki erre az alkalomra régi magyar királyi csendőruniformisát öltötte magára. Ahányszor a magasba lendítették, lobogtak a fakult kakastollak a szeptemberi szélben. „Ezek a jövődöbéli gyilkosait éltetik...” – mondta mögöttem az egyik újságíró, nem hagyva kétséget a pesti sajtó általa képviselt részének liberalizmusa felől. Féja Géza különben azon nyomban lapja (valószínűleg a Zilahy-féle Magyarország) erdélyi munkatársának kért fel, ugyanezt a munkakört még aznap felajánlotta Gaál Gábornak is, és nem értette meg, miért nem csaptunk tenyerébe. Magunk akartuk megfelelő munkalehetőségeinket kiválasztani.

Az Erdélyi Magyar Szó nem jelent meg többé. A Korunk megszűnt. Ugyanis minden lapot újra kellett engedélyeztetni, s a mi lapjaink számára az egykori OMP és Magyar Népközösség helyébe lépő új Erdélyi Párt nacionalista sajtója mellett nem nyílt semminemű kilátás. Meg kell élni, tartalék nincs, feladtam egy apróhirdetést az Ellenzékben, s szereztem is két kedves leányzót tanítványnak magyar nyelvórákra. Mindketten román líceumba

jártak, mivel eddig a hatóságok felvételüket a magyar iskolákba nem engedélyezték, s szüleik most azzal számoltak, hogy a felállítás előtt álló zsidó gimnázium magyar nyelven kezdi az évet. Komoly tanárképpel jelentem meg óráimon, el nem árulva, hogy otthon magam is milyen szorgalommal készülök. Az alkalmat különben felhasználtuk arra, hogy Rebi is beletanuljon a nyelvtanba és helyesírásba, s amikor szomszédunk, Asztalos Pista megsértődött, amiért őt nem vontuk be, vele már rendes kurzusára nőtt az én előkészületem. Mint kiderült, a maga módján Asztalos mindig is csiszolta stílusát, Petőfin és Aranyon gyakorolta magát, leülve felesége mellé a konyhába, de itt volt az ideje a nyelvismeret szabályos iskolai beszélykolásának is. Az óraadói ötlet tetszett Gaál Gábornak, szerzett magának ő is tanítványokat. Az iskolák azonban megnyíltak, s mi megint hoppon maradtunk.

Gaál megegyezett Dobó Ferencsel, a Lepage könyvkereskedés nagyvonalú és vállalkozó kedvű tulajdonosával, s nekilátott néhány könyv szerkesztésének (egyelőre Szeremlei László álnéven). Én Szabédi Lászlóval futottam össze, ő is kereset nélkül volt, összebeszéltünk – bátorítva egymást –, hogy elhallgatjuk egyetemi éveinket, és szükségtanítónak jelentkezünk falura. A katonai közigazgatás egyelőre maga gondoskodott tanszemélyzetről, már négy középiskolával elfogadták a jelentkezést, s könnyűnek látszott kenyérbe esni.

Falura! Elrejtőzni magnak a nép sűrűjében! Szabédi a Mezőségnek vette útját, én Kalotaszegnek. Bánffyhunyadra volt egy címem, egy öreg orvoshoz, felkerestem, ismert a Korunkból, rázta a fejét, s elküldött Bokor Mártonhoz, a református paphoz. Kiderült, hogy vallás ugyan nem számít, de ez református vidék, s az elhelyezkedésnél bizony előny a megfelelő keresztlevél. Az öreg lelkész váratlanul nagy megértéssel fogadott. Tudtam róla, hogy a húszas évek elején szép szerepe volt Kós Károly oldalán a Magyar Néppárt zászlóbontásánál, kiállt a román–magyar testvériség mellett, hívei szeretik, s ő is

népét. Elmondtam, hogy feleségem falusi ugyan, de én a falut csak irodalomból és diákvándorlásokról ismerem, néprajzzal Györffy István mellett ismerkedtem, s most szívesen belemerülnék egy kalotaszegi falu tanulmányozásába. Erre volna alkalom a tanítóság... Bokor Márton ugyan ennél egyebet is tudott rólam, de beszélgetésünk során mindkettőnkől kibomlott a bizalom. Én mégis csak hangfogóval szoltam életemről és helyzetemről, ő azonban bánatba, bánatból keserűségbe fordult, s elpanaszolta, mi történt itt kint a vásártéren a bevonulás után. A hasonlóképpen öreg román papot nem szerették a sárvasári gazdák, mert juhnyája ráment a marhalegelőre, volt is per a gazdák rovására, de ki gondolta volna, hogy a vita vére megy. Megfenyegették az öreget, jókedvű, szívesen mókázó ember volt, s amikor komolyra fordult a dolog – miért is nem ült otthon ilyenkor –, kiszaladt érte a magyar kartárs, s instálta, jöjjön be hozzá, mielőtt baj lesz. Az öreg nem hallgatott a jó szóra, tréfálkozott, civakodott tovább is a vásár kellős közepén a sovén jelszavaktól felizgatott, részeg szomszéd falubeliekkel. Agyonverték. S most – mutatta Bokor Márton az Antonescu-diktatúrának a Havason átcsempészett, ugyancsak uszító lapjait – odaát az ő nyakába varrják a gyilkosságot. Hőrgött, háborgott, búsult az öreg lelkész, tünődve hallgatam.

Íme, Bécs baj keverése!

A papi lakból a katonai parancsnokságra mentünk, könnyű és gyors volt az elintézés. Igaz, egy román parasztküldöttség éppen tanítóért járt az ezredesnél, aki rögtön engem adott volna oda, de szabódtam, mert nem iskolából, csak napi gyakorlatból ismertem a román nyelvet, s ragaszkodtam a magyar faluhoz. Bokor Márton beleegyezésével katolikus származásom ellenére megkaptam Kalotaszentkirályt.

Búcsúztunk Kolozsvártól, az utcán talákoztam újra Szabédi Lacival. Báréba került román tanítónak, tud románul, s meg akarja ismerni a román népnyelvet. Azzal

váltunk el, hogy Béré és Kalotaszentkirály sűrű levelezésbe kezd.

Rebi csomagolt. Én előrementem, hogy a faluban szállást szerezzek, s felfogadtam egy szekereset, hozza el a holminkat. Október vége volt, szerencsénkre nem esett. Rebi még aznap este megérkezett Zentelkére a Bánffyhunyadról idáig döcögő kurta személyvonaton, s öreg Vargáék udvarára betért Kispál uram szekere is. A mestergerendás szoba mesébe illően kicsi volt és szabályosan négyszögű. Ajtaja és egyetlen pici ablaka a tornácra nyílt, három csupasz fal mentén lehetett berendezkednünk. A Dán Istvántól kapott nagy asztal ide be sem fért volna, jó, hogy gazdája idejében visszavette (megvenni nem tudtuk), de Gaál Gábor ajándéka, egy ütött-kopott antik ruhásszekrény a Korunk feloszlatott szerkesztőségi garnitúrájából megtalálta a helyét, a Rácz-féle ágyat a sparherd mellé raktuk, s az itt talált bükkfa szuszék kikerült a tornácra, az lett az éléskamránk. Terítők-párnák erre-arra, az öreg Vargáék is elcsodálkoztak, milyen otthonossá vált minden.

Sokáig nem gyűjtöttük meg a petróleumlámpát. Álltunk a tornácon, egészen közel ragyogtak a csillagok, közvetlenül velünk szemben élesen felrajzolódott a tömör templomtorony.

Vastag falú, koros épület az iskola, fenn a dombon, a Kalota felett. Ide gyűlt most minden gondom. Kivételképpen a nagy dolgok felelősségéből, teljes odaadással tanító akartam lenni. Társaim – alkalmilag összeverődött kedves együttes – nem sok tanáccsal láttak el, csak az ideiglenes igazgató volt idevalósi, egy mogorva, hallgató ember (ki tudja, miért). Magamban kellett bíznom, megpróbáltam. Belépni először az olajszagú tanterembe, ahol huszonhét gyermek elfogódott csöndben vár, végignézni a rád meredő kerek arcokon (ami először lepette meg: a kisleányok fején virágos kendő bent a teremben is), s először kimondani: „Kedves leányaim és fiam...” – megható emlék. Úgy mutatkoztam be, hogy felírtam a

nevem a táblára. Utánam a gyermekek jöttek ki sorra, s írták fel a nevüket, jaj, itt már segítenem kellett, mert ötödikes létére legtöbbje a nevét magyarul még le nem írta. De lám, akadt a seregben három román gyermek is, tanácstalanul állottak a tábla elé. Úgy tettem igazságot, hogy megmagyaráztam: ők továbbra is román helyesírással jegyzik a nevüket, ez a rendje. S megkezdődött az én tanítóságom. Kezembem mindmáig az iskolai naplóm, pontosan vezetem 1940. október 29-től november 26-ig (mindkét dátum keddre esett), összesen 22 tanítási nap előirányzatát, órarendi tárgykörét és jegyzeteit rögzítve. Az ismerkedés során már az első órán megkérdeztem, ki milyen pályára készül, ha felnőtt? Az adleri individuálpсихológia állt felfogásomhoz legközelebb, úgy gondoltam, legjellemzőbb bárkire, legtovább is hajtja, hogy mi akar lenni? A kérdés váratlan élénkséget keltett az osztályban. Megnyíltak a kis lelkek. A leányok legtöbbje varrónőnek készül, a fiúk közül ki asztalos, ki vasutas, kovács, lakatos vagy csizmadia lesz, kevesen maradnak az ekénél és a bivalynál, a legmerészebb fiúcska, egy fűrésztelepi fűtő fia, sofőrségre pályázik! Na, tisztában lettünk egymással, a vontatott, félénk fogadás után immár jókedvvel csattant fel a búcsúztató „Isten áldja!”.

Az utasítások még túlságosan általánosak voltak, eleinte a tankönyvek is hiányoztak, szabadon kísérletezhettem. Úgy gondoltam, egészség, tisztaság, viselkedés és közösségi tudat az első, beszéltünk tehát a testről, a szervek működéséről, a betegségekről s arról, hogy mindenki saját magának az orvosa, a doktor tulajdonképpen a mi állandó egészségvédő éberségünket egészíti ki. Megnéztem a ruháskákat, cipőcskéket (volt elég csizmácska is), s a körmöket rögtön meg is tisztítottuk egy görbe kis ollóval. Beosztottuk a munkát: a fahordást és tűzrakást a teremben fiúcskák vállalták; a portörítés, táblatörítés minden héten más leánykára hárult, a rongyot is ő hozza magával. Sorra került a kopogtatás, benyitás, bemutatkozás és utcai köszöntések szokásrendje, elfogadva a helyi for-

mákat. Az „udvariasság” fogalmánál – bizonyára elhamarkodtam a szóhasználatot – megakadtunk. Nem értették. Egy fiúcska kérdésemre úgy tudta: „Udvariasság az, ami odakünn az udvaron van.” Észbe kaptam, s nehogy valaha is félreértsék, hozzátettem a viselkedésre utaló magyarázathoz: „Nem pökhendiség, nem alázkodás, hanem tiszteletadás és önérték” (iskolai naplóm szerint). Egyéni leg is, és mint „V. osztály” szervezeten is, most már bensőségebben láthattunk neki az írásnak-olvasásnak. Nehezebben ment, mint a számtan. Ezek a kalotaszentkirályi és zentelki gyerekek tudtak számolni, ez otthonról – okos, számítógató fajta – s a román iskolából is rájuk ragadt, a Jókai-szöveg tollbamondása azonban elárulta, hogy a nyelvük eddig vadul tenyészett, nem is szólva arról, hogy táji szókincsükben egy-egy olyan közismert szó, mint „egykedvű”, „bizalmas” vagy „alföldi” nem is szerepelt.

Most, idelent a mélyben ismertem fel igazán, hogy az anyanyelvi oktatás az általános fogalomképzés és kultúra szempontjából mennyire alapvető. Belülről sírtam a bánnattól is, örömtől is, amint saját nyelvük rangjára rávezettem kis tanítványaimat, akiket az oktalanság mind ez ideig megfosztott ettől az emberi teljessé válástól. És bevettem Petőfit is: tíz versét másoltuk le Rebivel Varga néniék kis udvari szobájában, s osztottuk szét megtanulásra. Ez jobban ment, mint a helyesírás, azt hiszem, odahaza apák, anyák, nagyszülők is belejátszottak abba, hogy a gyermekek frissen, ízesen és pergően szavalják a *Távolból*, *A kisbéres*, az *Anyám, anyám...*, a *Vasúton* meg a többi – tanítványaim életét is hüen kifejező – költeményt. Mondanom sem kell, hogy az első kalotaszentkirályi „szavalóverseny” szépen sikerült.

A román gyermekek azonban csak a tábláról tudták lemásolni a magyar szöveget (bár a nyelvet a falu napi gyakorlatából ők is ismerték). Meghívtam a román lelkészt, csak másodszori hívásra jött el, s megkértem, foglalkozzék ő egyházi keretben – vallásórakon – a román nyelv-

és irodalomoktatással, mert sajnos, erre nincs felkészültségem. A pap gyanakodva nézett rám, s – tökéletes magyarsággal – megértette velem, hogy addig semmit sem tehet, amíg a hatóságoktól erre felszólítást nem kap. A román gyermekek kérdése azonban tovább bonyolódott. Egyikük apja – a kocsmáros – megüzente, hogy a fia nevét ne írjam románul, mert ők most már magyarok, s erre az önfeladóan illeszkedő típusra nem volt nehéz ráismernem, találkoztam vele eleget magyarok közt. Nagyobb baj volt, hogy egy másik, törékeny kis román gyerkőc kimaradt. Üzentem érte többször is, kiderült, azért nem jön, mert iskolatársai „bocskor”-nak csúfolták (egyébként cipőben járt, a gúnyolódás tehát származásának szólt). Elővettem a gyerekeket, szerintük viszont azelőtt róluk mondták becsmérően, hogy „topor”, ami ugyan egyszerűen csak fejszét jelent, de itt valami sértő mellékíze is volt. De hát ki mondta ezt? Ő? Nem, de „ő is román”. Hogy tegyek igazságot? Személyesen mentem el a kisfiúért, s az osztály színe előtt kifejtettem, hogy az egy falubelieknek illő megérteniük egymást, minden nemzetnek megvan a maga becsülete, s abba belegázolni nem szép. Legyünk kölcsönösen szeretettel egymáshoz. Megismételtem ezt románul is. Két kis panaszos állott egymással szemben, egy megosztó és egymásra uszító idegen politika idáig ható feszültségében. Javaslatomra kezefogtak, megígérve, hogy többé nem lesz sem „topor”, sem „bocskor”, csak magyar és román testvér. Otthon elmondtam mindezt Rebinek, elhatároztuk, hogy soros válaszlevelünkben megüzenjük az eredményt Báréra.

Boldogok voltunk. Annyi csapás, baj, vér, füstbe ment tervezgetés, tört álom után szabad ilyen mondani? Hazudni még rosszabb. Rebi bevallotta, hogy most már mint tanítóné biztonságban érzi magát. Egy este az iskolából hazamenet a félhomályban – egy kerítés kiszögellése mögül – utánam szólt, s a holdfényben kacagva élém állt. Kis kalap volt a fején, először életében. Kolozsvárról hozta magával, eddig nem merte felvenni, de hogy éle-

tünk egyenesbe jött, felpróbálta, úgy, hogy elsőnek én lássam meg. Ügyes, kissé fiús kalapocska volt, szerénységünkhöz illő. Valamelyik este újabb boldog vallomás következett: rugdalózik az utód! Pedig Rebi sorsa nem volt könnyű. Fizetést még nem utaltak ki, pénzünk az utolsó fillérig elfogyott. Hitelből kellett kimesterkedni a szomszédságból ezt meg azt, ami levesre, egytál ételre kellett, majd csak megjön a fizetés.

A növekvő szükségből született újjá az íráskészség. Az iskolában teremhiány miatt örökké délutános voltam osztályommal, s a petróleumhiány miatt folyvást előbbre hoztuk az órákat, végül már déli harangszóra kezdtük. Sötétedésre hagytam a nótázást, szép régi dalokat ismerem meg a gyermekektől, néhány kurucnótával szolgáltam én is sovány középosztálybeli dalkészletemből, aztán ki-ki haza. Hosszú estéink támadtak így, s kiszemeltük a legmegfelelőbb lapot, ahová szégyen nélkül írhatok. A hivatalos német orientációval szembenálló Magyar Nemzet mellett döntöttünk, s felrepült Kalotaszentkirályról az első levélféle: címet (talán fedezés végett is) a szerkesztőségben adtak írásomnak, így lett belőle *A visszatért erdélyi falu, ahol a gyermekhad nem úriasodni, hanem művelődni akar* (amikor később egy gyűjteményembe került, már én adhattam a címet: *Gyermekeké a szó*). A cikk egy vasárnapi számban jelent meg, még hozzá sértetlenül. Az is benne maradt, hogy katonakoromra emlékezve egy olténiai falu könyvtárára hivatkoztam, összehasonlításul, amiért itt a Kalota partján a könyvek hiányoztak. Kis tanítványaim gondolkodásának megfigyelt eredendő ésszerűségét írtam le, s nem tagadom, örömünk kettős volt: nemcsak a tárgykör közlése töltött el új távlataink életkedvével, hanem jól jött a váratlanul gyorsan megérkező tiszteletdíj is. Most már nem halunk éhen!

Volt a Magyar Nemzetben közölt levélnek egy nem várt következménye. Könyvcsomagokat kaptunk. Az olvasók arra figyeltek fel, hogy Kalotaszentkirályon nincsen könyvtár! Különösen a gyomai Kner-nyomda tett ki

magáért, egész sorozatokat küldött. Igaz, jó néhány kiadványukat elővigyázatosságból nem raktam ki az iskolában, s köszönő levelemben meg is magyaráztam, hogy okosabbnak tartom Balázs Béla novelláit vagy az alapító Kner Izidor emlékiratát magamnál tartani. Azt hiszem, jól jártam el, mert ezek nálam mindmáig megmaradtak, de kétséges, hogy ott falun kibírták volna-e majd az utánnam bekövetkező vízözönt. A többi adománnyal azonban meg lehetett vetni az iskolai téka alapját.

Cikket cikk követett. Jelentkeztem, s most már számon kérték tőlem az írást. Jócsik Lajos több évfolyamnyi Kelet Népet postázott Móricz Zsigmond üzenetével, hogy küldjek cikket, s viseljem gondját a lapnak Erdélyben. A kapott számok egyikében ott volt Szigligeti Csikós-a Móricz átírásában, nosza, meglátogattuk Rebivel a fonókat, hogy játékosokat toborozzunk, gondoltam, az újjászületett darab kalotaszentkirályi bemutatójáról írok majd a Kelet Népe-nek. Az élénk táruló kép megrázott. Egy-egy földes padlójú szobában kísértetiesen sorakoztak a guzsalyok körben a falak mentén, szoborarcú leányok pergették az orsót szertartásos méltósággal. Korán jöttünk, de utánunk betódult egy egész bandányi legény. Mindenkiel sorra kezét fogtak, valami dévajtságot adtak elő (be kár, hogy a lejegyzést későbbre – sohanapjára – hagytam), aztán egy-egy udvarló elbújt a kiszemelt leány mögé, néhányan a petróleumlámpa gyenge fényénél kártyázni kezdtek a szoba közepén, mások pedig tovább készültek, mert Szentkirályon és a szomszédos Zentelkén három fonó is akadt. Jól sejtettem: ez volt a fiatalság fóruma. Szóra emelkedtem, s elmondtam, miről van szó: színjátszásról, s elmegyünk majd a darabbal Hunyadra is... Másnap vagy harmadnap össze is gyűlt a két falu ifjúsága az iskola legnagyobb termében, itt mégsem szorultak oly fullasztóan össze, mint a fonókban, s türelemmel végighallgatta mindenki a darab szövegét. Jelentkezni azonban egyelőre nem mert senki. A szép vállalkozás elfoglalt, rendre kiírtuk a szerepeket, s úgy gondoltuk, sze-

mély szerint keressük majd fel a tömkelegből kiszemelt játékosokat, hogy a bizonytalanság szemérmét megtörjük a személyi felkéréssel és a családi beleegyezés megszerzésével. Közben azonban a Magyar Nemzetnek újabb írások indultak, írógép hiányában gondosan tisztázott kéziratban. Ebbe a másoknak szóló, olvashatóbb kézírásomba most a vers- és szerepmásolásokkal különösen begyakoroltam magam, jobban vigyázva, mint azelőtt a Brassói Lapoknak szánt szövegeknél, amikor is a nyomdászok már jól ismerték kézvonásaimat.

Most már megvolt a biztonságérzetem. Foglalkozásilag lehorgonyozva, egy napról napra egyre bensőségebben megismert, emberségében tárulkozó falusi kisvilág ütemére lélegezve, újra tájékozódni mertem a nagyvilágban, nyugodt háttérből szemlélődve és ítélkezve. Átmenteni, igen, folytatni kell mindent, ha csak az írás erejével is, el nem ejteni semmit, amit néppel a népért egyszer már a mozgalmak sodrásában megszerezhettünk. A közélet zajlása után csöndes rév, a megtalált Kalotaszentkirály bátorított írói helytállásra, és soha olyan közel nem voltam ahhoz, hogy Fábry Zoltán módjára a magányból szóljak mindenkihez.

Vegyük csak a székely szolgálóleányok kérdését! Családi ügy. Még Kolozsvárról történt távozásunk – mondhatnám így is: menekülésünk – előtt ért el a hír: feleségem két húga, Teri is, Julcsi is hazasodródott Brassóból, mindketten munka nélkül várakoznak Vargyason, s nagyon elszegődnének már valahová. Még tanúi voltunk egy tömeges cselédszállítmány elindításának a kolozsvári állomásról, a székelyruhás leányok közt akadt már vargyasi rokon, de Rebinek nagyon nem tetszett ez a felhajtás, és igaza volt. Az ő családjában még a szülők szemeltek ki a gazdát városon, többnyire régi ismerősöket olyan családokból, amelyekkel kölcsönösen számon tartották egymást. Volt így valami patriarkális a szolgálók sorsában, s ez az, ami a pesti nagyságák nemzeti mozgalmában (beharangozták, hogy „megmentik székely véreinket”!)

teljesen hiányzott. Idegenbe mentek a leányok, ügyes cupringerek hazafiasra festett cselédpiacára. Hol volt már ettől a „népmentés”-től akár a hagyományos családiasság, akár az az új, Brassóban is, Kolozsvárt is egyszer már erőre kapott osztálymozgalmisság, a székely alkalmazottak szervezett fellépése? Itt kint Kalotaszentkirályon most ez mind papírra került, hátha van értelme a már elért eredmények felmutatásának? A székely cselédség szomorú és változatos történetéhez már régebben irodalmi anyagot gyűjtöttem az Egyetemi Könyvtárban, most ki vele, vajon – s ezt próbának szántam – vállalja-e a Magyar Nemzet? Vállalta. *A székely szolgálólányok útja Budapestre* címmel azonnal megjelent, apróbb szerkesztőségi enyhítések-simítgatások árán (a teljesebb változatot öt évvel később a *Hármas kis tükör* hozta, jócskán elkésve, a pesti nagyságák alkonyán). Ezzel eleget tettem sógornőim erkölcsei védelmének, és talán az első lépést is a MADOSZ-múlt legalizálására új helyzetünkben.

Meg sem fagyunk már! Jött a cikkpénz, fát vettünk. Az újdonsült kalotaszentkirályi tanító nekibátorodott, s most már a mindenkor legádázabb viták kereszttüzében álló erdélyi magyar irodalom került sorra.

Nem, egyáltalán nem volt alkalmas az idő egy felülke-rekedett nemzeti romantika, az akaratán kívül is felkapott transzilvanizmus szemtől szemben való bírálata, de hiszen meg is lehet dicsérni minden áhítatot keltő szépet, s szerényen hozzátenni, ami háttérbe szorult: a külváros meg a falu sáros valóságrajzát. Közvetlen író barátaimra gondoltam, Nagy Pistára, Asztalos Pistára. Kolozsvárt elég bizonytalanságban hagytam őket. Nagy István a bécsi diktátum után kiszabadult ugyan az olténiai internálótáborból, ahová még a román királyi diktatúra száműzte, egy fogolytranszporttal idejében áthozták a feleki határon, s kalandos módon hazakerült, de Horthy kolozsvári bevonulásakor megint csak őrizetbe vették. Asztaloséknál még találkoztunk vele, annyit tudtam róla, hogy újra kiszabadulva nekilátott román parasztregegye, az *Oltya-*

nok unokái nyomdakész állapotba helyezésének. Asztalos sorsa problémátlanabb, őt utóvégre az Erdélyi Helikon fogadta be, népbeli hőseinek világa azonban aligha felelt meg az „Édes Erdély itt vagyunk...” légkörének, de még az előkelőbb és eszmeibb – a helikonistákhoz közelálló Magyar Nemzet hasábjain is jelentkező – Erdély-mítosznak sem. Hát róluk írtam, elsőnek a budapesti sajtóban, megadva előbb a teljes tiszteletet egy annyit hangoztatott „erdélyi lélek” fényes seregének, de hozzábigygyesztve ismert, bevett, közbecsült névsorukhoz: „Erdélynek is van hétköznapja. Nyútt, nyomorult, sáros. És a hétköznapnak is van irodalma. Már csak amolyan. A külváros és a faluvége tetszik át rajta. Ne is olvassa el más, csak az, aki Erdélyről mindent tudni akar.” S következett a két valóságíró részletes bemutatása, kapcsolva munkáikat Illyés Gyulának hét évvel azelőtt a *Korunk* kiadásában megjelent eposzához: a *Hősökről beszélek* történéseiben matató „szegény szegények”-hez. A cím is erre utalt, vállalta a Magyar Nemzet: *Az erdélyi szegénység írói*. Megmondtam: „...a munkások és földművesek megszólaltatása nélkül sohasem kapná meg valóságbeli értelmét a kisebbségi irodalom eszményi Erdélye.”

Kalotaszegi boldogságunkhoz hozzátartozott ez a siker. A megjelent cikket felolvastam a kis szobában Rebinék, s ujjongtunk, hogy rejtekünkéből is hírt tudtunk adni legmeghittebb íróbarátainkról. Utólag hallottuk, hogy ők egyáltalán nem voltak elragadtatva, külön-külön helytelenítették egybekapcsolásukat, s mintha nem is értették volna meg, hogy külvárosi és faluvégi kategorizálásuk éppen a „fényes sereg”-gel való egyenlősítés irodalompolitikai fogása volt. Nem írnám ezt így le, ha nem erre a bemutatásra figyelt volna fel Móricz Zsigmond, mindkettejünkkel együttműködést kívánva, s feldobva a mítoszromboló kérdést: „Miért szegény Erdély?”

Leghosszabb ideig készült, mégis csak egy képzeletemben kerekedő falumonográfia jegyzetszerű előzetese lett a negyedik írás, magáról Kalotaszentkirályról. A letelepe-

dés gondja, a tanítói pályakezdés, a pillanatnyi szükség mind-mind visszafojtott egy sejtelmes titkot, egy mély lélegzetre készítő érzést: ez a falu valahol már él bennem, nem ismeretlen. Ady Endre járt itt! A belső és külső kép, *A Kalota partján* látomásának azonosítása a Zentelkéről érkező vasárnapi templomozók pompájával, a már Kós Károly egy régi írásában emlegetett Kiszely-kert megtalálása s végül a betévedés a Visky-kúriára, ahol Ady öreg Jóska bátyója még a költő üdvözlő sorait őrzi, s mindez az irodalomtörténetiség belesüppedve a nemesi világot előntő, magába kebelező és elfelejtető parasztságba csak hetek elteltével színesedett elő a mindennapok fekete-fehér egyhangúságából, s magam ellen vétettem volna, ha elvesztem a talajt, s álomból fejtem a valósan megragadhatót. A Kiszelyekkel legelőbb a fejfás temetőben találkoztam, oda költöztek régen. Nevük lipthói emléket ébresztett: nem csodálkoztam tehát, amikor megtudtam, hogy az itteniek prédikátuma „benedekfalvi”. Odafenn Benedekfalván Móricz Zsigmonddal jártunk egy Kiszely családnál, átrándulva hozzájuk a Szentiváni-kúriáról, családi levéltárat böngészünk náluk, hát odáig kellene visszatalálni, kiegészítve a Kiszelyekkel összeházasodott Viskyek és az Adyak egymásba gubancolódo családfáját. De a Kiszely-portán, ahol a költő Boncza Bertukát eljegyezte, semmit sem tud már Adyéről az öreg Tököli János. Megvette a bennvalót, rá is ragadt a Kiszely név, de nem nemes ő már, hanem felérkezett jobbágyivadék, s ha nem szólnak neki, kivágja az öreg hársfát is, ahonnan Ady Endre a hídra lelátott, s „biztosság, nyár, szépség és nyugalom” áhítatát fogadta magába a Kalotán átalvonult templomi népség tempójából.

El kellett látogatnom a nem is olyan régen földig lerombolt Bánffy-kastély tátongó gödörmaradványaihoz, bele kellett kérdezni a nyomorúságba süllyedt törzsökös nemescsaládok – a Zayak, a Zámboók, az Endesek – mesébe fordult emlékeibe, s ugyanekkor meg kellett látnom egy életigaz, egészséges új parasztnemzedék im-

már otthonos elterebélyesedését várszerűen zárt ősi udvarházak galambdúcos kiskapui, családias tornácai s felűnően magas csúrei közt. Be kellett jánom a határt, ki látva a felmagasló Tomoldokig, vagy be kellett nyitnom Vargáékhoz, az öreg Pisti bácsi karosládára terített csergén szendergett a kemence oldalán, öreg párja pedig a nyílt tűzhely üstje körül forgolódott, s közben mesélt, mesélt élőkrol és holtakrol, Kalotaszentkirály eltűnt uraságairól, akiknek még a sírjába is beütött a mennykő. Lesz mindebből néprajzi felmérés is, falurajz tavaszra, együtt születik a *Csikós* egészen nyersnek, reális-eredetinek elgondolt bemutatásával, s egyelőre csupán jelzés volt a Magyar Nemzetbe küldött írás, a *Kalotaszegi változások* (később, száműzve a paradicsomból, egy újraközlésben már *Kalota-parti látomás* címet adtam neki).

A megjelenő cikk már nem talált Kalotaszentkirályon. Kedves osztályomnak még felolvastam a *János vitéz* néhány fejezetét, kuncogó kacagást keltve, mivelhogy egy Jancsi meg egy Juliska is ült a padokban, s hallgatóságom a szerelmi jeleneteknél rájuk gondolt. Aztán volt szó helyesírási szabályokról úgy, hogy egymás dolgozatait javígtatták a nebulók, s november 26-án eseményszámba ment, hogy – mint a naplóm írja – „Bevezettük osztályunkban a bélyeggyűjtést”. A következő nap bejegyzése azonban rövid, s egyben zárja is a tanítói igyekezetet: „Elbocsátottak.”

Hogyan is történt? Az emlékek összezavarodtak. Rebi azt mondja, azon a szerdán az igazgatóval behívtak Bánffyhunyadra, ő meg szétnézett a faluban, hogy valahol kenyeret vegyen, ne maradjunk mindig csak a puliszkával. Sikerült is kenyeret szereznie, de én azzal jöttem haza, hogy megyünk vissza Kolozsvárra. Hát igen, az ezredes a katonai parancsnokságon ismét csak egy mondattal intézett el, most azzal, hogy nem alkalmaznak többé, a járandóságomért jöjjen be másnap. Csomagoltunk megint, Kispál Márton, a kék bujkák és cifra bőrmellények mestere nehezen állt rá a fuvarra, de szépen megkértük. Én

már nem mentem el sehová búcsúzkodni, s Rebi egy mezei úton kísért el a parancsnokságig. Kellett az a pénz, nehogy adósságot hagyjunk hátra. Nem volt szavunk, el is tévedtünk a dombok közt, csak az vigasztalt, hogy a sok járástól annál erősebb lesz majd a gyerek.

Felrakodtunk a cókókkal, Rebi a nemrég vásárolt hasábfát is a szekér aljába tétette, s meghagytuk, hogy küldünk címet, amint lesz. Vonatra ültünk, s egyenesen Nagy Pistáékhoz állítottunk be. Náluk töltöttük az első két éjjelt a Kerekdomb alján, Józsaék lakásán. Összeszoruultak ők is, de Karcsi fiukat valahová átestálták, s kaptunk egy díványt a szoba közepére. Morgott Pista, morgott, amiért így jártunk, ő már tudta és elmondta nekünk, mi volt az igazi ok. Az Ellenzék közölte Pál Gábor Csík megyei képviselő parlamenti interpellációját: megkérdezte az ország színe előtt, igaz-e, hogy a Kassán valamikor május elsejei tüntetést szervező, majd Vörös Nyíl címen szélsőséges festőművészek tárlatát rendező Balogh Edgár Kalotaszentkirályon igazgatótanító? Rövid mondatának egyetlen állítása sem felelt meg a valóságnak, Kassán sohasem szerveztem semmit, a Vörös Nyíl legfeljebb tervként szerepelt valamelyik lapban, de kiállítása nem nyílt, s én sem voltam igazgatótanító, hanem csak – mondjuk a nevéen – szükségtanító. Az interpelláció mégis lényegbe talált, s Teleki Pál miniszterelnök, élve jogával, hogy huszonnégy óráig halogathatja a választ, másnap csak annyit közölt a képviselőházzal, hogy Kalotaszentkirály községben Balogh Edgár nevű tanító nincsen. Ebben tökéletesen igaza volt, hiszen közben táviratilag eltávolítottak.

Galli néniéknél a nagyszobát már elfoglalta valaki, de szemközt, Ond utca 2. szám alatt, akadt megfelelő üres lakás, kertes házban szoba-konyha havi 25 pengőért. Ez ugyan több volt a régi lakbérnél, de legalább délre nyílt az ablak, s az asszony állapotára való tekintettel vállalkoznom kellett egy kis pénzügyi vakmerőségre. Felhívtuk Kalotaszentkirályt, s másnap hajnalban Nagy Pistáéktól

új lakhelyünkre érkezve, kifogott lovakkal várt már Kispál uram az udvaron. Nem szólt semmit, nem kérdezett semmit, mi sem mondtunk semmit. Kezet szorítottunk, a szekér elindult, s Kalotaszeg eloszlott az őszi ködben. Évek múlva, egy világ fordulása után, hívtuk Kolozsvárra újszülött második fiunk mellé Márton mester leányát, Petőfi-szavaló kedves tanítványomat, Annácskát. Érett, szép leányzó lett belőle. Ellátogatott hozzánk később is társnőivel, tatáros muszulyban, gyöngyös pártájukon csüngő drága selyembojttal, mámorítóan szép volt a táncuk a Magyar Népi Szövetség ünnepélyein. Aztán Gere Istvánné lett a mi Kispál Annánk, keresztelőre jártunk nála, s egyszer egyetemi tanárként diákjaimat vittem ki falunézőbe, másszor mint a Korunk riportere jártam sorra az 1940-es V. osztály tanulóit. Jólesett, hogy negyedszázad elteltével is „tanító úr”-nak szólított Lovász Pista, a kollektív gazdaság elnöke (ő dobálta mindig a spárgagyepőt a kisebb fiúcskák nyakába), s az voltam megint, az egykori boldog tanító, Vincze Kecskés Pista vendégszerető házánál vagy Varga Anna ficsinél, aki férjezetten Póka Mártonné. Három híján mind megvoltak: kettő ifjan elhalálozott, Csüdöm Jancsi pedig Kanadából telefonál, hogy vágyik haza. Akkor már többre vitte Péter Feri, ő lett a bánffyhunyadi néptanács elnöke. Élhettem előnyömmel: úgy, mint akkor, köztünk őszinte volt a szó.

2

Most mi lesz? Nagy Pista természetesen megint segítségünkre volt a berendezkedésben, de közben mind mondta a magáét: túl drága ez a szoba, írásra sem lesz több alkalmam, okosabb volna valami fizikai munka után néz-nem, ez volna az igazi tiltakozás, a tüntető válasz Teleki Pálék gáncsvetésére... Rebi hallgatott, minden összetört benne, nekem azonban egészen más volt a véleményem: közíró vagyok, s ha visszavonulásom álmából felriasztot-

tak, újra vállalom a közügyet. Eléggé betekintettem már az országos helyzetbe ahhoz, hogy tudjam, az Erdélyi Párt – vagyis Pál Gáborék – nyomása elől budapesti barátainkhoz vezet a mentő ösvény, csak meg kell találni. Etnográfia? Falumunka? Szociográfia? Megint odavan. Kardot nyomtak a kezembe, hát vágok vele.

Karddal persze lovagiasság is jár. Levelet írtam Hegedűs Gyulának, a Magyar Nemzet szerkesztőjének, s magyarázatot adtam neki a parlamentben ellenem emelt vádak tartalmi részéről, visszautasítva az oktalan rámfogásokat, s kifejtve mindenkori politikai magatartásom – különben írásaimból is kitetsző – értelmét. Levelemet nem közölték (nem is számoltam vele), de a Kalotaszentkirályról készült korképvázlat megnyugtatónkra megjelent a lapban, s három nap múlva egy szerkesztőségi jegyzet jelezte, hogy Hegedűsék nem értenek egyet Pál Gáborral. A lap egyenesen kifogásolta, hogy „a kisebbségi politika szemléleti ellentétei [...] visszatérnek minduntalan, nemegyszer még képviselőházi felszólalások és rekrimnációk keretében. Holott úgy véljük, *az ilyen ellentétek fessegetése manapság sem nem ajánlatos, sem nem időszerű.* Elvégre a magyarság, a helyes magyarság privilégiumát nem sajátíthatja ki magának valamely ember vagy csoport a másikkal szemben. Lehettek ellentétek és lehettek tévedések a [...] különböző magyar politikai csoportokban, de nem hisszük, hogy vitás is lehetett volna valaha is a magyar nép őszinte szolgálata.”

Pál Gábornak különben magam sem maradtam adós. Ajánlott levélben védtem meg a régi Sarló becsületét, leszögezve, hogy amikor igazságos kiegyenlítődést keresünk „a Duna-völgyi összefogás és közös szociális megújulás szellemében”, valójában ugyanazt hirdettük, amit „Zilahy Lajossal, Kovács Imrével s más jeles magyar írókkal az élen 1937-ben a budapesti Márciusi Front”. Csíkszeredára címzett levelemre válasz ugyan nem érkezett, de jó öt-hat év múlva alkalmam nyílt a túlbuzgó erdélyipárti képviselőnek megbocsátanom a méltatlan tá-

madást, megtudván, hogy mint katonatiszt még a háború befejezése előtt szembeszállt a Szálasi-kormány intézkedéseivel, s nem egy vargyasi egyszerű földműves rokonunk neki köszönhette megmenekülését amúgy szökevény módra.

Ami mégiscsak életünkbe vágó kérdés maradt, az a mindennapi öfenntartásunk volt, innen és túl a lakbér 25 pengőjén. A Magyar Nemzet antifasiszta polgárai tagadhatatlanul nemes gesztussal kiálltak értem, Hegedűs Gyula válaszleveléből azonban az is kiderült, hogy a helyzetre – mármint az ő helyzetükre – való tekintettel, amikor is erdélyi munkatársuk már bőven van, mindössze heti egy cikket közölhetnek tőlem, úgy, hogy a tiszteletdíjak havi összege ne haladja túl a 80 pengőt. Hálás voltam, a cikkeket (-*logh* jelzéssel, utóvégre én is könnyíteni akartam helyzetükön, ha már olyan kényes lett a nevem) hetente küldtem, ebből azonban megélni nem lehetett. Nagy Pistának abban mégiscsak igaza volt, hogy írásból család fenn nem tartható, s bár olyan ötletét, hogy akár a kőműveseknél is kereshetnék, nem fogadtam el, mert abból ugyan senkinek – legkevésbé a szakmának – haszna nem lett volna, s csak csődbe jutott volna a „tüntetés”, annyit mégis megtettem, hogy a még Kalotaszentkirályra küldött biztatás alapján akvizitőrnek ajánlkoztam a Kelet Népe-nél. Szervezés kérdése, tisztességes munka, még ha házalok is, legalább az erdélyi magyar értelmiség sorai-ban és főleg a munkások, parasztok legjobbjai közt for-golódom, s az előfizetésekből rám eső százalékkal gond-talanul nézhetünk elébe a tavaszra remélt szülésnek.

Móricz Zsigmond azonnal válaszolt, azzal kezdve, hogy fizetett terjesztőnek nem fogad el. „Én nem tudom – írja 1940. december 7-én –, milyen társadalmi propa-gandára gondolsz: én nem gondolok a Társaság segítségére. Egyáltalán nem kell a pénzen vett előfizető. Én az ügynököknek nem adok pénzt. Az előfizető elvbarátok közül kell hogy kikerüljön, mert a lap nem is való azok-nak, akik be szoktak dűlni az ilyen gyűjtőakcióknak. In-

kább a gondolataidra van szükségem, hogy a valóságos Erdélyt megismerjük, ahogy itthon a valóságos magyar életet kutatjuk.” Szóval: kényszerű akvizitőr-ajánlközásommal még meg is szégyenültem volna, ha Móricz szerkesztési feladatokra nem fordítja a szót, s egyenesen azzal nem bíz meg, hogy szerezzek írást mindazoktól, akik bensőséges, őszinte önvizsgálatból hajlandók megszólalni. „Fájdalmas volna – mondja a levél –, ha az erdélyi írókkal is az történe, ami egyes felvidékiekkel: a felszínen állók hamar beveznek a nyugalmas jólétbe, s ezzel vége. Várom azokat az erdélyieket, akik nem hallgatnak el. Akiknek most nyílik meg a lelkesége és a mondanivalója.” Kiderült még, hogy a lapnak bizony nincsen pénze, ráfizetéssel dolgozik, vagyis maga az író-főszerkesztő tartja fenn, azért, mert „kell lenni egy lapnak, amelyben sem hízelgés, sem hasznos hazugság meg nem jelenhetik”. Az új megbízatás gyönyörű volt, de – s ezt mégsem írhattam volna meg Pestre – meg sem moccanhattam volna szinte fillértelen helyzetemben, ahol már egy postabélyeg is gondot okozott, ha a Kelet Népe „szerkesztési költségek” címén nyomban 100 pengővel meg nem lepett volna. Ez bizony erkölcsi odaadáson, mozgalmi felelősségen túl most már gyakorlatilag is elkötelezett. Az elvesztett tanítóság után mégiscsak nekem való munkához jutottam.

Kedvünkre alakult minden. A fából még telt, s ha befűtöttünk vele, Rebivel „Kalotaszentkirályra” hívtuk egymást, hogy a kályhának dölve melegedjünk. Egy kedves ismerősünk, Szegő Júlia énekesnő, kerti asztallal ajándékozott meg, most már húszasával vettem a trafikban az írópapiroost és borítékot, Galambos Vilmos, a dévai Csángótelepről idekerült régi MADOSZ-aktivista, elkészítette első kis könyvespolcunkat, s jó szomszédokra leltünk a Brassóból menekült Bodola Lajos vasesztergályos családjában, ott már meg is volt a kis Tibi, hogy majd a miénk barátja legyen. Szinte családunkhoz tartozott az öreg román postás is, hiszen megindult a levele-

zés, jöttek a lapok naponta, s érzelmesen búcsúzkodtunk mindezek hűséges kihordójától, amikor siránkozva közölte, hogy a Dunántúlra helyezték „magyarul tanulni”.

Név szerint Asztalos Istvántól, Nagy Istvántól, Kiss Jenőtől, Szenczei Lászlótól és Böződi Györgytől kért anyagot Móricz. Mindnyájukat mozgósítottam, kiegészítve a névsort Kovács Györggyel, Salamon Ernővel és a tollforgató Veress Pál vasmunkással, hogy a marosvásárhelyiek se maradjanak ki. Már december 26-án nyugtázza Móricz elsőnek a befutott írásokat, gépelt levele szélén ceruzával jelezve, hogy „itt a *Kovács György* cikke is, ennek örülök eddig legjobban, csak a cenzúra engedje. A kéziratot mindig őrizték meg másodpéldányban.”

A Kovács-cikk némi csonkítással meg is jelent *Politizáló erdélyi urak* cím alatt a Kelet Népe 1941-es 2. számában, elsőnek tudatosítva mindazt a csalódást, ami a bécsi diktátumra következő hetek mámorea után az észak-erdélyi magyarság dolgozó tömegeit érte. Ez volt Móricz Zsigmond lapjának első „erdélyi” száma: maga a főszerkesztő – telve gyönyörű történelmi illúziókkal – vezércikkében a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak reálpolitikáját emelte ki, nem minden célzás nélkül a nagyhatalmaknak behódolni kész „alföld” soha nem változó kórállapotára. Ez a szám közölte Nagy István – ugyancsak megcenzúrázott – írását is (figyelmeztető címmel: *Ami kimaradt az erdélyi leltárból*), igazságot szolgáltatva az elhallgattatott Korunknak, s nekem is jutott hely, hogy *Erdélyi tanulságok* címen felújítsam a Vásárhelyi Találkozó emlékét, vitába szállva Tamási Áronnal, méghozzá szigorúan, egy nagyon mélyen rejlő vonzalom jogán. Akkor igazam volt vele szemben: „...Tamási Áron a bécsi döntés óta magát az erdélyiséget is feladja, kijelentvén Zilahy Lajos Hídjában, hogy »az erdélyi három nép közös célért egymással szövetkezni és ebben a szövetségben együtt élni nem tud«. Ami tökéletesen igaz is, amint földművességen és munkásságon túladván csak a polgárságot s függvényeit értjük nép-

nek.” Lehet, hogy Tamási Áron soha életében nem tudta meg, mennyire szeretem, s otthonkeresésemben mit jelentettek forrásként tápláló írásai, de később találkoztunk közös munkára, s akkor kiviláglott, hogy keserű bírálatom a Kelet Népében nem háborította fel, sőt őszinteségével talán segített is adott időben magát újra összeszedni.

A lap nélkül maradt Korunk-csoport lassacskán össze-merészkedett. Jordákyék a fürdő mögött, a Patak utcában kaptak lakást, s a régi Bem utcait Gaáléknak engedték át (milyen furcsa a történelem, Gaál Gábor most már rendezett állampolgárságú lakos lévén, elvehette végre régi szerelmét, Zánszky Margitot). Hol itt, hol ott, néha Heves Ferencéknél jöttünk össze, hogy kissé elrendezzük lehetőségeinket, s ha nem is merültek fel ellentétek, cikkezésem a Magyar Nemzetben, majd a bekapcsolódás a Kelet Népébe nem találkozott osztatlan bizalommal. Jordáky Lajos és Kovács Katona Jenő inkább „munkásvonalon” – a szociáldemokraták fedezete alatt, a Népszavában – szorgalmazott baloldali kapcsolatokat, maga Gaál pedig teljesen visszavonult, s úgy gondolta, hogy ilyen nehéz időben nem kell bekeveredni a nagyon vegyes és igazán nem egyértelmű sajtódzsungelbe. Azt hiszem, már akkor inkább remetemunkára gondolt: magyarul még kiadatlan Marx-szövegek fordítására. Az illegális kommunista Tartományi Bizottság felől csoportunkba küldött Heves Ferenc egyenesen féltett bennünket a népiektől, előítélettel eltelve mind Móricz, mind a Kelet Népében szereplő Németh László, Féja Géza, sőt Veres Péter személyével szemben is. Egyedül közvetlen pártkapcsolatom, Józsa Béla figyelt fel komolyan az új megnyilatkozási lehetőségekre, s azok még teljesebb felhasználására, új szellemi hadállások szerzésére ösztökélt. Ha valakit politikai mesteremnek tisztelhetek: ebben a vészterhesen gomolygó világban ő volt az. Kimérte, hogy a Berlin és Moszkva közt pillanatnyilag kialakult holtponton saját kezdeményezésünkől is átlendülhetünk, népeink javára

használva fel a helyzet akármilyen csekély, mégis felcsillanó előnyeit.

Mint a parlamentben nyíltan leleplezett „kommunista”, a konspiráció szabályai szerint minél távolabb kellett magamat tartanom a bécsi diktátum után átszerveződő pártgépezettől, annál nagyobb jelentősége volt tehát számomra mindannak, amivel Józsa Béla a maga szokott óvatosságával nálam jelentkezett. A Korunk-csoport egyes tagjaival idővel nemegyszer támadt súrlódásom, egyedül vele nem, mert hozzá egy bensőleg vállalt, tudományosan felmért, magamra szigorúan kötelezőnek elismert pártfegyelem fűzött. Kicseréltük véleményeinket, s ha nem tudtunk közös elhatározásra jutni, ő térült-fordult és a legjobb döntéssel újra beállított, nem is egyszer az én javaslatom elfogadásával. Elhozott például egy dési hetilapot, Vármegyei Közélet volt a címe, s benne ceruzával aláhúzva egy román többségű szolnok-dobokai falu állami tanítójának ama óhaja, hogy „szabad kezét” kell adni a tanügyi hatóságoknak a magyar előadási nyelv bevezetéséhez, szemben olyan szülőkkel, akik román iskolába akarják íratni gyermeküket. Az érvelés ugyanaz volt, mint amilyennel azelőtt román iskolába kényszerítettek magyar anyanyelvű gyermekeket.

– Tessék! – s máris magyarázta: – Az nem elég, okos cikkeket küldeni a Magyar Nemzetbe, divat ott most valamiféle szociális íz, antifasiszta humánus meg népi realizmus, de mindezen túl kell lépned, s szembe kell szállnod a sovinizmus minden olyan konkrét megnyilvánulásával, amely a hitleri megosztó politikának kedvez! Ennek a tökféjűnek felelj, akkor van értelme, hogy a lap munkatársa légy!

Hogyne lett volna igaza Józsa Bélának. Azonnal ment a cikk. Méghozzá teljes nevemmel. Vagy-vagy. Írásomat a Magyar Nemzet azzal a betoldással közölte, hogy a Teleki-féle iskolaügyi rendelkezések értelmében választható román tannyelvű iskola is, de hiszen Désen éppen ezzel a rendelkezéssel fordult szembe a helyi hivatalosságot kép-

viselő sajtó. Fontos csak az volt, hogy Magyarország legnépszerűbb ellenzéki lapjában megbélyegezhettem a szülők akaratával szembeszegülő erőszakos magyarosítás oktalan bajnokát, leszögezve (Józsa Bélával egy szándékon): „Ha elfogadnók a cikkíró érvelését, saját kisebbségi ellenérveinkkel találunk szembe magunkat. Nem hivatkoztunk-e hasonló esetekben a századok óta ismétlődő vegyesházasságokra? [...] Amikor húsunkba hasított a névelemzés, és nyakunkra hágott a kultúrzóna-rendszer, nem hivatkoztunk-e az anyanyelv és nemzeti öntudat sérthetlenségére? A Szolnok-Doboka megyei tanító most felháborodik azon, hogy a román anyanyelvű, román vallású, de történetesen magyar családnevű Szélesné nem magyarul, hanem románul óhajtja taníttatni gyermekét, s ezt »*dacosan*« meg is mondja... Nagyon is jól ismert előttünk ez az anyai dac és tanítói felháborodás, kisebbségi múltunk cserélt szerepeiben elégszer találkoztunk velük. Csoda-e, ha a kisebbségi tanulságok birtokában nem a tanító pártjára állunk, hanem igazat adunk a román anya kívánságát kielégítő tanügyi rendeletnek?” A cikknek (későbbi újraközlésekben *Lelkiismeretvizsgálat* a címe) nem volt visszhangja, ha csak azt a néhány sort nem veszem figyelembe, mellyel az Erdélyi Párt lapjában Berde Mária egészítette ki néhány történeti adattal – ha nem is a román anya védelmére, hanem a magyar szórványok helyes szolgálatára vonatkozó – közléseimet. Ezt némi jelzésnek vehettem: Kolozsvárt is olvasnak, s az erdélyi sajtóban is akadhat szövetséges.

A Kelet Népe támogatása mozgalmi állásfoglalássá vált. Nemcsak azért, mert a lap irodalmi anyagában a Móricz-írások köré gyűlt – Veres Péter, Szabó Pál, Erdei Ferenc s a már régebbiről erdélyi munkatárs Bartalis János cikkei mellé – Asztalos István, Nagy István egy-egy novellája, Kiss Jenő, Salamon Ernő verse (Romániából Szemlér Ferenc is felcsatlakozott „új realista” társaihoz), vagy mert irodalomtörténeti adatokkal tűnt fel hasábjain Gábor István, ami mind mégiscsak szórványos és peremi

jelenség maradt az irodalmi élet egészében, hanem főleg a nacionalista uszításra használt Erdély-probléma társadalmi és néptestvériségi képletté való átértékelése miatt. Kísérlet volt, nem több, de szemben az árral. Móricz Zsigmond a divatosná vált transzilvanisták helyett a baloldali Korunk-csoporttal és az „enciklopédisták”-kal szövetkezett, s megpróbált bemélyedni két kulcskérdésbe: miért fűzi egybe olyan sűrű rokoni kötelék a különböző nemzetiségű erdélyi lakosokat? és miért szegény Erdély? A felelet mindkét kérdésre lehetővé tette, hogy a mesterséges Erdély-mítosz helyébe újra reális tájékozódást iktassunk.

Amit mi együttélésnek neveztünk, erkölcsi elkötelezést származtatva belőle, kisebbségi humánusmot, az Móricz családias gondolatmenetének külön terminológiájával az erdélyiek összeházasodásának képében jelentkezett. „Magyar–szász, magyar–román, magyar–székely vérségi kapcsolatok át- meg áthálózzák Erdélyt, sokkal jobban, mint hasonló a magyar itthont. Nálunk csak a dzscentri tartja nyilván az összevissza rokonságot” – írta M. Zs. (ez az aláírás a levele alján), úgy véelve, hogy Molter Károly tudná ezt a témát legjobban feldolgozni. „Írd meg neki (írtam neki, de te vagy a bizalmi) – tette hozzá –, hogy legyen csak bátor és őszinte, s nagy szolgálatot tesz vele a kor tisztázásának.”

Ne feledjük el, hogy egy rosszindulatú fajkutatás, a származási előítéletek, a rasszista szétválasztások és megkülönböztetések ma már inkább nevetséges, akkor annál veszélyesebb légkörében élünk, s ebet szőrével! Nem ártott éppen az évszázados népkeveredés tényeit szembeállítani egy ragályos családfakultusz politikailag irányított vágyképeivel. Egyszer már – a Brassói Lapokban – magam is megpróbáltam Bartucz Lajos embertani kutatásai alapján figyelmeztetni akár egy „árja”, akár egy „turáni” fajiság magyar megszállottjait, hogy jelképtípusaik a magyar népkeveredés jelentéktelen százalékaik, a többséget pedig bármely más típus (az alföldi, kelet-európai, dinári és alpesi „fajváltozat”) kizárólagosságai alapján négyfelé

lehetne darabolni... Ésszerű érvek ugyan a jobboldali tömegmanipuláció babonagyártásaival szemben mit sem értek, mégsem lehetett ölbe tett kézzel várni a kijózanodást. Nem ártott tehát, hanem a bécsi gyártmányú uszítá-sokkal szemben valahol mégis hasznos lehetett az erdélyiek „vérségi” kapcsolatainak felmutatása, bár Molter Károly ugyancsak óvatosan rejtette mókáiba a valót: „Erdély szabadságszerető bajvívói, köztük Szentimrei Jenő, azonnal kitapintották a vér-bölcselet veszélyét. De föl se hozták az orvosi magyarázatot, hogy csak négyféle vért ismer az orvos a vérátömlesztés céljaira, inkább a többenpű föld törvényét, a békés megférést, a türelmét hirdették, legszebb hagyományaink értelmében.” Ha gesztusnál nem is lehetett több, mégis maga a lapszerkesztő vitte dülőre a kényes „faji” kérdést, amikor Erdélyt látogatva a hivatalos „nemzeti” irányzat erősödő antiszemitizmusával szemben a maga „népi” felfogásába ölelte elszigetelt, háttérbe szorított, veszedelmeknek kitett „zsidó származású” íróit és olvasóit.

Mélyebbre hatott és jelentősebb is volt a másik kérdésfelvetés, Erdély szegénységének számonkérése. Itt ugyanis minden bajok beismerésének kulcsa, a társadalmi elemzés nyithatott rá a szemfényvesztéssel rejtegetett valóságokra. Távolról sem volt (s nem is lehetett) ez az elemzés olyan alapos, mint amilyent egy Korunk-típusú lap szabad körülmények közt elvégezhetett volna, de sehová sem jutnánk, ha az erők szembefeszülését nem az adott helyzet lehetőségei közt mérnök. Bözödi György *A székelyföldi szegénység* című tanulmányában kiöntötte magából mindazt a keserűséget, amely még a *Székely bánja* megjelentetése idején felgyűlt benne, leszögezve újra: „...ha valaki [...] a helyzet ismeretében, lelkiismerete kényszerítő parancsára szóvá tette a székely szomorúságot, a kisebbségi magyar hivatalosok nem késlekedtek rányomni a bélyeget, hogy »baloldali«, osztályharcos és egységbontó, sőt a »fajáruló« jelző is hamar kijárt annak, aki a bajok történelmi gyökerét kereste, mert ezek a há-

borúelőtti magyar múltba nyúlnak vissza.” A Bözödi-cikk a régi, monarchiabeli bűnök leleplezésével kellőképpen ellensúlyozta az utolsó két évtizednek a nacionalista hangulatszítás folytán előtérbe helyezett s már a román tökécs-bojári rendszerre visszavezethető mulasztásait, s – akárcsak a marosvásárhelyi Anghi Balázs írása – magának a székelyek lakta vidéknek a természeti mostoha-ságát, a művelhető föld hiányát s a felelőtlen irtások következtében előállott erdőgazdálkodási csődöt felmutatva oda konkludált (a divatozó székely folklórképrögzítéssel ellentétben), hogy: „...a föld ma már nem lehet egyedüli lét-alapja a székelységnek. Ipart és kereskedelmet követel a falvak proletariátusának nagy tömege.” A Kelet Népében is kurzívval kiemelt mondat volt a programadó válasz a felvetett kérdésre. Iparosítás volt a jelszava Székely Józsefnek is, az irodalombarát marosvásárhelyi bútorgyárosnak, aki a laphoz illően a székelyföldi gyáripar gondjai közé sorolta azt is, hogy „magasabb munkabéreket fizessenek alkalmazottaiknak és hogy korszerű munkásjóléti intézményeket létesítsenek”.

Eddig ez aligha több kijózanító, de polgárilag is lehetséges reformjavasolgatásnál, a kommunista Veress Pál írása azonban félreérthetetlenül kifejezte, hogy a felvetett kérdésben maga a dolgozó tömeg a döntő történelmi tényező. A ma talán sablonos, akkor annál feltűnőbb cím – *A székelyföldi ipari munkásság küzdelme a szegénység ellen* – már előre jelezte, hogy osztálykérdésre osztálymozgalom a kellő válasz, s a közölt tényanyagból kiderül az egységesen szervezkedő munkásság közös nagy megmozdulásainak jelentősége a nemzeti elnyomást is elszenvedett magyar tömegek akár gazdasági, akár művelődési érdekeinek védelmében. Bár a közlést alaposan megnyírta a Horthy-rendszer cenzúrája, a sorokból mégis kiolvasható, hogy a harmincas évek nagy gazdasági válsága idején a magyar érdekeltségű tőke is tömegesen cserélte ki magyar munkásait a hírhedt nemzeti munkavédelmi törvény vállalásával, míg az erdélyi román munkásság

öntudatos elemei nem ültek fel a közjük lopott uszításnak, és *nemegyszer tiltakozásukat is hallatták (főleg a vasúti munkások) a kisebbségi magyarok nyelvvizsgái és az elbocsátások ellen*”. A híres marosvölgyi famunkás-harcok eleve nedtek itt meg először a népi írók sajtójában, nem hagyva kétséget a magyarországi olvasóközönség előtt afelől, hogy a kisebbségvédelem polgári szervezetei nem járultak hozzá a magyar dolgozók égető sorskérdéseinek megoldásához. A lépten-nyomon csonkított szöveg végkövetkeztetése megint csak általános, de nemzetközi elkötelezettségre figyelmeztet: Veress Pál és illegális elvtársai munkaalkalmakat követelnek „úgy az itteni magyar és román munkások, mint a menekült tömegek számára”.

Ehhez az irányuláshoz kapcsolódott az én vitazáró cikkem a Székelyföld nyersanyagairól, visszautasítva a budapesti sajtóban oly sűrűn emlegetett székely háziipari megoldások vagy egyenesen az állattenyésztésre korlátozódó reformtervek egyoldalúságait. Tulajdonképpen csak annyit tettem, hogy részletesen ismertettem Bányai János székelyudvarhelyi geológusnak a Székelyföld csodás altalajkincseiről írt, évekkel azelőtt kis példányszámban megjelent s újabb kiadásával az Erdélyi Enciklopédiánál elkészített honismereti könyvét, felhíva a figyelmet a még mindig patakokba oldódó higanyos, arzénos, kénes, szénsavas, timsós, vasas és sós forrásvizek titkára, a Hargitában és körülötte rejlő kaolin, grafitos pala, barnaszén feldolgozási lehetőségeire, a gázforrások pazar jövőjére... S nem tudtam megtagadni magunktól „A csernovici példa” fejezetét sem, hivatkozásomat arra az új tudományos kutatóintézetre, mely a Kárpátok északi oldalán éppen akkoriban kezdte meg hegyeink vulkanikus rejtelseinek feltárását. Ez a példa akkoriban, a Szovjetunióval való magyar diplomáciai kapcsolatok felvétele idején, legális érvünk lehetett az iparosítás jelszavának szembesítésére a társadalmi megvalósítások politikai távlatáival.

Egyáltalán nem óhajtom eltúlozni Móricz Zsigmond akciójának közéleti jelentőségét, hiszen okos szavak, ja-

vaslatok, cikkek, sőt tanulmányok az erdélyi tanulságokról (Krenner Miklós, Szentimrei Jenő publicisztikájára gondolok) vagy éppenséggel az iparosítás nagy elképzeléseiről (a baloldali Markos György Budapestről ugyancsak felfigyeltetett magára), valamint a Népszava munkástörténeti emlékezései elszórva ugyan, de szélesebb fórumokon csúsztatták a közvéleménybe igazságainkat, csakhogy így közösen, erdélyi mi-magunknak a Vásárhelyi Találkozóra emlékeztető népfronti összeállásával – a gyárostól a munkásig, a tanártól a mezőgazdászig, népi és kommunista írók egységével – a Kelet Népében szereztük meg félbemaradt mozgalmaink folytatását. Nem volt ez több intellektuális jelzésnél, még ha Jócsik Lajosék előbb 100, majd 200 propagandára szánt ingyenpéldányt küldtek is, s Észak-Erdély városaiban a lap előfizetési felhívásaival hamarosan el is értük a régi MADOSZ szétszéledt táborát. Józsa Béla mindezzel nem elégedhetett meg. A Kelet Népe-mozgással egy időben megerősödött ugyan – ha nagyon zárt körre szorítva is – a szakszervezetek Népszava-agitációja, s azon belül a Szakasits Árpáddal szövethető Jordáky-féle honi szociáldemokrata balszárny eszmei térnyerése, de a szegényparasztság, a hovatovább csalódott kigazdák s az Antonescu-rendszer elől hazamenekült székelyek növekvő munkanélküli serege – velük hogyan találjuk meg újszerű kapcsolatainkat?

A Bajcsy-Zsilinszky Endre nevével jelzett, Szabó Pál szerkesztésében megjelenő Szabad Szóra Józsa Béla figyelt fel: szegényparasztok régi mozgalmi lapja, ide is be kell hatolnunk kérdéseinkkel. Kívánságára feleségem közölte immár Budapesten szolgáló régi barátnőivel a hetilap címét, ajánlva nekik a megszűnt Erdélyi Magyar Szó helyébe, mint olyan lapot, ahová maguk is beküldhetik panaszló leveleiket. Rebi akcióját megírtam a lapnak, ahol azt *Pesti székely leányoknak* címmel közölték. Igaz, kissé elkésve, mert ott még azzal bátorítom az újra idegenbe került vargasiakat, hogy most már ők maguk legyenek „újságírók” (amint Rebitől várták) a maguk

ügyében, mert feleségem bizony elfoglalt: „márciusra várja a kicsi bubát”. A cikk megjelenésekor azonban Ferkó fiunk már régen haza is került a Zsidó Kórházból, ahol néhány elvtársunk – némileg rejtve, talán a bibliai „Rebeka” név segítségével is – a szüléshez csöndes segítséget nyújtott nyomorúságunkban.

Volt különben ennek a családi eseménynek más jellegzetessége is. Húszéves korom óta használtam – íróként is, közemberként is – anyai honvéd-dédapám „Balogh” nevét a szász „Kessler” név mellett, majd helyett, nem mint ha a nagyszombeni ötvös- és kalapos-ősöket restelltem volna, de anyanyelvem és nemzeti tudatom természetessé tette a családbeli magyar ág vállalását név szerint. Igen ám, de sem a csehszlovák, sem a román polgári hatóságok a hivatalos névváltoztatást nem tették lehetővé, s csak magyar állampolgárrá válva kérvényezhettem az íróilag már ismert név törvényesítését. Életem telve volt bizonytalansággal, feleségem és a megszületendő gyermek jövőjére gondolva megsürgettem tehát a folyamodvány elintézését. Még Eötvös-kollégista koromban Szabó Dezső vitt el az Előörs szerkesztőségébe, és mutatott be Bajcsy-Zsilinszky Endrének, erre hivatkozva levelet írtam tehát a hitlerista orientációval oly merészen szembeszegülő országgyűlési képviselőnek, segítségét kérve születendő gyermekünk „Balogh” néven való anyakönyvi bejegyzéséhez. A közbenjárás megtörtént, az eredmény azonban tovább késett. Március 9-én született fiam rubrikáját – állását kockáztatva – üresen hagyta a kérésemet méltányoló Endes Lajos anyakönyvvezető mindaddig, amíg a névváltoztatás (pontosabban: névelismerés) utólag be nem következik.

Egy váratlan hír, a 48-as honvédtászlók hazaküldése az egykori cári fegyvertárból, új alkalmat adott az észak-erdélyi közéletben lassan-lassan visszaszerzett, de még mindig csak szűk mozgásterepek kiszélesítésére. A Szovjetunió jelképes gesztusa arra indította Józsa Bélát, hogy az eredetileg Zsibón, tehát Erdély területén orosz kézre ju-

tott szabadságzászlókat Kolozsvár számára igényelje, s ezért több üzemi munkás aláírásával levelet intézett a város fiatal íróihoz, tegyék magukévá a kezdeményezést. Nem volt kétséges, hogy az 1848-49-es függetlenségi harc hagyományainak felújítása időszerű tanulságokkal szolgál, s a tengelybarát kormánnyal s annak ránk nehezítő tömegbázisával, az Erdélyi Párttal szemben, sőt még a német irányzatot nem szívesen követő hivatalos körökön belül is antifasiszta tömegmozgalmat segíthet kibontani.

A felkérés megvitatására Jordákyék lakásán gyűltünk össze, sikerült megint összehozni az Erdélyi Enciklopédia együttesét. Feketéről, egy kis kínálnivalóról Mária asszony gondoskodott, s a megeredő vita hullámai nem is a szóban forgó tárgy körül csaptak fel, mert mindenki megegyezett abban, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselőhöz levelet küldünk s közbenjárását kérjük az Erdélyt illető zászlók hozzánk való irányítása végett, hanem egy szó, egy kifejezés keltett némi vihart. A levél ugyanis – úgy emlékszem, Szenczei László vagy Kiss Jenő megfogalmazásában – a szokványos „hazafias üdvözléssel” zárult volna, ez egyszer nem is élő tartalom nélkül, de többen a munkásírók közül (talán Nagy István, Kovács Katona Jenő) ezt elvtelennek tartották, Petőfit vágva ki érvül: „Haza csak ott van, hol jog is van...” Józsa Béla azonban, a munkások megbízottja, nem emelt kifogást, sőt úgy találta, hogy az most a hazafi, aki idegen hódító törekvésekkel szemben az itt élők közös érdekét védelmezi. A levél ezzel a köszöntési formulával ment el, s ha a hazatérő Kossuth-lobogókat magába temette is a Hadtörténeti Múzeum Budán, a kolozsvári íróknak nemcsak Bajcsy-Zsilinszky Endre bizalmát és barátságát szerzte meg (válaszlevelét Nagy István hűségesen őrizte), hanem a zászlók üzenetének volt köszönhető a Horthyuralom alatt lezajlott első nyilvános béketüntetés is.

Eltaláltunk tömegeink szívéhez.

Az ötlet Szentimrei Jenőtől származott, a reaktivált ör-

nagytól, aki ama 48-as honvédekhez maradt hű csillogó egyenruhájában. Ő hívta fel figyelmünket az EMKE öreg méltóságosára, pákói Sándor Józsefre, aki 88 éves kora ellenére is kész volt a hagyományos – 1873-ban alapított, de 1919 óta nem működő – Kolozsvári Március 15-i Állandó Bizottság felújítására, számunkra kedvező feltételek között. Józsa Bélával együtt kerestem fel az öregurat üresen tátongó egyesületi helyiségében a Magyar utca elején, előzetes bejelentés után ünnepélyesen várt Than Mór életnagyságú Aurora-festménye alatt. Tudtuk róla, hogy mint 49-es honvéd-emigráns gyermeke Bukarestben született, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület egyik alapítója és amolyan örökös főtitkára, s az OMP szenátoraként ízes román beszédével védte a kisebbségi jogokat. Nem tudtuk róla (halála után derült ki), hogy Eminescu első magyar fordítója volt, s egyelőre nem sejtettük, hogy céljaink szószólója lesz. Pedig ez történt. Egy régi alapszabály szerint a felújuló bizottságba bevonta a hivatalos élet korifeusait, akik siettek is helyetteseikkel magukat képviseltetni, s mert természetesnek tekintette a jó értelemben vett polgári demokráciát (a „méltóságos uram” titulus elfogadása ellenére), nem kifogásolta, hogy gyári munkásokat, hóstáti földészeket, kisiparosokat és kiskereskedőket, fiatal írókat is beajánljunk az alispán, a polgármester, a rendőrfőkapitány, az egyetemi rektor és több egyházi méltóság mellé. Józsa Béla emléklapokat nyomtatott Kossuth és Petőfi képével s a Tizenkét Ponttal, ezek az EMKE címeres pecsétjével kerültek forgalomba, s a tízfilléres nyomtatványból 600 pengő gyűlt össze kiadásainkra a kültelkeken és az üzemekben. Sándor József az EMKE aranykorszakát látta visszatérni a szervezkedés lázában, s minden ment is a maga útján, amíg valaki valahol gyanút nem fogott.

Az első „szabad” március 15-e megünneplése semmiképpen sem volt már megakadályozható, de Török Erzsike énekművésznő intést kapott, lépjen vissza a műsorról. Helyette Szegő Júliát kértük fel, hogy Rónai István kí-

séretében népi-nemzeti dalokkal szerepeljen, amikor azonban közlést kaptunk, hogy Nagy István, majd a helyébe felajánlott más munkáseelőadók „fellépése sem kívánatos”, szinte-szinte válságba jutott a széles hullámmal induló megmozdulás.

– Mondjuk le az egész rendezést?

– Nem! – válaszolta haraggal Józsa Béla, s hozzátette:
– Vissza kell lőnünk!

Az utcán beszéltük meg a teendőket, valahol a Kerekdomb felé menet. Az elhatározás megszületett.

Azt hiszem, abban különböztünk lassanként megismert budapesti elvtársainktól mozgalmi taktika dolgában, hogy minket nem riasztott vissza sem a trikolór, sem a vasutasok zenekarának darutollas fővege, nem a földészek aranykalásza vagy a diákok kokárdája. Helyeseltük, hogy a Mátyás Király Diákház nagytermébe özönlött sokaságnak Sándor József felmutassa az EMKE ereklyéjét: Kossuth Lajos ezüstbe foglalt turini poharát. Ő volt az ünnepi szónok, s nem csalódtunk benne. Többet adott, mint amennyit reméltünk. Egyszer: úgy tagolta és részletezte a magyar történelmet, hogy az országteremtést István király napja, a polgáriasodást március idusa, s a jövőt a munkásság május elsejéje jelképezi! Robbanó taps, ujjongás tört ki a teremben. Az első sorban ülő rendőrtiszt elképedve emelkedett fel, a szónokló méltóságos nyilvánvalóan nem tudja, hogy Magyarországon május elsejének megünneplése tilos... Az öreg intett, csend támadt, a rendőrtiszt is visszatelepedett helyére. Sándor József kezében most az emléklap rózsaszíne csillant fel: engedélyt kért a Tizenkét Pont felolvasására. Mint hangszóró dörögte vissza a terem Petőfiék harcos demokráciáját: tapsot kapott mindén pont. Végül – kezében a Kossuth-pohárral – Sándor József egyenesen Bárdossy László külügyminiszter „barátjához” fordult a szónoki emelvényről, s Kolozsvár 48-as szellemére hivatkozva üzent neki: úgy őrizze ebben a háborús világban az ország függetlenségét, mint a szeme fényét... A rendőrtiszt – torzult ar-

cú, öregedő „anyaországi” – megint felemelkedett, de énekszámok következtek: a hídelvei földészek népdalai.

Rajtam volt a sor. Mint EMKE-rendező, kiléptem a pódiumra, s bejelentettem, hogy legnagyobb sajnálatunkra Kolozsvár munkásírója, Nagy István, a magyar demokrácia e nagy emlékünnepén nem kapott engedélyt beszédének elmondására. Ennyi. A rendőrtiszt most már kikelt a képéből, s kezeivel hadonászva rám rivallt:

– Azonnal hallgasson el.

De hát nem is volt szándékomban többet mondani. Meghajoltam, s leléptem. Ami a bejelentést követte, azt a hivatalos körök már tüntetésnek minősítették. Az is volt. A tömeg Nagy István nevét kiáltozta, harsány hangok a békét éltették. Hátral mozdítás támadt, egy-egy jelszavakat skandáló ifjúmunkásra rárohantak a közben ide mozgósított kopók. Az ünnepély mégsem fűlt botrányba. Odalenn csend támadt, amint a pódiumról Petőfi-dalok harsantak fel, végül közösen énekeltük el a himnuszt, s a szereplők kibontott zászlaik alatt zárt sorokban indultak haza.

Másnap behívtak a rendőrségre. Nem csodálkoztam. Otthon nem szóltam semmit, Rebi a gyermekkel éppen hogy hazaérkezett, s vigyáznom kellett, ne zavarja meg semmiféle izgatottság a boldog szoptatást.

A rendőrség épületében „Babarczy tanácsos úr”-hoz igazítottak el, hát ez volt az, aki rám szólt a teremben. Felugrott, amint megpillantott, s előbb szótlanul fel-alá járkált, engem állva hagyva, aztán íróasztala mögé húzódott vissza, s kitört:

– Ilyesmi még nem történt meg velem. Maguk oly ügyesen csinálták a dolgukat, olyan ördögien, hogy még jegyzőkönyvet sem tudok felvenni. Gratulálok! De vegye tudomásul – s itt már üvöltött –, hogy nem lesz még egyszer akasztás Kalocsán!

Álltam, hallgattam, fejemmel udvariasan követve a szobában megint fel-alá száguldó rendőrtanácsost. Any-

nyit már sejtettem, hogy baj nem érhet, hiszen maga a rendőrfőkapitány is – papiroson – ott volt a felújított Március 15-i Bizottságban, s egyébként is, mi ütközött volna törvénybe? Magyarország pillanatnyilag semleges-ségben leledzett Berlin és Moszkva között, s a nemzeti ünnepet nem tudják nyíltan megtorolni. Engem azért agyoncsaphatnak. Nem értettem a félelmetes célzást Kaloocsára.

– Csak ne meresse a szemét! – folytatta ingerülten a tanácsos, s a várt kihallgatás helyett megint belőle fakadt a szó: – Tudjuk mi jól, hogy maga kicsoda-micsoda. Majd utánajárunk minden lépésének, s gondunk lesz rá, hogy ne menjen ki többet a Hóstátba! A kommunisták egyszer akaszthattak, többször erre nem lesz alkal-muk...

Kopogtattak. Egy rendőr bejelentette – de már itt is volt Sándor József. Haján-bajuszán még tartott a fekete festék, ezüstfogantyús botjával türelmetlenül a padlót kopogtatta. A tanácsos meglepődve, de mindenesetre a kijá-ró tisztelettel fogadta az öreg méltóságost, aki kedélyesen velem is kezet fogott, majd intett, hogy álljak odébb, négszemközt akar beszélni a tanácsos úrral.

Hát eljöttem. Rebi aggódva várt, valaki már elkotyog-ta neki, hogy baj van. Na, egyelőre nem történt semmi.

Szokott találkozóhelyünkön, a Sétatér egy elhagyott ösvényén számoltam be mindenről Kohn Hillelnek, aki Szirmai István útján hívatott. Az illegális pártvezetés nevében dicséretet kaptam a „bátor fellépés”-ért, de egyben megrovást is, mert Nagy Istvánnal együtt „nyilvánosan lekompromittáltuk magunkat”. Ezért egy évig közelébe sem mehetek a pártnak; felfüggesztésem a párt kényszerű védekezése, nehogy sarkamban járva a hatósági nyomozók a gépezetet is megleljék. Dolgozzam most már minél nyíltabban, úgy, ahogy eszmei elkötelezettségem diktálja. Ha mégis szükség lesz rám, megtalálnak.

Szerencse a bajban? Amikor később a párt illegális

szervezetét felgöngyölítették, engem nem találtak semmi-féle listán. Az áruló nem ismert, elvtársaim hallgattak rólam. Szabadlábbon maradtam, s mint közíró partizánkodtam tovább.

3

Elszigetelt észak-erdélyi helyzetünkben legsürgősebb feladatnak a budapesti haladó körökkel való kapcsolat megszerzése látszott. Kezdeményezéseinket idehaza vasfal-ként vette körül a Teleki-kormányzat közéleti kizárólagossága, s ha ezt sikerült is március idusán áttörnünk, annál fojtogatóbb volt a visszahatás. Az EMKE keretébe csöndesen beépült egy szórványügyi kormánybiztosság, az öreg Sándor Józsi bácsit óvatosan félreszorították, s alig megszerzett munkakeretünk odaveszett.

Új lehetőségek kitapogatóására 1941. április elején Nagy Istvánnal felutaztam Budapestre. Igaz, jártam már ott Asztalos Istvánnal az év elején, de erre az első látogatásra alig emlékszem. Egy irodalombarát orvos, Borbély Mihály fogadott és kalauzolt, jártunk a Magyar Nemzetnél és Az Ország Útja szerkesztőségében, s bizarr találkozásunk volt Odescalchiné Andrassy Klárával, a „vörös hercegnő”-vel, aki palotájában fogadott, s mindent tudni akart az erdélyi állapotokról. Bizonytalan benyomásokkal tértem akkor haza, de most, miután felvonultunk a Kelet Népeben s országos visszhangot keltett a kolozsvári március 15-e (a Szabad Szó első oldalán hozta Nagy István beszámolóját a történetekről), feltételezhető volt, hogy érdemesebb lesz az utazás.

Így is volt. Földink, Török Erzsébet énekművésznő családjánál szálltunk meg, éppen akkoriban jutottak öröklakáshoz Budán. Kérésünkre meghívták feketekávéra azokat az írókat, akik tudomásunk szerint leginkább segítségünkre lehettek egy új, antifasiszta hazafias mozgalom kibontásában erdélyi viszonyaink között. Eljött Kovács Imre, akkor már a Szabad Szó szerkesztője, ott

ismerkedtünk meg Darvas Józseffel, s megjelent a Török család régi ismerőse, Dési Huber István festőművész. A beszélgetés során sűrűn szóba került Püski Sándor könyvkiadó neve: ő az, aki széles táborot teremtett a népi irodalomnak, s nem zárkózik el a baloldaltól. El is határoztuk, hogy érintkezésbe lépünk vele. Első utunk Móricz Zsigmondhoz vezetett, majd Bajcsy-Zsilinszky Endrét kerestük fel. Mindkettőjük biztatása egy másik, rejtett, igazi Magyarország szolidaritásával erősítette meg demokratikus erdélyi eszmélkedésünket. (Fiam anyakönyvi bejegyzése ügyében ekkor jártam el – Bajcsy-Zsilinszky sürgető levelével felszerelve – az illetékes államtitkárnál, aki nagyanyai nevem felvételének késleltetését azzal magyarázta, hogy 70 000 olyan kérvény van, melyben magyar nevű emberek családnevük *németre* való viszszaváltoztatását sürgetik, s most jövök én, egyes-egyedül, a fordítottjával. Csakis „a képviselő úr kívánságára” tett kivételt.) Végre személyesen találkozhattam Ortutay Gyulával is, akihez még a Sarló és a Szegedi Fialatok korából levelező barátság fűzött.

Más társasággal kötött össze kettőnket Becsky Andor, a Korunk régi munkatársa. Egy kávéházban adtunk találkozót a Szép Szó két szerkesztőjének, Gáspár Zoltánnak és K. Havas Gézának, róluk Becsky azt súgta, hogy élenjáró antifasiszták, de kérlelhetetlen vitában vannak a népiekkel, ami már a moszkvai Új Hangnak is sok... Hát mi sem találtunk egymáshoz. Azt hiszem, a Szép Szó két ideológusának Nagy István túlságosan baloldali volt, én meg népi-gyanús, és sehogy sem tudták összefüggésbe hozni kettőnk igazát. Ráadásul hajba kaptunk egy kifejezésen. A csapongó beszélgetés során ugyanis megkülönböztettük a „polgári demokrácia” fogalmától a „népi demokrácia” fogalmát, mint amellyel maguknak a tömegeknek kell és lehet megvédeniök s kiszélesíteniök a tekintélyuralom felé nyíló polgári osztályuralom válságba jutott demokratikus intézményeit. Ami azonban nekünk politikai kulcskifejezésünk volt a népfront céljai szerint,

az valami ördögi, sőt „szabódezsői” frázisnak hangzott a Szép Szó szerkesztői fülében, antiszemita zengzettel és háttérrel. Nem volt mit tenni, elváltunk, s többé nem találkoztunk. Ejnye, egy jelző körül olyan nézetellentét robbanhatott ki, amely rokon táborokat lök egymásra, sajnos, a fenyegető közös ellenség színe előtt.

Becsky Andor volt a leginkább elszontyolodva. Gaál Gábor Korunkjának átfogó szellemében sokat várt ettől a találkozástól, az antifasiszta polgárok megnyerését tartotta legfontosabbnak, s íme, mi egy Budapesten még gyanakvásokkal kísért, nem egy megnyilatkozásában ellenszenves és homályos népi tájékozódást helyeztünk Szép Szóék bizalmának megnyerése fölébe! Szó szót követett, de voltunk mindhárman annyira pártosak és rugalmasak, hogy nézeteink és programjaink tisztázására a Kommunisták Magyarországi Pártjának illetékes fórumát kérjük fel. Egy illegális szervét, ilyen időben, vihar előtt! Megtörtént. Napok teltek el, míg valahol egy üresnek tetsző szobában meghallgatott minket egy ismeretlen, akiről később tudtuk meg, hogy ugyancsak régi Korunk-munkatárs: Haraszi Sándor. Elmondtuk, miben járunk, milyen dilemmákkal küzdünk, s nem tagadtuk, hogy hármán tulajdonképpen háromfelé tesszük a súlypontot: Becsky a polgári liberálisokat akarja oldalunkra vonni, Nagy mégiscsak a szakszervezetekben s Népszaváéknál érezné legotthonosabban magát, s én a népi tábor széles paraszt- és értelmiségi rétegeinek megnyerését érzem esedékes feladatnak, nemcsak az erdélyi adottságok számbavétele alapján, hanem a népi szemlélettel való könnyű visszaélés lehetősége miatt is. A pártküldött csak másnap, egy újabb konspiratív találkozón adott választ. Röviden és velősen.

– Mindenki maga tudja, elvtársak, hogy hol, milyen közegben érhet el legtöbbet az antifasiszta népfront javára. Fontos csak az, hogy munkánkat akár a liberális polgárok vagy a szociáldemokraták, akár a népiek közt, elvi következetességgel végezzük, éberren vigyázva arra, hogy ne

mi kerüljünk választott terepünkön a meggyőzendők egyoldalú hatása alá. Minden munkaterep fontos, ami azonban a népieket illeti, itt vagyunk a leggyöngébbek, nem alábecsülendő tehát a behatolás közójük, különös tekintettel arra, hogy a földkérdés Magyarország egyik leg-életőbb kérdése, s a szegényparasztság millióit csakis a munkássággal való szövetkezés emelheti fel mai állapotából. Döntsenek tehát maguk lelkiismeretük szerint, hol s mire vállalkoznak a legtöbb siker reményében.

Világos beszéd volt, döntöttünk is. Közvetlen erdélyi érdekeinket számításba véve, Darvas Józsefnél és Kovács Imrénél ragadtuk meg a munkás, a paraszt és az értelmiségi (részben polgári) munkakör összeegyeztetésének csuklóját, s velük egyetértésben megegyeztünk Püski Sándorral, hogy bizonyos feltételek mellett erdélyi realista írói mozgalmunkat – valójában a Korunk egy munkaszektorának folytatását – a Kelet Népeben szerzett hadál-lás kiszélesítésével bekapcsoljuk a Magyar Élet könyvkiadó kezdeményezéseibe. A feltételek közt szerepelt az antiszemita jellegű könyvek kivonása a kiadói programból, Erdélyi József jobbra kanyarodásának elvágása a magyar népi törekvésektől, határozott fellépés a jobboldallal szemben s a munkás-paraszt egység fokozott szolgálata társadalomtudományi szempontok alkalmazásával és elmélyítésével. A Magyar Élet viszont Nagy István könyveinek kiadására vállalkozott, elismerve a szerző ama jogát, hogy továbbra is a munkássajtóban publikáljon. A megállapodás, melyet ugyan csak lépésről lépésre s nagy általánosságban, nem egy következetlenséggel küzdve, sikerült megvalósítani, éppen jókor jött a népiek szempontjából is. Ez az az idő, amikor már személyeskedésig menő harc tört ki a felbomlott Márciusi Front egyes elemei közt, Erdei Ferenc csöndes nosztalgiával írja meg a Kelet Népe hasábjain egy reformkorszak „epilógus”-át és a „hőskor” elmúlásáról beszél, s csak az erdélyiekkel felerősödött Kelet Népe fűzi még össze a szét-hulló népi irodalmat.

Mindenesetre úgy éreztük, hogy új, jelentős mozgásterületen járulhatunk hozzá a népi hazafiság kifejlesztéséhez, s a romániai antifasiszta népfrontban szerzett tapasztalataink segítségével most új szellemi erőket vethetünk be a Duna-völgye népeire törő vészedelem elhárítására. Úgy gondoltuk, hogy a magyarországi ellenzék túlzott differenciálódásával, a nemzeti irányzatok egymástól távol álló vagy egyenesen egymás ellen fordult gyakorlatával szemben talán a mi kis erdélyi felismeréseink valamilyen kongruáló tényezőt, legalábbis belátásokra készítő jeladást jelenthetnek.

Pesti napjaink különben újabb baljós történelmi figyelemztetés légkörében teltek el. Váratlanul ért Jugoszlávia lerohanása, a német tankok végtelen kígyója a Duna-parton, s Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága. Magához hívott egyszer, hogy a fiatalság Ady-ünnepségét leszerelje, s nem mentem el, otthagytam Budapestet. Az ő politikájának gyümölcseként hatolt be a Kárpátok közé éknek a hitleri Drang nach Osten, s a bécsi diktátum után megint összehozott egy perc: amikor kidobatómat a tanítói állásból úgy közölte a parlamentben, hogy abban az állásban nem is létezem. S most rajta gázolt keresztül a történelem, kétértelmű állásfoglalásainak szörnyű következményeként. Kelet-Európa balkáni térsége vált hadszínterré s oszlott ellenséges darabokra, keresztezve az ő nemzetvédő elképzeléseit, s kiábrándítva őt önmagából. Meggyászoltam. Görög tragédia saját hibájába botlott hőségévé nőttem, s arra gondoltam, végzetes tetteivel tulajdonképpen nekünk adja át a jövő kezdeményezéseit, akik ellenfeleiként mint Ady-hivők, falukutatók, Sarló, Márciusi Front és Vásárhelyi Találkozó, munkásmozgalom és népi irányzat túléltek idejemúlt úri magyarságát.

Utazásunkon szerzett tapasztalataink alapján immár ideje volt a Korunk-csoport munkás- és paraszti irányzatával behatolnunk az erdélyi értelmiség, főleg a népi tájékozódású egyetemi hallgatóság körébe. Jordákyék tagadhatatlanul eredményeket értek már el a szociáldemokrata

balszárny megerősítésében a Magyarországról érkező hivatalos meg munkaközponti álmunkás szervezetekkel szemben, s Józsa Béla, aki Kelet Népe-akciónk során Móricz Zsigmond aláírásával lapszervezői megbízólevelet kapott, a Hóstátban, Kalotaszegen s a Székelyföldön megkezdte már a Szabad Szó terjesztését is a földművesek között, hogy a régi MADOSZ elemeit új ellenállásra bírja. Remek vezércikke a magyar dolgozó parasztság politikai helyzetében *Akik szembe akarják állítani a falu szegénységét a városi munkássággal!* cím alatt statisztikai és szociográfiai adatokkal világította meg az elhagyatott erdélyi román és magyar falusi lakosság súlyos gazdasági és kulturális kiszolgáltatottságát, axiómaként leszögezve: „*Aki tehát e két dolgozó réteg szembeállítását végzi, kenje bár akármilyen nemzeti vagy szociális mázzal be mondanivalóját, az mindkettőnek ellensége.*” Az üzemi munkásság felhígulása a faluról bejövő, nagyrészt Dél-Erdélyből menekült elemmel, s az alakulóban lévő Erdélyi Párt tömegbázisaként kínálkozó EMGE-mozgalom védekező magatartásra kényszerítette, falun pedig szórványossá tette hazafias ellenállásunkat a tengelybarát kormánypolitikával szemben, s mindenképpen sürgőssé vált irányadó bekapcsolódásunk megkísérlése ott, ahol a rendszer utánpótlása még képlékeny volt, s friss nemzedéki ösztöneinél fogva – ha egyelőre fajvédő jelszavakkal is – németellenes.

Nem mondom, volt az antifaszizmusnak az erdélyi értelmiségben is kádere, de közelebbről szemügyre véve a helyzetet kétségtelen volt, hogy a kormány antiszemita politikája s a jobboldal rasszista uszítása szinte megbénította, el is szigetelte az értelmiségi baloldal nagyrészt zsidó származású rétegeit. Nehéz terepen, pontosan a „keresztény származású” – egyébként a magyar dolgozó rétegekhez családi körülményeiknél fogva közelebb álló – diákság soraiban kellett támpontokat találnunk, még ha törekvésünket ideig-óráig érthető aggállal és gyanakvással kísérte is nem egy mozgalmi szimpatizánsunk.

Hiába, csak el kellett látogatnom a hivatalos körökhöz

közelálló Erdélyi Tudományos Intézet kutatói közé, hogy a Magyar Nemzet munkatársaként hírt adjak az új Erdély-kutatás első kollektív próbájáról. A történet, régészet, néprajz, nyelvtudomány, irodalomtörténet, földrajz és geológia, embertan és biológia, valamint társadalomtudomány szakemberei készültek megszólaltatni Erdélyt, s nem ártott szerényen utalnom a román–magyar–szász–szláv kölcsönhatásokra is, figyelmeztetve az Erdély felfedezésére induló új rajokat, hogy „az első intézményes Erdély-kutatás nyári próbája itt, ezeknél a népi-nemzeti határkérdéseknél közelítheti meg léghamarább Erdély titkát”. A fogadtatás az Erzsébet úti villaszerű székházban tárgyilagos volt ugyan, de szerfelett hűvös is. Már közvetlenebbé vált érintkezésünk az ugyancsak falukutatásra készülő Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségével: itt már akadt néhány kedves barát a „kisebbségi” korszakból, aki nem felejtette el a Vásárhelyi Találkozót és az Erdélyi Enciklopédiát (ha a Korunkról vagy a MADOSZ-ról egyelőre itt is jobb volt nem beszélni). Kétezer diákról volt szó, s arról, hogy a diákszervezet sajátos erdélyi munkaközösségeket alakítva küzd bárminő „elidegenedés” ellen... Hogyne emeltem volna ki a Magyar Nemzetnek írt tudósításomban, hogy folklór és Kodálykórus mellett „a társadalomtudományi munkaközösség tagjai most fordítják magyarra Gusti bukaresti professzor szociográfiai munkáit és közléseit, s a Gusti-féle monografikus rendszer az erdélyi magyar diákság most induló falukutatását is befolyásolja”. Megragadni mindent, ami az idegen érdekek szolgálatában álló nacionalista uszítás ellensúlyozására és felszámolására jó, figyelmeztetni a közös demokratikus feladatokra, nyilvánvalóan ez volt a kezdet minden további antifasiszta művelet számára.

A fiatalok szövetkezeti mozgalma is még a kisebbségi időben szerzett tapasztalatokra, méghozzá nem egy haladó román professzorral és diákkal való együttműködésre volt visszavezethető. Egy rendkívüli alkalom lehetővé tette, hogy a főtéri Méhkas diákszövetkezeti könyv- és

papírkereskedés ifjaival közvetlen kapcsolatba jussak. 1941. május 5-én Móricz Zsigmond levélben közölte, hogy „most volt itt nálam a Molter Károly fia”, vagyis Marosi Péter, s megegyeztek abban, hogy *Magyar sorskérdések* című előadással vegyen részt a Méhkas írói estjén. Ez az a levél, amelyben nemcsak kolozsvári látogatását jelenti be, hanem előre jelzi: „Különben a tervem az, hogy ha csak lehet, egy egész hónapot Erdélyben töltök, Már egyszer kiszakítom magamat az életemből, s megajándékozom egy ilyen nagy örömmel, hogy elkínlódok egy hónapot a Bethlen Gábor földjén.” Mint a Kelet Népe megbízottja, felkerestem tehát a Méhkast, nem utolsósorban azért, hogy a május 15-ére kitűzött előadás kapcsán a lapot is a diákok figyelmébe ajánljam. Igen ám, de volt itt egy zavaró mozzanat. Megismerkedtem Tóth Samu tordai ifjával, a Méhkas szigorló közgazdász üzletemberével, s megmondtam neki őszintén: sem a Kelet Népe demokratizmusával, sem Móricz Zsigmond humánumával nem egyeztethető össze a szövetkezet kirakata! Hogy miért? Hát bizony volt ott egy sorozatnyi antiszemita füzet, éles gúnyrajzokkal – nem, ez nem lehet a népi mozgalom névjegye! Tóth Samu fejcsóválva ment ki az üzlet elé, s el is hittem, hogy nem tudta, mi van az üveg mögött. Az érkezett árut a legfiatalabb „alkalmazott” rakta ki, feltételezhetően gyanútlanul. A kérdés azonnal megoldódott, a füzeteket és rajzokat bevették, s ha van kicsiny dolgoknak nagysága, úgy a diákokkal való kapcsolatfelvételben ez a kirakat-átrendezés volt az első siker.

A Méhkas estje a Mátyás Király Diákházban lelkes volt. A közönség ugyan nem töltötte meg a termet, de beszámolóban közölhettem: „...annál válogatottabb és sajtósabb volt, mert nem hiányzott belőle semmilyen oldal, párt, osztály, világnézet vagy felekezet. Ha csak két órára is, Móricz Zsigmond körül magyar egység kerekedett, népi sorsproblémáink őszinte szemléletében. A mindennapi dolgok reális távlatokba kerültek, pedig az író csak családján és egyéni élményein át mutatta be a magyar

történelem állapotát. Aki fel-felfigyelt Móricz Zsigmond szétágazó foglalatosságaira, itt, a kolozsvári előadáson érthette meg, hogy voltaképpen hol is kapcsolódik egymásba a népfőiskola-terv, az új Rózsa Sándor-regény, klasszikus íróink átírása, a nemzeti reformok hirdetése vagy Tolnai Lajos titkának fellebbentése.” Rebivel együtt voltunk ott az estén, őt legjobban az ragadta meg – sokszor visszatértünk rá –, hogy Tiszacsécsén, az író szülőfalujában, úgy maradtak a házak, amilyenek a múlt században s még azelőtt is voltak, pedig az emberek már újak, mások, maiak... Megértették-e a diákok, hogy ez az ellentmondás lak és lakója közt már maga is történelmi fordulatra ingerel?

Egy Jordáky Lajos meghívására a lakásán rendezett baráti találkozó a Kelet Népe főszerkesztője s az egykori Korunk lap nélkül maradt munkatársai közt május 16-án nem a legjobban sikerült. Gaál Gábor, aki itt ismerkedett meg Móricz Zsigmonddal, a Nyugat-szerkesztéssel kapcsolatban tett fel – most már feleslegesen – kérdéseket, s merev volt igényeiben Nagy István felszólalása is. Móricz kissé elhűlt, nagyon reálsan a Kelet Népére terelte át a szót, s kéziratot kért, minél többet.

Együtt kerestük fel Móricz Zsigmonddal öreg méltóságosunkat. Sándor József szívesen állott rendelkezésre, de előbb figyelmeztette vendégét, hogy Kossuth Lajos turini íróasztala mellett ül. Ezzel a fehér oszlopokon nyugvó márványasztalkával, a turini remete adományával, találta magát az ember szembe, ha belépett az EMKE főtitkári szobájába. Ott állt éppen Sándor József iratokkal megrakott íróasztala előtt. Különben volt itt még egy harmadik íróasztal is, az Aradon kivégzett gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornoké. A falon körös-körül a lerombolt aradi emlékmű bronzreliefjeiről készült gipszöntvények, egy emelvényen a szintén vértanú Csányi László erdélyi kormánybiztos szobormodellja... Az író illően körülnézett, de jövetelének mai célja volt: zöld fedelű kis noteszét vette elő, s le nem tette, míg fel

nem jegyezte az öreg politikus ajkáról Tolnai Lajos erdélyi feltűnésének és bukásának hiteles történetét. Változó korszakok nyomása alól tisztán csordult elő a közvetlen személyi emlékezés minden tanúsága. Tetszett a módszer: Móricz Zsigmond egy elfelejtett ember memóriájából merített erőt mai harcaihoz, feltámasztva a múltból idáig nyúló rendszer ugyancsak elfelejtett bírálóját, s felújítva az „elsikkasztott s mégis legnagyobb magyar regényíró elme” újra időszerű politikumát.

A vasat ütni kellett, ha már felmelegedett. A Móricz-látogatást újabb vendéglátás követte Méhkaséknál. Erdei Ferenc és Kovács Imre töltött körökben néhány napot. Jókor. Az új Erdély-kutatás falujáráinak ki kellett kecmeregniök egy bizonyos faji mítosz és egyoldalú parasztimádat hálójából, s hasznos érdeklődésüknek a népsors iránt meg kellett találnia a maga biztos alapját egy reális társadalomtudományi szemléletben. A két agrárszociológus előadása kiragadta a parasztkérdést mindenfajta romantikából, s felvillantotta körülötte a kelet-európai egymásrautaltság távlatait. Hatásukra diákjaink közt megvitatásra került a parasztság és munkásság viszonya, a paraszti életforma változása és a városiasodás, nemkülönben a magyar és román sorskérdések közös népi nevezőre hozása, olyannyira, hogy újabb tudósításomban leírhatam: „Nem olyan világot élünk, hogy a diákság és az értelmiség diskurzusainak máris közéleti jelentőséget tulajdoníthatnánk, viszont, aki az idő nagyobb távlatában gondolkodik, tudja, hogy ezek a kolozsvári viták az erdélyi magyarság jövőbeli képét alakítják.” A vita legérdekeesebb szakasza a két budapesti agrárszociológus és az előadásukra megjelent fiatal román értelmiségiek – köztük az erre az alkalomra Bánffyhunadról Kolozsvárra érkezett kommunista elvtársunk, Teofil Vescan tanár – között folyt le Csögör Lajosék lakásán, azzal az eredménnyel, hogy kétségtelenné vált a román és magyar parasztkérdés megoldásának közös szüksége. Mint annyi másban, en-

nek az eszmecserének a létrehozásában is Józsa Béla volt a kezdeményező.

Abban a közügyi elgondolásban, mellyel – hagyományos tapasztalatokra és csekély erőnkre támaszkodva – az erdélyi magyar népi erők új mozdulását, parasztság és munkásság kapcsolatát, a román dolgozókkal való szövetkezést és az antifasiszta hazafias front kialakulását akartuk szolgálni, rendkívül kedvező s napról napra növekvő szerepet töltött be a Kelet Népe főszerkesztőjének észak-erdélyi körútja. A bécsi diktátum óta megmerevedett osztály- és társasági falak egyszerűen leomlottak körülötte, megint leültek egymás mellé, akiket a beözönlő „anyaországi” divat elválasztott, szóhoz jutottak általa a kirekesztett és elhallgattatott baloldaliak. Megírtam én ezt őszintén, s miért parafrázáljam, amikor az akkor közöltek nemcsak a kort és a körülményeket dokumentálják, hanem az író máig sem eléggé értékelt történelmi igazát fejezik ki. A Magyar Nemzet így hozta: „Valami különös családiasság jellemzi Móricz Zsigmond viszonyát a magyar dolgokhoz, a tájhoz és emberekhez s az emberek ágas-bogas problémáihoz. Ahol megjelenik, eltűnnek a feszélyezettségek s a bivalyát hajtó paraszt vagy a címeres-rangos közéleti személyiség, a nacionalista diák vagy a szocialista munkás, humanista író vagy az érdes politikus egyaránt közvetlenségbe olvad és őszinte vallomásra kényszerül. Erdélyben nagyon kellett már ez a józan, tárgyilagos légkör, ködként kóválygó kérdéseink lecsapódása az igazat kereső szellem-nagyság oldalán.” (Tudósításom *Móricz Zsigmond Erdély-nézőben* cím alatt jelent meg, s az író Marosvásárhelyről kelt köszönetéből egyetértést olvashattam ki.) Avagy nem emlékezetes-e mind a mai napig az az óvári találkozás, amikor is – a Kis Pipa vendéglőben – Józsa Béla hívására a kolozsvári szociáldemokrata és kommunista munkások közé ült le beszélgetésre az író? Legutóbb, 1976-ban, Kovács István munkás-emlékiró a Román Televízió hétfői magyar adásában

elevenítette fel ezt a beszélgetést, amelynek lényege a munkásproblémáknak az irodalomba való bevonása volt.

Kolozsvárról Désre bumlizott Móricz (mert vonaton mindig a III. osztályt választotta), onnan közli egy lapon, hogy Daday Loránd szívesen „kezeli a lap ügyét”, s Bányai Ferenc református lelkész „lelkés fiatal szervező ember, vele fogunk legjobban lenni”. Ez még csak a Kelet Népe terjesztése, ami azonban a dési előadást illeti, mást mond a ceruzával hevenyészve írt levelezőlap, s utólag mást mond a jelen volt Antal Dániel EMGE-kirendeltségi vezető emlékirata. Zsiga bátyánk zsúfolt házról beszélt, de a szemtanú másként vall 1971-ben. Szerinte már a vármegyeháza nagytermének átengedése körül is baj volt, a megyei urak nem akarták az író rendelkezésére bocsátani, s mikor végül mégis beleegyeztek, az estre nem jöttek el, sőt tisztviselőiknek sem javallották a részvételt. „Ott voltak azonban – olvasom az emlékiratban – a gimnázium tanárai, az iskolák tanítói és a nagyobb diákok. Eljött néhány magyarul beszélő román tanárnő is. Szerencse, hogy a földművesek nem hagyták cserben Móricz Zsigmondot. A nagyterem háromnegyed része így is üresen maradt. Örök szegényére Désnek.” Antal Dániel nyilvánvalóan a gazdaköri tagokat mozgósította, ebből adódhatott a mentő összetétel, s ha tovább olvassuk a memoárt, ráismerünk Móricz Zsigmond optimizmusának okára is: egyszerűen az első sorokba invitálta közönségét, s baráti körnek titulálva felségesen elszórakozott vele... Lehet, hogy nem volt ilyen sötét a kép, akad más tanúvallomás is, de mégis meggondolkodtató a reakció jelentkezése mindazzal szemben, amit az író képviselt.

Marosvásárhelyen, a következő állomáson megint ünneplő sokaság fogadta az ezüsthajú vándort. Megismétlődött a kolozsvári képlet, a köréje gyülekezők sokrétűsége. Polgárok, tanárok, írók veszik körül, akad még egy-két gróf is az érdeklődők közt. A Kemény Zsigmond Társaság liberális méltóságosa, Sényi László, s természetesen minden haladó szándék és gondolat sáfára, Molter

Károly (írja is Móricz onnan kelt levelében: „Molter a fővezér”) hallgatóságot és előfizetőket toboroz. Megismétlődik a munkásokkal való találkozás, most már – mint Veress Pál szóban és írásban közli – egyenesen az író kívánságára. Magához kéreti Salamon Ernőt is, noteszében mutatva neki, hogy előre feljegyezte nevét, mint akivel személyesen kíván megismerkedni. Itt nem is volt baj, s a hely színeén gyűlt Tolnai Lajos marosvásárhelyi kálváriájának eredeti anyaga az író noteszébe. Csak az adminisztrálás, ez nem volt az író-főszerkesztő kenyerere. Fáradtságára panaszkodott, s hívott: „...el tudsz-e jönni Székelyudvarhelyre? Persze jó volna, ha lehetne, biztosan többre mennénk ketten. Az is baj, hogy nem hoztam magammal Magvetőt, azt kellene árusítani. Megkaptad-e már s a Méhkas, Pestről a példányokat?”

Már nem tudom, hogyan s miből telt a költségekre, de indultam azonnal. Feleségem áhítattal csomagolt, most, hogy megvolt a gyermek, s küldtünk is róla fényképet a nagyszülőknek, semmi sem állta útját, hogy elmenjek végre Vargyasra is, bemutatkozni, ha már Székelyudvarhelyen járok. Rebi az alig kéthónapos csecsemővel még nem mozdulhatott, az ő csókját is nekem kellett immár békülő szüleihez elvinnem. Nagy kerülőkkel és többszörösen átszállva jutottam el május végén Tompa Lászlóékhoz, oda várták Móricz Zsigmondot. Komor hangulatban. Hogyan közöljék vele, hogy Székelyudvarhelyen nem engedélyezték az előadását? Tompa László beesett arccal, különös, szögletes karmozdulatokkal járt-kelt fel s alá a könyvekkel telt szobában, s lassan, nehezen foglalta szóba, hogy mi történt. Hinléder-Fels Ákos főispán (ahogy itt róla mondták: „a Bach-husár unokája”) valami felfoghatatlan képzettársítással azt állította, hogy Móricz Zsigmond „megsértette Petőfit”, s nem méltó arra, hogy a székelyek fogadják. Olyan elképesztő volt a vád, hogy még védekezni sem lehetett ellene, csak megdöbbenni. Mármint annak, aki nem értette a csíziót. Jobban bevilágított a háttérbe a főispán ama elejtett megjegyzése,

hogy – lám, milyen pontosan volt értesülve! – a pesti író „két kommunista kíséretében” érkezik, s már ez is ok arra, hogy fellépését eltanácsolják... Az egyik kísérő én voltam, a másik csak Böződi Gyurka lehetett, akinél Móricz kipihente magát néhány napig. Mit volt mit tennünk, elmentünk elébük. Együtt érkeztek egy poros autóbuszon, az író Bözödújfaluban vásárolt szalmakalappal a fején. Várta őket Tompáéknál a hűvös szoba s az őszinteség.

Előadás helyett szűk kis baráti társaság futott össze estére a református kollégiumban, Haáz Rezső igazgató lakásán. Megnéztük a gazdag néprajzi gyűjteményt (még ott volt akkor a második világháborúban eltűnt rovásírásos téglá), s bor mellett csak megeredett a szó. Ki volt még ott? Tomori Viola, a Szegedi Fiatalok Parasztlélektani kutatója, abban az időben Udvarhely vármegye szociális előadója. Na, vele kerekedett ízes és érdekes vita a székelly szalmafonókról és kalapkötőkről, s nagyobb nyomaték kedvéért az asztalra került Móricz Zsigmond új szalmakalapja. Kiderült persze, hogy nem a szorgalmas fonóasszonyoké a haszon, hanem a szalmafonatók államilag támogatott felvásárlójáé, s mintegy kárpótlásul az odavesztett irodalmi estért megszületett az írói tanács: vegyenek közös kalapvarró gépet a falusiak, s ám támogassa a tisztelt szociális misszió a szalmafonó családok szövetkezését... Úgy éreztem, jókedvével és élénk vitamodorával a kitagadott író meg akarta vigasztalni a kisdud baráti társaságot.

Másnap reggel Móricz hú és hallgatag útítársával Csíkba utazott, Zsögödön várta őket Nagy Imre, a festő. Sepsiszentgyörgyre adtunk találkozt, s oda készülve útba ejthettem Vargyast. Már az autóbuszon ismerkedtem odavaló katonafiúkkal, pünkösdre tértek haza a városból, s egyikük még a megálló előtt megmutatta apósomat. Éppen egy öreg tiszteletest hozott be a szekeren valamilyik szomszéd faluból. Leszálltam, a katona előrefutott, s magyarázta az öregnek, álljon meg, itt a veje Kolozsvár-

ról. Felszálltam melléje a bakra, rám nevetett az arca, ez már Rebi volt, ismertem. Mintha semmi sem történt volna köztünk, hajtott fel a Vízelvére. Anyósomat, a kilencgyermekes, tipegő öregasszonyt, úgy ismertem meg, hogy a kaput feltárta, amint meghallotta az ismerős szerkér zörgését. Elsírta magát, megcsókoltam, és soha többé a házasságunkról szó sem esett.

Új dolog volt számomra a befogadás szertartása. Először a két legkisebb, a libákat őrző Ida s a lovakat kimeg befogó Samu legényke csapott a kezembe, kissé szemérmes kíváncsisággal, aztán felkerekedtünk a templomba, ahol a „Boldizsárok” első padjában kaptam helyet a család jogán. Először vettem részt unitárius istentiszteleten. Miklós és Ferenc, a két katonafiú nem érkezett haza, de családjukat sorra látogattuk, s mert Gáspár, a még ott hon dolgozkodó öcs, éppen aznap konfirmált, elmentünk a táncba is, hadd lássuk, kivel járja az iskolaudvaron. Kevés volt a legény, leány leánnyal is táncolt, lendültek a bő rokolyák, cifrázták a csizmák (a mi Gázsinknak azonban nem jutott csak bakancsra, bokáig virított hófehéren az új székelyharisnyája).

Délután befogtak újra, apósom átvitt a szomszédos Székelyszáldobosra. Rebi nénje, a testvérek közt a legidősebb, oda ment férjhez. Samu már délben átszaladt, hogy bejelentsen bennünket, de nekünk bizonyára nem illett volna gyalog beállítanunk. Itt is az asszony, Anna húzta be a nagykaput, hogy befordulhassunk a lejtős udvarra, ahol legelőször a cifrán faragott és kifestett tyúkol megnyúlketrec akadt szemembe. Az eddig ismeretlen másik világ, a Máthék még szinte bontatlan „széköl katona”-világa (ahogyan apósom, a vén Ferenc meghatározta) eleinte itt sem mozdult el eredeti képszerűségéből, a gazda, Baló János, csordapásztor volt s nagy karimájú, kopott kalapban, bocskorosan tért haza estére, de a tálalás, nem, ez a pompás vacsora előétellel, házinyúl-pecsenyével és borjúpörkölttel, s a mogyorós kalács után felszolgált előkelő feketekávé mégiscsak elárulta a társadalmilag már

kicserélődött háttérrel. Anna Temesvárt szokta meg az úri felszolgálást, s férje sem volt mindig pásztor, hiszen szolgalegényként ismerkedett a nagyvilággal egy bukaresti nagyvendéglőben. Bennem először a nyomdászt tisztelték, de tisztáztuk a fogalmakat, s jutott még elismerés az újságírónak is, ha már az volnék.

Megnyugodott lélekkel, most már azzal a biztonsággal, hogy bármi történjék is velem, kisfiamnak itt az Erdővidéken otthona, édes-rokonsága van, ültem fel újra az autóbuszra, s igyekeztem a Hatodon és Málnásfürdőn át Sepsiszentgyörgyre. A Vásárhelyi Találkozóról ismert Horváth Miklós orvosnál szálltam meg, itt már lázban volt az ifjúság, előre érződött, hogy a székelyudvarhelyi kudarc nem ismétlődik. Tényleg: itt a főispán Móricz Zsigmondot az állomáson várta, igaz, a durva szalmakalapot viselő s faragott csíki pásztorbotra támaszkodó öregben nem ismerte fel, s elment mellette, amíg nem figyelmeztették. Ahol az író megfordult, lelkes közönség köszöntötte. A Székely Nemzeti Múzeumban órákat töltött, elmagyaráztatta magának Herepei János igazgatóval az erődsí leleteket, s rögtön folytonosságot keresett a táj őslakóinak életmódja s a mai székely népélet között. Eből indult ki a Székely Mikó Kollégium zsúfolt nagytermében is. Máig őrzöm térdemen készült feljegyzéseimet, előadása így kezdődött: „Ötvenezer év óta él itt a háromszéki medencében ember, s ti tanulók összekötő láncszem vagytok a következő ötvenezer esztendő felé!”

Kipihente-e a benyomások és viták özönét Fogolyán Kristófnál, a vendéglátó főorvosnál? Móricz Zsigmondot felkereste a kis termetű, de annál élénkebb Szalay Mátyás, a katolikus író-pap, egy református lelkész vitte magával a vártemplomba, húzták szét orvosok és ügyvédek, aláírásáért sorakoztak a diákok. Ilyen pezsgésért érdemes volt ebbe a szegeletbe behatolnia. Őrzöm a sepsiszentgyörgyi előfizetők névsorát, élen Demeter Béla kollégiumi igazgatóval, s felcsapott propagandistának a helyi sajtó is, az éppen ottlétükkor új rotációs gépét ünneplő

Székely Nép. A régi brassói Népújság demokratikus szel-
leme élt itt tovább, László Zoltán főszerkesztő és Jakab
Antal, a vezető publicista onnan került át a Székelyföld
immár nem laposnyomón vergődő napilapjához. Móricz
azonban hajthatatlan volt, nem maradt itt, bárhogy ma-
rasztalták. Most a juhnyírás foglalkoztatta, sietett vissza
Csíkba, vaskos pásztorbotját újra kézbe ragadva.

Hazamenet Csíkszeredáig együtt utaztunk. Bár Böződi
Gyurka később, amikor egy időre szembe kerültünk egy-
mással, megszólta az útközben Móricz és köztem kiala-
kult párbeszédet, amely „nagy elméleteivel és világnézeti
fejtegetéseivel” untatta volna az íróvendéget is, őt is, egy
máig kezemben maradt feljegyzés másra emlékeztet. Ko-
lozsvárra érkezve foglaltam 8 pontba, mivel is bízott meg
Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda közt Móricz Zsigmond,
hogy bővebben igazoljam a szóban elmondottakat. Erdé-
ly történelmi kérdéseiről volt szó, s olyan dokumentu-
mok beszerzéséről, melyek a magyar-szász-román
együttélés múltját fedik fel. Érrre utal 6 pont: a székelyek
letelepedésének ideje; szász nemesek; a románok részvé-
tele a Budai Nagy Antal-féle 1437-es felkelésben; Bálces-
cu Erdélyben és tárgyalásai (Kossuth nevében) Avram
Iancuval; szórványügy; s még egy sajátos kérdés, az Ár-
pád-házi királyok feleségei, különös tekintettel a dinasz-
tia nemzetiségi összetételére. Hát ez érdekelte Móriczot, s
minderről adatok, tárgyilagos feldolgozások beszerzését
kívánta a Kelet Népe számára, az erdélyi népkeveredést
és együttélést bizonyítandó. Egy hetedik pont Gaál Gá-
borra vonatkozott: Móricz megkért, keressem elő Gaál
cikkét a balladákról, s recenzióját a *Betyár*-ról. Végül az
utolsó pont: felvilágosítás a kibédiek gazdaköri sérelmei-
ről. Szóaltassam meg ebben az ügyben Dózsa Mártont, a
székely alkalmazottak régi MADOSZ-emberét.

Akármilyen egyetlen volt is a Móricz-körút – s ami
ezzel járt: a Kelet Népe-toborzó – sikere, már maga a
tény, hogy a Jugoszlávia ellen megindult támadás idején
Észak-Erdélyben az írolátogatás új kapcsolatokra adott

alkalmat a fasizmussal szembenálló rétegek, csoportok, sőt szervezetek között, hazafias népfronti eredménynek számított. Eléggé tükrözta ezt maga a lap is, hiszen már a körút idejére esik az a szám, ahol Sándor József megemlékezése Tolnai Lajosról közösen szerepel Nagy István munkás-nevelésügyi írásával és Jordáky Lajos *Erdélyi jegyzetek* című rovatának megnyitásával. A Korunkcsoport (s mögötte Józsa Béla) összes kézben tartott munka-pásztáinak közös nevezőjét adta meg június 1-én a Jordáky-féle megfogalmazás, félreérthetetlenül áttörve az éppen abban az időben Teleki Béla gróf elnökletével megalakult Erdélyi Párt kizárólagossági törekvését: „Az erdélyi szellem nem jelenthet pártpolitikát. Nem lehet ennek a nevében ellenségeskedést szítani magyar és magyar, magyar és más nemzetiségű között, nem lehet totális alapon egyetlen pártot sem szervezni s az embereket ilyenbe terelni. Az erdélyiséget képviselheti itt mindenki, aki becsületesen dolgozni akar. S dolgozhat véleményem szerint bárki, legyen az pártonkívüli, pártokfölötti, erdélyipárti vagy akár szociáldemokrata párttag.” A sokat emlegetett transzilvanizmusnak ez a reális értelmezése logikusan illeszkedett be a Kelet Népe Móricz-kínálta széles keretébe, melyben – ugyanazon számban – egyfelől Féja Géza és Illyés Gyula népiségével, másfelől Kassák Lajos munkás-szemponyjával és Reitzer Béla haladó polgáriságával is szerepelt.

Számomra mindenesetre Móricz Zsigmond tüntető látogatása is emlékezetes marad. Visszatérve Kolozsvárra előkelő úriháznál vendégeskedett, Óváriéknál a Monostori úton, s arra kért, oda jöjjen érte, mégpedig konflissal. Beállítottam a kellő időben, itt egy Apor, ott egy Bánffy, talán a főispán is jelen volt a dúsan terített uzsonnaasztal körül. Kíváncsian meredtek rám a szemek. Utólag magyarázta meg az író, hogy engem bizony ebben az előkelő körben kommunistának tartanak, s érdeklődéssel várták, milyen is lehetek úgy megjelenésre... Akkor már a kocsiban ültünk, s kanyarodtunk a Hétvezér térből nyíló

Ond utca felé. Az öreg (istenem, annak tekintetem) elkényelmesedett a párnás ülésen, s megmondta:

– Látni akarom a feleségedet. Itt ma annyi kacsával meg malaccal traktáltak, hogy már nem bírom. Rebeka biztosan jól készíti a puliszkát.

Erre nem számítottunk. A puliszkára. Feleségem csak annyit tudott, hogy kenyéradó gazdám kijön hozzánk eszére, s megnézi a kis Ferkót. Beállítottunk. Rebi ünneplőben várt. Komolyabb ruhája ilyen alkalomra más még nem volt, csak a régi székely piros rokolya, a lajbi s a keményre vasalt, buggyos fehér ing. Kissé félszegen állt a vendég előtt, de Zsiga bácsi (nálunk most már az lett) se szó, se beszéd megcsókolta. Mondtam a puliszkát. A vendég hozzátette:

– Eresztett puliszkát csinálj, leányom, úgy készítette az édesanyám.

Feleségem megkönnyebülten térült-fordult. Amíg készült az étel, Zsiga bácsi leheveredett ágyunk ülőhelynek hagyott szélére. Kényelmetlen fekvés lehet a szalmazsákra omló zöld terítőn, gondoltam, de a vendég azon nyomban elaludt, mintha csak otthon volna. Időben felébredt, a túrós-tejes puliszkához megivott egy csésze teát cukor nélkül, s melőtt a visszarendelt konflis megérkezett volna, kivette táskájából az ajándékot: A Rózsa Sándor-kötetet piros díszkötésben. Ajánlást is írt bele így: „Balogné Máthé Rebeka nagyságos asszonynak kézcsókkal M. Zs.” Szabódtam, gunyorosnak tetsződhettek a címzés a mi viszonyaink között, de sűghattam akármit, megvolt a válasz:

– Hadd csak! Bátorodjék meg, azért írom. Követelje ki mindig, ami jár néki!

Akkor politikumában ragadott meg Móricz Zsigmond gesztusa, beillett jelképnek a bontakozó népfrontiságba. Csak később, irodalomtörténeti összehasonlítások és feldolgozások során kapott belém, hogy a kasztok, társadalmi rétegződések genetikai áttörésének megközelítéséről van szó, akár az *Úri muri* vagy a *Betyár* más-más társaság-

beli férfi- és nőalakjainak szerelmi drámájára, akár a hagyatékból előkerült *Csibe* eredeti (s nem a színpadi változatban meghamisított) befejezésére, az ifjú gróf és a Vak Macskából hozott leány büszke mezalianszára gondolok. Elv volt ez Móricz Zsigmondnál, a kardos magyar és a kapás magyar családi ötvöződésének megkívánása, s talán érdemes volna tovább kutatni, hogy kanyarodott szerte és lombosodott ki az író gondolkozásában mindaz, amit már Justh Zsigmond „a kiválás genezise”-ként meghirdetett. A mi házasságunk e keveredésnek egyik változata volt, s az sem véletlen, hogy Móricz Kolozsvárt szívesen kereste fel Böződi György testvérénjét is, aki parasztleány létére ugyancsak tanárember felesége lett, bár az író már csak özvegyként ismerkedhetett meg vele.

Az erdélyi látogatás zárófejezete még hátra volt. Móricz már útközben jelezte, hogy Daday Loránd „nagyon szereti Gaál Gábort, akit én is rajta keresztül ismertem meg. Mondd meg neki, hogy írjon a Kelet Népébe...” Most itt volt az alkalom közvetlen találkozásra. Közben vendégünk felszaladt ugyan Pestre, de több írotársával együtt előadásra hívták meg Kolozsvárra. Visszajött, s hogy nyugodtan dolgozhasson, a főtéren szállt meg, a Központi Szálló egyik nyugatra, a Gyalui Havasokra nyíló emeleti szobájában. Rendszerint hatkor már ott ült írógépénél, s csak ezután fogadta vendégeit a reggeli mellett. Gaál Gáborral is ez volt a megállapodás, s érthető örömmel, sőt izgalommal tekintettem a készülő párbeszéd elé. Hétkor becsöngettem Gaáléknál a Bem utcában, s már indultunk volna, amikor berohan a szomszédból Kovács Katona Jenő (szemközt nyílt az ajtaja), s elsápadva, gyöngyöző homlokkal nyögi a rettenetes hírt: most jelenti a rádió, hogy a németek megtámadták a Szovjetuniót.

1941. június 22-e volt. Vasárnap.

Nincs is szó megdöbbenésünkre. A rablótámadás egy csapásra minden tervünket keresztülhúzta.

Gaál Gábor hátramaradt, én rohantam fel a szállóba.

Elsőnek vittem a hírt Móricznak. Az ősz fürtű ember felugrott gépe mellől, s szótlánul kerengett a szobában. Megállt. Háttal az ajtónak dőlt, s nagy köröket rajzolt maga elé:

– Így fog csavarodni a front... Ez olyan háború, hogy holnap Moszkvánál lesznek a németek, s holnapután Pesten az oroszok.

Lementünk a hallba. Megérkezett Gaál is. Egymással szemközt ültek le. Mindkettejükre ránehezedett a világ. Szavuk elakadt, az ismerkedés megtörtént, de eszmece-rére nem került sor. Reggelit sem kért senki. Inkább felkeltünk, s szótlánul elindultunk a városba, cél nélkül. A Bánffy-palota előtt szembejön velünk, vígan köszön Zilahy Lajos. Neki már Móricz mondta a hírt. Az ő arcára is ráfagyott a mosoly.

4

Nem volt kétséges, hogy kísérletünk tömegbázis, demokratikus összefogás, antifasiszta mozgalom létrehozására Észak-Erdélyben, vagyis az az igyekezetünk, hogy a „felülről” szervezett társadalom helyébe „alulról” bontsuk ki a nemzetmentő, hazafias törekvéseket mind a magyarság, mind a román dolgozók sorából, jó időre kudarcot vallott. Utunkat állta a magyar katonai kaland, a Horthy-szoldateszka s a mögötte rajzó tekintélyelvű társadalom háborúba bocsátkozása a németek oldalán. Fokozott illegalitás ideje következett be a kommunisták számára, de a veszély megnőttével sem válhatott kétségessé, hogy a megkezdett úton kell tovább jutnunk: még bensőségebben „néppel a népért”, egyesülve minden most már a hadviselés ellen felsorakozó erővel. Elsősorban is el kellett oszlatnunk bármily pánikhangulatot a baloldalon, kétséget és elernyedést a szövetséges körökben. Nyugalmunkon, a munka következetes folytatásán mú-

lott most, hogy elszigetelődünk és felmorzsolódunk-e, avagy megtaláljuk az ellenállás új formáit.

A végzetes láncreakció megindult. 1941. június 27-én a Bárdossy-kormány hadat üzent a Szovjetuniónak, s a frontra vezényelt csapatok útrakelésével egyidőben működésbe lépett a rendőrség, a csendőrség, s a katonai kémelhárító szervek immár gátlástalan, vad retorziója bármely békebarát, munkás-, és parasztnozgalmi, kommunista vagy legalábbis kommunistagyanús szervezkedéssel szemben. Alig múlt el egy hét, s Kolozsvár megtelt a letartóztatások hírével. Először vak fogásnak látszott mindez, az ismert baloldaliak őrizetbe vétele szinte előrelátható volt, s csak a méretek növekedése s a nyomozás messzeágazása figyelmeztetett arra, hogy rajtaütöttek az illegális gépezeten. Annyit megtudtam, hogy közvetlen pártösszekötőnk, Józsa Béla nincs a letartóztatottak közt. Keresik, elrejtőzött. Magunkra maradtunk. Ha már nem kerültem az első menetbe, úgy sejtettem, hogy engem közvetlen veszély nem is fenyeget, hiszen március 15-i nyílt fellépésem miatt, amikor is kompromittáltam magam a hatóságok előtt, nem érintkezhettem a párttal, viszont kapcsolatam a legális ellenzéki körökkel, haladó polgárokkal és népi írókkal, a Magyar Nemzetéssel, Móricz Zsigmonddal és a Bajcsy-Zsilinszky-féle Szabad Szóval egyelőre védett.

Bizonyára véletlen volt, hogy a mellénk – pontosabban: a demokratikus nemzeti kibontakozás és az antifasiszta hazafias mozgalom mellé – állt Sándor Józsefet egy nappal a német-szovjet háború kitörése után nyugdíjazták, ürügyképpen felhasználva az öreg méltóságos előrehaladott korát ama kapcsolatok elvágására is, amelyek az EMKE központját a munkások, földészek és haladó értelmiségiek éledező frontjához fűzték. Kevésbé magyarázható véletlennek e jól rejtett reakció napfényre hozatala az Erdélyi Párt sajtójában, amint az EMKE-ügyet a Magyar Nemzetben szóvá mertem tenni, célozva arra, hogy „az EMKE zászlaja alatt széles tömegekre támasz-

kodó nemzeti összefogás” helyett „mindjobban előtérbe jutott az irányított társadalom elve”. Nem mondom, kihívásra kihívással feleltem én is, talán a legrosszabb időben, de az Ellenzékben és az Estilapban *Közügyek pajzsa mögött* cím alatt megjelent névtelen válasz durva hangja már a jobboldal megnőtt szarvait mutogatta. A bécsi diktátum után jó időre elmaradt lerohanás itt már nyílt: nemzetárulóknak, idegen zsoldban állóknak minősítik mindazokat, akik szembeszálltak a Berlin–Róma-tengelyre támaszkodó magyar külpolitikával, nyílt immár az uszítás „a társadalom és rend titkos ellenségei” ellen, visszamenőleg támadják a magyar dolgozók szervezetét s azokat a demokratákat, akik „az utolsó ízig magyar kossuthi eszméket arcátlanul felhasználják nemzetközi cinkosságaik érdekében végzett működésük leplezésére” ...A „kossuthi eszmék” ezúttal már a megtévesztő hitleri kalandorpolitika mezéül szolgáltak, s kikap a Magyar Nemzet is cikkem közlése miatt. „Megfontolt pányvadobóknak ezúttal is sikerült gyilkos méregfecskendőjüket egy fővárosi napilapba becsempészniük” – ez már személy szerint nekem szólt, még ha nevemet a támadó nem is írta le (számolva talán a Vásárhelyi Találkozó idején az Ellenzék olvasóköreiben is szerzett népszerűségem maradványaival).

A támadásra még alkalmunk volt válaszolni. Természetesen csakis a Kelet Népében. Jordáky Lajos az 1941. augusztus 1-i számban ismerteti az EMKE körül támadt és elvadult vitát, egy fájdalmasan lezárult időszakasz epilógusaként közölve: *„Összefogást ajánlottunk, türelmet és türelmességet kértünk, építő munkára jelentkeztünk. Nem politikát akartunk, hanem a magyar dolgozó rétegek felemelését. Kultúrát terjeszteni azoknak, akik előtt hét lakattal voltak lezárva a történelmünkbe és irodalmunkba vezető kapuk. A magyarság kuruc hagyományait feléleszteni az öregek között és megismertetni azokat a fiatalokkal.* Sajnos, ezeket a célkitűzéseket nem tudtuk s minden jel szerint – legalábbis egyelőre – nem is fogjuk tudni megvalósítani. Egyedül nem csinálhatjuk, mások meg nemcsak segíteni nem akarnak, de

egyenesen gáncsoskodnak.” Negyedfél évtized elteltével újraolvasva ezt az erdélyi jegyzetet, mosolyognom kell minden olyan akár egykorú, akár későbbi kísérleten, amely a népfronti Korunk összetevőit szembe próbálta állítani egymással. Vitatkoztunk mi egymással mindig, de a közös népi-nemzeti felelősség, az antifasizmus, a történelmi humánus tudományos felfogása természetes következetességgel állított egymás mellé a legkülönbébb helyzetekben. Közös nyelvünk alakult ki a világháborúba való belesodródás komor napjaiban is, amikor oly könnyen bomlottak fel régi összefüggések, baráti ragaszkodások és közös felismerések.

De beszéljen csak Jordáky Lajos, ha már saját emlékiratával örökre adósunk maradt. „Az Ellenzék gyanúsítása a Március 15-i Bizottsággal kapcsolatban – írja Móricz Zsigmond lapjában – közvetlenül érint. Nemcsak azért, mert a bizottság egyik alelnökéül választottak meg még február végén, hanem azért is, mert [...] egyik vezető részvevője voltam – a munkásság szociáldemokrata részéről – azoknak a Petőfi-ünnepségeknek, amelyeket a román kormány olyan ellenségesen nézett, éppen azok nemzeti-demokratikus, nyíltan ki nem mondhatott, de a résztvevők által érzett 48-as eszméi miatt. *Kár és bűnös dolog a munkásságot állandóan nemzetietlenséggel, idegen zsoldba szegődéssel vádolni. Ki maradt igazán magyar, ha nem a munkás, ki ragaszkodott nála jobban nyelvéhez, kultúrájához (ahhoz a kevéshez, amelyet meg tudott szerezni), s történelmének kuruc hagyományaihoz?* Igaz, a kuruc hagyományokhoz való ragaszkodás nem kuruckodást jelent, hanem népi-magyar magatartást minden körülmények között! Így történhetett meg, hogy a nagyhatalmak terjeszkedését nem tartottuk nemzetünk érdekeivel összeegyeztethetőnek.”

Volt annyi humor Jordákyban, hogy éles gúnnyal hivatkozzék az Ellenzék gazdáinak Károly király diktatúrája idején hordott kék egyenruhájára, leszögezve, hogy a most „nemzetietlenséggel” vádolt szakszervezeti mun-

kásság még „magasabb érdekből” sem volt hajlandó ilyen parancsuralom támogatására beöltözni.

Kuruc hagyományok! 1848! Petőfi! A történelmi jelképrendszert nem hagytuk el, a labancvilág, Bach-korszak, Bécs fenyegetően kirajzolódó megismétlődése szinte kínálta ezt a népszerű kodisztikát. Akárhányszor idéztem is szóban és írásban a július 31-i Petőfi-emlékezéseket, hivatkozva a fehéregyházi sírnál hol nyíltan, hol rejtetten, hol hamis pátozzsal, hol korszerű népi állásfoglalással megült gyászünnepségekre, most mindennél jobban kellett és illett ez a mementő. *Petőfi sírja megint elhagyatott* cím alatt tereltem a figyelmet újra Segesvárra, ahonnan képzeletemben az igazi felszabadulás tömegei rajzanak majd az emlékmű felé. A Magyar Nemzet az új helyzetben sem tagadott meg, ami állhatatosságot árult el az antifasiszta ellenállás kockázatának vállalásában, s így a csatatéri kegyelet történetével a legborzalmasabb hadihírek közepette megelevenedhetett mindaz, amit a MADOSZ idejében magyar és román munkások közösen fogadtak meg a szokásos évfordulón. A már illegalitásba vonult s az egész országban körözött Józsa Béla neve tűnt itt fel még egyszer, egybekötve a Márciusi Front és a Vásárhelyi Találkozó örökségének felmutatásával, mintegy előlegezve egy új Petőfi-idézés harci riadóját.

A visszhang ezúttal sem volt kedvező. Erdély sarkából, Sepsiszentgyörgyről jött a megdöbbenő válasz, tagadásnál is rosszabb: a történelem eltorzítása! Ne keressük, ki volt a szerző, réges-régen mellékes. A Móricz-látogatáskor még olyan szimpatikus Székely Nép torkolta le szimbolikus Petőfi-hívogatásunkat, kifejtve, hogy a Szovjetunió ellen hadba küldött magyar katonák német bajtársaik oldalán Petőfi halálát torolják meg, a nemzeti hőset, akit kozákok döftek le a kukoricásban... Nem tudom, máskor és másutt is próbálta-e valaki a leggyalázatosabb háborús rablótámadást a szabadságharcos költő halálának ilyen kiforgatott értelmezésével megindokolni, a 48-as zászlókat hazaküldő Szovjetuniót okolva a meg-

döntött cízizmus bűnéért. Talán elő sem fordult másodszor ekkora történelemhamisítás, nálunk azonban ez újabb jele volt a beállott fordulatnak. A Székely Nép előbb leállította ottjártamkor kért cikkeim közlését (egy írásom a székely alkalmazottakról, egy másik Szentimrei Jenő *Verseiben tündöklő Erdély* címen szerkesztett antológiájáról még megjelent), majd fordított köpenyegén, s a háborús uszítással egyidejűleg túl is lépte a kapott előírásokat egy ilyen ellenünk szóló, szégyenletes Petőfi-kisajátítással.

Már csak a letartóztatás volt hátra. Ez sem váratott magára sokáig. Napsugaras júliusi dél volt, mikor két félreismerhetetlen hatósági személy beállított, nevemet kérdezte, s közölte, hogy előállításomra van parancsa. Nyugodt természetű vagyok ma is, akkor is az voltam, nem hiszem, hogy arcom vagy bármilyen önkéntelen mozdulatom elárulta volna izgalmammat, pedig egytől félttem: feleségem reagálásától. Hiszen, ha elvisznek, egyedül marad a gyermekkel. Kibírja-e ezt a megpróbáltatást? Talál-e munkát? Vagy visszamegy a szüleihez, lelki válságban, szégyenszemre? Mit hogyan magyaráz meg otthon? Vállalja-e mindazt, amit egészében talán még fel nem fog? Mindenesetre megkértem az urakat, hogy némi kerti foglalatoskodásom után (éppen gyomláltam a virágágyást ablakunk alatt) megmossam a lábam. Ők elcsodálkozhattak, Rebi azonban természetes asszonyiságával mosolyogva térült-fordult, hozta a lábvizet, szappant és törülközőt, készítette elő a tiszta harisnyát, pucolta a szandált. Szervusszal köszöntünk el egymástól, mintha csak a szomszédba mennék. Szótlanul követtek. Átmentünk a keskeny hídon, át a parkon, be a Monostor útra. Sejtettem már régebben is, ha arra volt utam, most megtudhattam, hogy a vízműveket követő sarkon csendőrség vagy ilyesmi székel. Igazoltattak, beültettek egy gépkocsiba, siklottunk ki Szamosfalvára, teljes némaságban.

Egy hangár előtt állottunk meg. Lépcsők vittek a mélybe, szalmán feküdt ott rengeteg ember, de körül sem

nézhettem, máris rám ordított egy jó torkú őrmester. Be kellett szolgáltatnom övemem, tárcámat és zakómat, ami még nem volt meglepő, minderről már innen-onnan hallottam, a kiabáló strázsa azonban ocsmányul lezsídózott. Sokan ismerhettek a fekvők közül, s mulatságosnak tartották az ebben az esetben nem találó minősítést. Ez a kacagás volt az első bátorítás számomra, egyben figyelmeztetésnek is vettem: tőlem elvárnak itt valamit! Nekem helyt kell most állanom mindazokért, akik a csendőr nyilvánvaló felsülésén mulatva szolidárisak voltak velem.

Feküdtem a szalmán én is, s meresztgettem a szemem jobbra-balra. Mintha ismerősök biccentettek volna felém, de a furcsa helyzetben nem ismertem fel senkit. Jobb is. Egy kis kényelembe akartam helyezkedni, azt hiszem, már játszottam a nyugodtat, aki tévedésből került ide, s hamarosan távozik. Egy próbacsendőr méltatlankodva jegyezte meg, hogy a szandált azért ne vegyem le, lesz erre még elég alkalmam... Megint kuncogás hallatszott, megtöltve a visszhangos termet, s kissé elhültem: most már rajtam nevetnek.

Berontott egy másik próbacsendőr, s odakiáltotta társának:

– Hozzad Sámson!

Egy sűrű fekete szakállal benőtt arcú ember emelkedett fel a terem szélén, úgy láttam, elkülönített volt a fekhelye. Kohn Hillel volt, a kommunista ügyvéd, észak-erdélyi pártvezetőnk. Sámson? Tulajdonképpen megtisztelő elnevezés, nem is érthetett ezen mást a falusi legényből beöltöztetett kakastollas, mint a templomban hallott bibliai hőst, akire érdemes vigyázni, mert jaj, ha megrázza az oszlopot. Hosszú esztendőkkel később emlékeztettem erre az epizódra Hilit, akkor már együtt tanároskodtunk a Bolyai Tudományegyetemen, s ő is úgy vette, mint ama parasztfiú önkéntelen elismerését az eszméiért helytálló ismeretlen fogoly iránt.

Sámson visszahozták. Engem szólítottak. A hangárt megkerülve irodaszerű helyiségbe vittek, két ijesztően

vad alak terpeszállásban helyezkedett mögém. A kihallgató annál elegánsabb megjelenésű volt. Udvariasan kérte adataimat, s kissé kapkodva, vagy talán éppen taktikából össze nem függő kérdéseket intézett hozzám. Egyszer tisztáztuk kezeibe került igazolványaim alapján, hogy a Magyar Nemzet munkatársa vagyok, újságíró. Ez az igazolvány friss volt, de megvolt, szerencsémre. Ismerni kell az úri világot, a lap előkelőnek számított, munkatársának lenni eleve bizonyos védettséget biztosított. Az asztal mögött ülő úr vizsgált engem, én vizsgáltam őt, s a konfrontációból megsejtettem, hogy bizonyos előny birtokában vagyok. Ezzel élnem kell, bátorítottam magam. A kihallgató hirtelen felkapott egy cédulát, s vagy húsz nevet olvasott fel, kérdeve, ismerem-e valamelyiket? Kivételesen nélkül zsidó családokra jellemző német nevek voltak, s én, aki magamban előre megfogadtam, hogy minden kapcsolatot a többi letartóztatottal letagadok, szinte hoppon maradtnak éreztem magam, mert tényleg senkit a felsoroltak közül nem ismertem. Megint játszottam. Arra gondoltam, csodálkozásomat sem árulhatom el, még úgy találják, hogy ismerős neveket vártam... Nem, ide természetesen mosoly kell, egy kis ártatlansággal, egy kis fölényeskedéssel.

A kihallgatás vezetője megforgatta a ceruzát ujjai közt, s úgy odavetőleg újabb kérdést tett fel: bizonyára sok erdélyi író ismerek, soroljam csak el, kiket. Megmondtam a világ legközömbösebb hangján, hogyne, szívesen, csak hát a lista hosszú, mert én minden író ismerek, magamat is közéjük sorolván. Akármilyen groteszknek is tűnt, hogy az udvarias párbeszélők egyike ül, másika áll (s nadrágjáról hiányzik az öv), meg kellett gondolnom, hogy teljes legalitásom bizonyításával az ügyet – a szalmára fektetett vagy száz ismerős és ismeretlen ügyét – védem. Hát hol kezdjük a sorolást? A kihallgató egy írói kapcsolatot keres, de hát milyent? Furcsa, de földrajzilag vette sorra íróismerőseimet. Kolozsvárt kit ismerek? Désen? Marosvásárhelyen? Csíkban? Nem volt semmi okom rá,

hogy ki ne pakoljak vagy száz névvel, az előkelő Erdélyi Helikon, a Pásztortűz vagy a Magyar Nemzet egyre ment. Nem volt az írók rengetegében senki sem, akinél a nyomozó fennakadt volna, pedig természetesen Nagy Istvánon is átsiklottunk. Igen ám, de a kihallgató még mindig várt valakit, egy névre volt szüksége, s az a játékból nem ugrott elő. Most már én kérdeztem, talán dél-erdélyi íróbarátaim is érdeklik? Báró, gróf, pap, tanfelügyelő, szerkesztők, vitézek, hatósági személyek neve forgott már a dialógusban, azt hiszem, itt nálunk senkit sem hagytunk ki...

– Ön egy írotársának Gyergyóba táviratot küldött tavasszal, róla beszéljen! – tette fel türelmetlenül emberem az újabb kérdést.

Megvolt a kulcs. Most aztán tartsam magam a legalitás minden fortélyához. Hát igen, Vargyas Antalnak tényleg táviratoztam Gyergyófaluba, de hát nem sorolhattam fel az írók közt, mert még nem író, talán az lesz. A története egyszerű. Móricz Zsigmond lapjába olyan földművest is be akart vonni, aki megírja neki a székely ember mindennapját. Ezt a Vargyas Antalt ajánlottam, olvastunk már tőle a harmincas évek végén okos és szép leveleket a sajtóban. Mint a Kelet Népe megbízottja táviratban közöltem vele, mikorra várja az író Pestre, hogy megismerkedjenek. (Vigyázat! Azt kellett elkerülnöm, hogy Józsa Béla a Szabad Szó egy áprilisi földműves-konferenciájára hívta meg velem, s ezt fedezte a Kelet Népe, az irodalom mégiscsak védettebb pászma.)

Kihallgatóm irataiba merült, papirosokat forgatott, majd összecsapta dossziéját, s mintha megkönnyebbült volna, magyarázkodni kezdett:

– Szerkesztő úr megvédte ezt a szerencsétlen székelyt. Valamibe bekeverték a zsidók, de így világos, hogy félreértésről van szó. A táviratot most már értjük, más nem is szól ellene. Móricz Zsigmond lapját nem olvasom, de az író úr érdeklődését népünk sorsa iránt ismerem. Remélem, a Vargyast kihúzzhatjuk a pácból.

Felemelkedett.

– Ön szabad. Mindössze erről a táviratról akartunk magyarázatot kapni. De ha már találkoztunk, kérdezzem meg: mi a véleménye a háborúról?

– Reményik Sándornak, Erdély költőjének adok igazat. Nincs közünk a nagyhatalmak összecsapásához.

– No de mégis, katonáink ott vannak a fronton. Ön kiért drukkol?

– Természetesen a honvédekért...

Mögöttem vakkant és hörgött valaki, az egyik terpesz-álló lehetett.

– ...a honvédeinkért, akikre itthon az építő munkában volna nagyobb szükség. Ne kívánja, hogy mást várjak, mint hazatérésüket épségben. Az 1848-as márciusi ifjúság Tizenkét Pontjának egyike...

– Ön rosszul ítéli meg a dolgokat. No de ez az ön baja. Mehetünk.

A két foglár vagy hóhér vagy micsoda félreugrott, s maga a kihallgató kísért vissza. A hangárba bekiáltotta a csendőröknek, hozzák ki a holmikat. Kihozták. Felcsatoltam az övet, zsebre raktam a tárcát. Az udvarias kihallgató átadta irataimat (ezeket a tárcából szedték ki), felsegítette a zakót, s elkészönt. A homokkal borított, kétoldalt élénk fehér csíkkal szegett úton elindultam a kapu felé. A kapu kinyílt és bezárult. Kint maradtam az országúton, s gyalog indultam haza.

Rebit nem találtam otthon. Fogta a gyermeket, betette a kocsiba, s bementek a városba. Elibük siettem, a Vasvári úton szembejöttek velem. Nem sokat mondtunk egymásnak, mosolyogtunk. Aztán derült ki, már a boldog kis lakásban, hogy Rebi nem győzte a bizonytalanságot, s körbeszaladta a várost a gyermekkocsival, beszólt Gaálékhoz, Jordákyékhoz és felkereste Demeter János ügyvédi irodáját, közölve, mi történt velem. Tetszett, hogy ilyen gyorsan feltalálta magát. Többet s jobbat sem a mozgalom, sem a védekezés szempontjából nem tehetett volna.

Akármennyire bántott is a hangárban maradtak sorsa (természetesen másnap én is sorra jártam baloldali ismerőseimet, elmondva mindazt, amit Szamosfalván láttam és hallottam), elégtétellel állapíthattam meg, hogy a letartóztatottak – elsősorban „Sámson” – semmit sem árultak el a legális kapcsolatokról, melyek révén akár a szociáldemokraták és a szakszervezetek, akár a népiek, a parasztmozgalom s haladó polgári körök, egyszóval a hazafias népfront összefüggésrendszerét kialakítani igyekeztünk. Úgy látszott, lebukott a pártgépezet, de minket, akik szélesebb mezőnyön tevékenykedtünk, nem rántott magával. Ez nemcsak hogy tiszteletet ébresztett az áldozatul esettek iránt, hanem megnövelte kötelességvállalásunkat is. Így fogta fel a helyzetet Józsa Béla, aki rövidesen megtalált, s bár a történetek után óvatosságra intett, egyben a budapesti kapcsolatok erősítését javasolta. Az Erdélyben elszenvedett veszteségek után fokozottan magyarországi elvtársainkra és szövetségeseinkre hárult a történelmi gond és felelősség. Beszélgetésünk kitért a nyomozók hangsúlyos antiszemitizmusára is, hozzátéve, hogy a faji beállítással nyilvánvalóan a baloldal elszigetelésére s a közvélemény hamis tájékoztatására törekednek. Számunkra ebből az a tanulság volt levonható, hogy a baloldal és a zsidóság tendenciózus azonosítását fokozott hazafias fellépéssel, a szabadság és függetlenség hagyományainak felébresztésével, a legszélesebb népi-nemzeti fronttal cáfoljuk meg, segítséget nyújtva ezzel magának a bűnbakként meghurcolt zsidó baloldali elemnek is.

Valahányszor – és életemben többször is – amolyan mozgalmi légszákba estem, áttörő érzelmi hullámban kaptam el az otthon bensősége. Lehet, kárpótlás ez a társadalmi kirekesztésekért, de talán még inkább mindazért, amit közügyi idényben családi életemből elmulasztok. Most jólesett a kis Ferkő mellett ülni, aztán elővenni újra meg újra a papirost, kitergetni a kisasztalra (ezt még Sándor Józsi bácsi küldte nekünk az EMKE padlásáról, amíg főtitkári tisztségében háborítatlan volt), s elgondol-

kozni azon, hogy kikopva a társas életből, szétzilált kapcsolatok, elszakadt érintkezések áramszünetében ugyan miről is írhatnék. Sohasem tekintetem az írást kenyérkeresetnek, hanem mindig is mozgalmi eszköznek, de helyzetem paradoxonja az volt, hogy ugyanekkor állástalanul éppen az írásból kellett családomat fenntartanom. Átszövegezésekkkel próbálkoztam, régi brassói cikkeim témakörét ismételve a Magyar Nemzet hasábjain, közvetlen célérdek nélkül.

Hasonló helyzetben régebben hazakíváncoltam Pozsonyba, de hiszen most már saját családom adta az ottont, s Pozsony különben is elveszett számomra. Nemcsak öcsém kitáncolása a család hagyományaiból, nem is csak húgom – egyébként ekkorra már gyermekkel szentesült – vegyesházassága mosta el emlékeimet s nyomta át az ezeréves német ellenfél oldalára szeretteimet, de titokban írt levelei érkeztek anyámnak, amelyekben valósággal elkérte magát tőlem. Az új szlovák állam új törvényei ugyanis egyszerűen megfosztották csehszlovák állampolgárságától, s tekintetbe nem véve pozsonyi születését, román alattvalónak minősítették régen meghalt férjének erdélyi származása ürügyén. Szudétánemet veje csak úgy intézhette el az ottmaradást saját szülőföldjén és saját házában, ha édesapánk szász származására hivatkozva, „német asszony”-ként veheti védelembe, tudomásul nem véve, hogy az öreg Kessler életében franciásan Louis-nak írta keresztnevét, sem németnek, sem osztráknak soha nem vallotta magát, s nyolcszáz éves jogon mint „Siebenbürger Sachse” szerepelt öntudatában és a kitöltendő rubrikákban. Mit is mondhattam volna édesanyámnak, aki sorscsapásnak érezte, hogy magyarságát el kell hallgatnia, érzelmes búcsúlevelet írt az Esterházy-féle Magyar Pártnak, s tőlem várt feloldozást... Hónapokig nem volt erőm válaszolni, különben is hosszas magyarázkodásra lett volna szükség, mert Pozsonyban ő úgy tudta, hogy mi itt révbe jutottunk. Éppen csak üdvözletekkel adtunk magunkról életjelt, a kis Ferkő fényképét juttattuk el

hozzá, ő meg a pozsonyi német unoka képét küldte cserébe. „Kis Rebimet meleg szeretettel ölelem – írja az egyik levélben –, gratulálok ifjú méltóságához mint anya, neveljen gyermekéből fajtájához illő kemény, gerinces magyart. Egyedül ő lesz arra hivatva, az egyetlen ág, mely virágot s gyümölcsöt hoz, a második elhervad, a harmadik idegenbe oltva. Belenyugszom, mint mindenbe, amit az élet hoz, nem harcolok senkivel és semmiért többé, csak ti boldoguljatok, drága gyermekeim, ott a távoli házában s itt az idegenben mind...”

Immár saját szobámban kerengve, felidézhettem a pozsonyi hangulatot: anyám maga elé teszi a „székely” Ferkő és a „német” Ingrid képét, Ingrid felsír, viszik ki a kertbe, mózeskosara ott áll az eperfa árnyékában, a tűző napban is felsuhog a Duna szélárama. S a család rám gondol, az én biztonságomra és pályámra, arra, hogy én kikerültem az ő lélekmardosó ellentmondásaikból. „A rádióban folyton szerepel Kolozsvár – írja anyám a nyár közepén –, múltkor Móricz Zsigmond beszédét hallottam székelyföldi útjáról, azon voltál vele, ügye? Annyira vártam, hogy téged is valahogy említsen. Mit adnék érte, ha csak egyszer hallhatnám hangodat!” Anyai hiúság, anyai képzelgés. Meg ez is: nem költözünk-e Pestre, hogy közelebb legyünk, s talán meg is látogathatna... „A Te Rebid is olyan mosolygó, aminőnek az embereket szeretem. Mi vegyes fajúak kedélyünket a magyaroktól kaptuk, azért visz oda a szívünk s van, amit nem tudunk megérteni.” Nem, anyám a rátört barna világot nem értette meg. Ez az ő szívós kedélye volt az utolsó kötelék, ami a kőbányai házhoz fűzött, az eperfához a Duna felett.

Augusztus 1-ére behívtak katonának. Bizonytalanságnak, tespedésnek, ábrándozásnak vége szakadt.

A Honvéd utcai 26-os laktanyában gyors orvosi vizit után azonnal beöltöztettek bennünket, s Rebi meglepetésére még aznap délelőtt egyenruhában érkeztem haza. Akármilyen furcsa, mégis igaz: a tanítóságból való kidobás, a márciusi kihallgatás, majd a csendőrségi előállítás után az asszony valamelyes biztonságot érzett, amikor mundérban pillantott meg, s talán-talán belejátszott szemé büszkeségébe a „széköl katona” ősök emléke is. Vagyason bizonyára a valamirevalóság mértékének tűnik a besorozás. Hát most itt volt a katona a házban, s nem is baka, mint évekkkel azelőtt, hanem tisztí átképzős, akinek a felesége varrja fel a karpaszományt.

Désre kerültünk, egy régi osztrák–magyar kaszárnyába a désaknai úton. Száznolcvanhét már nem egészen ifjú erdélyit vártak itt az „anyaországi” tiszték, és hogy megemlegessük az itt töltött heteket-hónapokat, jónéhányan jutasi kiképzésű tisztetek is, cifraszájú alföldi és dunántúli parasztfiúk, akik jövendő kínzóikat igyekeztek most megkínózni a kicsinyességek minden durvaságával. Távol legyen azonban tőlem az emlékirók szokásos civilmérge, civil-átkozódása. Az ellátás jó volt, még ha a lépcsőn vagy kint az esőben kellett is elfogyasztani (hadd szokjunk hozzá a harci terephez), az öltözék kitűnő, s ahogy emelkedtünk rangban a különruhára is feljogosító hadapródormesterség felé, nőtt a magatartás tisztessége is velünk szemben, mert itt hiányzott a román hadseregbeli patriarkalizmus, a közkatona és a tisztetek vagy éppen séggel tiszték családias viszonya, de annál szigorúbbak voltak a kasztszerű megkülönböztetések.

Nem mondom, valamiben azért mi erdélyiek mások voltunk, mint amit tőlünk vártak. Engedékenyebbek? Belátásosabbak? Barátkozóbbak? Nem is tudom, valószínűleg még a kisebbségi életiskolából eredően demokratikusabbak voltak a társaim, ennyi bizonyos. Nemegyszer kijárt nekünk a szitkos „oláh” jelző (néhány szász fiún kí-

vül mind magyarok voltunk), s egy mozzanatot sohasem felejtethetek el: itt volt száznyolcvanhat társam, mind ismert hírből, s bár Incze Jánoson, a festőn kívül egy sem volt velem egygondolkodású „baloldali”, soha senki egy rossz szóval, gyanúsítással, váddal, feljelentéssel nem élt velem szemben. Mintha ez is erdélyi hagyaték lett volna, valahonnan a lelkek mélyéről, a Vásárhelyi Találkozó eszmei vagyónából. Pedig hát, ha tudtam is alkalmazkodni a helyzetekhez, sohasem tartottam a számat, s főleg Szabédi Lacival folytatott vitáimban – ő is ide került a bárrei tanítóságból – többnyire ellenemre osztozott a többség. Pillanatnyilag kedvező helyzetemhez bizonyára hozzájárult, hogy szakmailag jó katona akartam lenni, sok fiatalabbhoz képest gyorsabb és tevékenyebb a kiképzésen, s katonáéknál ez mindig előnyt ad, elismerést szerez. Ezt az előnyt – mondjuk így: a katonai bizalmat – erkölcsileg elmélyíteni, közös alaphangot keresve egy haladó, hazafias állásfoglalásban, ilyesmiért ilyen hadi időben talán mégis érdemes volt katonának lenni.

Majdnem hibát követtem el magam ellen. Rebi a gyermekkel pénz nélkül maradt otthon, Budapestről Szakasits Árpád is, Ortutay Gyula is valami kölcsönöszeget küldött ugyan, elhárítva a legrosszabbat, de ez is elfogyott, s a nekünk átképzősöknek járó zsold nem került még szóba. Végül is kihallgatásra jelentkeztem, az egész tanszázad előtt megmondván, hogy csak alkalmi keresetem van cikkdíjak formájában, s most, hogy nem írhatok, nélkülözésnek teszem ki családomat... Mindenki megdermedt, a kihallgató parancsnok, Nagy Jenő alezredes is elképedt, mert rangunk még nem volt, legfeljebb egy csillagunk lehetett, s a szóban forgó összeg oly csekély, hogy úriember – márpedig mi tisztii pályára kaptunk kiképzést – ilyesmit meg sem említ. Ott álltam a csöndben, míg a parancsnok össze nem szedte magát, s a kiutalást meg nem ígérte. Jól tettem, amit tettem? Barátaim azt súgták, nem kellett volna. Tényleg, a többiek mind állásban voltak, hiszen a magyar középosztálynak – itt mindenki

érettségizett vagy éppenséggel egyetemet végzett volt a civil életben – Észak-Erdélyben volt valamelyes konjunktúrája, nem utolsósorban a románok és zsidók rovására. Társaim közt divat lett a bőszi kártyázás, pénzek röpdöstek, néhány fiú a favorizált „öskeresztény” kereskedelemben jutott biztonsághoz, odáig azonban nem romlott senki, hogy megszóljanak. Közvetlen barátaim óvatossága felesleges volt, mert a dzsentrifikálódás kétségtelen jelei ellenére bizonyos egyetértés, sőt megnőtt tisztelet járt kihallgatásom nyomán. A kiutalást megkaptam, örömeire egy vasárnap délután én is beültem a dési főtér sarkán a cukrászdába, s rendeltem egy jegeskávét, a többi pengő pedig azonnal ment Kolozsvárra.

Egyáltalán: mi a helyes magatartás katonai bevonulás és kiképzés esetén? Már az első alkalommal, amikor egy napra családomhoz szaladhattam, fülembé jutott, hogy a hasonló módon átképzésre behívott Kovács Katona Jenő minden lehető meg akar tenni a rossz vezénylestől a bekért származási adatok megtagadásáig, hogy kidobják, s helyteleníti, ha én másként cselekszem. Józsa Béla elé került a vita, s a következő kimenőre meg is állapotunk, hogy a kétféle felfogás közt pártfórumon ő szerez döntést. Gaál Gábor szobájában jöttünk össze egy ismeretlen férfival, hogy olyankor, amikor a dolgozók tömege katonának kényszerül, minél több befolyásra tegyek szert a hadsereg kötelékében, tehát éljek az alkalommal, s megfelelően kiképeztetve magam, itt álljak majd helyt. Annál is inkább, mert kezdem felismerni a lehetőségeket is: egy német befolyás ellen irányuló hazafiasság csírája ott rejlik a kiképzés alá került erdélyi állományban, vagyis a közeljövő tisztikarának egy jelentős hányadában. Előre sejtettem, hogy itt is az lesz a válasz, mint Budapesten a népiekkel kapcsolatos magatartás kérdésében. Így volt. A rögtönzött ankét azzal végződött, hogy ki-ki maga döntse el, hol, milyen terepen vállal antifasiszta pártmunkát.

Érvelésem és bizakodásom egyáltalán nem volt alaptá-

lan. Életemben sokszor vádoltak (vagy dicsérték) idealistának, aki a fellegekben jár, s csak nagyon igaz barátaim fedezték fel gondolkodásomban a realistát. A félreértések oka bizonyára az, hogy nem magát a nyers valóságot, hanem a benne adott megmásító lehetőséget vettem mindig alapul a kiinduláshoz. Most is: egy szerény és becsületes hadnagyra leltem, akiről az is kiderült, hogy munkásszármazású (Tulipán János volt a neve, sorsát nem ismerem), s aki a szó szoros értelmében vett szakmai kiképzésen kívül eső dolgokba nem szólt bele. Mint újságírórt arra kötelezett, hogy a Rompás kopár oldalain vagy a Kodori völgyben folyó gyakorlatok pihenőszüneteiben szolgálati felszerelésben (acélsisakkal, derékszíjjal) álljak a középre, s közöljem a hadihíreket. Rendben van! Napon-ta beszereztem – hiszen parancsom volt rá – a Magyar Nemzet frontkommentárjait, s ezeket fűszereztem némi egyéni ízzel. Egyeseknek feltűnt, hogy közléseim nem azonosak az Ellenzék állandó diadalittas híreivel, de a hadnagy katonai tárgyilagosságot fedezett fel beszámolóimban, s nem egy közbeszólás ellenére kitartott szerepeltetésem mellett. Én lettem a „szócső”, a tanszázad világpolitikai híradósa. Szabédi Laci aggódott értem, hogy egyszer még megégetem magam, mások azonban megszokták, hogy érdekesen újat halljanak tőlem (pontosabban Tombor Jenő volt vezérezredestől, a Magyar Nemzet éppen nem németbarát katonai szerkesztőjétől). S tegyem csak hozzá: a körülöttem leheveredő katonatársak voltak annyira erdélyiek, hogy legyen bennük egy fenntartásos, a Keleten dúló háborút legalábbis sajnáló, ha nem éppen bíráló és elítélő állásfoglalás.

Egy csúnya, viharos októberi napon beszorultunk a kaszárnya egyik termébe. Mind a három tanszázad együtt volt, s az én hadnagyom meg akarta lepni tisztársait haditudósítói fellépésemmel.

– Na, szócső, magán a sor, beszéljen! – szólt felém Tulipán.

A szokottnál mélyebb lélegzetet vettem. Feszültség

volt a levegőben. A német hadsereg Moszkva előtt állt, a német híradások szerint Timosenko tábornagy hadserege „katlanba került és megsemmisítése folyamatban van”. Igen ám, de valami gyanús volt a dologban, hiszen egy hét telt el azóta, hogy Dietrich német birodalmi sajtófőnök „világeseményt” jelentett be a következő 48 órára, ami egyben a szovjetellenes hadjárat befejezése lesz. Sőt Hitler egy hadiparancsban már meg is köszönte katonáinak a Szovjetunió leverését s a kivívott győzelmet.

Pléhpfával! Mint valami katonai jelentést! Tárgyilagosan! Belülről bátorítottam és szigorítottam magamat, s rákezdtem. Muszáj szóról szóra idéznem szavaimat, mert hiszen hamarosan letácsoltak, s éppen erről van szó.

– Ahogyan a tűzérsegnek időben kell belőnie a terepet, hogy a gyalogság előnyomulhasson, s másodpercnyi pontossággal kell előbbre vinnie a tüzet – magyaráltam egy tiszthez méltó példázatossággal (bár még csak tizedesek voltunk) –, úgy dolgozza be időre a közvéleményt a katonai sajtószolgálat is. Nos, a sajtó mint fegyvernem egybevágása a többi fegyvernemekkel adott esetben ellenpéldával is szolgálhat. Mindnyájan hallottuk az előzetes bejelentést, hogy a keleti fronton negyvennyolc órán belül világtörténelmi fordulat áll be. Azóta azonban öt nap telt el, s a német sajtófőnökség nyilvánvalóan nem jól igazodott a hadmozdulatokhoz...

Váratlanul harsant fel a *vigyázz!* Benyitott az alezredes.

Egyetlen mozdulattal felpattant száznyolcvanhat ember.

Mély csönd.

A hadnagy szabályosan jelenti a létszámot, s közli, hogy ez s ez a hadapród tizedes a hadihelyzetről számol be.

Egy intés, megint egyetlen dobbanás, csak én maradtam állva. Kezdje előlről, int az alezredes, s én megismétlem a mondottakat. Most sem érek tovább, az alezredes leint. Megkérdi: újságíró? Igen. Hol? A Magyar Nemzetnek dolgozom... Végignéz.

Leültet.

S ő kezd előadni.

Nagy Jenő, a tanzászlóalj parancsnoka, egyáltalán nem nyerte még meg a szimpátiánkat. Nemcsak szigorú volt, hanem olykor goromba is, sőt gúnyolódó. Féltünk tőle. Nem volt erdélyi.

Most: fel s alá lépdelt a teremben, s olyasmiket mondott, amire a háború után egészen biztosan visszaemlékezett mindenki, aki ott volt. Én – megkaptam a magamét: hogy az újságírók nem értenek ilyesmihez. Éppen fordítva igaz minden. Nem a sajtófőnökség hibázott, hanem a német hadsereg nem érte el céljait. A világtörténelmi fordulat előzetes bejelentése volt az utolsó dopping... S most számok következtek arról, hogy az angol hadiiparnak mennyi munkaórára volt szüksége a Flandriában odaveszett katonai felszerelés újragyártására. Ezt a német mérnökök is kiszámították, s természetesen a német hadvezetőség tisztában volt azzal, Moszkvánál mikor kell a döntést kicsikarni. Ráadásul azt is tudják a német vezetők, hogy az ő Európájuk a szövetségeseik táborában sem kelt osztatlan egyetértést, s így mielőbb be kell vonniuk az egyik frontot. Megint számok a német munkásság és a bevonult férfilakosság arányairól s a német hadiipar képességeiről.

– Szóval – fordult az alezredes felém –, más az újságírói lefetyelés, és sokkal komolyabbak a termelés és a hadviselés törvényei. Amit a sajtófőnök bejelentett, annak pontosan be kellett volna következnie, s mert nem következett be, éppen ez a történelmi fordulat!

Az alezredes távozott. Egyszerre csattant megint a sok boka. A tanórának vége volt, s elgondolkodhattunk: mi volt ez? Az ártatlanabbja úgy vélte: ez mégiscsak erdélyi ember. A beavatottabbja arra tippelt, hogy angolbarát. Többet nem is várhattak volna el egy magyar királyi törzstisztól, akiről tudtuk, hogy ludovikás. Bennem s néhány meghitt barátomban ebből az esetből az a vélemény fogalmazódott meg az alezredesről: hazafi! És

azontúl más is lett a viszony köztünk. Legalábbis úgy éreztük: jobban megértettük egymást.

Bevonult közben Gaál Gábor is, régi első világháborús rangjával főhadnagyként tűnt fel a dési kaszárnyában. Persze, mint hadapródot, tisztí szokás szerint kedélyesen kellett megszólítania, s amikor egymás mellé sodródtunk, mérgesen odasúgta:

– Ne vegye komolyan, de ebben a helyzetben kénytelen leszek önt letegezni!

Megfordult itt Szentimrei Jenő őrnagy úr is, egyszer pedig kit látok: dohogva hoz javításra egy vadászpuskát Daday Loránd hadnagy. Megbolydult a világ. Fegyverrel a kézben s fegyver nélkül, mezőn és tanteremben folyvást cseréltük a szót a „harmadikutas” Szabédi Lacival, úgy, mint azelőtt kint a civil életben, s mindig akadt közönség is. Egy este fogtuk magunkat s egymás mellé toltuk ágyainkat, hogy az éj leple alatt is beszélgethessünk. Volt miről. Egy reggel arra ébredtünk, hogy Nagy István tizedes pucolja az ablakot egy ronggyal, lévén ilyesmi igazán nem a leendő zászlósok feladata. Másszor, túl voltunk már október közepén, gyanús rádiószöveg kezdett bőmbölni felettünk. Felugrottunk mind, hallga: „A népek szabadsága ellen irányított nácitámadás megsemmisítette Magyarország függetlenségét. Hitler bevonuló hadserege megfosztotta a magyar kormányt cselekvési képességétől. A náci által kikényszerített új rend kizsákmányolást, szellemi és testi rabszolgaságot és vég nélküli vérontást jelent a náci hatalmi téboly szolgálatában. Magyarország, a szabadságszeretet ősi csatateré, újból a német csizma sarka alá került! Ebben a tűrhetetlen helyzetben...” De hiszen itt a nagy fordulat! A szöveg elejét nem hallottuk, s csak a közlés végén derült ki, hogy a Magyar Távirati Iroda elrettentő példaképpen olvassa be az Amerikába ment s ott a tengelypolitika ellen fordult Eckhardt Tibor kispap vezér kiáltványát, hozzátéve, hogy nevezett „a magyar nemzet érdekeit súlyosan sértő tevékenysége miatt” megfosztották a magyar állampolgárságtól, sőt a

titkos tanácsosok névjegyzékéből is törölték. A játék világos volt: a német hadsereg moszkvai csődje után alibit szerez a Horthy-rendszer, természetesen az Egyesült Államok és az Angol Királyság járszalagjával igyekezvén a kellő pillanatban felcserélni a német pórázt. Ebben a dési kisközösségben, a hadapródok közt, elképzelhetően megnőtt a becsületünk. Nagyon óvatosan bár, de százfelé kellett válaszolnunk a kérdésekre, s pihenőkor odakünn, vagy lefűvás után este a kettős ágyunk köré gyűltek karéjában alig győztük Szabédi Lacival a biztatgatásokat. Egyébként nem áltathattam magamat, hiszen itt nem a hazafiság gyullasztotta fel a kedélyeket, hanem inkább a gond, hogy sokára lesz vége! Egy társunk – nem is jobboldali – megmondta: „Ha Moszkva elesik, itt a béke. Most mi lesz? Folytatódik az öldöklés végkimerülésig...”

Szerencsétlen lateiner népség. S mégis: a mieink, akik kellő időben mellettünk lesznek.

Eljött a búcsúzás ideje. Már mint kiképzett hadapród őrmesterek kivonultunk utoljára Dés fölé, nagy négy-szögben állottunk fel valahol a Bungur rétvén, s megint csak az én számra hárult a szó. Az alezredes lovon érkezett a réten át, leszállt, s amint megállt, Tulipán hadnagy intésére teljes fegyverzetben elébe léptem. Ezt a hivatalos formát eszeltük ki: hogy én katonásan („előírás szerint”) jelentsek. Ennyien vagyunk, felsorolva a fegyvereket is, és köszönetet mondunk a kiképzésért. Itt csúszott be az a mondat, amiért elvállaltam az egészet. Vigyázzállásomban nem gesztikulálhattam, csak a szememet vágtam félre, s az alezredes önkéntelenül követte a szemem sugarát:

– Ebben a völgyben itt alattunk verték meg a kurucok Rabutin német dragonyosait, s most mi fogadjuk meg, hogy a függetlenség védői leszünk.

Hogy ilyesmire céloztam, részemről (és részünkről) nem volt semmi különös, ebben a kurucos gondolkörben éltünk itt mindnyájan Észak-Erdélyben, magyarok, románok, zsidók (besztercei szász hadapród társaink már

nem voltak köztünk, átkérezkedtek az SS-be). Ebben a helyzetben az alezredes magatartása volt a fontos.

Megköszönte a csatateri figyelmeztetést. Nem tudta... s most az ő szeme vágott a Szentbenedek alatt kigyózó Szamos felé.

Megint csak epizód. A nagy történések felől mulékony és jelentéktelen. A pillanatban azonban benne rejlett a következő esztendő minden sorsfordulása. Nagy Jenő alezredest 1942-ben lefokozták és börtönbe vetették Hitler-ellenes magatartása miatt. Nagy Jenő alezredes 1944 októberében Bajcsy-Zsilinszky Endre oldalán a Magyar Nemzeti Felkelés vezérkari főnöke lett. Novemberben a nyilasok letartóztatták, megkínózták és kivégezték. Mint a nemzet vértanúját, post mortem 1945-ben vezérezredessé nevezték ki. Számomra az egyetlen szép és igaz honvédemlék: tisztelgek előtte a Szamos felett.

Végre egy hónap szabadság következett, az első kaszárnyai szolgálattig. Siettem összeszedni magam, tájékozódni és írni. Fele sem tréfa, Ferkő nyolchónapos volt már, mindig éhes, én is kiestem a rendes katonai kosztból. Ahogy most számlálom, az újabb behívásig egy hónap alatt hat cikket küldtem be a lapoknak, ebből egy nem ment át a cenzúrán. Pedig Reményik Sándorról írtam. Vagy éppen azért. A kéziratból valami megmaradt, a korszerűtlen költőről van benne szó, aki nem találta fel magát a „többségi” helyzetben, mert régi gondját nagyobb magyar sorsprobléma foglalta el. Talán elég ennyit felidézni az idegileg összeroppant és meghasonlott költő temetését követő hangulattól: „Miért is kellett Reményik Sándornak férfikora delén meghalnia? – kérdik Kolozsvárt, s a kérdezősködőknek a Rákóczi úti Reményikvilla mond annyit, mint ama döblingi magány.” A keserű írás tulajdonképpen az akkor még csak kézről kézre adott, nyomtatásban meg nem jelent *Korszerűtlen versek* ciklusból próbálta megmagyarázni a Reményik-legendát, a költő csalódásából fakadt vallomások élet a nacionalista korszellemmel, a fajvédelemmel és a világháborúba való

besodródás szörnyű látomásaival szemben. Nem jelenhetett meg, fiókba vele. Ami akkor jöhetett, Nagy István *A szomszédság nevében* cím alatt Budapesten végre megjelent külvárosi regényének méltatása volt, azé a könyvé, amelyet kéziratban a Korunk és az Erdélyi Enciklopédia teljében olvashattam. Érdekes volt érte a népi írók kiadójával egyezkedni, most kezünkben volt, s újra odavetthettük: „A könyv itt van, szerzője erdélyi, tárgya erdélyi, mégsem illik be a divatos erdélyiségbe. Mint már nem egy előző kísérletnél, újra élére kerül tehát a kérdés: lehetséges-e erdélyi irodalom történelmi káprázat és népi misztérium nélkül?”

Ez a harc a valóságglátásért volt az egyetlen kivezető út akár az erdélyi írók mélyülő hallgatásából, akár a népi írók táborában és körülötte támadt perpatvarból. Az Ond utcai kis szobában felhalmozva vártak a Magyar Nemzet, a Szabad Szó és a Kelet Népe katonáskodásom alatt megjelent számai, s ezekből eléggé kivehettem a szellemi mozgások rajzát. Itt volt g. i. szignóval (vagyis Gábor István tollából) egy körinterjú, amelyből megtudhattam Karácsony Benő, Molter Károly, Nyíró József, Tamási Áron és Tavasz Sándor – egyszóval: a helikonisták – véleményét az erdélyi irodalom Tabéry Géza szerint bekövetkezett töréséről, a nagy tervezgetések, készülődések elcsendesedéséről. Volt itt rászólás, anekdota, cáfolat és magyarázkodás, de talán Tavasz Sándor volt a legőszintébb. Szerinte „az erdélyi írók úgy érzik, hogy az a hang, amelyet az árvaság éveiben belekialtottak és belesírtak a magyar lelkekbe, ma sok ellentétes szót és hangulatot hoz magával” Várnia kell tehát az erdélyi írónak, míg az igazság „teljes fényében” felragyog... Bármilyen megható volt akár Reményik Sándor bevallott korszerűtlensége, akár a helikonista filozófus mélyen etikus aggálya, szobám magányában mégiscsak a tömegekhez való fordulás, a népelet felszántása, irodalmi visszaadása csilant fel megoldó reménynek. Ezért idéztem – méghozzá nem is a mi oldalunkról – Domokos Pál Péter falukutató

módszerét, az ő tájat járó, házról házra érdeklődő gyakorlatiságát a moldvai csángók néprajzi és társadalomtudományi felmérésével kapcsolatban, hivatkozva Szabó T. Attila ítéletére, aki ezt a közvetlen vándorapostolságot fölébe helyezte az erdélyi ifjúság népkutató vállalkozásainak.

Ennyit általában az értelmiség felé: ismerje meg népét, keresse és szeresse, készüljön fel szolgálatára. Ez az alapkövetelmény. De már a támadások záporába került és egymás közt hadakozó népi írók széthulló tábora felé másként kellett szólni. Örömmel lepett meg Veres Péter *Népiség és szocializmus* című vezércikke a Kelet Népében, mert ha volt is benne még feleslegesen túlzó előítélet az „urbánus” polgári ideológiákkal szemben olyankor, amikor a népfront történelmi szükséglete a közös érdekek hangsúlyát követte meg, itt már elmaradt a régi „származási” elfogultságok terminológiája, s végre világosan, közérthetően és bárki részéről elfogadhatóan domborodott ki a népiek és a munkásmozgalom történelmi egymásrautaltsága. Ezt a kibontakozást próbáltam alátámasztani *Fogalomtisztázás a falukutatók körül* című, most már teljes névvel jegyzett cikkemmel a Magyar Nemzetben, arra terelve a megbolydult figyelmet, hogy „a falukutató mozgalom logikusan befejeződött, amint [...] a parasztság és munkásság történelmi szerepét felismerte s a magyar paraszt és munkás feltörekvésére állította át a magyar szellemiséget. Ha valaki ismeri a falukutatók céljait s eredményeit, így teszi ma fel az ellenőrző kérdést: a nagy világesemények forgatagában mikor szólal meg a magyar paraszt s a magyar munkás? A puszták népétől a külvárosi szomszédságokig, az Alföld parasztságától a székelyekig, a Viharsaroktól Szegényországig ismerjük népünket, felmértük és bevallottuk, minden bajukban, minden vágyukban megjelenítettük a föld s a gyár robotosait. Értük szóltunk, őket hívogattuk, amikor a Márciusi Front programpontjaiban a magyar jövőt bontogattuk, vagy a Vásárhelyi Találkozón tanácskoztunk az erdélyi magyar-

ság sorsáról. Több fokozást senki se várjon: most már magán a vizsgált anyagon van a sor, a szociográfiailag felfedezett, plasztikusan megmutatott népen.” A népi kérdések körül támadt cikközön örvénylésében, amikor a németben is, angolban is játszó, de feltétlenül kommunistaellenes kormányzat intrikái szívesen lökték előtérbe egy liberális polgári baloldal és a jobbfelől kihasználható népi romantika megosztó konfliktusát, talán ez a cikkem is hozzájárult az „urbánus” és „paraszti” erők népfronti összevonásához, támogatva a párt különösen a Szabad Szóban egyre határozottabb módon jelentkező irányvonalát.

Ebben a lélegzetvételen két katonai szolgálat között keresett fel minket Kolozsvárt Kállai Gyula, a Népszava fiatal szerkesztője. Csöndes és szigorú ember, szemüvegén át is élesen vizsgálódó fekete szembogarakkal. Érdeklődéséből és tanácsaiból nem volt nehéz megismernünk: ő az, akire vártunk. Semmi baloskodás, semmi csak-a-munkásságba-nézés. Fegyelmezett céltudat: most a legfontosabb, legnagyobb és legsürgősebb feladat a hazafias erők összevonása, tehát erről beszéljünk! A Korunk-csoport felpezsdült; „Gyufa”, ahogy valahol elnevezték, beült hozzánk is az Ond utcai szobába, hamarosan ölébe csücsült Ferkó fiunk, s megvitattuk a 48-as szabadsághagyományok felújításának kérdését. Ez őszinte kötőanyag lehet a függetlenségben érdekelt minden társadalmi réteg között, s abban a megtisztult formában, amelyben bíráló elemzéseink a nagy örökséget egyetemes népi-nemzeti közkinccsé tették, nem elválasztó, hanem egyeztető a hasonló román és szláv törekvések felé.

A beszélgetésre a kolozsvári 48-as ereklyék sorsáról írt cikkem adott alkalmat. A múzeumi anyag hosszú évek óta ládába csomagolva az EMKE helyiségeiben rejtőzött, s onnan a régi Vigadóba került, ahol egy öreg néptanító, Orosz Endre régész és etnográfus, hangyaszorgalommal és minden segítség nélkül bibelődött vele. Egykorú kéziratok, nyomtatványok, képek tömkelege vette

körül a szűk irodai helyiségben, amikor meglátogattam, kardok, karabélyok, fekete ágyúgolyók heverték szerte-szét, s cikkem ennyi szívbemarkoló jelkép közt a társadalmi lelkiismerethez szólt: „Mit kellene itt tenni? – kérde egymástól a tanácstalan, magárahagyott múzeumigazgató s a megrendült újságíró.” Hát ezt a tennivalót, a szabadságkultusz felébresztését tekintette most soron levő feladatnak a népfront budapesti követe. Írást kért a Népszava készülő karácsonyi számába is: következetesen kiszélesített, valóban átfogó demonstráció készül, igazolására annak, hogy a fasizmus veszedelmével szemben a munkásosztály minden hazafias erővel szövetkezni kész... *Bem erdélyi politikája* címmel adtam át Kállai Gyulának a kért hozzájárulást, egy román–magyar együttműködés történelmi szükségét idézve a lengyel hős nagy kelet-európai távlatnyitásával.

Nyugodt lelkiismerettel mehettem újra a kaszárnyába, ezúttal helyben, a 26-osok fegyvergyakorlatára. Most már nemcsak nekem parancsoltak, hanem nekem is parancsolnom kellett. Erőpróba minden eshetőségre: vajon tudok-e vezetni? A szászfenesi országúton Szentkirályi János, a rám olykor furcsa szemeket meresztő, de mindig kedves és udvarias hadnagy (erdélyi fiú) dolgoztatta meg szakaszomat menetoszlopra mért tűzrajtaütéssel, de én bírtam a kellő hanggal, a bakák meg a villámgyors szétbontakozással és tüzelőállás elfoglalásával. Világos: harsányan és határozottan kell a megfelelő vezényszót ki mondani úgy, hogy az utasítás a vezényelt számára is logikus, szóval a legszükségesebbként felfogható megoldás legyen. Pontos és igazságos akartam lenni a szolgálatos tisztí beosztásban is, amikor a sorakozót, az ételkiosztást vagy a lenyugvást kellett ellenőriznem, s számomra elégtétel volt, amikor a kihallgatásra jelentkező román közlegényhez anyanyelvén szólva, a meglepődött fiúnak könnybe lábadt a szeme. Családi dolgaikról vallottak a körém gyűlő székely tisztetek, s amikor az egész zászlóaljat kellett a Békásból hazavezényelnem, nemcsak a méltó

tartásra vigyáztam, hanem a dalokat is megválogattam: mögöttem csakis jókedvű népi katonadalokat zúgott a zászlóalj, dehogyan engedtem volna szabadjára a zeneileg is éretlen és erőltetett új kincstári nóták vad sovinizmusát.

Sovány eredmény. Egy éjjel körutat tettem a hálótermekben, s egy emeletes ágyról halkán nevemen szólított valaki. Kiss Feri volt, a magyarfenesi kőműves, egy időben összekötőm Józsa Bélával. Erre az éjjelre újonnan beöltözötteket szállásoltak ide, ezért kellett körbe járnom. Már valamivel korábban kiképzett állomány volt, s Kiss Feri megsúgta: reggel viszik is őket. Hová? A front-ra! Ez volt a nyers valóság. Tehetetlenül álltam ott, felnyújtottam a kezemet, megszorította. Soha többé nem találkoztunk. Elesett valahol az orosz hómezőn.

6

Egy kívül fekvő gócnak alávetett történelmi táj és társascsoporthoz természetesen arra törekszik, hogy saját erőit összegyűjtse és sajátosságát védje, de önmagában ez sohasem lehet elég. Meg kell találnia szövetségeseit ama külső góc teljes hatékonysági területén, hogy könnyítsen magán. Csehszlovákiában Julius Fučík figyelmeztetett arra, hogy a kisebbségi magyarság jogos törekvéseinek legbiztosabb védője a cseh proletariátus, mert belülről ragadja meg a gyarmatosító burzsoáziát, s Gaál Gábor a szűk erdélyi látókör helyébe azért állította a reális romániai térségtudatot, hogy a magyar dolgozók ne elszigetelődve, hanem a román dolgozókkal közösen intézzék sorsukat. A polgári rendszer ellentmondásos viszonyai közt nem volt-e ugyanilyen a helyzet a bécsi döntés utáni Magyarországon is? Jól megfontolva teendőinket, támogattuk mindazt, ami Észak-Erdély több nemzetiségű lakosságát önerejéhez, öntörvényéhez, öntudatához juttatja, de egyre inkább felismertük, hogy a ránk nehezedő „anyaországi” rezsim bekebelező és kisajátító, a maga ér-

dekeit kíméletlenül előtérbe helyező törekvéseivel, az egész háborús tengelypolitikával, a Horthy-uralom nyílt és titkos hatalmaival szemben magában a gócban, Budapesten kell a valóban döntő ellenállásba bekapcsolódunk. Alapvető politikai stratégia volt ez, s már azért is élnünk kellett vele, mert saját erdélyi kezdeményezéseink lehetősége egyre szűkült. Népfrontnak, hazafias mozgalomnak csakis országosan lehetett értelme és sikere.

A Népszava 1941-es karácsonyi száma a népfronti erők első egységes jelentkezése volt, olyan országos keretben, amelyben a mi erdélyi tanulságaink is érvényesülhettek. Magyarország kommunistái nyilvánvalóan túljutottak a szektás balosság öngyilkos veszélyén, s nemcsak a magyar társadalom teljes szélességében, hanem élő nemzetköziségben is – vagyis a Duna-völgyi–kelet-európai egymásraultaltság távlatai közt – feltalálták magukat. A régi általánosságok helyébe a reális tényezők tárgyilagos szemrevételezése került, az antifasiszta tudatalakítás nem a semmiből, hanem a történelmi hagyományok felújításából merítette hazafias érveit. „Kitártuk ezt az ünnepi számunkat a nemzeti önállóság és függetlenség nagy gondolata, a népszabadság örök eszméje és a szociális haladás történelmi szükségességének követelő hangja számára” – ezekkel a szavakkal nyitotta meg Szakasits Árpád egy reális ellenállás új szakaszát a lap élén, s a szám Kállai Gyulának István király önálló államalapításáról szóló méltatásától Földes Ferenc Rákóczi-emlékezésén és Bajcsy-Zsilinszky Endre Kossuth-elemzésén át Mód Aladárnak a dualizmus korát s az ipari munkásság történelmi fellépését taglaló írásáig átfogta mindazt, ami itt térben és időben az idegen hódítókkal és kiszolgálóikkal valaha is szembeszállott. Egy önmagába záruló magyar szemlélet kulisszáit azonban jó volt áttörnünk kolozsvári kitekintésünkkel. Jordáky Lajos a közös román–magyar sorsvállalásról vallott, nekem pedig Bem-cikkemmel sikerült talán még tovább szélesítenem a nemzetközi felelősség látóhatárát. Jó volt ez arra is, hogy a kialakuló táboron belül el-

lensúlyozza a népfronton feltűnő Szekfű Gyula bármennyire Hitler ellen fordult, mégiscsak konzervatív-etatista nacionalizmusát... A népi irányzatot Darvas József és Kovács Imre képviselte a felvonulásban s a Népszava kivonatosan közölte Móricz Zsigmond valóban ide illő, s bár problematikussá vált, mégis a mozgalomnak jelszót adó cikkét: itt *Petőfi a politikai jel* lett a címe (a Kelet Népeben eredetileg *Petőfi-őserő*).

Pestre tevődött át az ellenállás frontszolgálata, fel kellett utaznom. Személyi okból is. Olyan ember aligha vállalhat komoly mozgalmi szerepet, aki maga is segítségre szorul. A Kelet Népe-akció nem sikerült annyira, hogy erdélyi munkatársának alapot nyújtson megélhetésre, a Magyar Nemzet vagy a Népszava csak alkalmilag hozta egy-egy cikket, s valahol egy kávéház emeleti helyiségében ki kellett fakadnom barátaim előtt: ne a kávémat fizessék ki vendéglátó udvariassággal, hanem gondoskodjanak arról, hogy állandó munkahelyem legyen... Nem bírtam tovább az idegjátékot. Hogy játsszam a mozgalmi társat, fogadtassam magam mindenfelé bizalommal és meghallgassam az elvárásokat, s közben arra gondoljak a szó legegyszerűbb értelmében, hogy otthon mit eszik az asszony meg a gyerek. Talán szemrehányás is volt a szavaimban, de meg kellett mondanom, hogy ti, barátaim, valahonnan mégis fizetést kaptok, ami lehetővé teszi erkölcsi állásfoglalásokat, de hiszen én ott Kolozsvárt megint kifogytam mindentől. Még jó, hogy Püskiék szívesen fogadtak szállásra, de nem maradhatok amolyan hajótörött éppen szövetségeseink szemében és kegyében... Darvas Jóska kelt fel és ment a telefonhoz. Aztán vette a kabátját, elment. Negyedóra múlva visszajött értem. Felmentünk az ugyancsak fasisztaellenes, bár nem baloldali Kis Újság főszerkesztőjéhez, a fiatalosan érzelmes és érdekes Desseffy Gyulához, aki grófi háttérével bírta az ellenzéki séget, s 1942. január 9-én kolozsvári tudósítónak szerződtem a laphoz, azzal a kikötéssel, hogy más lapokba továbbra is írhatok.

Akármilyen szerény volt a javadalmazás, nemcsak megélhetést, hanem függetlenséget is biztosított, s rajtam múlt, hogy a kapott lehetőséget a lap falusi és utcai közönsége előtt (a kisgazda-jellegű napilapnak esti kiadása is volt a főváros számára) milyen mértékben tudom népfronti-hazafias összefogásunk javára fordítani. Meg lehettem elégedve ebből a szempontból is, mert nem volt kétséges, hogy a haladó polgárság, népi értelmiség és szervezett munkásság ugyan jelentősebb, de valójában szűkebb körein túláradó hatékonysági terepre léptem, s a lap kisgazdapárti kapcsolatai idehaza is hasznosíthatóknak tüntek a kormányt kiszolgáló Erdélyi Párt kizárólagosságával szemben. Több mint két évig dolgoztam ennél az újságnál, szívesen dobva a labdát közös tematikánk érdekei szerint akár Darvas Józsefnek, akár az ugyancsak ide találó Jócsik Lajosnak.

A KMP és a baloldali szociáldemokraták egységfront-magja körül gyorsan kibontakozó hazafias táborba bekapcsolódott a Kis Újság is, ottlétem tehát a Korunk-csoport egybehangolt eszmei mozdulatainak egyik újabb hadállásává válhatott, felzárkózva Józsa Béla szerepéhez a Szabad Szóban és Jordákyéhoz a Népszavában. A kialakuló pártos együttműködés láncolatát azonban megzavarta s a Kelet Népe-nél elért eredményeinket elgáncsolni látszott a Móricz Zsigmond körül kitört vita. Rosszkor jött nagyon, az egymás mellé rendelendő erők belső sűrűlődségként. A Magyar Nemzet egyik urbánus-liberális beállítású munkatársa még december elején fennakadt a Kelet Népe „Szerkesztői asztal” rovatának egy Illyés Gyulához címzett üzenetén, s bár abban az *Árvácska* írói beajánlásáról volt szó s a lelencekkel kapcsolatos elvárásokról a közigazgatás új, szociálisabb érzésű elemeivel szemben, a gúnyos kikezdés úgy hangzott, hogy „a népies irodalmat államosították, s ebben Móricz Zsigmondnak felbecsülhetetlenek az érdemei”. Már a kipécéző cím is (*A megtért Móricz Zsigmond...*) emlékeztetett a Korunk dogmás szakaszának Móricz-ellenes nyelvezetére, s

a támadás, mint már akkor, most is megriasztotta az érzékeny s a maga külön népi feladatvilágában élő író. Petőfi-cikkének átvételét a Népszava népfronti számába viszont a jobboldal pergőtüze követte, s a két front közé került Móricz Zsigmondot az ügyes Szvatkó Pál egy nyilatkozat kiváltásával a kormányssajtó hálójába fogta.

Hiába volt az író jelszava a „politizálás”-sal szembehelezett „építkezés”, gyermeteg jóhiszemősége politikai botrány kellős közepébe lökte, s mire Pestre értem, már másodszor is megtagadta a nyilvánosság előtt részvételét a népfronti táborban. Tapintatlanság mindenesetre történt a Népszava részéről, amikor más címmel s csak rövidítve vették át írását, ami azonban az ő reagálása volt a támadások és intrikák örvényében, az egyenesen a népfrontot veszélyeztette. Olyasmit vágott a Népszava fejéhez, ami a lap baloldali szociáldemokrata és kommunista elemeinek hazafias-népi magatartására egyáltalán nem vonatkozhatott, legfeljebb a már meghaladott, régi jobboldali szociáldemokrata vezetőkre, az új helyzetben azonban az a vád, hogy a Népszava szelleme „soha a magyar nép érdekét, kultúráját és rendeltetését nem szolgálta”, most a mi bőrünkre égetett szörnyű bélyeget.

Mit lehet itt tenni? Elkerülni a botrány elmérgesedését! Betönni a rést! Valamit helyrehozni a hibákból, áttekinteni a figyelmet a főirányra!

Feljártam a Kelet Népe csöpp szerkesztőségébe a Pester Lloyd épületében, de kölcsönös szeméremből egyikünk sem hozta szóba a vitát. Mégis, Kállai Gyula megkért, hozzam össze Móricz Zsigmonddal, ez lesz a legbecsületesebb és legjobb megoldás. A találkozó megtörtént. Szemközt a szerkesztőséggel, az Oktogon tér egyik sarki kávéházában ült hozzánk Kállai. A feszélyezettséget bizonyára az oldotta fel, hogy Móricz Zsigmond minket erdélyieket szeretett, bennünk megbízott, s hogy én jelentetem be, előítélet nélkül fogadta a látogatót. Két hallgatag ember, az idős és a fiatal. Alig váltottak szót, mégis megértették egymást. Közös feladatok előtt az ellentéteket

mindig ilyen csöndben kell elsimítani. Kállai Gyula egy ifjúmunkás-est műsorát vette elő, s mert több példányt hozott magával, egy nálam maradt mind a mai napig. Még 1939 decemberéből való volt, s a fiatal Népszava-szerkesztő helyett beszélt. Az ezüsthajú öreg olvashatta: az estét Darvas József nyitotta meg, Török Erzsébet adott elő népdalokat, a Budapesti Általános Munkásdal-egylet Bartók- és Kodály-számokkal szerepelt, Ady és József Attila verseivel munkásfiatalok léptek fel, a börmunkások a *Bicinia Hungarica* bemutatásával vettek részt, s íme, volt ott még egy szám, Móricz Zsigmond *Ludas Matyi* című darabjának három jelenetét a vasastornászok csoportja hozta színre! Annak a drámának a részleteit, amelyet évtizedekkel azelőtt a Nemzeti Színház kegyetlenül visszautasított... Ennél több nem is kellett. Móricz beláthatta, hogy a régi szociáldemokrácia idegenségén túl nőtt a fiatalság, ezek a maiak jórészt faluról is jöttek, s ha nem, akkor sem tagadják már meg a paraszti vidéket, hanem munkásvoltukban is, vagy éppen azért vállalják mindazt, amit a magyar táj és nép felemelkedésében magával hoz.

A sajtóvita elült, a Kelet Népe a maga útján haladt tovább. Móricz Zsigmond a beszélgetés után megkönnyebbült, s nem gabalyodott többé Szvatkóék hálójába. Régi kapcsolatunk megmaradt, s hazatérve hozhattam magammal az *Árvácska* egy bibliofil példányát az ajánlással: „Rebinek Zsiga bá. 1942. I. 12. Bp.”

A megosztó kérdések helyett feltétlenül az egyesítő elgondolásokat kellett most előtérbe helyeznünk. Kállai Gyula ebből a szempontból fontosnak tekintette az EMKE körül felvetődött 48-as hagyománykultusz számonkérését, s amikor *Hol vannak a 48-as ereklyék?* címmel a Magyar Nemzetben a kallódó függetlenségi és szabadságharcos emléktárgyak ügyét újra felvettem, a hétfői Független Magyarország is hivatkozott az erdélyi jeladásra. Lélektani játék volt ez a felkorbácsolt nemzeti érzésekkel, igaz, de nem volt mindegy, hogy a magyar köztudatban

oly könnyen fellángoló történelmi emlékezések egy nép- és országáruló kaland fedezésére szolgálnak-e, avagy rádöbbszünk velük a német imperialista veszélyre. Alig értem Kolozsvárra, máris jött az újabb budapesti üzenet: üssük tovább a vasat Erdélyben, s példánkra hivatkozva országos ereklyegyűjtés, hagyományápolás indul, mai helytállásért, jövőnkért. A konklúzió, mellyel ereklyecikkemet zártam, nem is az én szavam volt már: „Nekünk, a 48-as honvédek dédunokáinak, a márciusi hagyományok ápolását újra kell kezdenünk. Erre kötelez nemcsak őseink természetes tisztelete, hanem a történelmi megpróbáltatások ismétlődésével felújuló történelmi szükség is: a haza és szabadság féltő őrzése.” Balogh Ferenc honvéd dédapám, akinek a nevét nem volt szabad dragonyos százados nagyapám házában kiejteni, most elégtételt kapott, hiszen őt idéztem, de ezt csak anyám vette észre. A maga féltő módján írta egy lapon: „Örülök, hogy otthon tudlak, csak azt is szeretném hallani, hogy anyagi gondjaid kisebbek. Miért is öröklí az ember dédapja lelki világát?” Józsa Béla keresett fel. Gyorsan, gyorsan dönteni kell, kit ajánljunk a Budapesten alakuló Magyar Történelmi Emlékbizottságba! Élenjáró embereket, akik személyükben a hazafias népfrempolitika biztosítékai. A Koruncsoport három nevet vetett fel, s ez a három rövidesen szerepelt is a bizottság felhívásának aláírói közt. Krenner Miklós (Spectator) volt az egyik, következetes szabadelvűségével valóban élenjáró publicista, a humánus erkölcsi hitvallója, minden idők minden fordulatában reform-sürgető. Nagy István lett a második, mint országos hírnévre szert tett munkásíró, egy kiharcolt legális eszmei hadállás kommunista harcosa. S javaslatunkra került a névsorba Szentimrei Jenő, tisztí köpenyege alatt népeinkért dobogó szívével, tudatos erdélyiségének őszinte demokratizmusával. A teljes névsort ma számon tartja a történetírás, képviselőink egy sorba kerültek Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Darvas Józseffel, Illyés Gyulával, Szakasits Árpáddal, Veres Péterrel. A hamarosan nyomtatás-

ban is megjelent felhívásnak tulajdonképpen ez a sokatmondó névsor adta meg igazi értelmét, hiszen maga a szöveg alig fejezhetett ki többet, mint valami múzeumi prospektus. „A sajtóban – hirdette 28 közismert aláíró – hetek óta cikkek jelennek meg, amelyek a hagyományok ápolására s az országban mindenütt gondozatlanul kallódó ereklyék összegyűjtésére hívják fel a magyar társadalom figyelmét. Ezek a cikkek máris igen nagy visszhangot keltettek a történelmi hagyományokhoz ragaszkodó társadalmi rétegekben. Ezért szükségesnek tartottuk egy olyan országos társadalmi megmozdulás életre hívását, amely életképes keretet adhat a különféle egyéni kezdeményezéseknek. Így született meg a Magyar Történelmi Emlékbizottság.”

A felsorakozó személyiségek pusztá neve is félreérthetetlenül jelezte, hogy itt ellenzéki pártok, munkásszakszervezetek, földműves egyesületek, haladó polgári mozgalmak, széles sajtótábor, irodalmi és művészeti körök vonulnak fel közös nemzeti programmal a szabadság és függetlenség védelmére, és senki sem értette félre a mozgósítottak közül, hogy a bizottság emléktárgyak és írásos dokumentumok „összegyűjtéséről és kiállításáról” kíván gondoskodni. Hitler tíz magyar hadosztályt követelt a keleti front számára, hírek szivárogtak szerte a borzalmas újvidéki vérengzésről, a nyugati hatalmakat Afrikában Rommel betörése, a Csendes-óceán térségében japán hódítás foglalta le, s ebben a feszült helyzetben nálunk az üldözött, a föld alá kényszerült kommunistáknak mégis sikerült az antifasiszta ellenállás hatékony központját megteremteniük.

Megelégedetten hallottuk a híreket Budapest munkásságának első jelentős békemenetéről. Józsa Béla eltűnt egy időre, s mikor újra jelentkezett, szokása szerint semmit sem szólt arról, hol járt, mit csinált. Másról hallottuk, hogy a Petőfi-szobortól elinduló március 15-i tömegtüntetés élén százfőnyi székely csoport haladt. Jellegzetes fehér harisnyájukban vonultak fel a szolgálégyek, piros

rokolyában a szolgálóleányok. Ez új szín és új értelem volt a pesti utcán, s akárcsak előző évben Kolozsvárt, most a magyar fővárosban zavarta meg a rendőrközegeket. A háború ellen tüntető tömegeből a Kossuth-szobor felé menet lekanyarítottak egy részt, bekísérték s igazoltatták: nos, senkinek sem volt „priusza”. Mindig sejtettem, de csak esztendőök múlva tudtam meg szemtanúktól, hogy a tüntető fiatalokat Józsa Béla vezette, s erre az alkalomra – már csak konspirációs okokból is, hiszen körözték – felvette ifjúkori székely öltözékét. Budapest a munkásság forradalmi hagyományai mellett most a MADOSZ örökségéből is kapott kóstolót.

Egy kis csöndhöz jutottam. Bejártam az Egyetemi Könyvtárba, s odahaza is gyarapodott a könyvtár. Jól esett a mély lélegzetvétel, valahányszor együtt volt a kelő dokumentáció, és nekiláthattam a cikkírásnak. Rebi nemegyszer mellém tolt a gyermekkocsit, ha bevásárolni ment, s Ferkő addig szaggatta a neki nyújtott papirost, míg én készen lettem. Írtam a Baumgarten-díjas kolozsvári írókról, ismertettem Mikó Imre politikai és Ligeti Ernő irodalmi emlékezéseit, interjút készítettem Szabó T. Attilával a mintaadó erdélyi népnyelvkutatásról, felvettem az erdővidéki vasútépítés kalákatervét (ezt a témát egyszer már kidobta a Magyar Nemzetből a cenzúra), bemutattam a „dalos” Nagy Istvánt, Kodály-kórusaink szervezőjét, ellátogattam a mezőgazdasági főiskolára, de ahogy bemelegedtem a kolozsvári tudósító szerepébe, felbátorodtam arra is, hogy most már a Kis Újság útján járuljak hozzá ellenállásunk mozgalmi agitációjához. Cél-talan zsurnalizmust sohasem vállaltam, annál fontosabb feladatnak éreztem viszont az újságírás mindennapi életkebe vágó, szélesesen hatékony gyakorlását eszméink szolgálatában. Felvettem tehát a székely ifjúság bizonytalan életét a fővárosban, visszaköveteltem az ott tanuló iparosifjakat az iparosítandó Székelyföld számára, s újra meg újra példának mutattam fel a kolozsvári székely alkalmazottak akkor még öntevékeny szervezeti életét, a cseléd-

ségnek nyújtott ingyenes védelmet minden bántalmazással, egészségtelen munkakörnyezettel, jogfosztással szemben. Ehhez nem is kellett dokumentáció, Rebi változatlanul ott tevékenykedett a MADOSZ-időkből maradt egyesületben, s beszámolt a szerény Kötő utcai otthonról, ahol 1200 székely alkalmazottat tartottak nyilván.

Sorra került a népfronti tevékenységgel egybefonódó híradás a kolozsvári 48-as ereklyemúzeum megnyitásáról, majd az 1849-ben Kolozsvárt lezajlott függetlenségi ünnepély egykorú falragaszának ismertetése. Éppen a két lap tematikai egybehangolását erősítendő, küldtem hasonló tárgyú írásokat a Népszavának is, kevesebb sikerrel. A 48-as ereklyegyűjteményről még beszámolhattam ott is, de *Falusi fiatalság városi cselédsorban* című írásom már kimaradt. Évtizedek múltán küldte el a megtalált kézirat fotókópiáját Markovits Györgyi irodalomtörténész, rajta fekete keretes négyszögű cenzori pecsét: „Nem engedélyezem! Nem sokszorosítható!” Igaz, két hét sem telt még el akkor a székely legények és leányok váratlan utcai tüntetése óta.

Lelkiismereti gondot csak a származási igazolvány kötelező beszerzése okozott. Kaptam ugyan egy iratot Koller Tivadar alezredes aláírásával a zászlóaljparancsnokságtól azzal a gyanús szöveggel, hogy „apai nagyszülei származási adatai igazolva nincsenek, egyébként apjáig és anyai nagyszülőikig bezárólag tiszta keresztény származású”, de ez azzal a veszéllyel járt, hogy mint csak részben igazoltat kicsaphatnak egy munkaszolgálatos zászlóaljba, ahol aztán őrmesterkedhetem. Tehetek-e ott is valamit? Talán enyhíthetem egyesek szenvedését? Lehet is, nem is, ki tudja. A legjobb esetben is jelentéktelen szamaritánus szerep, teljes mozgalmi kikapcsolódással. Akkor már inkább újra írtam Nagyszébenbe szász rokonaimhoz, kerítésék már elő a nagyszülők születési okmányait. Egy nappal a kapott terminus lejárta előtt kaptam kézhez Ilse unokahúgomtól soha nem látott, csak képekről és bibliai bejegyzéseiből ismert nagyapám, Johann Georg Kessler

„Quartiermeister” és felesége, Regine Gross, mindketten evangélikusok, egyházközségi igazolását, s így a munkaszolgálatosokhoz való kirendeléstől megszabadultam. Ez időnyerést jelentett, hiszen a frontszolgálathoz hiányzott még a felsőbb kiképzés Várpalotán.

Maradtam témáimmal. Meglátogattam egy református népfőiskolát, betekintettem a hóstáti kalandosok – a középkor óta fennálló földész-egyesület – történetébe, beszámoltam a diákok bálványosváráljai falukutató munkájáról, vagyis: ahogy lehetett, s ahol lehetett, legalább személyi kapcsolatokat biztosítottam a budapesti haladó mozgalmaktól elzárt észak-erdélyi közéletben. Beszámoltam négy román festőművész kiállításáról is, örömmel. Emil Cornea, a Dumaposta asztalának régi törzsökös tagja, borongó színezésben mutatta be Kolozsvár meghitt szegleteit, Petre Abrudan álomszerűen villantotta fel a nagybányai évszakok fényorgiáit, s az időtlen csend mélaságával egy konok és változhatatlan külvárosi szegénység döbbenetét sugalmazta Teodor Marsia, csak a régi barát, Raoul Şorban (ebben az időben Felvinczi Takáts Zoltán mellett tanársegéd a művészettörténeti katedrán) próbálkozott behatolni egy sajátos román népiség realizmusába. Jellemző, hogy a román művészek csak a vasmunkások otthonában kaptak kiállítási termet, ami azonban a munkásság szolidaritásának szép jele lett.

Az újságírói munka mégsem közírás. Hivatásomra találtam a meglátogatottakat az olvasókkal összekötő újságírásban, kimerítve annak sokféle műfaját, de súlypontot aligha teremthettem: a vezércikkeket itt egy langyos, középszerű politikai taktikázás produkálta, hol a népfronthoz csapódva, hol a Bárdossy-kormányt felváltó Kállay-kormány jobbra-balra farolásaihoz igazodva. Hiába adtam a lelkeket is Kibéd vagy Györgyfalva apróka sorsproblémáinak felderítésébe, kétszeresen is törlesztve minden tartozásomat Dessewffyéknél, nem volt véletlen, hogy Móricz Zsigmond egy május végi levelében így szólított meg: „Kedves Edgár, de nagyon elhallgattál.”

A levél Csibét jelentette be, az író fogadott leányát, aki a Móricz-sorozat főbizományosa lett az Athenaeumnál, s a könyvnap alkalmából megpróbál Kolozsvárt üzletet csinálni. Két hét múlva újabb levél jelezte Móricz Erzsi érkezését, egyedül jön, s a betegeskedő író „Rébék asszonynak” izeni: „Tőle várom, hogy a lányom szeresse. Bár ez kettőn fordul, mint a vásár.”

A könyvnap megvolt, az Erdélyi Szépmíves Céh múltidéző erdélyisége mellett egy új költőnemzedék eléggé illuzórikus szabadságüdvözlőjével, a Méhkas Tamási-novelláskötetével s a kolozsvári Lepage cég néhány kedves antológiájával, melyeket Molter Károly, Berde Mária, Szentimrei Jenő vezetett be, s valahol hátul szignált Szeremlei László, vagyis Gaál Gábor, a szerkesztő. Feltűntek a főtéren a Magyar Élet írói is, és azt, ami Erdélyben már nem jelenhetett volna meg, Veres Péterék sátora nyújtotta: Nagy István *Külváros* című társadalomrajzát új kiadásban, új, a keletkezés politikumát tárgyaló bevezetéssel. Móricz Erzsi azonban, valljam be, elveszett a tumultusban. Egyszer ugyan kint járt nálunk, de Rebinél főzni tanulni (Zsiga bá ilyesmire is gondolt), arra nem volt kedve. Diákokkal járt-kelt szervezőbe, bizonyára sikerült is számos Móricz-sorozatot elhelyeznie, de másodszor már nem találkoztunk.

Egyetlen cikkem maradt ebből az időből, amelyben túlhaladom az újságírást az értékeléseimben mindig is megkülönböztethető publicisztika, vagyis a műfajában közügyi irodalom felé. Vezércikk volt a Szabad Szóban *A paraszt kultúra megújhodik* címmel. Ma is ki tudom belőle bontani az egykorú politikumot. Példázatában két könyvnapi kiadványról van szó: Wass Albert helikonista regényét a Bach-korszakbeli Varjassy báróról, aki nemzeti felbuzdulásában földbirtokait szerzi vissza lázadó parasztjaitól, szembesítettem Móricz Rózsa Sándorról készülő (végül is csonkán maradt) trilógiájának második kötetével, amelyben a betyár-hős már nem ugratja a lovát, hanem összevonja a szemöldökét... Nem, akkor

– elszigeteltségemben – nem találhattam még kapcsolatot az újvidéki vérengzés és Rózsa Sándor elutasító magatartása között, s csak jóval később mértem pontos párhuzamba a Horthy-szoldateszka kegyetlenségét s ama jeletet, amikor a betyár szakít a nemesi 48-cal s a szabad prédára bocsátott rá faluból elvágta úgy, hogy „talán meg se áll a csillagokig”. A fasiszta rablőháborút hamis Kossuth-kultusszal takaró Kállay-féle kettőspolitikával szállott itt szembe átérfethetően az író, de ez az elemzés későbbre maradt. Akkor: a sokfelől támadott könyvet a Magyar Parasztszövetség figyelmébe kellett ajánlanom, ellentétben a Wass-féle osztálynacionalizmus kihívásával.

A cikknek előzménye volt. Budapesten jártunk Nagy Istvánnal és Kovács Györggyel, s Darvas József kérésére mindhárman elmentünk egy bizalmas vitagyűlésre Nagy Ferenc kispazda-vezérhez, aki a Magyar Parasztszövetség megalapításával amolyan harmadikutas dugaszt tolt a baloldal és a kispazdák közé, még ha polgári demokráciáját szövetségesnek kellett is vennünk, s hír szerint valamilyen nagyon kincstári irodalommal akarta kiszorítani a népi írókat faluról. Desseffy Gyula velünk jött hátvédnek, s órák hosszat folyt a szó egy irodahelyiségben, valahol a Baross tér vidékén. Nagy Ferencék manőverét Ilyés Gyula utasította vissza, érvényt szerezve a népiek művészetének és radikalizmusának, s mint „erdélyi had” őt támogattuk mindhárman. Számomra ez a találkozó azért is emlékezetes, mert bepillantottam a kulisszák mögé. A régi MADOSZ Budapestre vetődött tagjai ebben az időben megkísérelték a székely alkalmazottak és napszamosok megszervezését brassói és kolozsvári mintára, az ő érdekükben kellett közbenjárnom Nagy Ferencnél, hogy a Magyar Parasztszövetség közvetítésével engedélyhez jussanak.

Ismerem az ügyet, sajnos, a rendőrség a kérvényező Bákay Domokost kommunistaként tartja nyilván – hűtött le Nagy Ferenc.

– De Feri bátyám, hiszen ez a Bákay Domi a bukaresti

katolikus Imaapostolság elnöke volt – próbáltam magyarázkodni.

Hasztalanul. Nagy Ferenc mosolyogva nézett át rajtam. Ismert minket, s most már én is ismerhettem őt. Budapesten előkelőségek álltak egy székely jellegű társaság élén, s a kisemberek érdekeit az Imaapostolsághoz fűződő MADOSZ-hagyomány sem tudta megvédeni.

Ennek a parasztkultúra körül támadt vitának a folytatása volt a Szabad Szó alkalmi vezércikke, Darvas Jóskaékat támogatva következő érveléssel: „A parasztságot tulajdonképpen csak azok különítik el a nemzet többi rétegétől, akik mindenáron fenn akarják tartani egy ősi, faekés világ jobbágyközösségi megnyilatkozásait, a leűnt rendi korszak kasztszellemét. A parasztmozgalom egészen mást akar: új közösséget a mezőgazdasági gépkultúra alapján, új közösséget szabad emberek szabad szövetkezése szerint. A jobbágyközösség népi kultúrája menthetetlenül szétbomlik, de értékei megfelelő áttételben újraéledhetnek és megsokasodhatnak a gépközösség eszmélkedéseiben is. A Magyar Parasztszövetségnek nem lehet célja, hogy a múltat varázsolja vissza primitív néphitével, ellenben annál komolyabb feladata, hogy a modern mezőgazdasági több- és jobbtermelés gazdaköri és szövetkezeti megalapozását előmozdítva, egyben a közös ízlés és szokás, közös játék és dal, közös testedzés és művészet új népi formáit is kifejléshez segítse.” Nagy Ferencnek akkor az írói roham hatására engednie kellett, s ha a székely szervezkedés nem is sikerült, gyöngyösbokrétás állami giccstermékek helyett legalább Móricz Zsigmond és a népi írók munkái kerültek a falusi könyvtárakba, köztük Nagy István és Kovács György írásai.

Azért: mégse becsüljem le a riportírást! A vezércikk lehet összefoglaló, itt csattan a felgyűlt mondandó, s nyilvánvalóan ennek az érvelése serkenti a közügyet, de már betáplálkozni, adatot és érvet gyűjteni (s egyben népszerű hatékonyságra is szert tenni, ha csak múló napi értékkel is), erre mégis a terepjárás, a helyszíni kérdés és felelet, a

konkrét szemlélődés ad lehetőséget. Nemzedékem mestere, Móricz Zsigmond végső fokon a klasszikussá kristályosodó szépírás nagyja, novellában-regényben fejezte ki magát legteljesebben, de anyaga a riportból szaporodott, emberismerete a közvetlen érintkezésből frissült fel, riportjai előzték meg tanulságos publicisztikáját is. Rá gondoltam, amikor nekivágtam a Kalotaszegnek. Cikk-sorozatomban régen elfakult az időben, de ha valaki előkaparja majd a könyvtárak sajtóosztályából, talán éppen a folklór-hagyomány új szerepére bukkan egy új közösségi kultúra keletkezésében.

Előbb egy Győrffy-tanítványt kérdeztem ki, Kovács László fiatal néprajztudóst, aki a hóstáti kalandosok kutatásával tette le a garast Erdélyben, s csak azután, hogy idézhettem az esedékes népi műemlékvédelem szükségét, néztem ki Gyaluba. Szövetkezeti gépköztársaság-féjét üdvözölhettem ott, közös mezőgazdasági géptulajdonosok önvédelmét a nagybirtok, a bécsi határ és bürokrácia karmai közt. Körösfőn az általános néprajzi végeladás – a bokályok, régi szerszámok, népviseleti darabok üzleti felvásárlása és elszállítása – mögött keletkező úr helyett a szövő-varró háziipar szövetkezeti termelésének okos kezdetével s egy falumúzeum tervével találkoztam. Bánffy-hunyadon egy öreg bujkaszabó világosított fel a népviselet szükségszerű változásáról: nem kapni többé segesvári posztót, csepeli lódenkabát kerül a feketén szegett szilvakék kalotaszegi férfiujjas helyébe. Itt ugyan létesült már múzeum, de a riporter elégedetlenül követelők: „...mennyire más értelmet kapna ez a kalotaszegi gyűjtemény, ha az idegenszórakoztatásból népfőiskolái kiállítássá lépne elő, korszerű parasztintézménnyé, amely a fakés múlt jobbágysorsától egészen a mai gazdakörök gépközösségéig mutatná be a népi kultúra haladását, s a népművészet szükségszerű bomlásából máris az újjászületés lehetőségeire tárna ablakot!” S megfordultam a régi jelentőségét elvesztett vásáron is, ahonnan hiányoztak a móc szekerek, s a csizma és a szalmakalap az elkészítők

nyakán maradt. A polgármester nyilatkozata mindent összefoglalt: „Népünk teljes lerongyolódását és kipusztulását kell megakadályoznunk az iparosítással.”

A megakadt falusi életforma ellentmondásaiba ütköztem az Erdővidéken is. Végre együtt látogattunk el Vargyasra. Rebit meghatotta, hogy két év után újra a szülői házba léphet, de úgy intézte, hogy már a felszegen leszálljunk az autóbusról, s a kis Ferkó egyedül tipegjen be a kiskapun. A gémeskút kolonca szinte kinyúlt az útra, csupa új élmény a kisfiúnak, bátran törtetett előre, s ahogy elmosolyodott, ráismert a nanyója. Néhány hétig belülről, egy dolgos család egyszerű mindennapjából ismerkedhettem a székely falu életével, s a kapott képekből már nem is riport, hanem önéletrajzi vallomás kerekedett.

Amit láttam és hallottam, akarva-akaratlanul saját életünk volt mezőn, udvaron és benn a lakásunkká vált hátsó házban, vagy a sütőházban, ahol nyárra az öregek húzódtak meg három még itthon szolgáló gyermekükkel. Szolgáltak bizony erősen, a két ifjú legény kora hajnaltól késő estig *sorrózott*, vagyis aratott sarlóval, mert erre felé a kasza még nem járta, s a kis Ida egyedül gondozta otthon az állatokat, míg a család a mezőn fáradt. „Méhfü, bossminta és szádokvirág szárad fenn a hiuban, különös erdei illat járja át az ereszt, a házat. Négy hete élek itt, szemben a Látóhegy sárga vízmosásával, négy hete figyelem magam körül az erdővidéki szegényparasztok életét. Udvarhely megye legelhagyatottabb sarka ez a falu, s lakosai minden székely közül a legárvábbak” – így kezdődött első vargyasi beszámolóm. Lapok változtak, korok megszakadtak, beleöregedtem, de azóta is mind írom Vargyas sorsát. Akkor, 1942 nyarán, lázadás volt még minden valóval szemben egy szép sudár földműves ember idézett szava: „Nyissanak bányákat, s a hegyből megélünk!”, s ma a bányavilág jólétének nem egy kellemetlen velejárójára panaszkodva siratjuk vissza a méhfű, bossminta és szádokvirág elillant szagát, de minden változásban hű

igyekeztem maradni a valóság tiszta rajzához. Más elszakad a tájtól, én még az unokáimat is ide gyökereztettem.

Behívtak újra. Siettünk Kolozsvárra, kaszárnyai szolgálat helyett azonban éleslövészet várt Várpalotán. Sokan voltunk ott, túl sokan, erdélyiek. Már nem is volt hely a katonai épületekben, mi kolozsváriak történetesen egy zsinagóga udvarán, a zsidó iskolában kaptunk szállást. Egyszer rajtam volt a sor, hogy pokrócba fogva hátamra vegyem az egész század Vécsey-féle kézigránátját, s a pokróc eloldódott, a sok kézigránát mögém potyogott a földre. Ha egyetlenegynek a szállítási biztosítéka kioldódik, a zsinagógával együtt repülök az égbe. Szerencsém volt.

Mire emlékezzem? Hajszoltak, fáradtak voltunk. Jakab Anti Sepsiszentgyörgyről gyönyörű népdalokat tudott, Kós András, a szobrász egy gyakorlaton megsebesült, előttem fúródott inába a szurony, Gálffy Mózes, a nyelvész végtelenül unta az egészet, s amikor kihallgatáson szabályosan kértük, ha már itt vagyunk, láthassuk a Balatont, menetgyakorlatra vezényeltek. Teljes hadifelszereléssel értük el Balatonalmádit, gyermekkori nyaralásomból ismert vörös porával. Különben itt, Várpalotán is szokatlan szín ragadott meg: a nád tompa sárgásfehérsége úton-útfélen. A tornyos várban, Mátyás király kedves nyaralóhelyén, menekült lengyel tisztek tanyáztak, a világtól – s a németektől – óvatosan elrekesztve, ez meghatott, s vasárnaponként kávéfagylaltot fogyasztva jól esett, hogy a Csajághy-cukrászda Vörösmartyra emlékeztetett. Ismerkedtem tehát valamelyest Magyarországgal, igaz, nyomasztó légkörben. Suttogás indult, hogy vége a háborúnak, mert e napokban elesik Leningrád (olyan hír is járta, hogy már el is esett), s Sztálingrád végleges elfoglalása órák kérdése... Volt, aki előre örvendett a békének.

S egy este megjelent az égen egy „Sztálin-gyertya” piros fénye. Tisztjeink már jártak a fronton, meg tudták nevezni. Budapestet bombázzák? Ez megzavarta a békében

bizakodók hitét. Másnap megtudtuk, mi történt. Egyetlen bomba hullott le, s az éppen Zilahy Lajos villáját pusztította el. S ezen az éjjelen meghalt betegágyán Móricz Zsigmond, vagy talán, mesélték, a liften, amikor légoltalmi fedezékbe akarták szállítani. Hét vége volt, kihallgatáson kértem, mehessek fel Pestre, a temetésre.

– Kije az magának? – kérdezte a kiképző főhadnagy.

Aki csak kért, mindenki kapott engedélyt a távozásra, csak engem nem engedtek el. Második kihallgatásra is jelentkeztem, most már a század irodáján. A főhadnagy itt már nyíltabban beszélt: valakinek (nevet mondott) baja van velem, ilyen a katonaélet, most nem engedhet el Várpalotáról. Az a valaki a képviselőház honvédelmi bizottmányának is tagja volt, erdélyi fiú, egyébként ugyancsak hadapród őrmester. Előző vasárnap leszólította egy társamat, a Vargyással szomszédos Felsőórakos papjának a fiát, hogyan lehetséges, hogy én is itt vagyok? A strandon történt, még szalutáltunk is egymásnak bejövet.

Egyszóval: feljelentettek.

Egyedül kerengtem a zsinagóga kietlen udvarán. Zsiga bácsit akartam magamban búcsúztatni, de nem támadt egy ép gondolatom.

7

Velem mi történt? Semmi különös. Alkalmi „szivar” voltam a kiképzésben, jött s ment a hadapródok áradata, s mi erdélyiek egészünkben voltunk sokféleképpen megbízhatatlanok. Hiába jelentettek fel, nem következett regényes folytatás. Ügyem elaludt. Hazajöttünk Kolozsvárra, s ha a messzi frontokon dúló háború eseményeihez képest Magyarország egyelőre csendes hátvidéknek számított, úgy mi itt a Királyhágón innen a hátvidék hátvidéke voltunk. Mégis: kis dolgainkon átütött a nagy idő minden feszültsége. Tanúvallomásomban nem túlozok el semmit, de mert legkevésbé sem önéletrajzi regényre készültem fel, hanem mozgalmi számadásra, mindennapjaink lassú

mozgásában is az országos sodrások és a világrengés idáig csapó hullámgyűrűit figyelem.

A hadijelentésekből egyre inkább kiderült a frontok megtorpanása, Keleten is, Afrikában is. Az ellenállás és a véres megtorlások híre Európa minden országából befutott, s ha más nem, az elsötétítések apró tolvajainak sorozatos akasztása vészjóslóan bevágódott az idegekbe. Formális logikával azt hihette volna az ember, hogy a háborús kilátások romlása következtében, s nem utolsósorban azért, mert a kormány kettős politikája már szinte nyíltan angolba is játszott, kedvező szelet kap, s fellobban a hazafias népfront, a következetes függetlenségi és békeharc, de a várakozások hiábavalók maradtak, a dolgok egyre zavarosabban örvénylettek. A Kállay-kormány kiszámította, mivel szolgálhat Berlinnek s ugyanekkor feltételezhető nyugati barátainak is, új csapást mért tehát a demokratikus nemzeti mozgalom kommunista magjára, s ezzel egyidejűleg magáévá próbálta tenni annak népszerű jel-szavait. Hozzánk csak kósza és ellenőrizhetetlen hírek értek el újabb letartóztatásokról, s mintha a Történelmi Emlékbizottság, a népi írók tábora vagy akár a munkásegységfront alkotó elemei közt is személyi és elvi eltolódások, magatartásbeli összekülönbözések mállasztanak a kötelékeket. Köd ereszkedett ránk, s a látást, a dolgok áttekinthetőségét még jobban megzavarta a kormány ama liberálisnak tetsző gesztusa, hogy – egyidőben az illegális pártgépezet újabb lerohanásával – az ország íróinak legjávát megbeszélésre hívta Lillafüredre. A népi írók balszárnyához szívesen igazodtunk, s rávettük Nagy Istvánt is, bármennyire szabódott, hogy menjen csak el: legyünk ott személyében, ahol feltételezhetően lehetőség adódik szólni, súlypontot alakítani, közvéleményt teremteni, a legfelsőbb körökig előtörni s ellenfeleinket megosztani.

Volt, aki utólag szemére hányta Nagy Istvánnak, hogy Lillafüreden hallgatott. Más megmagyarázta, hogy író-társai egyenesen megkérték, hallgasson, s Veres Péter meg Darvas József vitte a szót, Erdélyből pedig Kós Ká-

roly. Végeredményben az eszemecsere „odafönn” amolyan catalaunumi ütközté vált, mindkét fél úgy gondolta, hogy a másik győzött, s idejében behúzta a nyakát. Valójában ez a negatívum válhatott erővé, ha nem is azonnal. Világossá vált, hogy a Kállay-kettős számunkra nem hasznosítható, sőt ez a megtévesztő kormánymanőver sorainkba is bomlást hoz: a németellenes polgári erők leválását lépésről lépésre a közös ügy következetes szolgálatáról, egy „harmadik út” megnyitását német vereség esetére a baloldallal szemben. Erdélyben azonban valamivel késtek az órák, s Józsa Béla jól eltalálta: most megint rajtunk a sor, itt kell megismételnünk az immár foszladozó Történelmi Emlékbizottság kezdeményezéseit. A Budapesten tavasszal Kállai Gyula felelős kiadásában megjelent *Petőfi útján* című röpiratot vette alapul, s azzal a javaslattal fordult a Korunk-csoporthoz, hogy 1943 márciusára Kolozsvárt hozzunk ki hasonló kiadványt, egységbe szólítva Erdély antifasiszta eszmei képviselőit. Bármilyen véleménykülönbségek tagolták már annyifelé ezt a csoportot, ahányan csak voltunk, s amennyifelé az országos közéletbe beilleszkedtünk, a sajátos helyi feladat erkölcsi „itt és most”-parancsa áthidalt mindent, s hónapokra újra összefogott.

Külön-külön keresett fel minket Józsa Béla, személyenként beszélt meg a tervet, de maga a szerkesztés – a cikkek kijelölése, a szerzők felkérése, a kéziratok bírálata és egyeztetése – Jordákyék lakásán folyt, ahol Kovács Katona Jenő volt a legszorgalmasabb lektor, a kutyanyelveket a házigazda maga vitte el apja nyomdájába, vagy hozta onnan a korrektúrát. Mert mondanom sem kell, hogy megint az öreg Jordáky tett ki magáért, hitelt és türelmet nyújtva. Csönd, áldott csönd a világrobbanásban, kis kupica meggylikőr munka közben, s Mária figyelme: az ablakon át leste, nem közeleg-e felesleges idegen? A ház éppen keresztbe állt az utcával, aki vigyázott ránk, elláthatott a Sétatérig. A szerkesztői megbeszélések már 1942 őszén megkezdődtek. A közös munka hónapjaira

esett mind a Don-kanyar hadromlása, magyar százezrek pusztulása idegen zsoldban, mind a világháború nagy fordulatát jelző sztálingrádi német fegyverletétel. Izgalmas idő, angol vagy moszkvai rádióelőadásokból szerzett értesülésekkel, megannyi buzdítással a gyorsabb és félreérthetlenebb fogalmazásra. A világesemények ugrásszerű nekilendülései közepette kellett felmérnünk bizalmas együttesben minden szavunk súlyát.

Ott nem folytathattuk a demokratikus-hazafias frontalakítást, ahol 1941-ben az EMKE keretéből történt kiűzetésünk s a háborúba lépést követő letartóztatások után kezdeményezéseink elakadtak. Sándor József egy interjúban tollam hegyére adta ugyan még egyszer a nagy társadalmi újjászületésbe vetett hitét, méghozzá „Kossuth elve szerint, a szabadság, egyenlőség és testvériség *48-as szellemében*”, ami új akciónk beharangozójaként is jól hangzott, de nem volt kétséges, hogy a kilencvenéves agastyán megszólaltatása immár csak újságírói fogás, mozgalmi hatékonyság nélkül. Másutt kellett kulcsot találni, s egyáltalán: fel kellett valahol mérni a közvéleményt. Az egy kaptafára készült erdélyipárti sajtó nem adott teret olyasminek, ami a budapesti ellenzék lapjaiban felbukkanhatott, s elszigeteltségemben nem akadt másutt lehetőségem hangulatkutatásra, mint a színházban és az írók társaságában. Mint „fővárosi újságíró” állandó jegyet kaptam a Nemzeti Színházba, Kemény János igazgató és Szabó Lajos színházi titkár figyelme kipótolta ezt jeggyel feleségem számára is, s szerény életünkben ez volt az egyetlen alkalom lelki átkapcsolódásra, világba-tekintésre. A kis Ferkőt szomszédainkra bízva, ott lehattunk Re-bivel minden bemutató előadáson.

Egy, a műfajban jelentős darab, Remsey György festőművész *György barát* című Martinuzzi-drámája, forró sikerével már a tavasszal felfigyeltetett arra, hogy a kolozsvári közönség a tengelybarátság kötelekeiből kiszakadóban van, s megérzi a darab fölös szónoklataiban mindazt, amit a nem is erdélyi szerző a Kis Újság számára nekem

adott interjújában így foglalt össze: „György barát életében az a magyar tragédia kapott meg, hogy a korabeli magyarság *Kelet ellen küzdött Nyugatért s mégis Nyugattól kapott halálos csapást.*” Egy ilyen éledő nagyhatalom-ellenesség jelentkezhetett az erősödő Reményik-kultuszban is, megfigyelhettük: egy emlékestén Bánffy Miklós, Makkai Sándor, Tamási Áron és Tompa László a még mindig kiadatlan *Korszerűtlen versek* humanista példamutatóját idézte, s ebben benne volt a fajvédelem, a nacionalista uszítás és a hitlerizmus elítélése is. De maradjunk csak a színháznál: egy Lehár-operett megbukott, a *Háry János* viszont szokatlan lelkesedést váltott ki, ugyanígy az *Énekes madár*. Színre kerültek Németh László, Kodolányi János magyar sorsproblémát hordozó darabjai, s Bánffy Miklós Attila-drámája, a *Nagyúr* politikai áthallásában Nyugat ármányát leplezte le... A feléledő transzilvanizmus fűgét mutatott a tengelyhez kapcsolt Budapestnek, valamiféle külön-törekvést fejezett ki, s amikor Kós Károly kalotaszegi parasztforradalmárai is színre léptek, beszámolómban már nemcsak a szerző eredendő népi politikumát idézhettem fej, hanem annak jellegzetes példaadását „a nemzeti ellentéteken való erdélyi felülemelkedésre is: *történelmi fölényt mutatva fel a román parasztlak érdekeit is magukévá tevő magyar népharcosok alakjában.*”

Nem volt számunkra kétséges, hogy az erdélyi magyar értelmiség túljutott a szellemi tespedésen, a hallgatás holtpontján, csupán az volt hátra, hogy ezt a történelmi fölényt a németbarát vagy hintapolitikás nyugatosdival szemben, végül is kimentsük akár egy öncélú esztéticizmus, akár a kínálkozó harmadikutasság örvényéből. Fogantúnak tetszett, hogy maga az erdélyiség elválaszthatatlan a román kérdés-egészről, s így a transzilvanisták erősödésében benne van a magyar sors keletibb-déli megragadása, minden Nyugat-illúzióval erősebb honi realizmusa.

Támaszpontot reméltünk a külön erdélyi belátásokkal indult s a háború ellenére népi programjához ragaszkodó

diákmozgalomban is. Amikor 34 egyetemi hallgató elvi nyilatkozatával megindult Kolozsvárt az ifjúság Március című, lepedőnyi nagyságú folyóirata, szívvel üdvözölhettem a bátor kiállást reformokért, új népi értelmiségért, a falukutató nemzedék munkájának folytatásáért, s tetszett az én nemzedékem indulására emlékeztető kemény bírálat az „apák” minden kisebbségi tapasztalatot feladó hivatalnoki szolgáléküségével és címkórságával szemben. Elfogadható volt a népi írók személyi torzsalkodásainak elítélése is, s igazán nem bántam, hogy az új diáklap az erdélyi írókat sem kíméli, mert „agyondumálják az erdélyi szellemet”. Az uralkodó politikai áramlatokkal szemben ez a diáklap eleve a társadalomtudomány néprajzi és szövetkezeti munkaközösségeinek alkotó tevékenységét választotta, s ezt meg is tehette, mert a Méhkas tiszta jövedelmére támaszkodva visszautasíthatott minden állami szubvenciót.

Hasonló elismeréssel fogadtuk a Termés írói csoportjának a hivatalos nemzeti irányzattól és a hovatovább általánossá váló népies divattól világosan megkülönböztethető erkölcsi népiségét, különösen, amikor Böződi-György a népi romantika helyett azt kívánta, hogy az erdélyi irodalom „behúzódjék a falvak közé, megfűtözzék a szegényes ételeket főző tűzhelyék körül és befeküdjék a társadalmi élet ágyába”. És tetszett Szabédi László tollából az ész és bűbáj szembeállítás, Lükő Gábor neoprimitív néprajzi kultuszának cáfolata a műszaki haladás során parasztból munkássá váló nép védelmében. Kített magáért a Termésben Asztalos István is, amikor ilyen határozottan fordult szembe minden visszafelé taszító elméletessel: „Nem magyarkodni akarunk mi itten, ismerjük már, hamar megismertük a melldöngető két, akik fajt védve magyarkodnak s turánkodva divatoznak; akiknél a »faj« egy elvont idea, levegőben lebegő szólam; akik a paraszti sorból felkerült magyar munkásságot gyanús értékű »proli«-nak nézik, s a nyomorban élő paraszti tömegnek csak a türkös vagy zürjénes szemét csodálják;

akik [...] ősi életformájában szeretnék tudni továbbra is a népet, hadd termelje tovább is csak az ötfokú népdalt s a kedves, de veszélytelen népmesét.” Nocsak! A bécsi döntést megelőző évek fiatal erdélyi realista írótabora lát-szott itt megelevenedni, még ha hozzá is kellett tennem értékelő írásomban a felelősségrevonást: „...Kovács György, a székely falu realista bemutatója s Nagy István, az erdélyi munkásélet szociális megörökítője, miért nem szerepel a Termés oldalain?”

Tervbe vett könyvünk megbeszélésein sorra mérlegel-tük a kolozsvári közvélemény alakulásából, az értelmisé-gi körök akár helikonista, akár Termés-nemzedéki körei-ből szerzett értesüléseinket, hozzáillesztve mindezt a szakszervezeti és parasztmozgalmi törekvések ismeret-anyagához. Az értelmiségi megnyilvánulásoknak kétség-telenül szabadabb jellegük és áthatóbb jelentőségük volt a lefojtott szakszervezeti élet lehetőségeinél, nem is szól-va a földművesség Erdélyben különösképpen elszigetelt és a politika mezőnyéről távol tartott életéről. Elemzése-ink szerint ezt a nyitott ollót kellett összecsuknunk: a ma-gában vajúdó irodalmat és művészetet a tömegekhez kap-csolnunk, ami a dolgozók megtorpant mozgalmait ki-emelhette volna a holtpontról. Az 1941-ben tőlünk el-indult, Budapesten kiérlelődött, majd újra ránk maradó 48-as akciót, a demokratikus magyar forradalom száza-dos adósságát akartuk bevetni szűkebb honunk alakulá-saiba, abban a reményben, hogy a haditérképpel változó nemzetközi helyzetben Petőfi és Kossuth eszmei öröksé-ge elősegítheti a belső antifasiszta front helyreállítását s erősödését. Ezért lett kötetünk címe *48-as Erdély*, s a tárgyválasztásban ebbe a hagyományos forradalmi jel-képrendszerbe foglaltuk mai mondandónkat. Nemcsak arra gondoltunk, hogy a függetlenségi és szabadságmoz-galom közös nevezőjét ragadjuk itt meg, múltat jelenítve az előttünk nyíló jövőért, hanem a magyar értelmiségi mozgalmak szűk nemzetszemléletét is a románokkal, szlávokkal közös internacionalista felelősséggé kívántuk

terebélyesíteni az 1848–49-es erdélyi felismerések őszinte közlésével.

A Korunk-csoport szigorúan a kötet kihozatalára összpontosította figyelmét, maga a párt azonban – s ezt a történelmi erőt ebben a térben és időben számunkra Józsa Béla személyesítette meg – egy pillanatra sem szorult vissza egyetlen műveletbe. A szakszervezetek megállták helyüket a Nemzeti Munkaközpont kormányakciójával szemben, s tekintve a faluról beáramló új, osztálytudatlan elemeket, Józsa Béla emberei a Katolikus Hivatásrendbe s az Erdélyi Párt tízesszervezetébe is behatoltak, ott véve fel a küzdelmet a jobboldaliakkal s a fasiszta háborús propagandával. Az erdélyi szociáldemokraták élén maga Jordáky Lajos volt a balszárny biztosítéka, s a kormányzat csak annyit érhetett el, hogy a maga eszközeivel légmentesen elretheszta a munkásmozgalmat a szélesebb közélettől. A kitörést az ostromzárból megint csak a 48-as zászlók meglobogtatásától remélhettük, s a szakszervezetek klubjaiban meg is indult a készülő *48-as Erdély* történelmi anyagának feldolgozása.

Kevésbé volt biztató a parasztmozgalom kilátása Erdélyben. Tallózok a Kis Újság egykorú számaiban, s elemállanak írásaim, melyeket Józsa Béla „parasztvonal”-a érdekében küldözgettem Budapestre. Valahogyan a példásan kifejlődött EMGE-mozgalmat, a gazdakörök rendszerét kellett volna összhangba hoznunk a Hitler-ellenes Független Kisgazdapárttal, s behozni Erdélybe a Magyar Parasztszövetséget, hogy segítségével leszakíthassuk az EMGE gazdamozgalmát a kormánytámogató Erdélyi Párt járszalagjáról. Ezért ismertettem részletesen a földbirtokosok egykori Erdélyi Gazdasági Egyesületének átalakulását kiscgazda-tömegszervezetté, abban reménykedvén, hogy ez a kisebbségi szükségletek hatására megindult egészséges folyamat még nem zárult le, s a földdel dolgozók további rétegeinek beszerzésére is sor kerül. A labdát a Szabad Szóban Kovács György kapta fel, számon kérve, a mind az ideig minden szervezeti életen kí-

vülrekedt erdélyi szegényparaszt-rétegek felkarolását a Magyar Parasztszövetségtől, s nyomatékosan sürgetve a román paraszttömegek bevonását a demokratikus parasztmozgalomba.

Bizonyára megint zörgött a kavics ablakunk redőnyén (ez volt a jel), s Józsa Béla újra felkeresett javaslataival, mert Kovács György kezdeményezését folytatandó, nyílt levélben vettem fel a Magyar Parasztszövetségre váró különleges erdélyi feladatokat: „...bátor paraszti fellépésre van szükség a közbirtokosságok kérdéseiben, Erdély régóta húzódó legelő-ügyeiben s a kereskedelem ezer ágában-bogában is, nehogy más, szervezettebb rétegekkel szemben hoppon maradjon a falu dolgozó népe. S ne feledjük: Erdély magyar parasztsága joggal várja a román részről egyoldalúan kezdeményezett földbirtokreform következetes magyar végrehajtását is, innen remélve évszázados károsodásának társadalmi jóvátételét. Mindez többé-kevésbé meghaladja az EMGE szigorúan szakmai célkitűzéseit, nem is szólva arról, hogy *parasztságunk legdinamikusabb része, a felesbe-harmadosba dolgozók, napszámosok, földmunkások és cselédek rétege, gazdasági kívánásaival bele sem fér a gazdaköri keretekbe, s egyelőre tanács-talanul áll és vár a magyar társadalom peremén.*”

Falra hányt borsó. Véletlenül tudtam meg Dessewffy Gyula bizalmas közléséből, hogy kár a Magyar Parasztszövetség erdélyi fiókját erőltetni, mert a Független Kisgazdapárt és az Erdélyi Párt között parlamenti megegyezés jött létre, s nem ártják bele magukat egymás ügyeibe, ami természetesen a Parasztszövetségre is áll. Amikor hóstáti földészek – ugyancsak Józsa Béla kezdeményezésére – meghívták Kolozsvárra Nagy Ferencet, a Magyar Parasztszövetség elnökét, a meghívott meg is jelent, de rejtélyes erők megakadályozták a találkozást. Nagy Ferenc istentisztelet után kedélyesen lekezelt néhány földésszel a Magyar utcai kétágú templom udvarán, s vissza-utazott, mint aki jól végezte dolgát. A kétségtelen kudarc után nem maradt más hátra, mint hogy cikkeimben köz-

vetlenül az írók és a földművesség kapcsolatát sürgessem, akár az Erdélyi Múzeum Egyesület dési gyűlésén megjelenő szórványsági gazdák éltetésével, akár annak a vitának a lejegyzésével, ami ugyancsak Désen támadt egy széki színekből és mozzanatokból egybeálló freskóvázlat körül Kovács Zoltán festőművész és a történetesen kiállítását látogató széki parasztek között. A felforrósodó időben azonban aligha volt több időtlen papolásnál az ilyesféle konklúzió: „...a magyar népelet s a magyar képzőművészet közt tátongó űrt csak akkor lehet majd áthidalni, ha minél sűrűbben és minél őszintébben *szembesítjük a testi és a szellemi dolgozókat*.”

Hasonló írásaimra – felelevenítettem az erdélyi parasztmozgalmak múltját, paraszti öntudatra ébresztést vártam Tamási Áron *Csalóka szivárvány* című színjátékától, üdvözöltem a *Csikós-felújítást* Móricz Zsigmond átírásában – a budapesti Újságban Kovács György találóan válaszolta, hogy erdélyi parasztmozgalmunk „görbe utakon” bukducsol: hagyományos erdélyi néppolitikánk (itt bizonyára nemcsak Kós Károly kalotaszegi kísérletére, hanem a MADOSZ próbáira is gondolt) „az annyira szükséges gyakorlatiasodás, a mindennapi életben való hatékonyság helyett *elszellemiesedett*, behúzódott az irodalmi műfajok időtlen falai mögé, hogy ott várja meg a feltámadást, a holnapot, a jobb és emberibb világot...”

Ez igaz volt. Csak egy jól megválasztott közbelépéssel, a *48-as Erdély* széles hazafi-népfrentiságot jelképező csoportösszeállásával s történelmi szózatával lehetett megpróbálnunk közös főmederbe terelni az elakadt munkás- és a félreágazott parasztmozgalom bűvópatakjait. Félreérthetetlen jelet kellett adnunk az „elszellemiesedés” visszafordítására vaskos köznapijaink felé. Petőfit idézni, Kossuthra hivatkozni, román–magyar szabadságtörekvéseit tenni meg a nemzeti függetlenség véderejévé, s ugyanekkor a serkentést szervező erővé váltani, ez akkor a szorítások alatt már-már széthulló Történelmi Emlékbi-zottság felújításának ígérkezett, méghozzá szélesebb kite-

kintéssel Kelet-Európa egészére. Józsa Béla, aki egy este megkérdezte, hogy ő maga is írjon-e a maga kezdeményezte röpiratba, s tagadó válaszukba – bizonyára rejtett fájdalommal – belátóan beleegyezett, a Szabad Szóban („László Béla” aláírással) vezércikket írt a megjelenendő erdélyi kiadvány elébe, irányadó címmel: *Új március felé*.

Ellátogattunk mindazokhoz, akikről feltételeztük, hogy értenek a szóból. Vissza senki sem utasított, cikket adni már nem mindenki mert. Amíg folyt az anyaggyűjtés, rám az a feladat várt, hogy a föld alól is pénzt teremtssek elő. A hitelen nem múlt, a szerzők is áldozatként hozták írásaikat, no de a nyomdászoknak hetenként ki kellett fizetni a bért, s a papiros is honnan? Budapesten Kovács Imre tanácsára egyenesen a mecénás hírében álló, polgári haladást valló Kornfeld Móric báróhoz állítottam be. A bárókisasszony, akinek állítólag éppen Kovács Imre udvarolt (legalábbis a Györffy-kollégisták ezen méltatlankodtak) adott pillanatban némán átsétált a fogadószobában, talán hogy eleven „kommunistát” lásson, a báró roppant kedélyes volt, s azonnal kiutalt a *48-as Erdély* költségeire annyit, amennyiből utazásom költségét fedezhettem. Körutam következő állomásain sem jártam sokkal jobban: három olyan régi csehszlovákiai társamat kerestem fel, aki szakmai felkészültségénél vagy családi összeköttetéseinél fogva egy-egy vállalat élén állt. Kassán Szőke Lőrincnél jártam, Ungváron a szeszfinomító igazgatójától, Sándor Lászlótól, Beregszászon a téglagyár igazgatójától, Győry Dezsőtől kapirgáltam össze valamit, felvettem valahol egy Csehi Gyulának szóló kiutalást is, amelyet némi lelkiismeret-furdalással „kölcönvettünk” tőle azon a címen, hogy Nagyváradon tanári állása van, s így, ha nem is csurgott, csöppent valami a kasszába. Elkedvetlenedve tértem haza, borzasztó hideg is volt (szánon futottam ki útközben Győry Dezsővel Bulcsúra, látni még egyszer a diákvándorlaskor felfedezett csónakorrú fejfák temetői világát), s ahogy most mérem az időt, hát ez volt 1943. január havában ama voronyezsi fagy.

Szerencsésebben járt Jordáky Lajos, ő ötezer példány szakszervezeti megrendelését hozta Szakasitséktól, s ez felmentett a gondok alól.

A munka meggyorsult. Megnyertük akciónknak az örök polgári reformert, Krenner Miklóst, az erdélyi publicisztika nesztorát, az ő Spectator-cikke került a könyv élére 1848 elhibázott nemzetiségi politikájának meakulpájával, egy „meg nem valósult 1848 teljes végrehajtása” meghirdetésével. Szabadelvű társai közül – ez a helikonista tábor balszárnya volt – Janovics Jenő a 48-as magyar színpadra, Ligeti Ernő a garibaldista Teleki Sándorra, Berde Mária a rabságban is erkölcsi példát adó Teleki Blankára emlékeztetett (tőle közöltük a Stefan Ludwig Roth kivégzését engesztelő *Erdélyi ballada* bibliás vigaszát is). Természetesen velünk volt Szentimrei Jenő „örnag”, merész cikke a császári cenzúra bukását s a demokratikus erdélyi sajtó és irodalom győzelmét idézte a múltból. Ezúttal sem hagyott cserben az agg Sándor József, eredeti közlése a magyar szabadságharc Bukarestbe sodródott s ott új otthonra lelt emigránsairól szólt, s bevontuk az öreg Orosz Endre bácsit is, hogy számoljon be a Történelmi Emlékbizottság felhívására Kolozsvárt kiállított 48-as ereklyék állapotáról. Nem maradt el a Ferenc József Tudományegyetem tanári karának éledező balszárnya sem: Zolnai Béla professzor, az összehasonlító irodalomtudomány nevese, bemutatta az egykorú szabadságharcos Erdély visszhangját a francia irodalomban, Entz Géza egyetemi könyvtáros – Kelemen Lajos levéltáros segítségével – a forradalmár Anton Kurz erdélyi német történész leveleiből adott válogatást, s Felvinczi Takáts Zoltán professzor, a műtörténész, nem félt egy hírhedt és mindenünnen kitagadott írócsoport rendelkezésére bocsátani a 48-as forradalom és szabadságharc művészetéről írt kis tanulmányát.

Nos, ezek a szerzők az emlékezésen s szakmájukon túl 1943 elején vállalták a közös fellépést egy olyan fórumon, ahol az irányt Kovács György, Jordáky Lajos, Kovács

Katona Jenő, Nagy István írásai adták meg, s ahol én, az elbocsátott kalotaszentkirályi tanító, a Népszavában már 1941 karácsonyán előre jelzett problémát fejtettem ki *Bem erdélyi politikája* címen, a lengyel forradalmárnak, Petőfi atyai barátjának adván igazat a nemzetiségek teljes egyenlőségén alapuló együttműködés tekintetében, szemben akár a magyar nacionalizmus vakságával, akár az erre reagálók irányvesztésével.

Táborunk kétségtelenül kiszélesedett. De hol maradtak a népi beállítású írók, hol a fiatalok? Egy szép Vasvári-émlékezőt kaptunk versben Jékely Zoltántól, s köztünk volt mindenkori vitafelünk, a megszállottan radikális polgár, Szenczei László, a maga Kossuth-hitével, de sem a Termés, sem a diákság – holott márciust vette ajkára – nem csatlakozott. Az akció országosan hatott, remek fellépésnek számított egy majdnem holtidőben, de mi tudtuk legjobban, mi hiányzik a *48-as Erdély* oldalairól. A „zsebkönyv” (Urházy György 1848-ban Kolozsvárt megjelent könyvének műfaji meghatározását fogadtuk el, s Andrásy Zoltán festőművész barátunk ennek nyomán készítette el a kiadványunk címlapját) a polgári haladás és a baloldal szövetkezését mutatta fel, de akikre legjobban számítottunk, a népiek nem álltak melléje.

Mondjam el? Ne mondjam?

Ama Ond utcai szobácskába állított be Asztalos István. Nem ült le, hogy annál keményebben hasson ítélete:

– Ti kapitalistákkal szövetkeztek! A Termés szerkesztői a 48-as könyvbe nem adnak egy sort sem! Sokban egyetértünk veletek, de azokkal, akikkel most összeszűritek a levet, nem vállalunk közösséget!

– Pista, ne bomolj! – kiáltottam rá elképedve. – Mondd ki nyíltan, mi bajotok velünk?

– Tudomásunkra jutott, hogy a könyvetekbe Ligeti Ernőtől meg Janovics Jenőtől is kértetek írást...

– Ejnye, ők volnának a kapitalisták? Nincs azoknak semmijük, te! Janovics, a Nemzeti Színház egykori igaz-

gatója, egy kis moziban lesi, mi folyik be naponként, Ligeti meg kölcsönök után futkos.

– Hát akkor minek ők nektek?

– Na hallod! Mindenkre szükségünk van, aki a német hódításnak ellenszegül. A kisebbségi életben ők talán nem álltak helyt? Különbén is helikonista körökhöz tartoznak, magyar polgárságot jelentenek az ellenállás frontján, s helyettesítik azokat is, akik még nem találtak abból a fertályból hozzánk.

– Nézd, nem rólam van szó. Ez a Termés szerkesztőségének a határozata. S ha tudni akarod, a hitlerista veszedelemmel elsősorban mi szállunk szembe!

Elment. Igazán nem róla volt szó, ha óvatos is volt mindig, a szegénység beszűkült ösztönével. Ismertük igaz barátságát Salamon Ernővel, emlékezhettünk arra, hogy zavaros időben hányszor gyülekeztünk nála, tudott illegális kapcsolatainkról, s szíve szerint hozzánk tartozónak érezte magát. Szerettük egymást. Nem volt nehéz kitalálnunk, hogy itt Szabédi László harmadikutas görcséről van szó. Ma könnyen visszaszámolhatok, s a *Vezessen a párt* 1949-es, akkorra már benső tűzben edződött Szabédi Lászlóját idézhetem:

*Nem is tudva, hogy cselekedtem,
cselekedtem, nem tudva, mit;
most tudva, vállalom a tettem,
mely reám pirít – de tanít,
hogy miként ez a megvetendő
szennyezett múlt az én művem,
az én művem lesz a jövő
új emberi történelem.*

Akkor: számításainkat durván keresztezte a Termés (és a nyomába lépő Március) népi garnitúrájának szembefordulása a Budapesten megtorpant, Kolozsvárt új erőre kapó szellemi ellenállással, a 48-at idéző antifasiszta hazafisággal. Hiába álcázta magát ez a felfogás „antikapitalista”

jelszóval, kibújt belőle a rasszista támadást hasonlóval el-
lensúlyozni próbáló „népi” fajvédelem, s ennek éppen-
séggel nem volt köze ahhoz a népi mozgalomhoz, amely-
nek írói, falukutatói, Szabad Szó-szerkesztői, levelezői és
terjesztői a falusi dolgozók soraiban össznépi, hazafias el-
lenállássá szélesítették az osztályharcot a háborús politi-
kával szemben. Itt bosszulta meg magát – itt „pirított rá”
Termésékre – a népi elgondolások leválasztása a reális
népszolgálat köznapi politikumáról, a saját céljaival ellen-
tétben lelkeségbe gubózódó, „elvi” népiség.

A Tizennyolcok (nevezzük így a *48-as Erdély* csoportosulását, hiszen Táncsics-olvasatával Gaál Gábor is hozzá-
tartozott) a népi irodalom erdélyi ága s a népi célok erdélyi
diáktábora nélkül raktak pillért a jövő hídjának. Azzal
a különös jelenséggel, hogy éppen történelmi esélyeink
javulása váltotta ki antifasiszta táborunk összetevőinek
szembekerülését egymással, más vonatkozásban is talál-
koztunk. Felkért például a Tiszántúl című új, népi, a hit-
leri veszéllyel szembeszálló debreceni folyóirat egyik
szerkesztője, régi barátom és vitafelem, hogy csatlakoz-
zam a zászlóbontó táborhoz, feltételül szabva, hogy sza-
kítsak meg minden kapcsolatot a Magyar Nemzet körül
felsorakozott „legitimista, grófi földbirtokos és zsidó
burzsoá” elemekkel. Levélben magyaráztam meg, hogy
most nincs itt az ideje Hitlerrel mint főveszélyvel szembe-
szálló erőket visszautasítani, s különben sem ezek az ele-
mek adják meg a hazafias front fő irányvonalát. Választ
nem kaptam. Nem titok, hogy a Juhász Géza egy szép
versében is megénekelt „hét vármegye” – a Debrecen
1849-es függetlenségi jelszavát vállaló táj – írócsoportja
egyszerre két világfronttal akart megbirkózni. Ez a fasiz-
mussal és a kommunizmussal egyaránt szembeszálló, an-
tikapitalista jelszavakkal népiséget hirdető, romantikus
nemzeti magatartás egyfel nem számolt: magával a dol-
gozó néppel, a történelem reális mindennapi tényezőjé-
vel, fel nem ismerve a munkásosztály társadalmi szerepét,

még kevésbé a parasztság feltorlódo tömegeiből szükségképpen ígérkező új munkásmilliók távlatait.

Akár a Tiszántúlról, akár a Termésről volt szó: barátainkkal kerültünk szembe, értük kellett csatát vívnunk ellenük, tudván tudva, hogy saját emberségük öntörvénye is előbb-utóbb a tényleges népi oldalra, a magyar dolgozók valóságos érdekszolgálatába vonhatja őket. Máról visszatekintve, nem is csalódtunk előzetes megítélésünkben, akkor azonban legalábbis fájt, nagyon fájt értetlenségük.

Jellemző volt elhidegülésünkre, hogy a Termés-csoport be sem vont bennünket első nyilvános rendezvényébe, amely pedig Móricz Zsigmondot volt hivatott idézni. Böződi György ünnepi előadásában kiemelte, hogy Móricz Zsigmond emlékezetes erdélyi útján számon tartotta a magyarság minden irányzatát, baloldaliakkal is tárgyalt s a főszoigabírói hivatal előtt ácsorgó napszamosok közt ellenőrizte a bent kapott felvilágosítást. El is nevezte az író álruhában járó királyfinak, aki a nép ügyéért utazgott, a nép jövőjét és igazát keresve. Nem maradtam adós az elismeréssel, annyit azonban hozzáfűztem írásomban a rendezvényhez: „...s mi sem természetesebb, hogy a jövőben mi a Termés íróitól ezt az irányelvül fogadott móriczsigmondi tárgyilagosságot, *az egész magyar valóság igazságos kifejezésére való írói törekvést kérjük számon.*” Nem

hagyhattam kommentár nélkül azt a bizarr helyzetet sem, hogy ezen a Termés-estén tudós tanáraink köré gyűlt egyetemi hallgatók színe előtt Veres Péter a tanult szolgák kasztját ostorozta s a művelt parasztnok és munkások eljövendő országát éltette, hiszen a karakán paraszti szókimondásra felzúgó tapsot mégsem lehetett másra magyarázni, mint arra, hogy ez a lelkes tábor az utat keresi – népe felé!

Veres Péter, hűen a Korunk emlékéhez, baráti körben nem hagyta szó nélkül a régebben már közös útra talált íróársak elválását egymástól. Bizonyára ennek köszönhetem, hogy vele együtt engem is meghívtak egy kiszál-

lásra. Az EMKE pompás új kincstári autóbuszán indulunk Borsaujfaluba, egy olyan gépkocsin, amelyben volt filmvetítő készülék külön villanyfejlesztő motorral, rádió szobai és utcai hangtölcsérrel, hangfelvevő szekrény, gramofon, még vándorkönyvtár is. Tizenketten robogtunk sáros-havas utakon egy újszerű találkozóra, ahol a Termés társasága feltételezhetően mégiscsak közvetlen népi valóságba léphet. Befűtött iskolaterem várt, ami azonban a falut illeti, Veres Péternek azonnal feltűnt a román parasztházak és pajták magas szalmateteje, s csekélyke román nyelvtudásával azonnal elindult ismerkedőbe. Benyitott a családokhoz, megnézte a kemencét, felnyúlt a mestergerendára, az asszonyok nevettek, a férfiak magyarázkodtak. Ez igen, ez a találkozás az alföldi szegénység szószólója és a megviselt román gazdák között élményszerű volt, ami azonban a beharangozott irodalmi estét és párbeszédet illeti, csak a helybeli magyar szórvány gyűlt össze, néhány iparos és kereskedő s a kirendelt gyermekhad. Asztalos István feltalálta magát és mesét mondott, Szabédi László sem vette elő szövegét, hanem rögtönözve egy Petőfi-verset olvasott fel, azzal a kockázattal, hogy a gyermekek egy része esetleg meg sem érti. Egy rövidke Kodály-dalt azért elénekeltetett velük a buzgó tanító, hogy a falu is nyújtson valamit a vendégeknek. Aztán felbűgött a gép, megkezdődött a vetítés. Borsaujfalu történetesen Szicília kies tájával és népével ismerkedhetett.

Mi volt ez? A Termés csoportja pótcselekvésbe tévedt: az EMKE nagy költséggel, de kevés hatékonysággal működő kormányakciójába, amely a szórványok felkarolása ürügyén a felelős paraszti tömegmunkát kerülte meg. Kísérteties volt Borsaujfalun Veres Pétert hallgatni, ahogy a piciny gyülekezetben a távol levő erdélyi magyar parasztokhoz beszélt! Ha már újságcikkeimet naplóként használom, idézzem csak egykorú megjegyzésemet a Termés címére: „További útjukat is figyelemmel fogjuk kísérni, mert úgy hisszük, hogy Móricz Zsigmond nyomdokain s

Veres Péter társaságában előbb-utóbb eljutnak az erdélyi magyarság zöméhez is. Feltörekvő parasztok és munkások tömegeihez, akik előtt nyugodtan kifejthetik teljes irodalmi mondanivalójukat.”

Lehet, hogy mindmáig elfogult maradtam. Lehet, hogy eltúlozom most is a dolgozókkal való közvetlen kapcsolat, a néppel közös élménykeresés jelentőségét s az ebből adódó tanulságokat. Csak azzal védhetem magam, hogy máig az ársaság félhomálya dereng körülöttem, ha arra az időre gondolok. Egyedül jártam be a székely alkalmazottakhoz, akik egy étlen-szomjan kódorgó, végül a vasúti váróteremben bicskájával hasát felmetsző szolga-
legény illő eltemetése után megfogadták, hogy Székely Házát építenek önerejükből, ahol valamiféle mesterséget is adnának az idejüket cselédkezésben elfecsérlő vagy éppenséggel munka nélkül maradt földieknek. Megírtam róluk minden elmondandót, de hát minek? Egyszer Kolozsvárt jártában megkért Déry Tibor, vigyem el valahová a külvárosba, lássuk, szombat este mit csinálnak azok, akikkel nem törődik senki? Előbb román kocsisok, cselédleányok kocsmái táncteremre bukkantunk, megismert egy kedves falusi menyecske, aki Dőri Erzsébetnél szolgált, na, megtáncoltatott, amíg a párja le nem kérte. Déry Tibor azonban a székelyekre volt kíváncsi. Azokat is megtaláltuk, egy másik, nagyobb, színháznak berendezett és felvirágozott külvárosi teremben. Székely lakodalmat játszottak el saját maguknak, vágyból és tréfából, szórakozásképpen, elhagyott falujukba és családalapító jövőjükbe képzelve magukat sok százan leányok és legények, néhány már régebben idetelepedett székely házaspár segédletével. Mi ketten betévedtek, a kissé kopottas újságíró és az elegánsabb, de komor pesti vendég, képviseltük a felsőbb világot, mert természetesen leültettek a színpadra, s megkínáltak kürtöskaláccsal, szilvapálinkával, dehogy is engedtek volna el. De miért is folytatnám? Szó és tett, irodalom és közélet, népiség és nép elszakadt egymástól, s akármennyire igyekeztem is társaimmal jó

képet vágni a dolgokhoz, bizakodva feloldódásban, az egymáshoz tartozók egymásra találásában, a szakadék csak nőtt, s jól megtervelt 48-as erdélyi próbánk félsiker maradt.

A Termés „Vélemény” rovatában *A megállított nap* cím alatt Szabédi László elutasítóan szól hozzá az 1943 tavaszára megjelent történelmi zsebkönyvhöz. Kár volna részletezni: a lényeggé emelt probléma az asszimiláns-lélektan bonyolult rejtélye lett, mármint az, hogy Krenner Miklósnak miért nem jutott eszébe, ha már német eredetű, hogy inkább „németnek maradván németül biztatná a németeket a magyarság megbecsülésére”, s mert Bem illúziótlan forradalmiságát a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban szembeállítottam Kossuth és az erdélyi magyar nemesség tévedéseivel, természetesen én is megkaptam a magamét, hiszen „tökéletes asszimiláns”-nak állítottam be a lengyel tábornokot, aki Erdély lehetőségeibe mélyebben pillant be a született magyaroknál... Logika helyett engem a cikk szerint csak a „lélekelemzés” segítségével lehet megérteni, ami persze nem volt egyéb, mint célzás arra, hogy bizonyára már más – apai szász – származásomnál fogva is alkalmasabbnak érzem a nem magyart a magyar ügyek irányítására, mint a született magyart... A továbbiakban a Termés Jordáky Lajost és Nagy Istvánt is kipécézi, amiért 1848-nak mára alkalmazott, még hozzá nemzetközi értelmet óhajtanának adni. Ott, ahol „a 48-as látszattal toborzott munkatársak” felfogásbeli különbségeiről, esetleg önmagukban korszerűtlen okfejtéseiről volt szó, Szabédi László bírálata találó is lehetett, de hiszen éppen arra törekedtünk, hogy a történelem nagy fordulásában közelebb hozzuk egymáshoz a különféle gondolkodású haladó elemeket egy antifasiszta béke-fővonalon, s ez az, amibe a Termés már nem és még nem akart beállni. Már nem, mert a „barna veszedelem” nyilvánvaló gyengülése nem erősítette, hanem csökkentette az éberséget, s még nem, mert a kommunistákról al-

kotott előítéleteket egyelőre a Termés-csoport nem tudta levetni.

Nem fantáziálok. A Szabédi-cikkkel egyidőben, ugyanabban a számban és rovatban jelent meg Kodolányi János *Zárt tárgyalás* című szatírája is, amely Rosenberget és Engelst egy kalap alá véve, egy képzeletbeli vészbíróság szentistváni államelméletet valló, neobarokk polgári főbírája mellé jobbról a „vér és faj” hitlerista vállszijas ügynökét, balról a munkászubbonyos osztályharcos rémalakját helyezi, s egy népi mítoszra, magyar metafizikára, táltos-íróságra esküvő hős tragédiáját szenvelgi a vádlottak padján. Három ellenség – a fasizmus, a hivatalos magyar rendszer és a szocializmus – megjelölése és egybevétele félreérthetetlen. Ez a budapesti importcikk kétségtelenné tette, hogy már nem is a Termésről és a mi régi barátaink keresgéléseiről, Szabédi László egyéni fenntartásairól van szó, hanem szervezett ellenmozgalomról, mellyel valahonnan játszanak, ügyesen mérve csapást a népfronti hazafiságra.

A *48-as Erdély* mégis eljutott mindenhová a maga üzenetével, hiszen csak a salgótarjáni munkásság átvett belőle kétezer példányt, s jelképes volt az is, ahogyan a Magyarországra látogató Petru Groza e kötetet a haladó román körök nevében fogadta. Szántó Miklós házsongárdi villájában találkozott a román demokrata politikus Józsa Bélával, s a Fürdő utcai Kabdebó-villában Gaál Gáborral, hogy érintkezést létesítsen a magyarországi háborúellenes mozgalmak és az ő ekéseivel szövetkezett dél-erdélyi MADOSZ-vezetők között. A kötet lehetett hiányos és fogyatékos, nem egy megfogalmazását mi magunk igyekeztünk a kötetben belül meghaladni, de az alaphang, a demokratikus összefogás, a román–magyar testvériség és a kelet-európai egymásrautaltság elve, szemben a hitlerizmus és csatlószói kalandorságával, a béke és közös társadalmi építés kívánsága nem volt félreérthető. Ha nem is a saját népi ideológiájukban a néptől elszakadtak, de annál

inkább a nép érdekeit őszinte humánummal és politikai realizmussal felismerők és vállalók előtt.

A Termés következő száma különvélemények számára fenntartott rovatában helyet adott Jordáky Lajos *A fejlődésben nincs megállás!* című válaszának. Szabédi László gyanúsításai kerültek bonckés alá, s a cikkíró nemcsak a maga történeti adatait védte meg, rávilágítva Petőfi és Tánacsics forradalmi népének nemzetközi összetételére, hanem egy felületes asszimiláció vádjával szemben a magyar munkásosztály természetes kialakulásának folyamatát is megmagyarázta, kifejtve egyben a munkásság osztályharcának szocialista humánumát. Igaz, Jordáky Lajos a maga baloldali szociáldemokrata felfogásának megfelelően eláltalanosította a társadalmi célokat, s cikkében nem tett kísérletet a népfronti szövetezés és a közös Duna-völgyi, kelet-európai szláv–magyar–román feladat előtérbe hozására, munkásvéleménye azonban így is józanítólag hatott a Termés ideológiai zsákutcába fordult íróira. A Kodolányi-féle rémítgetésre nem került sor, Szabédi László is enyhébben fogalmazott viszontválaszában, s a folyóirat *Elvek, gondolatok* cím alatt parlamentáris magatartásra vállalkozott, helyet adva a népi jobb-, közép és baloldalnak, Kós Károly közös román–magyar Erdély-szemléletének, sőt a kimondott baloldal szószólójának is: Nagy István a megnyíló fórumon arról nyilatkozott, hogy a munkásosztály a legszélesebb népi-nemzeti és nemzetközi szövetezésre hajlamos egy új, háború- és ki-
zsákmányolásmentes társadalom megteremtéséért.

Az események meggyorsultak. Keleten a kubáni hídfőt szerezte vissza a szovjet haderő, délen az olaszok elvesztették észak-afrikai gyarmataikat, s a bizertai hídfő elfoglalásával az angolszászok utat nyitottak maguknak Szicília felé. Kieleződött a kérdés: mit teszünk jövőnkért?

Lehetséges szövetségeseinkkel nyíltan vitázni, ez csak javunkra válhatott, hiszen a dolgok kibontakozó logikája felé terelte a közgondolkozást, de belső mag-magunk elmentmondásaira ügyelnünk kellett, itt már jóvátehetetlen kár keletkezhetett volna. Köztünk lappangott Nagy István és Józsa Béla szembekerülése, nyomai máig kísértének. Sógori kötelékükből aligha származhatott viszály, talán a kettejük közt felsejlő írói versengés sem vehető komolyan, annál inkább a munkásíró és a pártvezető látásszögének időnként hibás egymásba akaszzkodása.

Egyformán bizalmas személyi és mozgalmi kapcsolat fűzött hozzájuk, s bár természetemnél fogva eleve azt szűrtem ki mindenből, ami felelősen összehozott mindnyájunkat, nem hunyhattam szemem e két nagyszerű ember egyre szenvedélyesebb ellentéte előtt sem. Nagy István nagy lélegzetben élte a népi írókkal együtt hamar országossá vált népszerűséget, de a szorító körülmények közt nem mindig tudta kimondani, vagy talán nem is találta el a legsürgősebb mondandót, az üldözött illegalista pedig a mindennapok megpróbáltatásaival küszködve is túlságosan türelmetlenül kereste a minél hamarabb érvényesíthető politikai eredményt. És talán nem is kellett volna olyan élesen összezsapniuk, ahogyan ez, sajnos, éppen az én lakásomon bekövetkezett, ha nincs a háttérben mások, sőt éppen Korunk-csoportbeliek fel-felújuló balos előítélete minden szövetkezési kísérlettel, a munkásmozgalmat meghaladó népi vagy polgári mozgáskészséggel szemben. Sem Pista, sem Béla nem vette észre idejében, milyen gyűlékony már körülöttük a levegő, s én is csak annak örvendhetek, hogy kettőjük elmérgesedett viszonyát legalább némileg szabályozhattam közös kapcsolataink segítségével.

Önéletrajzi regényének negyedik kötetében írja le Nagy István a lakásunkon történeteket. Időben néhány hetet téved, Rebi a Kerekdomb alól csak áprilisban hívta

hosszánk, amikor a *48-as Erdély* már megjelent, de tényleg nem tudhatta, hogy szobánkban ki várja, s mivel. Ha a konyhába húzódva s a kertben fel-alá járkálva nem is lehettem tanúja a Józsa Béla és közte kialakult vitának, minden utóbb felbukkant adalék pontosan egybevág, s igazolja, hogy a megörökített párbeszéd hiteles. Béla felolvasta egy Pistához címzett levelét, s ha lehetséges is, hogy ezt a levelet még ott az Ond utcai szobában tűzbe dobta, egy másolata később előkerült a hagyatékából, s most itt fekszik előttem. Nem is Nagy István mozgalmi felelősségre vonása a megdöbbenő, az író ugyan hűséggel a munkásosztály és szocialista ideológiája iránt, de valóban nem a napi propaganda szükségletei szerint igazodott, ami azonban a levélben ránk maradt, az túlmegy a népfronti összefogást és hazafias törekvéseket megelőző szekta-beszűkülések mértékén. Nemcsak Németh László bírálata siklik át a fasiszmus vádiratába, aminek néhány érvét maga Nagy István is megforgatta elvi csatározásai-ban, hanem tudatos ellenségnek minősül itt nem egy olyan mozgalmi fél is, akinek olyik félrefogalmazása éppen a mi türelmünkre és segítő helyreigazításunkra szorult. A szöveg (1943. április 11-i keltezéssel) „a nyíltan németbarát fasiszta Erdélyitől végig a szocializmust valló, de ezt a szocializmust a mindenkori helyzethez gyúró Veres Péterig” általánosítva új magyar fasiszmus szellemi fészekrakásának bélyegzi meg a népi írók összességét, s a velük szövetkező Nagy István „közel kétesztendő kitérését, külön utait” abban a reményben bírálja, hogy az író visszatalál a célra vezető „közös útra”. Akkor, azon az estén nem olvastam, nem hallottam ezt a szöveget. Miután Nagy Pista bevágta az ajtót s elrohant, Józsa Béla elszomorodva csak annyit közölt, hogy megbízatásának nem tudott eleget tenni. Ha a ma előttem levő szöveg azon az estén kezembe kerül, bizonyára már akkor elcsodálkozom, nem találva benne Józsa Béla széles népfronti elgondolásait s mindenkor tapintatos, ügyes, megnyerő modorát.

Egyszeri kiborulás? Külön Nagy István számára megfogalmazott riasztás? Nem tudom. Józsa Béla sem azelőtt sem azután nem esett ilyen – szinte kétségbeesett – végletbe, amikor is szinte-szinte megcáfolja saját sokoldalú körültekintését. Hiszen itt már nem javító bírálat, hanem ítélet dördült el, egy egész „vonal” feladása, melyet pedig a maga számításai közt maga Józsa Béla is komolyan vett és szolgált. És nekem miért nem szólt minderről, aki pedig ugyancsak kapcsolatban voltam a népi táborral, azaz pontosabban annak jól megkülönböztetett balszárnyával, amely Erdélyi Józsefekkel már régen nem volt közös nevezőre hozható!

Más magyarázatot nem tudok elképzelni, mint azt, hogy a lillafüredi balsikert követően, vagyis miután a népi balszárny és a transzilvanisták csoportja hiába próbálkozott a Kállay-kormány kettős politikáját valamiképp felhasználni a hitlerista hadigépezettel szemben, erősebbé váltak a hazafias fronton belül is az ellentétek, s egyfelől a szociáldemokrata vagy a liberális antifasizmus, másfelől az ortodox szektásság idejénvalónak találta a népiekkel való kísérletezéseinken ütni egyet. A Józsa-szövegen áthallom a Korunk-csoport „szakszervezeti vonal”-ának, szóval Jordákynak és Kovács Katonának a Népszavában örömmel fogadott merev népi-ellenességét, sőt mögülük a New York kávéház Dumaposta-asztalának kárörvendő kacagását is a népiekkel való szövetkezés pillanatnyi kudarcra felett. Ezt a kudarcot jelezte a *48-as Erdély* akciójának szembekerülése is a Terméssel.

Bármennyire rendhagyónak látom ma az előkerült levél általánosításait és túlzásait, Józsa Béla magatartásában a *48-as Erdély* megjelentetése után egyáltalán nem vettem észre semminemű kisiklást a hazafias népfronti törekvések eredendő vonalvezetéséből. Éppen ezekben a hetekben-hónapokban vált egyre rendszeresebbé együttműködésünk. Illegális látogatásai alkalmából együtt beszéltük meg a teendőket, s egy szó nem sok, annyi kifogást sem emelt az ellen, hogy a Kis Újságban *Nagy István regénye a*

román nép változásairól cím alatt a népi írók kiadójánál megjelent *Oltyának unokái* politikai értékelésére vállalkoztam. A köztünk kialakult munkaösszhang jegyében nyilvánvalóan ő is elfogadta, hogy Nagy Istvánnak a román polgáriásodás megismerésében s a román munkásság kialakulásában „valóban történelmi élmény jutott osztályrészül, s a dolgok mélyére tekintő társadalmi felfogásával rá is termett e nagy élmény irodalmi megörökítésére”. S amikor 1943. május 30-án irodalmi örhelyemről Tamási Áron *Virrasztás* című publicisztikai gyűjteményét üdvözöltem, utalva az író riadó lelkiismeretére, mellyel elítélte a Vásárhelyi Találkozó mozgalmának „fakó gyakorlat alakjában” bekövetkezett elcsendesedését, Józsa Béla volt az, aki Tamási önbírálatára támaszkodva érkezettnek látta az időt egy új Vásárhelyi Találkozó megsürgetésére.

Csöndes megbeszéléseinknek egyre izgalmasabb tartalma lett. Tudomásunkra jutott a III. Internacionálé önfeloszlatása, amit biztatásnak fogtunk fel a sajátos körülményeinknek megfelelő, még önállóbb cselekvésre, majd tétzte a hírt s annak levonható tanulságait a KMP önfeloszlatása és helyette is, általa is, vele is a Békepárt megalakulása.

Józsa Béla óvatosan tette fel nekem a kérdést: mit szólnék hozzá, s mit tennék, ha a kommunista párt bejelentené szervezeti kereteinek megszüntetését? Én bizony azzal a bírálattal feleltem, amellyel Landler Jenő illetve valamikor Kun Bélát hasonló kérdésben, de fejtegetéseimet Józsa Béla a kommunista fegyelemre való hivatkozással állította le. Közölte a már megtörtént tény, hivatkozott a kommunisták megnőtt személyi szerepére s a Békepárt átfogó történelmi jelentőségére, amelyben mintegy megtestesül a lakosság egészére méretezett antifasiszta háborúellenesség. Rebi ilyenkor kint foglalatoskodott a konyhán, mi ketten egy kis asztali lámpa fényénél néztünk egymás szemébe. Az övé mindig csodálatosan csillogott, velőmíg áthatott, mondhatnám így is: fegyelmezett. Béla

még azt is tudomásomra hozta, hogy a Békepárt észak-erdélyi vezetőségébe tartozom, s ezentúl ne csak elfogadjak, hanem szükség szerint magam is adjak utasításokat. A megnőtt időhöz mért egyéni harcmodor bevezetésének tűnt ez is, cselekvésre bátorított, teljes felelősségre figyelmeztetett.

Már addig is egyénileg vállalkoztam arra, hogy áthidaljam összездülésünket a Termés szerkesztőivel. Beharangoztam a budapesti sajtóban Asztalos István *A fekete macska* című „komor erdélyi parasztdrámáját”, vagy megdicsértem Kovács László kis munkáját az ágyúöntő Gábor Áronról, annak ellenére, hogy ez a szerző – az Erdélyi Helikon szerkesztője – szintén megtagadta részvételét a mi 48-as kiadványunk összeállításában, akárcsak Asztalos Pista... Szicíliában megtörtént a nyugati haderők partraszállása, az újabb front csapásaira inogni kezdett az olasz fasiszta rendszer, keleten új támadásra készülődött a szovjet haderő. Nem volt már idő személyeskedő vitákra, magukból a meglódult eseményekből ígérkezett a felfogások tisztulása, a bizonytalanok és tévelygők eligazodása, csak a fővonalat tudjuk helyesen megadni! Józsa Bélát most már Tamási Áron megnyerése és a Vásárhelyi Találkozó megismétlése foglalta el. Nagyarányú, minden volt-nál szélesebb tömeg-állásfoglalásra törekedett, s míg új akciója érdekében járt-kelt, tőlem a közigazgatás, a hadsereg és a kulturális élet vezető embereinek pontos postai címsorát kérte. Hogy miért? Ilyesmit nem kérdeztünk egymástól, de hamarosan saját címemre is megérkezett a Békepárt egy-egy jól-rosszul sokszorosított körlevele, aztán híre jött, hogy a tájékoztató felhívások sokfelé futottak, olyan helyekre is, ahol nem vártak ilyesmire.

Nagy Istvánval akaratlanul én is szembekerültem hat munkásíró *Magatartás* című kis antológiájának megjelenése alkalmából. Azokban a hős időkben mégiscsak arra volt az ember kíváncsi, hogy a társadalom sorsproblémáit megoldó tudományos ideológia birtokában a dolgozó milliókat legtudatosabban képviselő munkásosztály ho-

gyan vélekedik a válságba jutott magyar közélet, a függetlenségre törekvő nemzetek, a békére és igazságra áhító emberiség jövőjéről, s bántott, hogy egy munkásírói jelleggel és elhivatottsággal jelentkező csoport történelmi „magatartás” helyett házi jellegű vitába kezd „olyan hangsúlyozással és célzásokkal, amelyek a szűk kari dolgokba be nem avatott olvasó számára értelmetlenek és érdektelenek. Fontos-e például, hogy a munkásíró mennyire tiszta munkásszármazású, sőt mi több: egyenesen bér-munkás-e, vagy csak meggyőződés útján ismerkedett meg a munkásproblémákkal?” A cikke Nagy István felhorkant, noha éppen őt állítottam szembe őt társával, Benjámín Lászlóval, Földeák Jánossal, László Gyulával, Rideg Sándorral és Vaád Ferencsel, akik nem tudták a kötetben széles népi-nemzeti és nemzetközi távlatok közé emelni a munkásirodalom kérdéseit. Mégis ő válaszolt, elég ingerülten, s a csoport régebben megjelent kiadványaival próbálta igazolni társainak az új kötetből kimaradt egyetemességét. Az én viszontválaszom sem volt mentes belső hergeltségtől, de meg kellett mondanom – nem is először mennyire a legtöbbet várom mindig a munkásság szószólóitól.

„Mint szabad értelmi dolgozó – vallottam »Irodalmi Napló« rovatomban – mindig is azért ragaszkodtam a munkásmozgalomhoz, mert emberi egyetemességre való törekvést, új társadalom ígérését láttam benne, s annál nagyobb volt megrökönyödésem, amikor egy munkásírói csoport szűk kizárólagosság szekta-jegyeit szegezte felém.” Ügyeltem azért arra, hogy én se essem valamiféle merev visszautasítás és kirekesztés bűnébe. Minden haladó erő mozgósításának ideje jött el, s ezért azzal a kívánsággal zártam, hogy a *Magatartás* írói a jövőben „munkásvoltuk, munkásadottságaik jegyeit nem elszigetelődésre és kiváltságyszerzésre használják fel, hanem ellenkezőleg: éppen a munkássággal való személyes összeszövődöttségük folytán vállalkoznak a legemberibb s legmagyarabb igék hirdetésére”. Majd két évtized elteltével ol-

vastam Kispéter András egy akadémiai jellegű magyar szocialista irodalomtörténeti tanulmányában (*A „munkás-írók” csoportja*), hogy a munkásírókról 1943-ban megjelent bírálatomban „feltehetően az illegális kommunista párt állásfoglalása is kifejezésre jut”. Az igazság az, hogy a megjelenéskor a KMP mint olyan valójában már nem létezett, s csakis partizán értelemben vállalhattam írsó-mért a kommunista felelősséget.

Júliusban látogatott Erdélybe Kovács Imre. Előbb egy hóstáti gazdaságot néztünk meg együtt Kolozsvárt, aztán inkább a politikára fordult a beszéd. Marosvásárhelyi tartózkodásunk alkalmából már tudott a második Vásárhelyi Találkozó tervéről. Tamási Árontól hallott-e erről valamit? Józsa Béla még a hónap elején ajánlattal fordult a régi találkozó elnökéhez (ismerték egymást 1937-ből), de az is lehetséges, hogy Kovács Imrével is beszélgetett erről, lévén álnéven a Szabad Szó munkatársa. Marosvásárhelyt már arról is hallottunk, hogy (ugyancsak álnéven) a Székely Szó szerkesztőségébe is érkezett tőle néhány buzdító írás. Tény, hogy ottlétünkkor már beszéd tárgya volt egy esetleges értelmiség) összejövetel az időszerű sorsproblémák megvitatására, legfeljebb az volt számomra érthetetlen, hogy Kovács Imre – néhány elismerő szóval Józsa Béla személye iránt – magát az akciót nem vette komolyan. Bizonyos nekem is címzett gúnyolódás volt a hangjában, amikor megszólta „az erdélyieket”, akik a világtörténelem döntő szakaszában „a Vásárhelyi Találkozót kotorják elő”. Még így, ilyen nemleges áttételben is jólesett, hogy Józsa Béla előttem jár, az erők egyesítésén fárad, kezdeményez és vitákat vált ki, egy ütemben a frontesemények szállongó híreivel és a Békepárt postai körleveleivel.

Közben hazaszaladtam, feleségemet és kisleányomat levittem – a székely körvasút nagy kerülő ívén, Málnáson át – Vargyasra, s onnan szedelőzködtem fel megint, hogy Kovács Imrét Sepsiszentgyörgyön újra elérjem. Riportkörúton volt, a földművelés viszonyait tapogatta, s

vele volt már barátja is, Zeke Zoltán. Tudtam, hogy Benedek Marcellék Kisbaconban nyaralnak, elhatároztuk, hogy hozzájuk nézünk be. Némi kalandos csavargás után a Benedek Elek ültette fenyves felől ereszkedtünk le a családi kúriába. Menten meg is kezdődött az a sajátos szimpozion, amelynek savát-borsát ennek a furcsa összetételnek – a polgári humanista, a parasztpolitikus és a népi-munkás baloldali találkozásának – hol nagyasztalnál, hol kerti padokon és séta közben kibontakozó eszmecseréje szolgáltatta. Volt itt valami angolos egyszerűség a kényelem nagyszerűségében: láthatatlan női kezek szolgálták ki, de a borvizért Magyarhermány határába magunk mentünk a korsókkal, több kis csoport alakult, váratlanul nagy-egészbbe futottunk össze, egyesek folytatták a diskurzust, mások napoztak, szóba került minden, ami a dolgokon kívül vagy felül lebegő értelmiségiek fokán módján egyáltalán felvetődhetett, közben újra megszólalt a gong (egy vasat ütögetett Flóra néni), s máris várt a vacsora. Ebben a nagy tárulkozásban, ahol Marci bácsi bölcs mérlege volt mindig az utolsó fejezet, valamiféle aggályoskodást véltem kicsengeni a máskor annyira radikális Kovács Imre bizonytalan célzásaiból, s örvendtem, hogy éppen az eszményi polgár, Benedek Marcell az, aki higgadtan ítélkezik a jövő lehetőségeiről. A kisbaconi almáskert sétányán született meg az az elképzelés, hogy augusztus havában, Elek apónak és hős feleségének elhalálása napján, itt találkozunk Tamási Áronnal és Szentimrei Jenővel, Elek apó „fiai”-val, mintegy előkészületben a szóban forgó Vásárhelyi Találkozóra. Kovács Imre kételkedően mosolygott, ezt az egész „erdélyi dolgot” boldonériánknak tekintette, Benedekékben azonban felviláglant Kisbacon jelentőségének új lehetősége.

Kovács Imrét és barátját magammal vittem Vargyasra is, érzékeltetve a különbséget Kisbacon platói világa és némi nyers erdővidéki valóság között. Nem mintha nem fogadták volna a pesti vendégeket a Látóhegy alatt is szívesen! Kedvükben jártak, a család apraja-nagyja állandó-

an körülvette őket, meg is mondvá, hogy ilyen kövér embert, mint Kovács úr, még nemigen láttak, a Zeke úr pedig, hát őt olyan tréfálkozás és kacagás vette körül, mint ha Kalapnak vagy Nadrágnak hívták volna, s nemcsak étellel-itallal kínálták, hanem valódi zekébe is beöltöztették. Imrééknek alkalmuk nyílt arra, hogy egy századra visszamenően bepillantsanak a székely falu történetébe, ahol a Daniel bárók erdőkiszakításai óta harmadára apadt a csorda, s a modern elszegényedés elől világba széledt az ifjúság, ahol ugyan lenézik még, ha valaki csak „jobbágyivadék”, de cselédnek menni, szolgaságot vállalni városon – hogy éppen Kovács Imre szavával éljek – mindennapos „néma forradalom”. Ez ugyan még csak szociográfiai riportanyag (bővebben megírta már Vargyast Böződi György a *Székely bánja* lapjain), a pestiek legemberibb élménye azonban a kellő időben szükséges bódé, a perváta, az árnyékszék hiánya volt. Nappal volt még, kerengtek a púpos trágyadomb körül, végül nem állták meg, hogy diszkrétan ne szóljanak. Hát bizony itt az istállóban, lapátra szórt szénacsomóra illik elvégezni kinek-kinek a dolgát, mégpedig kora hajnalban vagy késő este, aztán ügyes lendülettel kihányni az egészet a marhák és lovak ganéjára... Persze ez is bekerült Kovács Imre riportjába, némi támasztékul a rövidesen *Kávéház és szmoking* cím alatt tollából kifröccsent szókimondáshoz minden paraszti maradisággal és romantikával szemben.

Számításaimat keresztülhúzta, hogy behívtak hadgyakorlatra. Családom Vargyason maradt, siettem a 26-osokhoz Kolozsvárra. Ott gyorsan felszereltek, s már vittek is Désre. Csak a kaszárnyából írhattam meg a Kis Újságnak: „Katona vagyok. E sorokat éjjel rovom az ügyeletes asztalán. Kisbaconban arról tanakodtunk, hogy ezidén újra ott lesznek-e a székely írók Benedek Elek és Fischer Mária sírjánál? Ebben a megkomolyodott időben illik is, tanácsos is újra erőt meríteni a kisebbségi harcok emlékéből, itt van újra az ideje a népért való bátor kiállásnak. Bevonulásom előtt Szentimrei Jenőék készültek is Kisba-

conba, hogy ne múljék el nyomtalanul az idei augusztus 17-e... A kaszárnya csöndes. Zavartalanul tűnődhetem, vajon a tanítványok találkoznak-e annál a piros rózsás kettős sírnál ?” Habent sua fata... megvan ennek a cikknek is a maga története. Megjelent két nappal a tervbe vett találkozás előtt, éppen csak a kaszárnyai keret maradt ki, s a szorongó kérdésből állítás lett, alaptalanul. A lapszerkesztőnek volt annyi becsülete, hogy a megcsonkult szöveget nevem nélkül adta le, csak egy később összeállított kiadványban adhattam közre az eredetit, bár akkorra már kiderült, hogy tervünkben nem lett semmi.

Józsa Bélával megegyeztem, hogy valamelyik vasárnap bejövök Kolozsvárra, de az idő telt, s csak szentistvánkor találkozhattunk. Már nem tudom, miért (valószínűleg, mert este már utaznom kellett vissza, s világos nappal kellett összejönnünk), nem lakásomon folyt le a beszélgetés, hanem kint a szabadban, a régi monostori templom alatt, bokros domboldalon. Egyenruhámat természetesen levettem, úgy kerestem meg Bélát, s a fűre telepedve meghallgattam, milyen levelet szándékozik feladni a népi írók és diákok balatonszárszói gyülekezetének. Kemény felelősségre vonásaival és útmutatásával egyetértettem, itt volt az ideje a határozottabb fellépésnek, csak arra kértem, személyi vitákba ne bocsátkozzék, a cenzúra adott viszonyai közt senki sem teljesen azonos a maga megnyilatkozásaival, bízni kell az emberekben, nem elriasztani őket megbélyegzésekkel. Az is felénk fog fordulni, akivel még vitakoznunk kell, hiszen erre való a vita. Megegyeztünk, hogy én is megfogalmazom üzenetemet a Püskiek részéről kezdeményezett táborozáshoz, s így ketten kétfelől – ő a munkásmozgalom éles szókimondásával, én az értelmiségi munkatárs figyelmeztetéseivel – közelítjük meg a változott viszonyok közt megnőtt jelentőségű értekezletet. Levelének végső szövegét már nem láthattam, tudok azonban róla, hogy idejében elküldte. Az én üzenetemet megint a dési kaszárnyában szövegeztem meg, s nemcsak Püski Sándornak, hanem a Kis Újságnak

is elküldtem. A Magyar Élet Könyvbarátainak Társasága engem is meghívott, leveletem tehát teljes névvel aláírtam, amit Józsa Béla nem tehetett meg. Illegális és legális így kapcsolódott egymásba, közös céllal.

A *Levél Balatonszárszóra* két tételben kívánta alátámasztani a konferencián résztvevő erdélyiek várható fellépését. Először abban, hogy a sorskérdéseket „már nemcsak egy eszményi népiség nevében, hanem közvetlenül magával a néppel” kell megvitatni, mégpedig úgy, hogy ne az értelmiség hívja meg a munkások, parasztok szószólóit, hanem – ahogy József Attila mondta – „a hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében” tisztázzák a teendőket; másodszer pedig, fel kell vetni – mert a szárszói programban nem szerepelt – a nemzetiségi kérdést is, szakítva egy kicsalábon forgó magyar világ elképzelésével, s helyette felvértezve magunkat „a szláv–magyar–román testvériség elgondolásával”. Nos, ebből a mondatból Desseffy Gyulának belső cenzúrája „a dunai béke és testvériség kossuthi elgondolását”-t bővölte elő (s a Kis Újság jóváhagyott szövegét vette át a még abban az évben megjelent *Szárszó* című kötet is), ami ugyan jóval szűkebb és maradibb megfogalmazás volt, mint az eredeti, de akkor még ez is megfelelt, erőt sugalmazva a hitleri Drang nach Osten fenyegetéseivel szemben. Még így sem tudom, nem ennek az írásomnak köszönhetem-e, hogy bizalmas baráti közlés szerint papiroson már megérkezett zászlósi kinevezésem az ezred személyzeti osztályán visszatartották, s bár a rettegi hadgyakorlaton már századot vezettem, maradtam az őrmesteri rangfokozattal.

Nem hiszem, hogy alkalmi századparancsnokságom ellen kifogást lehetett volna emelni, hacsak ama neveletlen tizenhat egyetemi hallgató részéről nem, aki önként jelentkezett bakának, s már bánta a hazafias nekibuzdulást, egy közösen rendezett vasárnap délutáni borozáson a „Szent Nyakkendő” civil jelképét éltetve. Önzők, idegesek, verekedők voltak, s amikor rendet teremtettem közöttük, bizalmaskodva megszólított egyikük:

– Hadapród őrmester úr, éppen ön babrál ki velünk, aki...

No de éltem a hatalmammal, s egy „vigyázz!”-zal tor-kára forrasztottam a szót. Az más, hogy kint a terepen – szabálytalanul – átvettem roskadozó válláról a nehéz-puskát. Valamivel mégis meg kellett hálálnom, hogy ezek az erdélyi fiúk, bár lapjuk már névleg is támadott „politi-kai irányban elferdült felvidéki szellem”-em miatt, nem jelentettek fel, mint egy katonatársam az előző évben Várpalotán.

Balatonszárszó különben igazán csak epizód volt az életemben, postai kirándulás oda, ahol a jövődő Ma-gyarország forrott, de ahonnan sajátos erdélyi kérdése-inkre választ nem várhattunk. Józsa Bélát talán éppen a Magyar Élet Könyvbarátainak Társasága ürügyén rende-zett táborozás fórumnyitása is hajtotta. Még rettegi örhe-lyemről megfigyelhettem, hogy a Vásárhelyi Találkozó ügye hogyan gyűrűzik tovább. Egy román paraszt házá-ban ütöttem fel székhelyemet, míg tényleges századpa-rancsnokunk, a tordai Szentkirályi János valamilyen lö-vészversenyen volt s helyettesítettem. Házigazdámhoz és gyermekeihez anyanyelvükön szóltam, megnyerve bizal-mukat, ugyanekkor azonban teljes magyar királyi szigor-ral megtiltottam, hogy rekvirált szobámba bárki is – akár civil, akár egyenruhás – távollétemben benyisson. Az éleslövészettel párosult gyakorlatok s a századparancsno-ki mérgeledések fáradalmi után itt hajoltam egy gyertya fénye mellett papirosaim fölé, biztonságban bontva fel Kolozsvárról utánam érkezett postámat, vagy másolgat-va cikkeimet egy Budapesten kiadandó gyűjtemény szá-mára (ebből lett a *Hármas kis tükör*). Elégtétellel olvastam el Jordáky Lajos üzenetét a „népi demokrata” Tamási Áronhoz, méghozzá a Népszavában, ahol eddig Tamási-ról aligha esett szó. Józsa Béla kezét láttam: eligazította a közös útra Jordákyékát, kiragadva őket a csak-a-munkás-ságba-nézés önbűvöletéből, s kiváltva erről az oldalról is a sürgetést. A *Virrasztás* kötetét méltatva, cikkírónk le-

szögezi: „Tamási Áronnak ezek a megnyilatkozásai nemcsak alkalmassá teszik, de kötelezik őt a cselekvésre. A »cselekvő« ifjúságot ő kell hogy cselekvésre buzdítsa. S akiket a magyar nép sorsa és jövője izgat és idegesít, azok *cselekedni fognak*. Habozásra azonban nincs idő. Minden nap végzetes lehet!”

Bővebben, az új Vásárhelyi Találkozó célját és összetételét is elemezve, szólt a kérdéshez Marosvásárhelyről Kovács György a Szabad Szó 1943. augusztus 29-i számában, hivatkozva „olyan köztisztületnek örvendő székelly népi író”-ra, mint Tamási Áron. Már a látványos megjelenés is érzékeltette a kétségbevonhatatlan eredményeket: *Népmozgalmak ébredése Erdélyben* volt a vezércikk feltűnő címe. Józsa Béla hangját hallottam: kicsendült Kovács György megfogalmazásaiból. Ezek szerint az 1937-es értelmiségi találkozás felújítására azért van szükség, hogy „*ennek nyomán megindulhasson egy bizonyos feloldódási folyamat a nép körében is, s mozgalom keletkezzen Erdélyben, kihangsúlyozni, megvalósítani a népjogokat, személyi szabadságot, szociálisabb holnapot*”. Igen ám, de ebben a cikkben felbukkan már a jogos aggály, hogy megvalósítható-e az új Vásárhelyi Találkozó azokkal, akik részesei voltak ugyan az elsőnek, de felelősek annak megfenekléseért is? „Nem követnénk-e el súlyos és elítélendő hibát a demokratikus népi törekvésekkel szemben, ha *ugyanazokkal az értelmiségiakkal* tartanók meg a Találkozót, mint annak idején? Nem fullasztanók-e eleve tétlenségbe a mozgalmat már mindjárt a legelején...” – kérdezi Kovács György, s következő írásaira utal, ahol majd válaszol. Ezek az írások azonban már nem láttak napvilágot, elárulva, hogy valahonnan ellenzél indult.

Jócskán benne voltunk már szeptemberben, amikor visszatérhettem családomhoz. Még ápolgattam a hadgyakorlaton szerzett csúszomat azon a tájon, ahol „a Betlehem feredője” volt, a székelyszáldobosiak pezsgő borvizében, aztán elsétáltunk Rebivel a kibújt guzsalyülővirág lila foltjai közt Köpecre, ahol bizony megint „baj

van”... Vízrel elárasztott bánya, a svájci kivitel az olasz események óta leállt, porlik szét a napon ezerötszáz va-
gon barnaszén, a bányászok visszatérnek a kapához. A te-
lepiek hegyi temetőjéből tekintettünk még egyszer vissza
az ájult Erdővidékre, hosszú ujjakkal integettek utánunk
a kopjafák. Csak Kolozsvárt ocsúdhattunk fel az őszi
hangulatból. Erdély szívében frissebben dobogott most a
vér.

Az Ellenzéket járattuk, s ha nagy különbség volt is a
Magyar Nemzet tárgyilagos hadi kommentárjai és a ko-
lozsvári lap magyarázatai közt, most már a londoni vagy
moszkvai rádióhírek nélkül is betört a valóság a közvéle-
ménybe. A különös azonban az volt, hogy az olasz Ba-
doglio-kormány hírei, a fasiszta párt feloszlatását, a szak-
szervezetek és pártok engedélyezését ismertető római je-
lentések, a Mussolini letartóztatásáról és romantikus ki-
szabadításáról, az olasz partizánok megjelenéséről és az
angolszászokkal kötött fegyverszünetről, közben Róma
bombázásáról s egy pápai békeszózatról, majd az olasz
polgárháborús eseményekről szóló közlések nálunk újra
meg újra elkeveredtek az erdélyi „népmozgalmak” nyílt
vagy burkolt jelzéseivel. Az Ellenzék egyre-másra vála-
szolgatni kezdett a „meghangosodott baloldal” érvelései-
re, vagy nyers visszautasítással, mint Zathureczky Gyula
főszerkesztő amolyan jobb- és baloldallelenez, harmadik
utat kereső vezércikkei, vagy egyezkedő vitával, mint
Mikó Imre országgyűlési képviselő *Válasz egy ismeretlen
magyar munkásnak* című üzenete. Bár a cenzúra feltűnően
megnyirbálta, fehér foltokat hagyva a hasábokon, legjob-
ban ez a megnyilatkozás árulta el, hová s meddig ért el a
Vásárhelyi Találkozó felújításának jelszavával indult kez-
deményezés.

Számomra, aki részese voltam a Békepárt egyes észak-
erdélyi akcióinak, nehéz a személyi vallomástétel, mert a
konspiráció szabályai ránk, illegalistákra vagy illegális
kapcsolatokat fenntartókra is érvényesek voltak, sőt na-
gyon is szigorúan érvényesek, s így aligha tudhattam töb-

bet a mozgalmi részletekről, mint ami konkrétan rám vonatkozott. Nem tudhattam például arról, hogy Józsa Béla sorra írta leveleit, nemcsak Tamási Áronnak és Mikó Imrének (ezekről még szó került köztünk), hanem az öreg Sándor Józsefnek, Zathureczky főszerkesztőnek, Pálffy Károly református lelkésznek, az Erdélyi Párt képviselőjének (aki rokona is volt), Kovács Lászlónak, az Erdélyi Helikon szerkesztőjének, Gyűjtő Sándornak, az egyetemi hallgatóság egyik vezetőjének, esetleg még másoknak is. Mindezekről csak utólag szereztem tudomást, évtizedekkel az események után, egyes túlélők nyilatkozataiból, Csatári Dániel kutatásainak eredményeiből s a Jordáky Lajosnál hosszú esztendők során egybegyűlő anyagból. A Mikó Imréhez szóló levél szerzőjét a nyílt válaszból következtettem ki annak idején, magához az „Egy magyar munkás” aláírású eredeti szöveghez azonban csak a felszabadulás után jutottam hozzá. Józsa Bélával szeptember végétől kezdve újra rendszeresen találkoztam, de rövid beszélgetéseinken nem az ő munkájáról, hanem immár általában az erdélyi közélet hullámvásáiról, az Erdélyi Párt alakulásáról, újabb lehetőségek megítéléséről volt szó, s az volt a benyomásom, hogy – túlságosan „baloldali” megbélyegzettségem miatt – egyelőre tartalékban vagyok.

Akadtt – sok-sok esztendővel később – olyan felfogás, hogy Józsa Bélát nem politikusnak kell megbecsülnünk, maradjunk csak az írónál, hiszen ő csak egy pártgépezet végrehajtó közege volt... Nos, ha nem is becsülöm le egy-egy szép vers vagy három-négy léleknyitó novella szerzését, még kevésbé a publicistát, aki saját mozgalmi szerepében mindig eltalálta a tömegekkel való sajtóbeli érintkezés műformáit, a szépíró kiemelésében mégis mindig kissé a politikus alábecsülését sejtettem meg, olyanok részéről, akik a párttörténetből csak magát az apparátust látták, számításba nem véve a közéletbeli hatékonyság áttételes változatait, s kétségbe vonva az észak-erdélyi antifasiszta ellenállás jelentőségét. Józsa Bélát nyilvánvalóan

egy rejtett gépezet is övezte, csöndes kisemberek folytatták az 1941-es nagy lebukással szinte teljesen felszámolt kommunista mozgalmat, legalábbis az illegalitásban élők ellátására, a titkos lakásokra és befutóhelyekre, a postai munka óvatos lebonyolítására vonatkozóan biztosítékokat teremtve, s adott esetben hősiezen alábukva. Józsa Béla azonban nem a gépezetet jelentette, hanem azt a politikumot, amelyért a gépezetnek működnie kellett. Az ő közügyi körütekintése és lenini módszeressége, az adott helyzetekben járatos honisége és izzó nemzetközisége hozta hullámvásba Észak-Erdélyben az olasz összeomlás és a szovjet-offenzíva hírére megrendült, eszmei és társadalmi ellentéteire bomló közéletet. A Vásárhelyi Találkozó új összehívásának terve nála szövődött össze még szélesebb, az egész észak-erdélyi magyar és román társadalmat átható elképzelésekkel, nem utolsó módon magának az Erdélyi Pártnak a kivonásával Kállay Miklós miniszterelnök nyíltan németbarát, rejtetten angolszász háborús spekulációból.

Ami Magyarországon a kormány és egyes németellenes kigazda és szociáldemokrata vezetők óvatos érintkezésvételel látszólag sikerült, ezt a hintapolitikát itt Erdélyben komolyan veszélyeztetni kezdte egy lehetőleg számításba nem vett erő, a Békepárt hatása magára a vezetésre, hiszen ez a kemény vonal súlyt kapott az Erdélyi Párt legfőbb fórumán belül is, jórészt éppen a Vásárhelyi Találkozó feltámadó hagyományának hatására.

Még szeptember elején történt, hogy a magyar kigazdapárt vezetői Nagyváradon és Kolozsvárt megjelentek, jobboldal-ellenes népi magatartásukkal kapcsolódva be az erdélyi közéletbe, de ez az elkésett fellépés egyáltalán nem bontotta meg az Erdélyi Pártot, melynek sajátos erdélyi volta a pusztá jobboldal-ellenességen túl új helyi igényeket is támasztott maga iránt. Egyetlenegy képviselő „állt át”, történetesen ugyanaz, akivel egyszer már interjút készítettem a Kis Újságnak, s egy cikkével bekapcsolódott a Kelet Népébe is, akinek a bronzszobra azon-

ban – saját szobájában – annak idején megdöbbenett. A régi kizárólagosság megtörése szempontjából hasznosnak bizonyult ez a kiszegzardapárti betörés, bár előrelátható volt, hogy az Erdélyi Párt a részt hamar betömi, s magánál a kormánynál jár el, hogy észak-erdélyi illetékességét ne zavarják. Józsa Béla reális érzékére vall, hogy a munkásság szakszervezeteinek védelmére, a háborús kalandorssággal való szembe fordulásra és a román–magyar viszony egyenlőségén alapuló rendezésére tett javaslataival belülről akart hatni az Erdélyi Pártra, annak eladdig merev, de most ingadozni kezdő vezetőségével állítva szembe a Vásárhelyi Találkozó egykori regionális „magyar egység”-ének demokratikus örökségét.

Mindenesetre: zajlás indult, s akárhogyan kapkodott az Erdélyi Párt továbbra is az egyeduralom felső biztosítékai felé, most már alulról sem szigetelhetette el magát a népi törekvésektől. A párt nagyválasztmányi gyűlése legalábbis ellentmondásos volt. A pártelnök, Teleki Béla gróf, nemcsak a budapesti „Kállay-kettős” felé igyekezett játsszmai egyetértést bizonygatni, hanem hivatkozott arra a növekvő igényre is, hogy a munkásság, földművesség és értelmiség helyi erői fogjanak össze az erdélyi kérdések megoldására, példát szolgáltatva a Duna-völgyi népek testvériesülése számára! Ez bizony már Józsa Béla láthatatlan jelenlétét fejezte ki, akárcsak Tamási Áron bíráló felszólalása is, az aggályos hang, amellyel a politikai kizárólagosság és a közéleti formalizmus veszélyeit emlegette, s kicsinylelkűségről panaszkodott.

A Vásárhelyi Találkozó hatodik évfordulóján, október 2-án az Ellenzék helyt adott Venczel József visszaemlékezésének, s bár az *Élő hitvallás* címen közreadott cikk az 1937-es esemény anyagából „a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények” eléggé sokféleképp értelmezhető általánosságait emelte ki, már a tény, hogy a baloldallal közös és a román demokratikus erővel a fasiszmus ellen szövetkező hagyományt újra élőnek nyilvánította, érthető jelzés volt a – régi szavammal élve – „jobb-

ra szakadtak” részéről a „balfelé szorultak” felé. Ugyanitt jelent meg Tamási Áronnak *Az első szó* című nyilatkozata, közölve, hogy szerinte „a Találkozót mintának kell tekinteni, mely az újra megnehezült időkben hasonló cselekvésre serkenti az embereket. Az aggodás és a tennivágyás forrásaiból ismét megindultak a kis patakok, hogy a közös cselekvés erősítő vizébe ömöljenek. Néha személyesen jönnek magyarok, kik emlékeznek és sürgetnek; máskor levelekben mondják el, hogy él még a szellem, mely hat évvel ezelőtt Vásárhelyen szólt.” A végső következtetés azonban még fenntartásos. Az egykori elnök maga akar dönteni, később. Szerinte „a sajtó oly változatos véleményezőne és a közszellem szeszélye ma még lehetetlenné tenné a kísérletet, hogy próbáljuk újból visszaadni a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét”. Ami jó volt pálcatorésnek az uralkodó sajtómonopólium és kormánypropaganda fölött, de el is zárta a cselekvés útját.

Egy időben jelent meg ezzel az elnapolással az én utolsó biztatásom, immár hiába. *Erdély új hangulata* címmel krónikásként számoltam be a Kis Újságban mindarról, ami Erdély 48-as hagyományainak tavaszi felidézésétől ősz beálltáig nálunk végbement, amikor is a jobboldal szóvirágai eltünedeztek, s a közéletben mind ez ideig szóhoz nem jutott tömegek látszólagos közönyét nyílt politikai érdeklődés váltotta fel. Rámutattam arra, hogy az új erdélyi hangulat áttört az Erdélyi Párt féltékenyen őrzött keretein, elismeréssel adóztam a párt nagyválasztmányi ülésén elhangzott beismeréseknek, s éltettem az újra Tamási Áron nevéhez fűződő politikai elképzelést: egy új Vásárhelyi Találkozó demokratizmusát. Sokáig úgy éreztem, kár volt akkor ilyen bizalmat előlegeznem a történelemnek, a kívánt végleges fordulatig még egy egész esztendő megpróbáltatásai következtek, ma azonban ez az 1943-as népfronti kísérletezés mégsem tűnik hiábavalónak. Lökést adott, felrázott, s elakadása is véres mementóvá nőtt.

Még találkoztunk. Mussolini új fasiszta ellenkormányának megalakulása s az egyre határozottabb baloldalel- lenes propaganda némi szociális ígéreték és engedmények után újra megszilárdította az Erdélyi Párt alkalmazkodá- sát Kállayékhoz, s mert Mikó Imre válaszában megjelené- sével nyílt titokká vált köztünk ama „Egy magyar mun- kás” kiléte, Józsa Béla második levelének az Erdélyi Párt- tal szemben felsorakoztatandó érvelése került köztünk megvitatásra (magát a levelet nem láttam, szövegét csak évek múltán ismertem meg). Ez bizony inkább már csak védekezés volt a megint erőre kapó, bár a jobboldaltól magát el is határoló nacionalista konzervativizmussal szemben, amely a harmadikutasság köntösét próbálta most magára öltetni, s bal felé többé nem engedett. Meg kellett vitatnunk az ellenzéki értelmiség egy kényes prob- lémáját is: Pásztai Géza, a szociáldemokrata ügyvéd, megszerezte, s Óváriék szalonjában a kormány német szövetségi politikájával szemben elégedetlen, angolbarát arisztokratáknak és polgároknak bemutatta Bajcsy-Zsi- linszky Endre egy svájci kiadásra elkészített elaborátumát az erdélyi kérdéstről. Valami kantonális rendezésről volt ott szó egy utópisztikus szentistváni birodalom kebelé- ben, s érthető, hogy a hír mindkettőnket felizgatott. Akármennyire tiszteltük is a legbátrabb ellenzéki politi- kus Hitler-ellenes magatartását, a baloldalnak minden- kor önzetlenül nyújtott személyi segítségét (utoljára a kommunisták perében elítélt Nonn György érdekében fordultam meg nála) s radikális reformterveit, melyek a dolgozó tömegekben rejlő erő kibontását célozták, itt az imperiális fantáziajátéknál már nem tudtuk követni, in- kább közös román–magyar megoldásra bízva a jövőt. Jó- zsa Béla helyes ítélete különben az volt, hogy az ilyen kér- désekben ne bocsátkozzunk most semmiféle vitába, hi- szen ez csak megzavarná hadállásainkat, hanem arra töre- kedjünk, hogy alkalmi szövetségeseinket Bajcsy-Zsi- linszky Hitler-ellenessége irányában mozgósítsuk, fel- használva összeköttetéseiket és a fedezéket, amit esetleg

nyújthatnak számunkra... Ami pedig magát Endre bátyánkat illeti, nagyszerű harci lendületében csak ráébred ő a kelet-európai valóságra, s idővel elfogadja dolgaink közös rendezésének korparancsát.

Búcsúzóul a következő – időben és helyben pontosan meghatározott – találkozóig egy szerényen odasúgott kis mondat:

– Akármilyen történések velem, ne aggódj, családodat se féltsd. Én hallgatok.

Feleslegesnek véltem a megnyugtatót, annál is inkább, mert még mindig reméltem, hogy közel van egy újabb történelmi lökés, és nálunk is színre léphetnek az illegálisok. Erre a derűlátásra éveken át éppen Józsa Bélának mindig a változó helyzetekhez alkalmazkodó közügyi életrealitása készítetett.

Csöndesült időszak következett, bár mindenki tudta: érnek a dolgok. Vagy az Egyetemi Könyvtárban, vagy otthon ültem hetekig, írógépem nem volt, kézírással másoltam régi cikkeimet Püski Sándor megrendelésére. Eből ígérkezett a már Rettegen elkezdett kötet. Darvas József látogatott meg. Riportkörúton járt ő is, neki mutattam meg készülő anyagomat. Volt néhány komoly megjegyzése az újságírás és az esszéstílus egybefolyásáról, ennek a jelét néhány kiemelt pongyolasággal bizonygatta. Igaza volt, most már az eredeti szöveghez való ragaszkodást leküzdve, gondosabban kezdtem csiszolgatni az egyes írásokat. Reggel volt? Délfelé járt? Nagy Pista állított be, remegő ajkán izgalom. Józsa Béla eltűnt illegális lakásáról, letartóztatások folynak, lehet hogy ő is bekerült a hálóba... Mit tegyünk? Esetlen ilyenkor az ember, túlságos érdeklődésével még árthat is az ügynek. Tudtam, másnap találkozunk kell a Vasvári utcában (ma ez a Józsa Béla utca). Ha szabad, akkor ott lesz! Nem jött el. A konspiráció íratlan szabályai szerint másnap ugyanakkor és ugyanott kellett volna újra megkísérelnünk a találkozást. Elmentem újra a kijelölt helyre. Őszi csönd, puszta volt az utca.

Most már elhittem, hogy baj van. Hová forduljak? Legokosabbnak tűnt, hogy a Vásárhelyi Találkozó előkészítése során szerzett féllegálisitást, vagyis a válaszra méltított „Egy magyar munkás” népszerűségét ragadjam meg olyan körökben, ahol az elmúlt hónapokban Józsa Béla fellépésének visszhangja támadt. Tamási Áron nem volt Kolozsvárt. Mikó Imre sem. Felmentem a Majális útra, az EMGE székházában találtam meg Venczel Jóskát, a mindenkor legtisztább vitafelet közös ügyeinkben. Segítségét kértem, megmondtam, hogyha közbelépés nincs, ebből halál lesz, mert Józsa Béla nyakas székely, s mindnyájunkat illető kezdeményezéseiről a sírig hallgat. Venczel emlékezett is Józsa Bélára még 1937-ből, s szaladt Teleki Bélához. Másnap megvolt a válasz: a gróf Budapesten erélyesen interveniálni fog a rejtélyes letartóztatásokkal kapcsolatban.

Mikor láttam sírni Nagy Istvánt? Akkor, amikor az eltűnés hírért hozta, vagy később, amikor már Béla halálát közölte? Egybemosódnak az emlékek. A fogoly holttestét a katonakórházból kiadták a családnak, de csak annyira, hogy a temető kápolnájában búcsúzhattak tőle. Meggondoltam-e, mit teszek? Arra nem volt idő. Kirohantam a család után, s még a koporsó lezárása előtt láthattam Bélát, furcsán torzult szájában a kitördelt fogakat, hamuszürke arcát. Ismeretlen református lelkész mondott pár szót, hivatalból rendelték ki, fogalma sem lehetett arról, kit temet. Hat ismeretlen honvéd emelte fel a koporsót, s vitte fel a Házsongárd tetejére, ahonnan látszik a táj, odaát a Kerekdomb és a Nádas völgye a Józsa család bajlított otthonával. Alig földelték be a sírt, két bőrkabátos leválasztott a családtól, s a Petőfi utcán bevitt egy rendőrőrszobába. Telefonálgatás kezdődött, igazolványaim kifogástalanok voltak, s a kérdésre, én is a Józsa családhoz tartozom-e, megmondtam, hogy az elhalt jó barátom volt, író társam, haláláról családja értesített. Míg adataimat ellenőrizték, szemben velem egy asztal szélére ült az egyik nyomozó vagy miféle, s mintegy védekezve magya-

rázta, hogy barátommal betegség végzett, senki hozzám nem nyúlt.

Kiengedtek. A sarkon várt Nagy István és felesége. Nem volt mit mondjunk egymásnak. Szótlanul tértünk haza.

Még aznap este vonatra ültem. Fájdalom, düh és félelem tombolt bennem, még jó, hogy Rebi előtt, aki telve volt aggodalommal, nem árultam el zaklatottságomat.

9

Időben tájolva: 1943. november 22-én halt meg Józsa Béla, s 24-én temettük, tehát 25-én reggel érkezhettem Budapestre. Szokásom szerint Püskiékhez siettem a Kálvin térből nyíló Ráday utca 22. alá. Kedves baráti otthon s egyben biztos fedezék is volt a szövetségesünkké vált népi könyvkiadó, s minden eshetőséggel szemben védett most az irattáskámban hozott kézirat, cikkeim szinte teljesen elkészült válogatása. A bekövetkezett tragédia folytán nem másoltam tovább a lapkivágásokat, hanem hoztam magammal a még hátralevő nyersanyagot is. Csomagomat Püskiéknél hagyva, úgy gondoltam, a Magyar Nemzethez sietek, ott keresek valamiféle támasztékot, hogy visszaüthessünk. Egyre szétszaggatottabb volt az uralom, telve ellentmondó törekvésekkel, s ha már Kolozsvárt nem sikerült a tengelypolitika hivatalos irányzatával s annak vad kommunistaellenes védelmi szerveivel szemben belátásosabb elemeket felvonultatni, úgy véltem, legalább a megtörtént gyilkosság borzalmas híre mozgósítja a békeerőket a felsőbb rétegekben.

Személy szerint: most rám várt, hogy a magam lehetőségei közt tovább vigyem Józsa Béla megosztó politikáját, a jégtörést, amely jobbra és balra taszítja maga előtt a már-már esztelenül egymásba torlódó táblákat.

Ösztönössé vált már bennünk akkoriban, hogy minden mozdulatunkat eleve lefedezzük. A Magyar Nemzet két

nappal azelőtt elsőnek adott hírt az én készülő *Hármas kis tükör* kötetemről. Arató András harangozta be egy röpke kongatással irodalmi krónikájában, Asztalos István, Balázs Ferenc, Nagy István, Darvas József és Erdei Ferenc egy-egy ugyancsak a Magyar Életnél meghirdetett könyve mellett. Nos, irány Arató András! Bent ült a szerkesztőségben, régi barátunk a Vásárhelyi Találkozó korából, Nagyváradról került fel Budapestre, s keresi az alkalmat, hol tehet nekünk szívességet. Ő volt tehát az első, akivel Józsa Béla halálát közöltem, arra kérve, segítsen tovább. Következő lépésnek ugyan Bajcsy-Zsilinszky Endre felkeresését szántam, de tudván, hogy „kommunista ügyekben” már hányszor vették igénybe ellenzéki kiállítását, új, hogy úgy mondjam, „szűz” utat kerestem, éppen Józsa Béla utolsó életszakaszának példaadása szerint. Arató hívta fel figyelmemet Wesselényi Miklósrá, újságíró, a nagy Wesselényiek családjából való; eszembe jutott, hogy a Harmadik Birodalom keletkezéséről írt, antihitlerista könyvét Gaál Gábortól kaptam kölcsön. Megkerestük a szerkesztőség külpolitikai osztályán, megvártuk, megértette a dolgot, s vállalta, hogy belenyúl a Józsa-ügybe egészen a politikai rendőrség góciáig. Viszont: arra kért, adjon be a család kérvényt a halál okának megállapítása végett, ő erre támasztja majd az akcióját.

Levélben üzentem-e haza, avagy közben Kolozsvárt maguktól is hasonló fellépésre gondoltak barátaim? Emlékiratában Nagy István arról tudósít, hogy a levél-ügyben Kovács Katona Jenő szólt neki, így került sor arra, hogy Józsa Béla szinte írástudatlan édesanyjával az író vő, Nagy István, nagy nehezen megszerkessze a beadványt, melyet maga az öregasszony vitt a postáira. Demeter János emlékirata szerint viszont én jártam nála azzal, hogy valamit tenni kell, mire ő a halott édesanyja nevében feljelentést adott be a kolozsvári ügyészségre „ismeretlen tettes ellen gyilkosság büntette miatt”. Akárhogyan is volt, bármennyire elmosódnak is a részletek emlékeztünkben, egy bizonyos: a világháború eme szakaszában,

amikor már Kijev felszabadult, Berlin lángokban, s a világtörténelem jövődöbeli alakulását Churchill, Roosevelt és Sztálin találkozója készül eldönteni, az eldugott kis Észak-Erdély munkásvértanúja nem maradhatott már ismeretlen áldozat, s a kormányzatot sikerült védekezésre kényszerítenünk. Hazugságra persze. Írásban jött? Szóban? Kihantolták a holttestet? Az orvosi látteleket forgatták ki? Tény, hogy hivatalos helyről hol tüdőgyulladást jeleztek haláloknak, hol téves inzulininjekcióról – tehát orvosi hibáról – szívárogtak ki eléggé ellentmondásos hírek, mégis olyanok, amelyek a kínzásokat leplezve, mintegy mentegetőzésként hatottak, s az uralom belső bizonytalanságát árulták el.

Amikor két évvel később, már a népi demokrácia világában, visszatekintő felvilágosítást kértem Wesselényitől, aki akkor már a Magyar Külügyi Társaság igazgatója volt, ő sem emlékezett pontosan a történetekre, s csak ennyit közölhetett: „...annak idején közös barátunk, az azóta sajnos elhunyt Arató András felkérésére felvilágosítást kértem az ügyről Sombor-Schweinitzer rendőr főkapitánytól, a rendőrség politikai osztályának akkori vezetőjétől. Sombor felvilágosításait rögtön egész terjedelmében közöltem Aratóval, s levele nyomán arra is emlékszem, hogy Sombor adatai között szerepelt az inzulininjekció is, de hogy hogyan és miért, arra sajnos már nem emlékszem... Sajnos annyi minden történt azóta velem és körülöttem is, hogy legjobb akarat mellett sem tudok pontosan visszaemlékezni a történetekre. A másik koronatanút, Sombort pedig a németek deportálták, és azóta semmi hír nincs róla.”

Arató András nemcsak leányos képű férfi volt, hanem nagyon érzelmes is. Megremegtette a Kolozsvárról hozott hír, s engem szinte felváltott: előtte most már én lettem a tárgyilagos, a helyzetet józanul felmérő, a személyi balsorson túlemelkedve most már megtorlást és munkafolytatást, mindenesetre mozgalmi szabályokat követő és követelő. Alig hagytam el a szerkesztőség épületét, egy

bajszos idegenbe ütköztem, aki megállított, s megkérdezte, hát nem ismerem meg? Nem. Megmagyarázta, hogy Korvin Sándoréknál találkoztunk utoljára, igaz, évekkel ezelőtt. Jakab Sándor volt, illegalista pártember Erdélyből. Hogy mi újság Kolozsvárt? A kedélyes kérdésre következett az őszinte válasz. Szinte szívtelessé válik az ember, ahogy ismétli a rossz hírt, száraz szavakkal. Elmondtam mindent, ott az utcán, egymással szemben állva. Jakab Sándor szó nélkül végighallgatott, végül csak annyit árult el döbbenetéből:

– Most készültem számára apróhirdetést feladni. Fel akartuk hívni Pestre...

S elment. Ebből az utcai párbeszéből keletkezett a Békepárt röplapja. Nem is röplap volt az már, hanem kiáltvány a magyar néphez! Hozzám Kolozsvárra postán ért el, a szokott szeptemberi bélyegen 1944. január 2-át jelzett a körpecsét. Sokszorosított negyedívnyi szöveg közli, hogy halott „a Petőfi-ünnepségek székely szervezője, a magyar munkásgyermek segélyezésének vezetője. A magyar iskolák, a kisebbségi jogok bátor szószólója. Tanítója, társa, istápolója minden elnyomottnak.” Nem hiszem, hogy akadt egyszerű és becsületes magyar ember, még ha előítéletekkel tömött értelmiségi is, akit a rövid és velős tudósítás meg nem rázott volna. Józsa Béla esete nemzeti ügy lett, egyenlőségi jellel a kisebbségi idők helytállása és a magyar uralkodó körök háborús politikáját visszautasító magatartás között. „Józsa Béla meggyilkolásával – mondta a kiáltvány – ismét nőtt a magyar szabadság mártírjainak száma. De a magyar nép *nem felejt!* Rövidesen eljő az ideje, hogy Józsa Béla halálát, ugyanúgy, mint a többi vértanúét, számon kérje. Emléke élni fog.” A szöveg 1943 decemberében kelt, s a levelek óvatosan adagolva hamarosan el is jutottak mindenkire, akinek – bármely pozícióban – immár döntenie kellett volna, de eljutott azokhoz is, akik – a népélet mélyén – már döntöttek. Amennyit én megtudhattam, elég: Kolozsvárt, Désen és Marosvásárhelyen megkapta a „Ma-

gyarok!” kezdetű kiáltványt főispántól ezredparancsnokig és szerkesztőtől szakszervezeti vezetőig számos ismert név.

Sokk utáni csöndben, mint aki feladatát elvégezte, visszahárítva a csapást, Püskiéknél rendeztettem könyvem kéziratát. Akkor még nem kellett szabványgépeléssel, több példányban átadni az ilyesmit, a szó szoros értelmében kéziratban került a kinyomtatandó szöveg a kiadóhoz. A másolgatással ugyan még itt sem lettem készen, postán ígértem a hátralevő anyagot, s nekivágtam a városnak, hogy fölkeressem egy kis cselédszobában Julcsit. Itt a Józsefvárosban szolgált Teri is. Két sógornőmnek a nyáron Vargyason látottakat-hallottakat s Rebi anyáskodó tanácsait kellett továbbítanom, s mert vasárnap jött közbe, meghívtam őket a Nemzeti Színházba. Milyen darabot adtak, már nem tudom, sógornőim ragaszkodtak a megszokott kakasülöhöz, tehát a magasból tekintettünk alá a színpadra. Terin a székely rokolya volt, de Julcsi már kiöltözködött városiasra, amit rögtön meg is írtam a Kis Újságnak *Turbán és kendő* címmel, családias élményanyagba rejtve a jelszót: „Így cserélődik ki város és falu, így szövődik egybe munkásság és parasztság. Székely haladás és székely megmaradás.” Tehetetlenség és reménykedés menekült itt pillanatfelvételbe.

Sógornőim tereferéjéből tudtam meg egyet-mást a fővárosba sodródott földiekről, a villamoskalauzról meg a gépésről, hamar kiderült, hogy itt a volt székely szolgalegények vitték már valamire. Vasárnap délután azért csak összefutnak falvak szerint a Keleti pályaudvar előtt, Baross Gábor szobra tövében, ki még csizmásan, ki már cipőben, s a leánysereg hol városi kartonruhácskában, hol a régi falusi viseletben forgolódik körülöttük.

Kálmán András címét is a leányok adták meg: eljött Brassóból, kocsis a Dreher-féle sörgyárban. Ez a régi pajtás talán tudja, hogy is volt az a székely tüntetés a békéért, Józsa Bélával az élen, tavaly március idusán. Messze a város végére kellett kimennem, a portás is székely lehe-

tett, mert mikor megmondtam, honnan jövök és kit keresek, jókedvűen eligazított. Nagy muraközi lovakat járatott a sörgyár, s a kocsisoknak tágas szálláshelyük volt az istállók mellett. Várnom kellett Andrásra, este is volt, bevitettem magam az ő függőágyába, s amikor a szomszédos hálóból leugrott egy másik székely kocsis, elkértem friss esti újságját. Nyilas lap volt. Elcsodálkoztam, milyen fortélyosan van szerkesztve, népszerű fokon adagolva uszításait. Amit mindig a magunk oldalán vártam és sürgettem, most itt volt: olvasmányosan tálalt napi híranyag, egyszerű agyagnak szánva, de az ellenség szolgálataiban! A megérkező Andrást meg is kérdeztem az üdvözlés öröme után, mi ez? Ilyesmit olvasnak a székelyek? Kálmán András megmonda: itt ugyan senki sem nyilas, de ez az olcsó, s – így fejezte ki magát – szegény embernek minden benne van... A márciusi tüntetőkről nem tudott, ők a Drehernél vasárnap és ünnepnap is a lovakkal vannak. Vakablak elé kerültem, s hosszú utamon visszafelé elgondolkozhattam azon, hová árvult ez az Erdély mélyéről ideverődött, félig falusi, szervezetlen munkásréteg.

Jártam-e még valamerre Pesten? Azt hiszem, Bajcsy-Zsilinszky Endréhez sem jutottam el. Akkor volt, vagy már előbb, hogy a Szabad Szó szerkesztőségében a Múzeum körúton részt vettem egy értekezleten, ahol a népi írók részéről Illyés Gyula, Darvas József és Veres Péter, a munkásmozgalom képviselői közül Kállai Gyula és Fehér Lajos is jelen volt, s a szerkesztés kiszélesítéséről, a lap mozgósítóbbá tételéről volt szó. A pontos idő feloldódott emlékezetemben, de máig tudom, ki hol ült s mit mondott, őszinte vitában egy merev, csak paraszti szempont s az idő sürgette munkás-paraszt összefogás körül. Egy bizonyos: amiért Józsa Béla e lapban annyiszor szót emelt, itt most – immár nélküle – teljes mértékben érvényre jutott. Valami révetegségben, mindenből kikapcsolódva kerengtem akkor, végül is siettem haza, az asszony megnyugtatóására. Bizonyára volt előleg a zse-

bemben, most már a nyomda sürgette a Püski-féle kiadvány hátralévő lapjait, Kis Újságék is irodalmi naplóm folytatását siettették a válságom idején benyújtott s pótcselekvésre valló, familiáris jellegű írásaim helyett. Ideje volt visszatelepednem kis íróasztalomhoz.

December egyik napján kiengedték a vizsgálati fogságból a férjével egyidőben letartóztatott Marikát, most már Józsa Béla özvegyét, anélkül hogy értesítették volna férje haláláról. A szerencsétlen asszony első gondja volt, hogy Bélának csomagot állítson össze, s ekkor keresett fel bennünket újra Nagy István. Mit tegyen? Nem volt más lehetőség, ő ment el, a sógor, közölni Marikával a csapást. Jött a karácsony, jött újév, s hogy enyhítsünk a magába roskadt asszony magányán, Jordákyékkal közös szilveszterre hívtuk meg. A Kőkert utcában, régi kisablakos földésházban, öreg-Jordákyéknál töltöttük együtt az év utolsó estéjét, eddegélve, poharazva, gyermekkori emlékeket idézve s jövőt jósolgatva, csakhogy elkerüljük a történeteket, s ajkunkra ne vegyük őt, aki már nincsen közöttünk. Feleségem próbálgatta feloldani Marika különös lelki bogait, mert ha nem is válaszoltunk célzásaira, alaposan megrettentünk kedélyállapotától. Marika ugyanis Nagy Pistára haragudott meg, rejtélyes lélektani visszahatásként mindazért, amit éppen tőle kellett először meghallania. Nagy István és Józsa Béla összekülönbözéseiről, éppen az illegálitás és az írói hivatás való vagy vélt ellentmondásainak köztük támadt vitájáról nyilvánvalóan Marika is tudott valamit, s most külön csapásnak érezte, hogy Nagy István baljós sejtelmeinek, sokszor elítélt pesszimizmusának valamelyest igaza látszott lenni a tragikus családi végkifejletben. Sikerült-e a zaklatott lélek meggyógyítása azon az estén? Nekünk sokat jelentett, hogy Marika legalább irántunk volt teljes bizalommal, s magát velünk megoszthatta.

Újszerű az új esztendőben a szakszervezetek hangsúlyosabb jelentkezése volt, szélesedő keretekkel, tagtoborzással, sorozatos előadásokkal. Mintha a véres belügyi

Def-különítmény távozása után éppen a halott Józsa Béla kezdeményezései érlelődtek volna meg, a „munkásvonalon” kommunisták és szociáldemokraták szorosabban fogtak össze, s így történhetett meg, hogy magam is bekapcsolódhattam a munkásotthonok tevékenységébe, bár nem léptem be a szociáldemokrata pártba, fenntartva egy hagyományos népi-nemzeti másik „vonal”, a kommunisták vezette MADOSZ-irányzat legalábbis virtuálisan létező műveleti szabadságát.

Egyik fiókomban megmaradt az Ellenzék felállítható asztali naptára 1944-re, s onnan most kényelmesen leolvashatom egykorú feljegyzéseimet. Lám, a naptár nemcsak cikkeim beküldési idejét, a tej és fa bevásárlásának néhány adatát s elküldött leveleim címzettjeit jelzi, hanem ilyesmiket is megőrzött: január 10-én, hétfőn „előadni fásokhoz 7-re (Vasmunkásotthon)”; másnap „fölv. Benedek Elekről, Szdp. 7-kor”; január 20-án, csütörtökön „szoc. írómegeb. 7-kor”; február 1-én, kedden „Kállai-vita Szdp.” (ez nem lehetett más, mint Kállai Gyula 1943. november 23-án nekem dedikált *Népiség, demokrácia, szocializmus* című kiadványának kritikai feldolgozása a szociáldemokratáknál); február 4-én, pénteken „Árvácska – Vasmunkásotthon” (szóval: Móricz-est!); végül február 8-án, kedden „Ady-emlékün. 7-kor”. S még így is maradt néhány a körbefutó szakszervezeti előadásokból, hiszen emlékszem a nyomdászok meglátogatására. A belvárosi Gutenberg Otthonban Szabó Ervinről és a parasztfelkelésekről beszéltem, ez alkalomból egyenesen a legreformistább szocdem-csoport szertartásos előkelőségét megtörve. A vasas Bruder Ferenc állt pártjában Jordáky Lajos mellé, s szervezte ezeket az előadásokat, bevonva Kovács Katona Jenőt is a régi Korunk-gárdából.

A naptár vallomása szerint öt hét alatt 8 cikket küldtem a Kis Újságnak, s 17 levelet adtam postára. Egy-egy levél Pozsonyba és Kalotaszentkirályra ment, a többi címzett: Nádass József (kétszer), Kállai Gyula (kétszer), Desseffy Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre (kétszer), Kovács

György, Püski Sándor, Morvay Gyula, Darvas József, Benedek Marcell, Cserépfalvi Imre, Móricz Erzs, Rédvay István. Kinek miért írtam? A hozzám érkezett levelek ebből az időből hiányoznak, odavesztek az ötvenes években, s emlékezetből csak annyit mondhatnék, hogy Bajcsy-Zsilinszkyvel és Kállaival valószínűleg a Józsa-ügyben váltottam levelet, Cserépfalvitól, Benedek Marcelltól és Rédvaytól irodalmi naplóm számára 48-as tárgyú könyveket kértem (megjöttek), Püskinek nyilvánvalóan a hiányzó kéziratrészlet ment el a könyv számára, Dessewffynél pénzkiutalást sürgethettem, a többivel ki tudja már, mi ügyem-bajom lehetett, de itt van a Nádass-ügy, erre jobban visszaemlékezem. Idők jele volt, hogy a régi Kassák-féle Munka-körből ismert Nádass József valamiféle új baloldali szervezkedésbe kezdett, s pontosan a szociáldemokratákon, népieken és kommunistákon kívül álló értelmiségieket hívta zászló alá. Máig sajnálom, ha esetleg leveleimben megsértettem volna, de névsorának tekintélyes része a történelmi mozgalmakon kívülretek külön-összeállásával inkább zavarta a kibontakozást, semhogy segítette volna. Ha később személy szerint bizonyára mind be is váltak eszmei igazodásukkal és termésükkel, megmozdulásuk akkor túlságosan kávéházi frakciónak tűnt, én pedig már a Korunk köré telepedő Dumapostát sem vettem komolyan, nem csatlakoztam tehát ehhez a jellegzetesen pesti csoportosuláshoz. Hiszen éppen mozgalmi okokból nem kötöttem le magamat a kolozsvári „forradalmi írók” Jordáky propagálta szűk társaságának sem, legfeljebb bekalkuláltam őket is a valóban átfogó – vagy legalábbis egyetemes feladatokra készülő – népmozgalmak összességébe.

Minden eddig elhangzott érvünket, egy néppel a népért küzdő magyar értelmiség Csehszlovákiában, Romániában és Magyarországon szerzett felismeréseit, az új nemzedékben kiérlelődött tanulságokat akartam a Magyar Élet kiadónál készülő könyvemben új ütésre összeszedni, hátha folytathatom vele a Józsa Béla halálával Er-

délyben letört népfronti-hazafias mozgalom hatékonyságát minden sovinizmussal, uralmi osztálygöggel, nemzeti elszigetelődéssel és közös gyarmati kiszolgáltatottsággal szemben. Volt ebben a szándékomban jó adag illúzió, talán még személyi beképzeltséggel is párosulva, de szorult helyzetünkben, amikor megint lovatlanul kellett szentgyörgyködni, az egyéni kiállítás volt a végső eszköz. Február közepére felmentem megint Pestre Püskihez, most már korrigálni a közben kiszedett oldalakat. Elégtétel érzése töltött el, amint buzgó pedantériámmal – a még prágai korrektorkorom óta őrzött szakmai éberséggel – nekiláthattam a nyomdai munkának. Már az előszóban beismertem, hogy „könyvekből és szócsatákból, merő elméletből és hitvallásból mégsem lehet örökké új erőre kapni a szellemi strázsán”, s annyi más, példaképnek vett írókortársamat követve megismételtem a népbe-menés jel-szavát, magamra ezt a vargyasi erőmértéssel értelmezve. Ezért vettem be kötetembe „a Szudétáktól a Fekete-tengerig” kitekintő publicisztika záró akkordjaként a „Családi napló”-t, erdővidéki beszámolóimat a feleségem révén megismert székely népéletről. Hetekig tartó korrektúra után minden nyomásra készen állt, csak az engedély késett. Püski Sándor járt-kelt mindenfelé, de sehol senki sem tudott dönteni. Nem egyes kitételek vagy megfogalmazások ellen merült fel kifogás, hanem maga a tematika vált kérdésessé.

Közben benéztem a Kis Újsághoz, hiszen ezalatt is szállítanom kellett a megalkudott heti cikkanyagot, s Darvas Jóska biztatott fel, hogy beszéljek a gazdával, hátha az ő grófi szava nyom a latban. Desseffy kedveskedő, közvetlen ember volt, lelkesen ajánlotta fel a segítségét. Telefonált, s névjegyet adott, azzal keressem fel az illetékest a Várban. Hozzátette, vigyázzak, most ott az íróasztalok csatája dűl, s ő ahhoz küld, aki „nem németbarát”. Jártam is az illetőnél. Szokott úri modor. Leültetett, Desseffyt általam viszontüdvözölte, de ami a könyvet illeti, tud róla, hogyne, olvassa is, csak hát várjunk

egy kicsit. Benyúlt íróasztalának fiókjába, kihúzott egy másik készülő kötetet. Pompás kiadványnak ígérkezett, képek garmadája, Magyarország vadállományát mutatta be angolul.

– Ez az, kérem! Ilyesmi kell most,– ez hazánk felé fordítja bizonyos külföldi körök figyelmét – magyarázta a „nem németbarát” úr, éreztetve velem, hogy Magyarország sorsáról van szó, s nem mindegy, mi kerül előbb sorra.

Az úri kedélyességnek különben a Kis Újság főszerkesztői szobájában is megvolt a maga határa.

Dessewffy megbeszélte velem, hogy most üssük a vasat, s Kossuth nevével vigyük előbbre a függetlenség ügyét ország-világ előtt! Alkalmat a Kossuth-kultusz felújítására március 20-ának, a turini remete halála napjának közeledése adott, immár a félszázadik évforduló, s az ellenzék jól is tette, hogy a tömegek szívében élő nagy nevet zászlajára írta. Kérdés csak az maradt, hogy az örökséget hogyan értelmezzük? Három kis Kossuth-cikkem is sorra került a lapban, s már az elsőben – számon kérve a Kossuth-irodalom teljes hiányát – kitértem az emigráns kormányzó francia, olasz és román szövetekezéseire, dunai terveire. A másodikban saját örökségemből merítve, anyai dédapám – a névadó Balogh Ferenc – Kossuthért hozott életáldozatára hivatkoztam, s általában is a magyar családi emlékezés Kossuthját tettem jelképpé, a harmadikban pedig egy látogatásról számoltam be: Deák Imre levéltárosnál jártam az Esterházy-palotában, s betekinthettem az öregúrnál tizenkétezer kiadatlan Kossuth-kézirat (főleg levél) titkaiba. Egy alcím a cikkben arra utal, hogy „a Dunai Szövetség-terv ősforrásánál” jártam, de itt már valami a közlésből kimaradt, mert a cím bizonyítás nélkül lóg a levegőben... Hogy talán nem is a cenzúránál van a baj, hanem már bent a főszerkesztői szobában, azt negyedik – sűrgetett – Kossuth-cikkem históriája árulta el.

Behívatott Dessewffy. Ilyennek még nem láttam. A

nyájas fiatalember most le sem ültetett, hanem maga is felugrott, s kiborulva szidalmazni kezdte Kossuth szerint hamis magyarázóit. Nyugodtan néztem arca torzulását, ajka mozgását, még a dereka vonaglására is emlékszem. Elöttem tépte szét kéziratomat, s hajította a papírkosárba (másnap bocsánatot kért heveségéért). A cikk eredeti fogalmazványát megőriztem, ceruzával írt, kihúzásokkal és beírásokkal javított kézirat. A múlt század Kossuth-kultuszának frázissá kopását ostromoztam benne, Ady politikai koncepciójában állítva helyre a hagyomány őszinte felidézését. Kossuth nevének egykori cégérezésével szemben felvetem az őszinteséget: „Hol volt már a dolgozó milliók tényleges bekapcsolása az ország kormányzásába? Hol a szabad külpolitikai orientáció, hogy 1867-et megtagadva az 1849-es Debrecenét újíthassuk fel? S ki vállalta volna akár a lehangosabb Kossuth-hívők közül is a szabadságharcos szegedi országgyűlés nemzeti-törvényeit vagy a turini remete gondosan kidolgozott Dunai Szövetség-tervezetét? A nagy idők kortanúi sorra sírba szálltak, s a fiúk és unokák nyelvén egyre simábbá, egyre tartalmatlanabbá vált a hazafiság régi fogalma.”

Már ez sem tetszhetett, a haragos kitörés oka azonban nyilvánvalóan Adynak a hamis Kossuth-kultusszal szembeállított, élő Kossuth-vállalása volt: „...a költő vette észre, amit akkor társadalomtudósaink és munkásteoretikusaink sem láttak: Nyugat és Kelet éles ellentétét, amit csak így tudunk legyűrni, ha a Nyugat mindennemű nyomása alól emancipáljuk magunkat, s a Duna-völgye keleti térségein saját erőnkől, saját törvényeink szerint valósítjuk meg a Nyugattól tanult társadalmi feladatokat...” Hát még ez az áthallás 1944-re: „Csak a költőben égett a kuruc lelkiismeret, csak belőle tört fel az »eb ura fakó«, csak ő tudta az első világháborút kísérő társadalmi meg-rázkódtatások küszöbén, Kossuth nyelvén, kuruc rátartóság keleti magyarságával, 48-as hazafi módra kifejezni a haladás nagy szükségét.” Tulajdonképpen meg is dicsér-

hetném főszerkesztőm éleslátását: felfedezte elég patetikus, mondhatnám romantizáló soraimban a német veszély helyébe ígérkező új nyugati befolyás visszautasítását a szláv–magyar–román egymásraultaltság tudatában. Mindezt, igaz, sokféle változatban megírtam már életem során, itt azonban 1944 gyülemlő feszültségei szikráztak fel a Kis Újság párnázott ajtai mögött, erre vall a ceruzában rekedt bizonyíték.

Közben még mindig jártam fel a Várba, már úgy értem, abba a hivatalba, valahol a budai Hadik-szobor táján. Egyszer istenesen elkapott a zápor. Berohantam egy klasszicista épület oszlopai közé, talán a Sándor-palota volt. Egy agyonázott úr is ide menekült. Egymásra meredtünk: Farkas Gyula volt, a berlini professzor, cserkészkorom régi Gyula bátyja, pártfogóm az Eötvös-kollégiumban, egészen addig, míg a Sarló radikális irányzata szembe nem került Teleki Pál „főcserkész” és az ő ellenforradalmi világával. Hogyan került most ide? És hogyan én? A múltra nem tértünk ki, inkább a pillanatról beszélgettünk, míg a zuhogó eső zenéje kísért. Ő a magyar irodalom fajelméleti szétbontásával, én az ő tételeit leleplező és elítélő Korunk oldalán, hosszú is lett volna minderre kitérni, különben is izgalmasabb volt a mai csattanó. Szóltam készülő könyvemről, de nem ez volt az érdekes, hanem az ő suttogása. Elmondta, hogy Berlinből előző nap érkezett, s átesett a világháború tűzkeresztségén. A Kiszuca völgyében, Trencsén és Árva között szlovák partizánok állították meg gyorsvonatát, kiszedték a német tiszteket, s őt is német egyenruhás útlevélbeli fényképével. Csak az mentette meg, hogy magyarul kiáltozott, magyarázgatva berlini magyar szakos tanári voltát... Most jön Szekfű Gyulától, ezt a kalandot neki is elmondta, mindketten egyeznek abban a felfogásban, hogy Hitler elvesztette a háborút. Menjek csak fel én is Szekfűhöz, olvastam-e a történész-publicista cikkeit a Magyar Nemzetben? Hát ha igen, keressem fel sürgősen, barátot találhatok benne. Csak álltam, hallgattam, szóhoz

se jutottam. Hirtelen elállt az eső, futottunk dolgunk után kétfelé.

A Vár... Fel kellett ide hoznom a kis Ferkőt, aki harmadik születésnapjára feljött anyjával Budapestre. A Kéleti pályaudvar nagy üvegboltozata alatt mosolyogva szaladt elém. Már a villamos élmény volt mindkettőjüknek, Rebi is először érkezett a magyar fővárosba. Vass Lászlóéknál szálltunk meg, kint a Kelenföld egy villalakásában. A meghívás az ő gondolatuk volt: hogy annyi esztendő után véletlenül egymásra akadtunk, ő is, felesége is, a Pozsonyban diákoskodott Adamis Irénke, meg akarta ismerni családomat. Vass Laci, a rozsnyói Vass fiakkéros fia (ahogy Móricz Zsigmond nevezte), a Sarló pesti követe volt a húszas-harmincas években, aztán a Magyar Nap hasábjain kapcsolt egybe népiséget és kommunistaságot, hogy egy válságos pillanatban megbotolva Prágai Magyar Hírlapékhoz zuhanjon vissza és végigcsinálja az első bécsi döntést követő „felvidéki szellem”-járást, ezekre a világháborús esztendőkre azonban megint kijózanodott annyira, hogy baráti körünkbe bátorítsuk vissza. Míg vendégei voltunk, egyre csak írógépénél ült, valamelyik kormánylap irodalmi rovatába próbált népi-nemzeti anyagot oltani, védekezően hangoztatva, hogy semmi olyat soha le nem írt, ami miatt a baloldal megszólhatná. Ha valaki, úgy ő volt igazán „narodnyik” a sarlós gárdában, gyermeteg népdal-megszállott s magyar és francia klasszikusokon nőtt humanista, romantikus csevegő, aranyos ember – igazán nem tudtam rá sohasem haragudni, bármilyen hírek szállongtak is róla, valahányszor megint-megint hajladozott a szelekben-viharokban.

Míg Rebi és a gyerek Pesten volt, meglátogattam velük az ellentípust is, a kemény és szívós, hallgatag Lőrincz Gyulát. Őt családjával a megszállott Párizsból vetette ide a sors, belső keserőségei absztrakt művésszé érlelték, de mindezt magába rejtve most plakáttervezőként kereste a kenyerét, felesége pedig műtyürcéket mázolt egy iparművészeti boltban. Átestek már meghurcolásokon és csend-

örkínzásokon, visszavonultan rejtőztek egy irdatlan bérkaszárnya mélyén. Látogatásunk jólesett, gyermekeink elszórakoztak, a kis Ferkő ugyan itt is verekedős emléket hagyott hátra, akárcsak előző nap Darvaséknál, ahol vi-
gyázatlanul betört egy üvegajtót. Na, összehoztam Lőrincz Gyuszit Darvas Jóskával, kiemelve elszigeteltségéből a régi sarlós vándort, balrajutásunk hűséges képviselőjét, a Magyar Nap most hallgatásra ítelt szerkesztőjét. Idelenn, baráti beszélgetésekben, készülődött az új világ, fenn a Várban azonban kísérteties középkori látomásként nyalkán lépdelt a darutollas testőrség. A zenés őrségváltást Ferkő Teri nénje karjára emelve gyönyörködte végig, mesés is volt, hároméveseknek való látvány, mint az ugyancsak élvezettel megtekintett Állatkert egzotikus majmaival és flamingóival.

Rebiék visszautaztak Erdélybe, a sógornók itt maradtak Pesten szolgálni, én meg könyvem után koslattam tovább.

A Békepárt kezdeményezései ebben az időben ország-
szerte nyomták már előre a magyar polgári ellenzék képviselőit, mégpedig nem a Kállay-féle hintapolitika számításai szerint, hanem a háborúból való kilépés következtessége s a népérdekek őszinte vállalása irányában. A meg-megalkuvó Magyar Parasztszövetségen belül előretört az Országos Földmunkás Szakosztály, élén Dobi Istvánnal és a Szabad Szó mozgékony munkatársával, Iliás Ferenc tanítóval, a legdinamikusabb szegényparaszti rétegeket mozgósítva közös arcvonalra a szakszervezetekben ugyancsak előretörő munkásegység tömegeivel. Józsa Béla örökében ekkor jutott új szerephez Nagy István: a Szabad Szó 1944-es 5. számától kezdve ott volt Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula és Veres Péter nevével együtt az övé is a lap élén. Az új szerkesztő bizottságot bejelentő vezércikk kiemelte, hogy ezek az írók a szegénység képviselői: „Nagy Istvánnal együtt bennmaradtak az osztályukban, és így szolgálják a városi munkásság és a szegényparasztság ügyét. Ez az öt név országos vi-

szonylatban is a legjelentősebb: ma már nélkülük nem lehet dönten a magyar nép további sorsáról.” Gondolhattak Kállay Miklósék esetleges „kiugrás”-ra vagy számíthatnak a polgári ellenzékiek új nyugati szövetségcserével, a nagy mozgásban sorakozott már mögöttük a magyar dolgozók szövetsége is, nehogy nélküle készítgessék elő ama egyre többször emlegetett demokráciát.

Felfrissültem én is, amikor barátaim sürgősen Kolozsvárra hívtak, legyenek a munkásság március 15-i ünnepélyének szónoka. Megszakítottam pesti tartózkodásomat, utaztam haza. Otthon Rebi izgatottan fogadott, ezúttal az öröm izgalmával. Levél jött a vármegyházáról, s helyettem ő ment fel, egyenesen be a főispánhoz, aki ülésel kínálta meg, s kifejtette előtte a kormány ama óhaját, kerüljék el március 15-e bejelentett szónokai, szóval én is, mint a Vasmunkásotthon előadója, bármely más nemzet bántalmazását, mert „nem olyan az idő”, hogy ellentéteket érezzünk ki a lakosság körében... Remek! Inczedy-Joksman Ödön, az előkelő Óvári ház bensőséges barátja, már angolban játszik! Mulatságos, de igaz, hogy meglepődött feleségem még meg is védett, dehogyis fogom én mások nemzetiségét bántani, nem szokásom. Bizonyára a főispáni figyelmeztetés alátámasztására ült mellém egy rendőrtisztviselő az ünnepségen, de hát ezúttal nem történt itt semmi előírásellenes, mert az otthont zsúfolásig megtöltő hallgatóság éppen a népek testvériségét, a 48-as hagyományok mai antifasiszta értelmezését, a béke követelését tapsolta meg. Magyarok, románok, zsidók együtt voltak a teremben, s a legforróbb tüntetés akkor tört ki, amikor ama Tizenkét Pont felolvasásánál odaértem: „...magyar katonáinkat ne vigyék külföldre; a külföldieket vigyék el tőlünk.”

A lázas, szép népgyűlés után (mert az volt!) sürgősen, még az éjjel visszautaztam, hogy a könyvemért vívott csatában továbbra is jelen legyenek. Szombatra meghívtak a Györffy-kollégium diákjai, onnan sem akartam elmaradni. A márciusi ifjak emlékének adózó történelmi elisme-

réssel e kollégisták legjobb tollforgatóit kérték fel az ünnepi cikkek megírására az ellenzék sajtójában, a Szabad Szó például Gyenes Antal, a Kis Újság Szűcs Ferenc egyetemi hallgató vezércikkével jelent meg március 15-én. A Királyi Pál utca egyik öreg bérházának emeletén húzódott meg a Györffy Istvánról elnevezett parasztfőiskolás kollégium, már a neve is vonzott oda, saját diákkörmnek a névadó néprajztudós iránt táplált szeretetével.

Egy későbbi Györffy-évjárat tagja, Tánczos Gábor lepett meg emlékirás közben egy jelenléti ív fotokópiájával Kardos László gyűjteményéből, rajta az aláírásom, eszerint 1944. március 18-án *A politikus Ady* címen tartottam meg az előadást. Megkaptam Györffy Sándor egyetemi hallgató aznapi jegyzetét is másolatban, egy-egy elkapott mondattal megmentette az elhangzottakat. Enélkül bizony aligha emlékeznék akárcsak egy szóra is, annyi utóesemény zúdult ennek az estének az emlékére. A diákjegyzetből olvasok most vissza részleteket: „...A történelmi magyarság 67 után Bécsset szolgálja. Messianisztikus imperiális törekvések. Kuruc romantika-kérdés. – Amikor a munkás–polgári ideológia kifejlődött, Ady mert kuruc módra beszélni. Politikai jelentősége: csak akkor lehet egy programot végrehajtani, ha az itteni, hazai kérdéseket is megismerjük. – 1916-ban felvetődik a Mitteleuropa fogalma. Naumann-terv. Punctum saliens. A polgári radikálisok és a szocialisták. Mitteleuropa elvetése. – »Nyugat ellen Nyugatot hozz.« Függetlenség a nyugati imperializmustól. »Él Kossuth Lajos még mindig, s Nyugattól tanulva én mégiscsak Bizánc felé kedvelek fordulni.« Nyugat-Kelet ellentéte. – Ady és a zsidókérdés. A történelmi magyarság eltüntetése a milliók útjából. Ady a magyar milliókért harcolt. Tudatosan vállalta szövetségesnek a zsidóságot. Ma is azok a szükségletek és lehetőségek. A munkásság és a parasztság előtt álló történelmi ballaszt. – Tovább fejlődünk. Az ipari munkásság száma megnövekedett. Eltolódások az értelmiségben. Az elnyomottak lélektana. – Ma érettebb a helyzet arra, hogy

a munkás- és parasztmozgalom mellé értelmiség álljon. Az értelmiség a magyar dolgozókból termelődik már. – Munkásmozgalmunk ma már magáévá teszi Adyt. A magyar függetlenség, a nemzet szabadsága. Felszabadulás a nyugati imperializmusok alól. A munkás ma már a nemzet harcosa...”

A szétforgácsolódott jelzésekből akár rekonstruálhatnám előadásomat, nem egy félreérthetőséget kikerülve, de hiszen nem a szöveg a fontos, hanem az, hogy ott, a Györffy-kollégisták közt a részükről eleve visszautasított német orientáció felcserélését más nyugati imperialista ideológiával – szóval a „Kállay-kettős” liberális pólusát is – vissza akartam verni, nem mintha a fiúkról tételeztem volna fel angolos tájékozódást, hanem inkább azért, hogy érvekkel vértesszem fel őket ál-ellenzéki manőverekkel szemben. Ugyanekkor azonban: mintha itt – falusi gyökerekből – rejlett volna némi hajlam előítéletekre a zsidókérdésben (legalábbis feltételeztem egy-egy megjegyzés alapján), s ki tudja, talán némi közöny is a növekvő zsidóellenes intézkedésekkel s az éppen ezekben rejelő, az összmagyarságot érintő veszéllyel szemben. Ezért kellett Ady és a zsidóság térben és időben adott barátságát s ezt az antifasizmusban újra aktuálissá vált szolidaritást megmagyaráznom, folytatva a költő teljes elmagányosodásával, mag-magának hó alá rejtésével azok megérkezéséig, akik már a nép sorából válnak haladó értelmiséggé.

Sokáig maradtunk együtt, végül is oly későre járt, hogy elfogadtam Sipos Gyulának, a kollégium elnökének meghívását, s ott háltam. Azazhogy folytatódott még, most már az ágyakra telepedve, sokféle vitánk. Úgy emlékszem, az ifjúkori szabad nemi válogatás, a szigorú családalapítás és a feltétlen gyermekáldás követelménye is akkor fogalmazódott meg, talán nem felejtette el Fekete Gyula, a jelenléti ív egyik aláírója, kollégiumi lakos.

Másnap reggel Sipos Gyulával a sarkon lévő kávéházba mentünk, találkozni néhány ismerőssel. Nem tudom már, miféle törzsasztal volt, a megjelenők nagy részét

nem ismertem, de ott volt Kovács Imre, s ott ismerkedtem meg az irodalombarát Talpassy Tiborral. Úgy lehet, ez a Szabad Szó alkalmi találkozóhelye volt, bár ennek elmentmond, hogy a szót egy minisztériumi jólértesült vitte, aki éppen a Kossuth-évfordulóra készült új kiadványokkal kérkedett. Bent félhomály, kintről kényelmes vasárnap reggel ásított be az ablakon. Mi ketten arra vártunk, hogy magunkra maradjunk Kovács Imrével, de újabb vendég érkezett, csodálkozva nézett ránk, s azt mondta: „Uraim, itt vannak a németek!” Hát legyenek. Nyugodtan kávézgtunk tovább. Az ablakon át váratlanul egy német katonatisztet pillantottunk meg, nagy bőrtáskával az oldalán rohant az utcán. Ez meg hová siet? Kovács Imrét a telefonhoz hívták. Visszajön, s mondja: „Na, szervusztok, engem már keresnek!” Kapja fel a kabátját, kalapját, szalad kifelé. Egyszerre pattant fel mindenki. Talpassy feltárcsázta Bajcsy-Zsilinszky lakását, nem veték fel a kagylót. Sietett el ő is. Sipos húzott magával, gyereünk a kollégiumba, de gyorsan. Az utca kihalt volt, Pest még aludt, a kollégium azonban üresen várt, a fiúk korán kelők voltak és már szétszéledtek. Sipos úgy működött szóltanul, mint egy gép: tűzbe hányt minden iratot, s jól látható betűkkel kifüggesztette: A KOLLÉGIUM ZÁRVA. Onnan mentünk tovább, ő valahová a társai után, én végig a Duna-parton, Becskyekekhez, esetleges pártkapcsolat reményében.

A Lánchíd előtt német katonai egység tanyázott a bekerített gyepen, híradós különítmény lehetett, sátrai közül antenna magaslott ki. Éppen hintó kanyarodott be előttük a híd felé, két katona feltartóztatta. Máig látom a jelenetet: előkelő fekete ruhás úr hajolt ki csodálkozva a kocsiból, magyarázkodás, s a hintó megfordult, eltűnt a belváros felé, mint egy látomás. Egyebet különben nem láttam, s Becskye Bandit álmából ébresztettem fel. Hitetlenkedve hallgatta, miket nem mondok. Hát majd elmegy ő valahová, ahol talán többet tudnak, én pedig a már tévován mozgolódó városon át Püskiékekhez indultam. Kis

német gyalogosegységet láttam a Margit körúton, szabályos rendben meneteltek, még néztem, milyen vének ezek a katonák, de nem volt ezen kívül rajtuk semmi különös, kékesszürke ruhájuk vadonatúj volt, s csöndben kocogtak, mintha már itthon is volnának. Egy szálloda előtt bámsz tömeg ácsorgott, messze elkerültem.

Ezekre az órákra és napokra megint csak foltokban emlékezem. Azt hiszem, a látszólagos eseménytelenség, a csak kósza hírekből ránk csapó végzet tompította el a részletek érzékelését. Mind csak kérdeztük, kombináltunk, mi is történt. Közben rohantunk mindenfelé, hogy megtudjuk, kivel mi van. Szállt a hír, hogy a kormányzó ellenáll a Várban, sőt az is, hogy megölték, mások Bajcsy-Zsilinszky haláláról tudtak, majd arról, hogy sebesülten hurcolták el. Hazafordultam volna azonnal Kolozsvárra, de a pályaudvarról jött vissza valaki azzal, hogy a vonatok nem járnak. Más arról hallott, hogy Dálnoki Veress Lajos vezérezredes erdélyi csapatai nem eresztik át a németeket a Tiszán, s ez az ellenzéki hangulatú, de tehetetlen és szervezetlen fővárosban csillogó reményeket ébresztett.

Hétfőn összefutottunk mind, a Kis Újság szerkesztői és munkatársai. A telefon nem működött, vagy nem használtuk, elég annyi, hogy öröm fogadott minden belépőt, már az elég volt, hogy íme, látjuk. Bejött Darvas Jóska, ott volt Antalfy Gyula, Dobi István, Jócsik Lajos. Vártuk Desseffyét, mivel érkezik, van-e biztató híre? Kis szobájában köréje gyűltünk, ebben a kisközösségben most ütött be a történelmi pillanat. A gróf közölte, hogy mind a kormányajtó, mind az ellenzéki sajtó beszünteti megjelenését, függetlenül a betiltástól vagy engedélyezéstől... Általános a tiltakozás a megszállás ellen! Jócsik még megkockáztatta az ellenvetést, hogy mégse hagyjuk magára ebben a ránk szakadt balsorsban a magyar népet, ne engedjük át a teret a most bizonyára előretörő Hitlerbarát, imrédysta meg nyilas újságoknak. Úgy emlékszem, Jócsik érvelését (a Bach-korszakból hozott fel példát)

Darvas is támogatta, de Dessewffy most határozott volt, élte a pillanat nagyságát, s véget vetett a tervezgetésnek: amíg a németek benn vannak az országban, ő lapot nem jegyez! Ki is adták a szabályos felmondást három hónapra járó fizetéssel. Az én felmondólevelem 1944. március 25-én kelt, pontos elszámolással. Kézbe vehettem 2096 pengőt és 64 fillért. Szerencsétlenségnek kellett ránk zúdulnia, hogy annyi pénz legyen a kezemben, mint még soha azelőtt.

Ránk maradt egy elintézetlen ügy, a német megszállás ellenére is meg kellett oldanunk. A Magyar Életben, nem a könyvkiadónál, hanem az ugyanilyen nevű, de a baloldaltól magát a Termés módjára ugyancsak elszigetelő harmadikutas népi folyóiratban „lezsídózta” valaki (hogy az akkor használatos torzigét használjam) Kovács Imrét. A baloldallal szövetséges népi tábor ezt annál is inkább sértőnek érezte, mert a támadás nem jobboldalról, hanem egy megnyerendő Hitler-ellenes csoport felől érkezett, s demagóg módon a Horthy-rendszer zsidó tőkéseivel akarta egybekeverni a Szabad Szó szerkesztőjét. Amolyan békéltető bizottság született, s ez a kitűzött napon össze is ült a Magyar Élet Rákóczi úti szerkesztőségében (a helyre talán jól emlékszem). A megbeszélésen Darvas József és Püski Sándor meghívására én is részt vettem, ha már itt ragadtam Pesten.

Valaki a lap szerkesztői közül azzal a vallomással kezdte az ülést, hogy a germán haderő erőszakos benyomulása után a Magyar Élet önrevízióra kész, s mert minden hazafias erő összefogását óhajtja, ezennel visszavonja a kifogásolt cikket... Bizonyára nem volt véletlen, hanem benső elvi összefüggések folyománya, hogy történetesen jelen volt Böződi György és Szabédi László is, tehát a kolozsvári harmadikutasok szintén Budapesten rekedt két eszmei képviselője. Böződi szót kért, s mintegy a Magyar Élet részéről közölt nyilatkozat elvi alátámasztásaként bejelentette, hogy egy bibliai tárgyú, a zsidóságra esetleg sérelmes regényének kiszedett ólmát a nyomdában szét-

hányatta, abból a felfogásból kiindulva, hogy a részéről hibái miatt megszólt zsidó polgárság a német megszállás következtében üldözötté lett, s valójában bajtársunk a közös tragédiában. Ezek után tárgytalanná vált az értekezéslet. Közös megrendülésünkben kezét szorítottunk egymással. A harmadikutas antihitleristák tudtukra adták, hogy lapjaikat ezentúl is megjelentetik, hogy olvasótáborukban a hazaáruló jobboldal terepéhez ne jusson, s világnézeti különbségeink ellenére mától kezdve a népi baloldal írásait is vállalják. E meghívás alapján küldtem később az Erdélybe is bejáratos Magyar Útba (a Magyar Élet testvérlapjába) néhány írást. Nem tudom, hogy a népi irányzatok megegyezése a budapesti ellenállásban hová fejlődött, annyi azonban tény, hogy ettől a kézfogástól a felszabadulásig s azon túl is megvolt az együttműködés a Termés gárdája és a kommunisták között.

Püskiéktől kölcsönös óvatosság okából semleges helyre költöztem, egy mogorva, de jólelkű, konzervatív, de népbarát újságíróhoz vagy tisztviselőhöz, Simándi Bélához, akinek *A mai puszta* című szociográfiai munkája a volt tanyai tanító ismeretanyagát rögzítette. Szabályosan bejelentett albérlője lettem bizonytalan időre. Nem vett tudomást kompromittációimról, kolléga uraztuk egymást, s bölcsen hallgattunk a közös reggelizés alatt. Mindent megpróbáltam, hogy üzenjek haza, de csak március 28-án futott be Püskiékhez a választávirat: „Jól vagyunk, csókol Ferkó és Rebi.” Kellett ez a megnyugtató, hogy teljes idegépességben kapcsolódhassam megint a közdolgokhoz. Most már Szabédi Lacival együtt jártuk a várost, s meghányva-vetve a lehetőségeket, felmentünk az Erdélyi Párt képviselőinek az irodájába. Teleki Béla gróffal akartunk beszélni, ismervén a német megszállás előtt elhangzott beszédeit, amelyek ugyan Kállayék kettős játékát támogatták, de némi hozzátételként a szegényparaszt-ságnak az erdélyi gazdakörökbe való bevonására, és a román néppel való békés együttélés módozataira is kitértek, meghaladva a pesti körök konok úriságát és nacionaliz-

musát. Most, hogy nem volt többé magyar parlament, s Kállay Miklós miniszterelnök ismeretlen helyre szökött, abban bizakodtunk, hogy helyesen járunk el, ha a személyeinkben képviselhető hazafiásnépfront-szakasz részéről szövetkezést kísérelünk meg az Erdélyi Párt jobb észre térő elemeivel.

Mondanom sem kell, hogy Józsa Béla emlékezetes levelei szellemében jártunk el, s hivatkozhattunk is mindarra, amit az olasz fasizmus összeomlásakor Mikó Imre az Erdélyi Párt szószólójaként Józsa Bélának válaszolva az Ellenzékben már kilátásba helyezett. Az irodában Vita Sándor fogadott, nem mondom, nagyon szívesen, de Teleki nem volt hozzáférhető. Válaszáért vissza kellett térnünk, s az csak ennyi volt: „Az ilyen jellegű érintkezés-felvétel még korai, ha majd szükségét látjuk, üzenünk.” Amit értelmezhattünk tetszés szerint.

A Sztójay-kormány megalakulása s a Dálnoki Veress Lajos vezérezredessel, a kolozsvári IX. honvéd hadtest parancsnokával való megegyezés (legalábbis kósza hírek szállongtak erről) lehetővé tette a német megszálló hadseregnek, hogy átlépjen a Tiszán, s Észak-Erdélybe is bevesse magát. Ez viszont tény volt. A látszólagos konszolidációban az Erdélyi Párt még mindig valamiféle modus vivendit szimatolhatott, hiszen nem oszlatták fel, mint általában az ellenzékinek minősített pártokat és szervezeteket, s taktikázásával továbbra is versenghetett a nyílt jobboldallal, megkímélve személyi állományát olyan meghurcolásoktól, melyek a Tiszától nyugatra Kállayék angolbarát elemeit érték. Olyan hír is járt, hogy a németekkel való egyezkedésre Dálnoki Veress Lajosék egy Dél-Erdély felől fenyegető esetleges hátbatámadás veszélye folytán is rákényszerültek.

Amint Szolnoknál megnyílt a személyforgalom, igyekeztünk haza. Ki sem pihentem magam, mikor Venczel József keresett, s arra figyelmeztetett, hogy az Erdélyi Párt egyik titkára, egyébként Temesvárról idekerült s a jobboldalra átcsapott politikai kalandor, igen élénken ér-

deklódik hollétem iránt, tanácsos volna tehát, ha azonnal vidékre költöznék, eltűnve szemei elől. A közlésért egy életen át hálás maradtam, de nem ez mozgatót ki Kolozsvárról. Néhány nappal hazajövetelem után megtalált a Békepárt. Meglepetésemre a Magyar Nemzet szerkesztőségi épülete előtt felismert Jakab Sándor adott nekem konspiratív találkozót. Felsétáltunk az Erzsébet úton a Fellegvár mögé, s átbeszéltük a helyzetet. Nem volt kéttségünk afelől, hogy a világháború utolsó szakaszába lépve, hamarosan a mi döntő fellépésünkre kerülhet a sor. Igen ám, de Jakab Sándor konklúziója velem kapcsolatban ugyanaz volt, mint már tőle függetlenül Venczel József, az EMGE-tisztviselőé és Hitel-szerkesztőé, vagyis: túlságosan ismert baloldali vagyok ahhoz, hogy itt mutakozzam, induljak Vargyasra! Megegyeztünk, hogy szükség esetén Csögör Lajos útján (aki most is összehozott bennünket) üzennek értem, fogaim kezelésére hivatkoznak majd a levélben. Csomagoltunk, s utaztunk a gyerekekkel és fazekainkkal apósomékhöz.

10

A déda-szeretfalvi vasútvonal már megépült, átszállás nélkül juthattunk el a Székelyföldre. Málnáson szekérrel várt apósom és Gazsi, együtt raktuk fel csomagjainkat, s a Hatodtetőn át tértünk az Erdővidékre. Volt mit mesélni, de nem nekünk, hanem Gazsi sógornak, aki részletesen beszámolt a lovak besorozásáról. Miklós bátyja lovát elvitték, Feri bátyját is, de ezeket visszaadták, csak hát Ferinek magának kellett bevonulnia. Sok lovat szekérrel és hámmal vittek el, s hogy a mi szekerünkbe fogott kettőt nem hajtották a többivel, az csak azért van, mert kicsikék. Közben már átgázoltunk a tető haván, leereszkedtünk Nagybaconba, s még mindig a lovakról folyt a szó. Rebi odasúgta, hogy ezt a fuvart apjának illenék megfizetnünk, de hogyan? Pénzt nem nyomhatunk a kezébe,

sértődés ne essék... Később adódott a kellő mód. Fele-
ségem lapon írta meg, hogy. „a málnási fuvar ellenébe”
Ida húgának vett egy pár cipőt jegyre, s Gáspárnak adta
az én bakancsomat.

Én ugyanis nem maradtam Vargyason. Nagy örömmel
fogadtak ebben a rendkívüli időben is, jég és hó volt még
mindenütt, de hamar észre kellett vennünk, hogy szinte
üres már a kamra, a kereset csökkent, s ha idejében nem
gondoskodom valamiféle jövedelemről, pénzünk elfogy,
s terhére leszünk az öregeknek. Különben is csak a leg-
szükségesebbet hoztuk magunkkal, Rebi siratta a Ko-
lozsvárt maradt holmit, itthon most már minden kellene.
A falu tele volt rémhírrrel: hogy bombázni fogják Ma-
gyarországot, amiért beengedte a németeket... Nagy-
péntek volt, régi szokást ismertem meg: mákos puliszka
a böjti ebéd. Annál bővebb volt a húsvéti megvendé-
elés, de mi csak restelkedtünk, hogy a hozottból nem tud-
tunk hozzájárulni semmivel. Az ünnepekre Teri is haza-
érkezett, Páll Ferenc mára, szóval Mára Feri gazdalegény
megkérte a kezét, s ha a lakodalomra ajándékot nem vi-
szünk, az szégyen. Felvetődött az óhaj, menjek Julcsiért
Pestre, hozzam haza, itthon biztonságosabb. Szabadje-
gyem volt még, a Kis Újság felszámoló kiadóhivatala
egyre sürgette, hogy szolgáltassam be, de nem voltam
bolond az idegen kézre jutott Magyar Királyi Államvasu-
tának visszaadni gyorsvonati helyemet. Igyekeztem te-
hát vissza Kolozsvárra vagy bárhová, ahol családomnak
nem vagyok terhére, s megkeresem, ami nekik kell, mi-
helyt tartalékunk végére érünk. Kolozsvárt is rémhírek
fogadtak, mindenki sietett gyermekeit vidékre küldeni,
ide is most ütött be a háború hangulata.

Gaal Gábort pillanatnyilag civilben és munka nélkül
találtam. Szinte szerencsének tetszett, hogy megint bevo-
nulás előtt áll, mert itt is ürült a kamra. Kiadatlan köny-
vem egy gondjára bízott teljes kefelenyomatát beköttette,
nem vész már el: az Erzsébet út tetején, ahol Gaalék most
laktak kisleányukkal, ez a furcsa, végig egyoldali példány

megmarad! Jordákyékhoz ne menjek, Lajos eltűnt. Vagy elvitték, vagy ő állott odébb. Dörinéhez, a MADOSZ-kori kedves ismerőshöz jártam ebédelni az Óvárba, kölcsönös elszámolásra odahordva hozzá a kamránkban hagyott krumplit, hagymát és savanyúságot. Maradék lisztünket azonban csomagba raktam, beledugva tokostul egy hőmérőt Ferkő hurutjára való tekintettel, sőt egy se-reg orvosságot is Szentkirályi István doktor barátunk utasítása szerint. Csomag állott elő üvegholmiból és almából (Vargyason nem találtunk semmiféle gyümölcsre), s elkezdtem a könyveimet is rendre ládámba rakni, hogy postára kerüljenek. Nem tűnt fel, más is, aki csak tehetett, igyekezett vidékre. Lassan ürült a város.

Bizonytalan helyzetemben egy cél éltetett: megírni a régóta tervbe vett munkát Erdély haladó magyar közírásának történetéről. *Kisebbségi humánium* lett volna a címe és ideológiai tartalma. Mint már Csehszlovákiában, ahol Fábry Zoltán „embermagyar” irodalmi jelszava és Győry Dezső „kisebbségi génusz”-megfogalmazása a nacionalista gyűlölködések légköréből fiatalságunkat egy új sorsformáló humanista meggyőződés felé terelte, úgy Romániában is felfigyeltem arra az eszmei kibontakozásra, amely az előnytelen kisebbségi helyzetből a népek testvérisége felé tárult, s végeredményben az antifasiszta összefogás, a népfronton át elérhető szocialista humánium tudományos megragadása és közéleti megvalósíthatósága felé vezérelte a magyar értelmiség legjobbjait. Erről a sajátos eszmei irányulásról szólott volna a könyv. Még budapesti tartózkodásom alatt, a német benyomulást követő napokban, Aranyossy Pállal beszéltem erről a munkáról a szerény, de nagyvonalú Anonymus könyvkiadónál. Becsky Andor hozott össze a Párizsból hazatért emigráns íróval, Károlyi Mihály és Bölöni György barátjával, aki szívesen fogadta az ötletet, úgy gondolva, mint én, hogy ez az állapot, a megszállás nyomása sem állíthatja le a tevékenységünket, s különben sem tarthat így örökké... Vargyasról szinte lopva tértem vissza, alig jártam valaho-

vá, csakis az Egyetemi Könyvtárba. Megszokott helyemen napokon-heteken át lapozgattam a múltba, s fedeztem fel magam számára mindazt, ami már ideérkezésem előtt Erdélyben egy újfajta kisebbségi öntudat irányában kialakult, s a létfenntartás, nemkülönben a jövőbe vetett bizakodás reményét adta írásbeliségünk tükrében. A forrásanyagot túrtam fel annak igazolására, hogy az erdélyi magyar közgondolkodás hordozóiban, írókban és közírókban, az 1918–19-es forradalmak emléke, s nem a magyarországi ellenforradalom sarjadt tovább, s Paál Árpád Napkelet-beli írásait, Kós Károly és társai kalotaszegi zászlóbontását – A *Kiáltó szó* igazát s az Erdélyi Magyar Néppárt úttörését – jegyzeteltem, rátalálva az én nemzedékem munkásságának előjátékára. Tavaszgy Sándor tétéle az „önösszeszedés”-ről, Balázs Ferenc dolgos népisége, a Tizenegyek szülőföldkultusza, Tamási Áron és a „székely csoport” fellépése, a Krenner-féle reformmozgalom publicisztikája valójában csak most nyílt meg előttem egészében és részleteiben, igazolva mindazt, amiért a Vársárhelyi Találkozó realista nemzedéke kiállt.

Közben ránk szakadt a zsidóság kirekesztése sorainkból. Jött a sárga csillag, barátaink előtt kellett szégyellnünk magunkat, tehetetlenül. Átsurranok a Főtéren (vigyáztam mindig, hol fordulok meg), megállít Karácsony Benő, a helikonista író, mellén mogendovid. Eddig sohasem beszéltünk egymással. Most izgatottan suttogja, magukkal mi van, hát nem lesz forradalom? Furcsa kérdés, a kétségbeesett polgár sikongása, mit is mondhattam volna, mint azt, hogy türelem! Átcsapott egy nyelvi fejtegetésbe, most már karon fogtuk egymást.

– Az a *közepette*, hát mondja, lehet ezt a szót leírni? Most jöttem rá, hogy ilyesmit az élő nyelvben sohasem mondunk, hát akkor az irodalomban sincs helye! Erőltetett, modoros fogalmazás...

Ahogy belejött, egyre hangosabban kiabált. Úr pokolban is úr, nem tudom, mondják. Azt azonban tudom, hogy a magyar író megbélyegezetten is anyanyelvének vi-

seli gondját. Karácsony Benőt többet nem láttam. És nem látta más sem.

Elöttem lépdél a Jókai utcán Kovács Katona Jenő, kiszökött a tüdőkórházból, ahol előző nap meglátogattam. Most Heves Renée-t kíséri. Az író nő karján sárga rózsza, szemérmesen rejtegeti a csillagot. Mit tegyen? Társam üzenetet ad át neki, lassan poroszkálva, halk beszéddel. A Békepart ekkora tömeget rejtegetni nem tud, aki maga nem talál búvóhelyet s bekényszerül a téglagyári lágerba, próbáljon ott is hasznos lenni. Igen, Renée válaszolja is, mire gondolt. Az ő egészségi állapotában, miközben férje Kistarcsán raboskodik, nem tudja elszánni magát a bizonytalan menekülésre, de arra igen, hogy a táborba hurcolt gyermekekkel foglalkozzék, nekik mesét mondjon, az anyákat bátorítsa, mosson-főzzön. Ezzel válik méltóvá férjéhez... Már úgysem tarthat sokáig, mondjuk reménykedve mi is. Kovács Katona Jenő befordul a klinika kapuján, én meg kézcsókkal válok el, s be a könyvtárba.

Szabó T. Attilába ütközöm, valahol egy fa alatt. Áll, tűnődik, magában beszél. Csak annyit tudok meg, hogy a téglagyárba készül, ki akarja menteni Brüll Emánuelet, az elhurcolt magyar nyelvészt.

Üzen értem egy idős asszony az Attila út elejéről. Leánya, Szilágyi Aliz elvtársnőnk, börtönben, az író-férj, Szilágyi András, valahol messze munkaszolgálatban. Ő itt maradt az unokával, csomagolnak, várják, hogy őket is szállítsák a lágerba. El tudnám-e a leánykát rejteni? Szívbe nyilalló kérdés, mit lehetne erre válaszolni? Nehéz kérdést adott fel nekem Vargyason Miklós is, Rebi legidősebb bátyja, amikor jött a katonai behívója: mi lesz majd árváival, ha ő kint marad a harctéren? Könnyei csorogtak, ejnye, székely ember, de vajon mi köze ehhez a háborúhoz? Itt sem tudtam válaszolni. Baj bajt követ, valamelyik katonatársam elfogott az utcán, menetszázadba osztották, mondja, én is következem, s hozzáteszi, tudom-e, hogy a frontszolgálatos tisztikar soraiban hadap-

ród őrmesterből és zászlósból – szóval belőlünk – lesz a legtöbb „hősi halott”?

Utcáról utcára, előre meghatározott időben, teherautók vitték ki a zsidóknak minősített állampolgárokat a legszükségesebbet tartalmazó csomagjaikkal, s az áldozatok is, a velük érző lakosok is ezen az elkülönítésen háborodtak fel, még rosszabbra nem gondolva. A főtéri templomban Márton Áron püspök ítélte el az embertelen eljárást. A főpapi szózat híre hamar elterjedt, a szöveg lényeges részeit Szenczei László *Az erdélyi magyarság harca (1940–1944)* című, Budapesten 1946-ban megjelent kis kötetéből utólag ismertem meg. A kötet szerzője az ellen tiltakozott, hogy a történet bűnözések miatt az egész magyarságot tegyék meg bűnbaknak, s a becsületes erkölcsi magatartás bizonyítékaként idézi a Szent Mihály-templom szónokának 1944. május 18-án elhangzott ígét: „Értésültem, hogy híveim, az egyházmegye legkeletibb határától kezdve, mélységes megdöbbenéssel fogadták az ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket; s ugyanúgy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsös felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említtem föl, mert ez egy széles tömegnek a felfogása, véleménye és ítélete. Népünk keresztényi érzése ösztönösen tiltakozik, ha azt tapasztalja, hogy az emberekben az emberi személy méltóságát megálázzák, és embereket jogaikban vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak, véleményük vagy vallási mivoltuk miatt.”

Így is volt. Munkások és hóstáti földészasszonyok tejet, zöldséget juttattak be a téglagyári gettóba a gyermekeknek, s hogy milyen volt a közvélemény, eléggé elárulta a Keleti Újság néhány bértollnoka, amikor a részvét miatt ostorozni kezdte a lap „őskeresztény” olvasóit. És megnyilvánult az ellenkezője is. Urak és lumpenproletárok siettek osztozkodni a zsákmányon, kijátszva a „zsidó

holmi” leltározására és lefoglalására kirendelt hatóságokat. Esztendők múlva is kimondtam, mégpedig az elhurcolásból hazatért maradék zsidóság színe előtt, hogy ami nekik nemzeti gyász, az nekünk nemzeti szégyen.

Erdélyben máris hadterületen érezte magát az ember, Pesten azonban még aránylag nyugodtabb volt a légkör. Kisebbségtörténeti kéziratommal felutaztam az Anonymus kiadóhoz, de csak általában egyezhettünk meg, a cég sorsa bizonytalanná vált, tematikám veszélyes. Julcsi sógornőmet már hiába kerestem a Józsefvárosban, jóravaló, szívélyes zsidó gazdái nem tarthattak többé „őskeresztény” cselédet, s mióta megkezdődött Budapest bombázása, siettek haza a szolgálégyenyek, szolgálóleányok székely hegyeik közé. Vidékre költöztek Lőrinczék is, Darvas is falura küldte családját. Püski rendelt cikket *Móricz Zsigmond ébresztése* című antológiája számára, ez s egy megállapodás a Magyar Úttal, hogy cikkenként azonnal kiutalják a honoráriumot (már ha a cikk megjelenhet), ennyi maradt anyagi biztosítékul. Siettem is vissza, Kolozsvárról még két ládára való könyvet adtam fel, feladataim szerint válogatva a szükségest, s bútoraink egy részét utcabelieknek elvesztegetve, maradékát a sarokba tolva és letakarva, átengedtem a lakást értünk aggódó, szegényes holminkra hűségesen vigyázó szomszédaink, Bodoláék rokonának, egy vasutasnak, aki a bombaveszély miatt szívesen költözött át ide az állomás környékéről.

Rebi megírta: „A szötteseket és a szalmazsákot hozd Málnásról az autóbuzson, ez nem probléma, mert biztos felveszi, tudhatod, nincs ló, aki 20 kg-os csomagért menjen.” Derekaljat, párnákat zsákba varrva indultam Vargyasra, magam mögött hagyva jó néhány elvesztett csatánk színhelyét. Otthon a sepsiszentgyörgyi Székely Nép egy közben megjelent vezércikkével vártak. *Konkolyhintő „apostolok”* cím alatt (-y) jelzésű ismeretlen szerző a Györffy István Kollégium felosztatását kommentálta, sőtét földalatti szervezkedéssel, kommunista aknamunká-

val, mi több, zsidó tőkésekkel való lepaktálással vádolva a parasztdiákok mozgalmát. Torzított, rágalmozott, uszított a cikkíró, szerinte a Györffy-kollégisták „jaj de magyar díszruhában jártak, de »intellektuális« zsidó lányoknak udvaroltak, erőltették a tájszólást, de Marx és Engels művein vitakoztak zamatos népi nyelvükön”. Kikapott itt a kollégiumba látogató népi író, a kiszegdamozgalom képviselője, a Magyar Nemzet mint „a zsidó nagytőke hivatalos lapja” s néhány „szalonbolsevista mágnás”, egy kalap alá véve mindenkit, aki nem a német megszállók oldaláról nézett körül az országban. A népi irányzat felett pálcát törő névtelen szerint a diákok és barátaik „kalandba akarták belesodorni zsidó pénzért, zsidó lányok csókjáért, zsidó érdekekért nemzetüket”. Érthető, hogy a falu intelligenciája az első naptól kezdve gyanakodó szemmel nézett rám és az öreg „Boldizsár Feri” családjára. Az egyszerű székelyekkel nem támadt sohasem bajom. Együtt ültünk a templomban, együtt mentünk ki rossz leventepuskákkal az előírt lögyakorlatokra, s esténként megtelt a kicsi sütőház rokonokkal, szomszédokkal, érdeklődőkkel, akik előtt igazán nem volt kétséges a jövő.

Berendezkedtünk a hátulsó házban. Vargyason a lakóház udvari szobáját nevezik így, az útra néző szoba pedig az elülső ház. Tavasztól ősziig üres mind a kettő, felesleges lett volna a lelkiismeret-furdalás azért, hogy mi Rebivel és Ferkóval egy terjedelmes helyiséget foglaltunk el, míg apósoméék három fiatalukóval, sőt a később hazatért Julcsival egy alacsony kis szobában, a fedett kemence mellől nyíló helyiségben (neve szerint ez volt a sütőház) szorultak össze. Igaz, reggeltől estig a levegőn vannak, a két legényke szívesen hál hátul a csűrben, avagy éppenséggel odakünn az erdőn. A mi hátulsó szobánkba – nevezük már mi is így – bekerült Rebi bútora, konfekciós ízlésű baróti asztalosmunka; a lányok erre gyűjtenek a szolgálatban. Anyósom őrizte gonddal éveken át, most végre hasznát látjuk. Az íróasztal azonban más stílus: ez még tulipántos festett asztal, oda helyeztük a Látóhegyre

nyíló kis ablak elé. Rajta piros szőttes terítő, ezen sorakozik a naptár, a csergőóra, egy kézi világatlasz s József Attila kis mellszobra, Bokros Birman Dezső egykori ajándéka. Eredeti, tehát számomra sokatmondó még a festett tálas a falon, s egy hatalmas bükkfa szuszék az udvari körtefára nyíló másik ablak alatt, anyósom ajándéka. Ez lett a könyvtár, két sorban belefért minden. Csak fel kell csapnom a tetejét, s kéznél az olvasnivaló. A legnagyobb egyetértés akkor alakult ki a házban, ha leültem és dolgoztam a tulipántos asztalkánál. Ilyenkor mindenki tisztelt, ám ha elügyetlenkedtem a zöldségeskert öntözését vagy beleszóltam a táplálkozás meg gyógyítgatások szokásos rendjébe, csöndes gúny vagy ideges kifakadás volt a válasz, hagyjam, ez nem az én dolgom! Azelőtt nem tudtam, hogy egy földműves családban (nem jó a szó, hiszen inkább állatot tenyésztettek és erdőltek), mondjam inkább, ilyen őstermelő családban (ez sem jó, inkább a lovaikkal jártak fuvarba, s nem múlt el róluk a valamikori hivatásszerű katonáskodás), talán legjobb lesz a fajtát mondanom, tehát ilyen székely családban milyen patriarkális az életmód, értve úgy, hogy a családfő ura a háznak, élte és ver, munkára oszt be maga körül mindenkit, s szigorúan ítélkezik, ha valaki kirúg a hámból. Igazság van, rend van, évszakra, hétre, napra pontosan ismétlődik a foglalkozás, minden a helyén, tisztaság és egészség a hagyományok mértéke szerint. Még a fából faragott mosdótálaknál is figyelmeztettek – nem az asszonyok, hanem a gyerekek –, hogy sógor bácsi, ez a lábnak, az a kéznek, a harmadik az orcájának való. Meg az is: itt soha egy szeg, egy bőrdarabka, egy rongyocska vagy egy csont nem ment kárba. Kézpénz alig van, ruha, ing, törülköző, ágynemű, terítő az osztovátán készül, s esszük, ami a magunk termése.

Ültem tehát szemben a Látóhegyel, ablakom alatt a rügyező kis kert, s míg az udvaron sürgölődött-forgolódott, fát vágott, lovakat etetett, falat sikított, kenyeret dagasztott, veszekedett és énekelt a ház népe, addig én ide-

benn láttam neki a fenntartó munkának. Írni ugyan lehet akármit, engem azonban itt most már az új környezet népsorsa, a családirag magaménak vállalt székelység jövője kötelezett soros mondandóra.

Apokaliptikus élményt próbáltam írásba rögzíteni. Hazajövet Csíkban kiáltozó tömeg fogta körül éjszaka az állomásokra befutó vonatot, százával kiáltoztak az ablakok alatt, szaladtak fel-alá, a bombázások elől hazaérkező lányokat várva... Itt már megfordult a néplélek, vége volt minden „Édes Erdély, itt vagyunk”-illúzióknak. Ez a cikk ment el elsőnek a Magyar Útba, *Hazasodródó székelyek közt* cím alatt, tanuljanak belőle Pesten! Bár nem nekem való műfaj a napló, ennek is nekifogtam. Aki mindig a holnapot sürgeti, nehezen törik bele a lassan telő időbe, nem is jutottam tovább néhány napnál, de május 14-től 24-ig mégis átfog és kimond mindent, ami izgalom és idegesség és vágy vagy mindennek az ellenkezője ott a piros szőttes terítő felett türelmembe rejtőzött. Ez a napló csak 1957-ben jelent meg *Egyenes beszéd* című kötetemben, felülmúlva a nonum prematur in annum követelményét, de talán akkor is elmaradhatott volna, annyi benne – akaratlanul – a családi indiszkrétció. Most már mindegy. Elmúlt életforma, halottak, ismeretlen világ. Jobban bekapaszkodott a történések sodrába egy írásom a Székelyföld vagy-vagyáról, mármint arról, gyárista lesz-e vagy kolodus ez a nép. Nem tudom már, ez a cikk megjelent-e? Kézirata sem maradt, akkoriban egy példányban készítettem cikkeimet, takarékoskodva a papírral.

A vállalt köznapiság csöndjéből kiragadott egy meghívás, vissza a régen elvesztett szellemi édenbe. Levelezőlap jött, rajta egyetlen sor: „Kisbaconban szívesen lát-nak!” Már túl voltunk egy zajos malacvásárláson, ezzel megjött a ház biztonságérzete is, megengedhettük magunknak Rebivel az átkelést Robinzon-szigetünkről a szomszédos szigetre, s ez a nap a Mari-lakban naplóm szerint „feleségemnek Kolozsvárt varázsolta vissza, számomra az elsüllyedt Európát jelentette”. Magammal vit-

tem a meghívás feladójának, Benedek Marcellnak kiadatlan könyvem Gaál Gábor példájára ugyancsak bekötött kefélenyomatát, ő pedig meglepett *A láthatatlan tanítvány* című drámájának friss kéziratával. Ezzel meg is tört a vargyasi parasztmágia, s hiába gondoltam, hogy Marci bátyám Pestről menekülve az önkéntes erdővidéki száműzetésben sem lát túl a polgár tragédiáján, reakció és forradalom végletei közt roskadva össze egy testőrírók korabeli átfestésben, ez a darabolvasás mégiscsak fogódzó volt, kiemelt a pillanatnyi sorsképből. Naplóból idézem: „Nemzeti Színház Vargyason! Ma ünnepeltem. Olvastam a gépirásos szöveget, s láttam is a játék minden színét-képét magam előtt. Báróczi testőrtiszt beszélt, s én Benedek Marcell lelkéhez kerültem közel. Most még csak azt szeretném tudni, miként hatott az én cserébe adott Hármaskis tüköröm? Megbecsülik-e odaát Kisbaconban az én jakobinizmusomat, amely a mi sajátosan elmaradozott történelmi viszonyaink közt nem más, mint munkások és parasztok polgári reformpolitikája? A Báróczi Sándoroknak nincs miért elégetniök kézírataikat. A magyar jövő alapjait bizonyára nem Benedek Marcellék fogják lefektetni, annyi azonban kétségtelen, hogy nagy szerepük lesz majd az építésben.”

Kisbacon fellelkesített. Ha ott megvetheti lábát az üldözött humánus, s irodalom születik, Vargyas se hagyja magát, sarkítsunk innen is, próbáljuk meg. A magam módján: időszerű publicisztikában. Gondoltam, a legfőbb feladat most – az utolsó szakaszban, egy vonatfütytre az akkori Romániától – Erdély magára találásának, a magyar–román együvé tartozásnak, közös népi megújulásunknak az eszmei előkészítése. Hol? Ott, ahol a hamu alatt is parázslik a téma. Felajánlottam a Magyar Útnak, hogy erdélyi tudományosságunk tájékozási hiányairól s mai feladatairól küldenék be egyet-mást. Gombos Gyula igenlőleg válaszolt. Ezzel meg is indult a sorozat. Önismeretünk legfőbb szervét, az Erdélyi Tudományos Intézetet vettem elemzés alá, s bár nem tagadhatom, hogy

megfogalmazásaimban túlságosan is alkalmazkodtam a tárgyalt szerzők frazeológiájához, célom kiviláglott a sorokból.

Értékeltem a román–magyar együttélés dokumentációit, de szűkre szabottnak minősítettem az intézet román tárgyválasztását, s számon kértem ama hagyományt, amely a román népnek nem valamelyik töredékével, hanem etnikai-történelmi teljességével keres megegyezést. Nem érthettem egyet a fellendült népiségtörténet egyoldalúságaival sem, a régi Korunk társadalomtudományi következetességével szólva: „Amit nehezményezünk, az az erdélyi magyar népiségtörténet élő, társadalmi anyagának eltárgyasítása. Múzeumi tárlattá merevedik itt ember és táj, a kutatás nem a szociális fejlődés törvényeit mutatja fel, hanem öncélú szakmai taglalások zsákutcájába fordul, a gépies gyakorlatnak nincs felemelő elmélete. Állóképeket kapunk, s rejtve marad a népi cselekmények és folyamatosságok, fordulatok és újjáalakulások, mulasztások és lehetőségek filmje. A mai erdélyi magyar népkutatók számára nem létezik társadalomtudomány.”

Neves kutatóink előtt meghajoltam, munkáikat sorra kiemelttem a bükkfa szuszékból. Felséges napokat szereztek nekem, s meg is mondtam: „Nem az egyes tanulmányoknál van a hiba, azok mind helytállnak magukért. Az egészzet azonban, a tudomány globális mondanivalóját, hiába keressük. A kisebbségi harc állandó vitalitást, társadalmi feltörekvést, dinamizmust jelentett, s ma meghökkelve észleljük a társadalmi közönyt. Az élet tudománya helyett a tanár-tudományt.” Vargyasi könyvtárjegyzékemben 282 munka szerepelt, s ezek közt az ETI majdnem minden kiadványa, a népi írók, 48-as emlékirók legjava, sok folklórkiadvány, számos magyar történelmi életrajz. De legfőképp Erdély történetére koncentráltam figyelmemet, elsősorban a Bethlen Gáborról szóló irodalomra. Az egybeolvasás, a szimultán jegyzetelés, az összehasonlítások gyönyörét éltem át, ebben a koordináta-rendszerben kedveltem meg és értékeltem László Gyula

és Szabó T. Attila, Makkai László és Tamás Lajos, Tóth Zoltán és Jancsó Elemér munkáit, de újra meg újra szűkségét éreztem annak, hogy figyelmeztessenek a reális erdélyiség, a román–magyar együttélés, a Duna-völgyi sorsközösség eredményesen csakis szociológiai beállítottsággal megközelíthető, a nacionalizmus buktatóit nemzetközi felelősséggel kikerülő problémaegyüttesére.

Egykorú levélváltásom Angyal Endrével, Koroda Miklóssal, Mikó Imrével, Jancsó Elemérrel, Szabédi Lászlóval, Jékely Zoltánnal, Veres Péterrel, Kovács Lászlóval, Gunda Bélával, Nemes Istvánnal, László Gyulával, Szabó T. Attilával s a Brassóban maradt Szemlér Ferencsel (asztali naptáram sorrendje szerint) nem árult el semmiféle különösebb ellenvéleményt, így nyugodt lehettem, hogy az utolsó órákban adott jeladások hozzájárultak későbbi együttműködésünkhöz, akár az ellenállás során, akár a felszabadulást követő új helyzetben, nem utolsósorban a Bolyai Tudományegyetemen.

Egyetlen ütközésem Juhász Istvánnal, a jeles református egyháztörténésszel, a kölcsönös tisztelet megtartásával simult el, ugyancsak a Magyar Út hasábjain. Juhász István a maga szakmai felkészültségével helyreigazította ama tévedésemet, hogy számon kértem Bethlen Gábor fejedelem Cyrill Lukárisz konstantinápolyi pátriárkához intézett levelének magyar fordítását, holott ez a levél nem került elő, s csak a válaszelemből tudunk a reformáció és az ortodoxia uniójának nagy tervéről; egyben felhívta figyelmemet saját munkájára és egy fordítására, melyekben a híres levélváltás is szerepel, megvilágítva az okokat, amelyek a fejedelem román misszióját elgáncsolták. A Magyar Út, melynek velem egy időben Szabó Pál, Féja Géza, Kovács Endre, Juhász Géza, Jócsik Lajos (álnéven), Erdélyből Gellért Sándor, Horváth István is munkatársa volt, helyet adott válaszomnak. A bibliográfiai adatokat megköszöntem, bár nem csökkentették az ETI mulasztásait, de ki kellett térnem arra, hogy itt többről is szó van, mint a reformáció román nyelvű terjesztéséről,

mégpedig azzal, hogy „a múlt jórészt elsikkadt részlet-eredményeivel szemben vitathatatlanul tanulságosabb számunkra az a közeledési terv, mellyel a nagy fejedelem a románságot nem részről részre akarta megtéríteni, hanem *teljes egészében* igyekezett a vallási megújulás részévé s a közös szabadságharc politikai tényezőjévé emelni”. Abban az időben, amikor Hitler katonai uralma a románokat és magyarokat egymással szemben játszotta ki, nem ártott megragadni a Magyar Út népi és harmadikutas közönsége előtt Bethlen Gábor nagy kelet-európai koncepcióját, különös tekintettel arra is, hogy a lap református egyházi kezekben lévén éppen a református Nagy Fejedelem eszmei örökségére volt képlékenyen érzékeny.

Szívesen várt és fogadott vendégem a vargyasi tuszkulánumban Borbáth Károly, a könyvfaló székelykeresztúri diák. Nem üt sem apjára, a közbirtokosság elnökére, sem nagyapjára, a vén huszárra, kilépett a székelyharisnyás genealógiából, de annál szenvedélyesebben érdeklődik táj és nép múltja iránt. Képes lent a sütőházban megvárni, míg szobámból kilépek levegőt szippantani vagy egy csupor borvizet inni, pedig a vele való eszmecsere éltet: én álmaimat szavalom, ő pedig a környező valóság gondos számadója.

Más vendég is akad, de nem jut tovább a sütőháznál. A csendőr. Először azt hittük, Julcsinak udvarolna, csak hát eltévesztette a kaput, mert rendes székely leány nem áll össze csendőrrel. Aztán apósomnak tűnt fel, hogy éjjel a csendőr körüljárja a belsőséget. Nem volt nehéz kitalálnom: az én nyomomat szaglásszák. Mit kell tenni? Semmit! Amikor azonban szabályosan beidéztek Oklándra, hogy irataimmal jelentkezzem a szolgabírószágon, komolyan kellett már vennünk a dolgot. Mit akarnak? Rebi bajban mindig nagyszerű, apósom is, a legények is ajánlkoztak, hogy velem jönnék. Nem, egyedül akartam a hatósággal szembenézni. Elindultam gyalog a Hagymáson át, jó háromórás út, de legalább magam voltam bizonytalan előérzeteimmel. Egy jóra való tisztviselő fogadott, fel-

jelentésekre hivatkozva kérdezte, mit keresek a járás területén? Ki vagyok? Mi a szándékom? Sokat nem kellett beszélnem, itt voltak a katonai irataim, megvolt a házassági bizonyítványom, minden kérdésre kerek volt a válasz. Még meg is barátkoztunk, mert kiderült, hogy a kihallgató közeg személy szerint a népi írók híve, s közös ismerősök után cserkészve, megállapodhattunk Bözödi Gyurkánál... Megkönnyebbülten tértem vissza, ugyancsak az erdőségen át, s bár a család nem szólt semmit, nem volt nehéz kitalálnom, hogy távollétemben ők is nehéz órákat éltek át. Apósom, vagy ahogy a háznál nevezték, papó hatvanadik életévét töltötte be, s ahogy oklándi megjáratom, úgy családi megünneplése sem hozta ki lassú, de biztos, nyugodt és örökös foglalatosságából. Mégis, szeme egyszerre felcsillant, s ezektől a napoktól kezdve így szólított holtáig: „Fiam!”

A közügyekből való teljes kiszakadás, szóval az elmagányosodás természetem ellen van, bár ugyanekkor beilleszkedésem a vargyasi családiasságba furcsa kísérletbe rángatott. Megpróbáltam verset írni. Fenn a Daszmagyarósán történt, hogy ilyesmire használtam a ceruzát és papírt. Megjött a szénagyűjtés ideje, a Máthé-Boldizsárok apraja-nagyja felköltözött egy hegyoldalra a Gyepűn túl és az Ejtőkön innen, nem messze az Orbán Balázs Barlangtól. Az öreg rudat rakott ágasfára, hozzáillesztette a családi erdőréssz egy vén vadalmafájához, a csigolyából telt kalyibafára-lombra, s kész volt a tanya. Az odvas fa megszokta már, hogy kérgébe dugdossák a kanalakat, a kanálház alatt került hely a bicskaháznak is, otthonosan berendezkedtünk. Én ugyan csak vízfordásra voltam jó, meg arra, hogy üszkös bottal harizsáljam a tüzet, Gáspár és Samu azonban nekilátott a harsogó fűnek, kaszáltak napestig. Rebi és húgai mereklyéket raktak, úgy zörgött a kiszikkadt fű, mire gereblye alá került, mint az üveg, az öreg pedig felrakta a buglyát, a kis Ferkő énekelve tapos-ta. A második vagy harmadik naptól aztán csak a fiúk háltak fenn, s hadd maradjanak az erdőn, ott hagytak en-

gem is a szállásfa alatt. Fenn az égen ismeretlen repülők kúsztak, akkor láttam először kötélén vontatott gépet is a kék mélyben. Valahonnan ágyúszót vertek vissza a hegyek, északról közeledett a front. És én tehetetlenségemben rímekkel bajlódtam. Egy pepita írka ma is megvan, összesen nyolc vers letisztázásával.

Ez nem elég, próbálkozásaimat Vargyasra visszatérve sorra bemellékeltem egy-egy éppen induló levélbe, barátaim meglepetésére s nem egy esetben bosszúságára. Benedek Marcell kapta a *Szállásfa* címűt, s ha nem is ígért belőlem lírikust, a látás tisztaságáról és az ábrázolás kemény becsületességéről beszélt válaszában. Jékely Zoli leszögezte (a *Tisztogatás* című, malacainkat megörökítő s a világpucolásig dagadó verset kapta), hogy „ha valami nagy prozódiai készségről nem is, de magával a költészettel való hódoló rokonszenvről” adtam tanúbizonyságot, Veres Péter pedig – a Magyar Útban névtelenül megjelent *Asszony jogán* dedikálására válaszolva – megmondta ugyan egy levelezőlapon, ha költő volnék, nagy vers is lehetett volna élményemből, de meghatódott és kézszorítást küldött a következő strófákért:

*Győzőm-e szívembe mindnyájukat?
Lelek-e hozzájuk mindig utat?
Sodródó vándorként, asszony jogán
Mefogódzhatom-e itt igazán?*

*Ha veszek, adok is, mefogadom.
Segít majd mindenképp az asszonyom.
Összeköt, egyenlít, megmagyaráz,
Így lesz majd városos falun e ház.*

Ugyanerre a versre azonban Kovács Katona Jenő bőszbökverssel felelt „Olvasó jogán” címmel, a *Bükkfaszuszék* című szerzeményemre pedig, amellyel Nagy Istvánnak küldött leveletem béleltem, ugyancsak haragos volt a válasz. Ő különben a Magyar Útban megjelent Petőfi-ide-

zómet is kifogásolta, egy Segesvárra emlékeztető alkalmi vezércikket, amely tényleg csak ismétlése lehetett mindannak, amit már annyiszor megírtunk e pokoli idővel szembeszállva. Könyvet kért számon tőlem, versírogatás meg ismétlések helyett, a régen szóban forgó erdélyi eszmefutam azonban Vargyason sehogy sem érett meg.

Itt vannak ma is egyik fiókomban a nekifutások. Egy kézirat ott akadt el, hogy a merev nemzeti kizárólagosságokat „csakis a kisebbségek népi szabadságvágya” oldhatja fel... Ez a világpolitikai erők forgatagában már abszurdumnak tetszett, az is volt, önellenőrzésem félbehagyatta velem az írást. Egy másik nekifeszüléskor is csak a 16-ik oldalig futott az erőmből. Egykori társam, a pozsonyi Kovács Endre *Két háború közt* című munkájával akartam vitába szállni, visszautasítva pálcátörését nemzedéki fellépésünk szerinte meddő, eredménytelen volta felett. Kishitűségére adtam meg a választ soraimmal: „Ami a Felvidéken látszólag hamar elenyészett, az fél évtizeddel később Budapesten a Magyarország Felfedezése dokumentumaiban s a Márciusi Front programpontjaiban támadt fel újra, s az erdélyi ifjúság Vásárhelyi Hitvallásában érte el leghatározottabban nemzedékformáló teljesítményét. Igen, ezekben a hatásokban különb teljesítmény mutatkozik, mint hogyha felvidéki részlet-alkotásokba apróztuk volna el magunkat. Az egyetemest néztük akkor is, és ezért nem múlik el két háború közt szerzett felismeréseink időszerűsége mindaddig, amíg a Duna medencéjében az egyetemes megoldások hiányzanak. Ami térben sem korlátozható a felvidéki perem-magyarságra, hogyan is volna az időben lezárható mindaddig, amíg élünk s ifjúkori álmaink férfias megvalósítására törekedhetünk?” A bevezetőt a regösdiákok és az Ady-harc, a gombaszögi táborozás és a Sarló keletkezése követi; már nem tudom, miért szakadt félbe a munka. A naptár szerint július 20-án „könyvírást megkezdtem”, 22-én „be is fejeztem” s a következő napon „kat. gyakorlat”. A nem-

zedéki témakörből csak több mint két évtizeddel később, 1965-ben formálódott könyv, a Budapesten kiadott *Hét próba*.

Július végén Püski Sándor felhívott Budapestre. Előre jelezte, hogy fel akarja újítani a Magyarország Felfedezése sorozatot, a Székelyföldet Bözöditől, Kárpátalját tőlem várva... Jókor, amikor én már hallom Daszmagyarósárról az ágyúdörej! Gondoltam, inkább Bözödi Gyurkával osztozkodnék, s Vargyas monográfiáját írnám meg, beillenék valahol a nagy tervbe. Negyven óráig tartott az utazás, Szolnok előtt végignéztem egy angol bombatámadást a búzamezőről, nem mehettünk tovább, mellékvonalakon kanyargott velünk a szerelvény, míg beértünk. Püskinél Darvas Jóska fogadott, úgy emlékszem, ő volt az új sorozat kiszemelt szerkesztője. A könyvkiadó Szerb utcai csöpp helyiségében tárgyaltunk, a szokott párázs vita Sinka Istvánnal, aki kivitt egy széket, s leült a kirkat elé, beállított Erdei Ferenc is. Csak akkor hallgatunk el, ha vásárló akadt. Itt ért a szirénabúgás. A pestiek már úgy megszokták, hogy le sem mentünk az óvóhelyre. A lefújás után vastag fekete füstfelhőt láttunk felemelkedni a Ferenc József-híd táján. Erdei megijedt, hogy lakását érte baj. Odasiettünk. A vasúti összekötőhídról vastagon ömlött valami a Dunába, csöveket ért a találat, egy elsüllyesztett uszályhajó kéménye meredt ki a Duna vizéből. Erdei Feri lakásán csak az ablakok törtek be, üvegszilánkkal volt tele padló és bútor. Együtt seper-tünk, tisztogattunk, s már túl is voltunk az egészen, folytatódhatott a tervezgetés.

Megértettük egymást. A készülő sorozat független a bekövetkező eseményektől, s nyugodtan nekiláthatok a Keleti kapunak, hiszen éppen tőlem várják a szláv–magyar érintkezés e történelmi csomópontjának teljesen valószínű, igazi bemutatását. Olyan fenséges nyugalom, jövőbe látó biztonság vett itt körül pesti barátaim között, ami egészen más volt, mint az erdélyi riadalom. Fenn háltam Darvasnál is, egyedül őrizte a lakást, s úgy találtam

az üvegajtót, ahogy kisfiam tavasszal betörte. „Majd kijavítjuk, ha túl leszünk a háborún...” – intézte el aggályoskodásomat Jóska. Még mi történt? Orvos barátunk, Borbély Mihály, légsőhurutomat gyógyította, arcüreggyulladást is felfedezett és kezeltetett a kórházban. Felfrissülten indulhattam haza, Szolnokot újra megkerülve. Pestről küldött lapjaim orvosi előírásokat tartalmaznak Rebi és Ferkő számára is. Különösnek tűnhetik, hogy abban a már teljesen kifordult világban egészségünk óvása volt a gondunk, pedig ezzel is ígérkező hivatásunkra készülődtünk.

Erdélybe érkezve, megint a hadizóna baljós előjelei fogadtak. Idegen nép zsúfolódik az országutakon, Désen túl a Szamos két partján kozák, krími tatár, kalmük menekülők örtüzei világítanak a dombokról. Kik ezek? Hová igyekeznek? Hajmeresztő csönd járt velük, senki egy szót nem szól, sem ők, sem róluk más. Hazaérve, Vargyason át Székelyudvarhely felé napokon át meneteltek ezek a karavánok. Előttük csendőrök jártak, s becsukatták a kapukat, csak a réseken át leshettük az asszonyostul-gyerekestül vándorlók szekereit és ostorral hajtott teheneit. Este aztán kinyíltak a szájak a sütőházban. Az alacsony ajtón nyakát behúzza bújt be Kosztándi György, a mi Gyuri kománk, Ferkő fiunk keresztapja, aki fél karját a Bajkál-tónál hagyta vöröskatoná korában. Ő és apósom egy-egy szóból, arcrándításból is értette már egymást. Mindig mondták: oly nagy az az Oroszország, hogy a friccek sohasem fogják legyőzni! Lám, most mi van, ezeket maguk előtt hajtják, de látjuk majd őket is erre vándorogni... Egy szabadságos frontkatona Gyuri kománktól orosz nyelvű ajánlást kért, hogy ne bántsák, ha fogságba esik, s a levelet bevarrta köpenyébe. Nem is akárki, szakaszvezető.

Volt még három szép, gondfeledtető napunk Kisbácsonban, csak a menekültektől vásárolt Natasa csikó, Ferkő új barátja, emlékeztetett a zajló nagyvilágra. Hol a Mari-lak ebédlőtermében, hol odakünn az almás kert gya-

logjáróin sétálva hallgattuk Benedek Marcell átszellemlő, a nyers valóságból kiemelkedő, mégis annyira emberi előadásait a görög drámáról, nem esztétikailag méricskélve, hanem élő igazában, mindennapos egykori szerepében és hatékonyságában felidézve. Gyalog tértünk vissza Vargyasra, Bibarcfalva alvégén bekanyarodva Száldobos fölé s át a Borvízoldalon. Én újra kezembe vettem a tollat. „Új munka”, jelzi a naptár ócska papírja, ez lehetett újabb kísérletem a kitörésre. A megmaradt kézirat szerint újra a nemzetiségi kérdés fejlődését nyagगतtam, kisebbségi tanulságainknál időzve.

Átszólt a szomszéd a kerítésen, hogy a románok kiléptek a háborúból, a rádióból hallotta a jegyző. Ebből béke lesz! – mondták örömmel az asszonyok. Jaj dehogy, mi lesz itt még! – mondták a férfiak. S a mieink hol vannak? – sóhajtotta Zsuzsi asszony, két katonafiára gondolva.

Fel sem ocsúdtunk az udvarról udvarra futó újabb s újabb hírekből, amikor új menekülők hosszú menete kanyarodott végig a falun. A brassói szászok! Rájuk sem lehetett ismerni, szabálytalan özönlésben lepték el az utat a Hagymás felé. Ekkor már útban volt az 1944. augusztus 24-i keltezésű levél is, az én behívóm. Csögör Lajos közölte: „Kedves Edgár, két beteg között sietve írok pár sort. Szeretnék nagyon, ha legalább 2–3 napra feljőnnél, ha már nem lehetsz állandóan itt ezekben a mozgalmas időkben. Költségekre mellékelek 100 P-t. Remélem, jól vagytok, mi is éldegélünk, eddig még elég csendesen. Várunk sürgősen, üdvözlöm az egész családot. Ölel Lajos.” A posta még kifogástalanul működött, a borítékban elhozta a százpengőt is sértetlenül.

Augusztus 28-án reggel a két öregre, Kosztándi Gyurira és Feri papóra bíztam családomat, meghagyva, hogy a falut el ne hagyják, s beálltam a Székelyudvarhely felé igyekvők sodrába.

Az autóbusz ablakából jól látszott a torlódás. Szekér szekér hátán, s köztük sietősen a gyalogsereg. Rövidnadrágos turistahad, hátzissákkal, poros szemöldökkel, szurtosan. A brassói szász férfiak. Oklánd előtt félreálltunk, itt ért utol egy német gépkocsisor. A katonák fegyelmezetten ültek egymás mögött, őket is belepte a por. Elölük eltakarodtak a menekülők, letelepedtek az útszéltre, aztán megint begyújtott a motorunk, a tömkeleg felett úsztunk tovább.

Csend vett körül. Mint a némafilm pergett a történelem. A taxiban is (errefelé így nevezik az autóbuszt) magába merült mindenki. Egy hét telt el a bukaresti rádió bejelentése óta, ki-ki kibeszélte már magát, aztán döntött, s otthon maradt vagy elindult világgá. Különös volt, hogy most én is a távozókkal sodródok az országot hülámverésében. A kolozsvári hívás azonban félreérthetetlen volt.

Oklándon megrakott szekerek gördültek ki a tárt kapukon. A szolgabíróság előtt még égett a levéltár máglyája. Ott állt a fiatal szolgabíró, aki múltkor kihallgatott, s végül ő kérdezte, mi lesz? Most csak integettünk egymásnak, úgy láttam, eltökélte magában, hogy bevárja a frontot. A szentpáli tetőről látszott csak igazán, mi mozog itt, mennyi ember, visszavonuló seregrészek, a megnyílt határon átözönlött idegenek, közben egy-egy elakadó személykocsi. Napverte színes kígyó, fényes foltok csillogtak fel belőle. Az ég tiszta és hatalmas, beláttuk az egész Homoródvölgyét. Székelyudvarhelyen beszaladtam Tompa Laci bácsiékhoz. Maradnak (itt a cukrász tud oroszul). Tovább, most már szabad úton Szovátán át Szászrégennek. Mélaság és rend mindenütt, az áradat még nem ért el ide. A vasúti pénztárnok szó nélkül elfogadja újságírói szabadjegyemet, pedig hol van már az a napilap, melybe a német megszállásig dolgoztam.

Befut a szerelvény, az első osztályos fülkében marosvá-

sárhelyi társaság fogad. Utunk hosszú, a „bécsi határ” szeszélyei miatt célunkkal ellentétes irányban, északnak indultunk, hogy majd Dédán és Szeretfalván át kanyarodjunk vissza nyugatnak. Volt időnk beszélgetni. Egy idősebb úr és egy fiatalabb úr hamar vitába is keveredett. Én persze most a hadapród őrmester voltam, aki ezredemhez utazom, utóvégre meg is tehetném, olyan ez az idő, s minden iratom talál. Figyelve a vitázókra, megjártam a tárgyilagosságot. Az idősebb úr nyugdíjas tanár, Köpecen él, no de hogy valami nincs rendben, bérbe adta gyümölcsösét, s míg a zavarok elmúlnak, megy Pestre a rokonaihoz. A fiatalabb elég rejtélyes. Szövetkezeti tisztviselő Marosvásárhelyt, s alig bírja visszatartani, hogy el ne árulja, milyen fontos ügyben utazik. A vita előbb általános, utóvégre erről beszélnek úri körökben évek óta: Hitler nyeri-e meg a háborút, avagy Churchill? A nyugdíjas tartja magát egy ideig, szerinte a német csak taktikából vonul vissza, s ki kell várni, amíg visszaüt. A fiatalabb már nem hisz a német győzelemben, különben is, ez a német ezer éven át mindig kárunkra volt... Óvatosan szóba kerül Bukarest, a román meglepetés, ott jól kiszámították! Reggelfelé, már a Szamos völgyében, kitérülködött az ifjú. A bizalom kölcsönös, bemutatkozunk egymásnak, ki ilyen, ki olyan rangban, de mindenestre, ugyebár, magunk között vagyunk, közösen féltjük a fajtánkat. A titok sem maradt titok. Felsőbb helyen komoly előkészületek folynak már, itt az idő, cselekednünk kell. A tisztviselőt azzal bízták meg, hogy Kolozsvárt jelentkezzék valakiknél, utóvégre, tudod, kérlek, nem maradhatunk le mi sem.

A kolozsvári állomáson katonás kézszerítással búcsúztunk el, ezt nem spóroltam meg nekik. Kis koffferemmel gyalog indultam befelé a romok között. Most csapott orron, milyen komoly minden. Először láttam a katasztrófa óta a lebombázott Kolozsvárt. Szinte sarkallt a kép, siessek, s most már elmosolyoghattam magamat a vasúti fülkében hallottakért is. Előkészület? Ellenállás? Kiugrás?

No jó, meglátjuk. A dolgok nyilvánvalóan meglódultak, csak az a kérdés, a mieink mit szólnak hozzá?

Még el sem értem Csögörékhez, máris kikombináltam, valójában mi is történhetett? Amikor tavasszal eltűntem Kolozsvárról, már volt mögöttünk néhány kísérlet az Erdélyi Párt okosabbjaival való tárgyalásra, mindig sikertelenül. Most itt van a hadihelyzet nagy fordulata, a román fegyveres felkelés összes következményeivel, s amit a fiatal útitárs a vonaton kifecsegett, nem is lehet más, mint sohasem egészen van egyáltalán nem Hitler-barát úri körök új tájékozódása. Most már együtt jönnének velünk, nem is igen tehetnek mást.

Csögör Lajos csak célzásokban beszélt, menjek Kovács Katonához, ő többet tud. Délfelé be is állítottam Jenőhöz, még mindig a Bem utcai kis udvari szobában lakott, ide is behallatszott a motorok zúgása, a Monostori úton vonuló nehéztüzérség pokoli zenébonája. Jenő várt. Szinte percre. Ezért is jött le a tudószanatóriumból. Minden úgy történt, ahogy a dolgok logikája alapján eleve sejtettük, s amit ki is számítottam az állomásról bejövet.

El sem mentem aznap Kovács Katona Jenőtől.

Estébe fordult a délután, éjjelbe az est. Egy kis íróasztalon fasiszta lapok halmaza, németek és magyarok. Jenő észrevette, milyen csodálkozva lapozom az anyagot beszélgetésünk közben, s a maga keserű humorával megjegyezte :

– Ilyesmit össze kell gyűjteni, amíg van, különben sohasem kérhetjük számon az ipséktől, miket írtak össze!

Hol ő ugrott fel s járkált a kisdéd szobában, hol én nyargaltam a három lépést körbe. A felvilágosítás tömör volt, de amire távlatot nyitott, arról végtelenül el lehetett beszélgetni. Szóval: 1944. augusztus 23-a után fordult itt is a világ. A lakosság általában hallgat még, mint a befagyott folyó, de a felsőbb körök, no ott megindult a zajlás. Nem is olyan korlátoltak a grófok. Régen tudtuk, számolnak a német vereséggel, de velünk nem akartak Hitler ellen szövetkezni. Csak amikor már megneszeltek va-

lamit, e nyáron lettek hajlandók egy kis eszmecserére. A Demeter testvérekkel úgy volt, hogy János velünk, Béla öccse az újságíró meg amott. A két testvéren át indult meg az érintkezés, s a bukaresti antifasiszta felkelés ugyancsak meggyorsította az eszmecsere menetét.

Jenő óvatosan tette fel nekem a döntő kérdést, vajon egyetérttek-e vele? Teleki Béla grófék ugyanis azzal kezdték, hogy most mi erdélyi magyarok ugorjunk ki a német hámból, adnak repülőgépet is, ha kommunista segítséget szerzünk akciójukhoz. Menjünk együtt Moszkvába...

– Azt válaszoltam – közölte Jenő –, magyar az ügy annyiban, ha Budapest átáll, de itt Erdélyben közös a dolog. Diplomáciai játékok helyett tessék a dél felől felvonuló szovjet és román hadak mellé állni a még ép 2. hadsereggel, elvágni a németek visszavonulási útját, s nemzeti különbség nélkül támogatja őket Észak-Erdély lakossága. Különbén sem néhány haladó értelmiségin múlik az ilyesmi. A kommunisták még börtönben vannak! Kezddék a szövetkezést azzal, hogy kitarják a börtönajtót!

Meglepett, milyen találóan fogalmazott Kovács Katona Jenő, akit inkább a gunyorosságáról ismertem. Sohasem az erőket mérte fel, hanem nevetségessé igyekezett tenni az ellenséget, az pedig nem elég. Most politikus állt előttem. Kimérten, határozottan, olyan éles vagy-vagygyal, hogy régi pártösszekötőnk, Józsa Béla jutott az eszembe.

El kellett ismernem a taktika helyes voltát, s csak azután derült ki, hogy rám hol és miért van szükség. E pillanatban menekülnek már Kolozsvárról a patkányok, s aki a fejesek közül marad, érdemet akar szerezni. A börtönajtók kitarásának amolyan magyar királyi formalitásainál tartunk, papirosok készülnek fedezetül, de máris sikerült közvetlen kapcsolatot találni a foglyokkal. A vezető körök hitleristái és angломánjai mindenesetre összevesztek, a mi grófunk pedig elég okos ahhoz, hogy már ne az angolokat várja, s most valahol Budapesten házal, hátha a minisztertanácsban meghallgatják. No de kiug-

rik-e Budapest? S mi várhatunk-e addig? Kovács Katona kifejtette, milyen baj lenne, ha végül maguk a kommunisták is Horthy Miklóst lennék. Itt kell szerinte cselekedni, s mert én vagyok történetesen az, aki a budapesti elvtársakat ismerem, nekem kell őket felkeresnem, s velük mindent tisztáznom. A kapcsolat, sajnos, hónapok óta megszakadt, ezért vált sürgőssé a fogam megcsináltatása, vagyis felhívásom ezzel az ürüggyel.

A beszélgetés során derült ki, hogy már távollétemben bejelöltek az Erdélyi Párt itthonmaradó részlegével tárgyaló ötös csoportba. Abban a gyorsan pergő-forgó eseményesorozatban, ami a hadszíntérré változó Erdélyt jellemezte, nem születtek végleges meghatározások, így inkább csak tapogatózás volt, amikor a velünk szóba álló hivatalosakat „itthonmaradó” jelzővel különböztettük meg a „távozóktól” ugyancsak népes táborától. Mert augusztus 23-a után hol burkoltan, hol nyíltan megkezdődött főleg az „ejtőernyősök”, tehát a magyarországi betelepültek csomagolása, s az ijedelem magával rántotta nemcsak a háborúban vétkes, románok és zsidók ellen bűnözött elemek, hanem félrevezetett kisemberek százait is. A Teleki-csoport azonban elhatározta, hogy nem hagyja el Erdélyt, bármi történjék, és ez a szándék hozta össze a baloldallal, nem utolsósorban természetesen azzal a gondolattal élve, hogy a magyar elsőbbségi pozíció ezzel a taktikával talán még megmenthető. Öten ültek le tárgyalni, a gróf s az összekötő szerepet vállaló Demeter Béla mellett Mikó Imre, aki már múltjával kiérdemelte bizalmunkat, Szász István agrármérnök, az EMGE egyik vezetője, Teleki bizalmasa, és Vita Sándor országgyűlési képviselő, a Hitel mérsékelt szárnyának egyik jelese, szövetkezeti ember. Az öttel szemben Demeter János és Kovács Katona Jenő mellett Jordáky Lajos és Csögör Lajos ült, virtuálisan én voltam a párba vett ötödik. Itt, ebben a szűk körben hangzott el Teleki ajánlata és Kovács Katona Jenő válasza, s az őszinte szó nem maradt visszhangtalan.

Telekit meglepte, hogy kommunista vezetők ülnek a kolozsvári börtönben, eleinte el sem hitte, sőt arra is csak nehezen ébredt rá, hogy „magyarokról” van szó, nem is „zsidókról”, ahogyan annak idején az embereket megkülönböztették, abban a reakciós köröktől terjesztett babonában élve, hogy vezető kommunista csak „zsidó” lehet... A személyi kapcsolatokra sokat adó magyar úri világban szerencsének számított, hogy a törvényszéki testületben ittmaradóként a távozókkal szemben élre került az öreg Mikó Lőrinc, Imre barátunk édesapja, ami azonnal megkönnyítette a baloldaliak kérelmének teljesítését, csak hát meg kellett előbb ama módozatokat találni, amelyekkel a foglyok kiengedését törvényesíteni lehet! Fokról fokra bontakozott ki előttem a Bem utcai kis szobában a számunkra felnyíló új működési terep. Megtudtam azt is, hogy Demeter János mint ügyvéd máris bejáratos a foglyokhoz, akik Simó Gyula vezetésével bentről szövik már tennivalóik tervét.

Világosan tárult fel a gróf részben már a mienkkel azonos cselekvési terepe is. Kovács Katona nyilvánvalóan jól meggondolkozta, mert „zászlósi egyenruháját felöltve” sietett Dálnoki Veress Lajos vezérezredeshez, a 2. magyar póthadsereg — vagy ahogyan akkor dédelgették: az „Erdélyi Hadsereg” — parancsnokához, hogy rávegye az átállásra. Nem vaktában ment. Köztudomású volt, hogy Dálnoki Veress Lajos nem németbarát, hiszen már Magyarország német megszállásakor is bizonyos fokú ellenállást tanúsított, s csak a Sztójay-kormány megalakulása, tehát az alkotmányosság látszólagos helyreállítása után egyezett ki az új helyzettel. Most is, bár székely volt és erdélyi módra ítélezhetett volna, függelmi merevségének lett az áldozata, amibe jócskán belejátszottak az angolbarátságából és kommunistaellenességéből eredő előítéletei. Nem dobta ki a grófot, de rákiáltott:

– Én nem vagyok condottiere! Csakis a legfőbb hadúr utasításainak engedelmeskedem!

Hát ezért utazott Teleki Béla Budára, Horthyhoz, ma-

gyarázta Kovács Katona Jenő, s most minden megállt, pedig mi nem várhatunk. Ráadásul ellentét támadt a Békepárt illegális irányítója, Jakab Sándor, és Simó Gyula, a börtönbeli kommunista csoport vezetője között. Jakab óvatos fenntartásokkal él a Telekiékkel megindult tárgyalásokkal szemben, s mintegy a dolgok kivárására int beláthatatlan következményű akciózások helyett, Simóék pedig talán túl sokat várnak ettől a szövetkezéstől, s az ilyen mozgalmi kétfejtűség, a vélemények belső hasadása, személyeskedéshez, frakciózáshoz vezethet, éppen a leg-sürgetőbb történelmi feladatok küszöbén. Felmerült már az a feltételezés is, hogy Jakabnak nincs semmi megbízatása. Jenő magát az ügyet nézte, s az egységes fellépés érdekében – mindkét félre hivatkozva – arra kért, hogy tisztázzam az illetékesség kérdését budapesti elvtársainknál, egybehangolva törekvéseinket, de egyben hivatkozzam is a Telekiékkel folyó tárgyalásokra, nem utolsósorban arra, hogy itt Erdélyben a román elvtársakkal és haladó elemekkel is érintkezést keresünk, s nem egy jelentős vonatkozásban önállóan kívánunk dönteni.

Reggel szaladtam Csögörhöz pénzért (mert az nekem sohasem volt), s ültem fel a vonatra. A gyors nyugodtan, menetrendszerűen közlekedett, igaz, már nem a Királyhágón át, hanem Dés és Zsibó felé kerülve, csak Szolnok előtt ért kis kaland. A napfényben ragyogó amerikai repülőgépek kerültek fölénk, a gyors megállt, s mi a mezőn lapultunk meg, szétszóródva. Elővettem Rebi és a gyermek képét. Oly szép volt itt minden, az enyhe szellőben zörögtek a száradó kukoricalevelek, bogarak másztak a hompokon, a kék ég ugyanaz volt, mint Vargyas határában, ahová most ért el a front. Vajon felmennek-e a barlangba az enyéim? Vagy éppenséggel Rebi fogadja az első felszabadítót? A repülők eltűntek, s vonatunk pályát változtatott. Szolnokot megkerülve (talán lebombázták a hidat) Kenderesen és Hatvanon át közelítettük meg a fővárost. Püskiékhez szálltam, s azonnal elkezdtem nyomot keresni a Békepárt felé.

Kállai Gyulát egyenruhában kaptam el (ő sem vitte, többre az őrmesterségnél), a Népszavához utasított, de onnan nem jutottam tovább. Közben – mulatságos, de így történt – a csúciszervként működő Magyar Ifjúság Nagybizottsága fiatal elnöke, Fitos Vilmos azzal keresett fel Püskiéknél, hírt szerezvén megérkezéséről, hogy ellenállási mozgalmat szervezett a német megszállók ellen, s kössöm össze a kommunistákkal. Vagyis azokkal, akiket én is keresek... Olyasfélét mondtam neki, hogy jól megfontoltan, de annál hatékonyabban cselekedjenek, tegyenek valamit partizán módra, s akkor a kommunisták fogják őket megtalálni, de így, fordítva – különben sem tudom, hogyan is tudhatnám, hol vannak a kommunisták – teljesen plátói, ráadásul kihívó is az ilyen jelentkezés. Esztendők múlva tudtam meg, hogy Fitosék ténylegesen részt vettek az ellenállásban, s a kommunistákkal létre is jött a szövetkezésük, akkor azonban elég volt megtudnom tőle, hogy hol keressem Kovács Imrét. A nagy gesztusokkal harcoló antifasiszta parasztvezér egy grófi lakásban rejtőzött az Andrássy úton, amiben még igazán nincsen semmi kifogásolható, de amikor összeköttetéseire számítva beszámoltam neki egyről-másról, amennyi az erdélyi dolgokból őt is érinthette, kinevetett. Tárgyalások? Kiugrás? Az erdélyiek külön akciója? Szövetkezés a románokkal? Semmire sem volt válasza, mind csak a maga számításairól beszélt arra az esetre, ha a német katonaságot valakik és valahogy – nyilvánvalóan a szövetkezett hatalmak – kiverik. Mi magunk már semmit sem tehetünk, ez volt a lényege mondandójának, avagy talán rejtegette a dolgait előlem? Mindenesetre csalódtam benne, s mentem tovább.

A drága és finom Aranyossy Pali bátyámat és feleségét valahol a budai hegyekben találtam meg, neki mindent őszintén feltártam, de kiderült, hogy a házbeliek zaklatásai elől menekült ide Pestről, s elszigetelődött mindentől. Az Erdélyből hozott hírszerzőanyagot rendkívül fontosnak minősítette, különösen azt, hogy a legfelsőbb körökig, a mi-

nisztertanács és a hadvezetőség szintjéig értünk követeléseinkkel és tanácsainkkal, s bár segítséget nem tudott adni, felbátorított, valósággal sürgetve, hogy gyorsan, azonnal nyomozzak tovább a Békepárt központi bizottsága után. Végül is kapóra jött a véletlen. Az utcán – pontosabban: egy lejtős park lépcsőin, már nem tudom, hol – összefutottam Markos Györggyel, aki a Szovjetunió iparosításáról írt könyvecskéjét évekkal azelőtt „első kézszorításra” dedikálta nekem, s most már minden óvatosságot félretéve egyenesen megmondtam neki, kit keresek. Azonnal karon fogott s elvitt Losonczy Gézához, a Népszava egyik fiatal szerkesztőjéhez, őt is régebről ismertem.

Megvolt az óhajtott kapcsolat. Losonczy találkoztót jelelt ki, s még aznap bevitt egy vendéglőbe, valahol az Üllői út vidékén. Volt ott egy kis kerthelyiség, abban várt végre az ismeretlen központi ember. Meghallgatott, s újabb találkát adott másnapra. A ferencesek temploma mögött jöttünk össze, egy csöndes mellékutcában. Vele volt Boldizsár Iván is, akiről most tudtam meg, hogy az illegálisok közé tartozik (1941-ben a Magyar Nemzetnél ismerkedtünk meg, akkoriban még voltak nézeteltéréseink). Az ismeretlen közölte velem, hogy a magyarországi elvtársak elfogadták önálló lépéseinket, hálásak a hírért, hogy kormánykörökben szakadás van, ez nekik is új tennivalókat ad, de ugyanekkor leszögezték, hogy az augusztus 23-i román fordulat óta erdélyi kérdésekkel nem foglalkoznak. Ránk bízzák, mit tegyünk. Jakab Sándort igazolják, ő volt az erdélyi megbízottjuk, de érintkezésük megszakadt. Ajánlatuk: keressük román elvtársainkkal a harci kapcsolatot. (Az ismeretlent csak évek múlva tudtam azonosítani a Márciusi Front irányításában is szerepet játszott Donáth Ferencsel.) A Békepárt – illetve az éppen ebben az időben újjászervezett Kommunista Párt – ama döntése, mellyel átutalta kérdéseinket a közben forradalmi fordulattal legalíssá vált KRP hatáskörébe, érthető módon megfelelt annak az elvtársi eligazításnak,

amellyel négy évvel azelőtt az *Álláspontunk* című román kommunista dokumentum szólt az észak-erdélyi román dolgozókhoz: „Bátorító szavakat küldünk a magyar grófok kezére adott román munkásoknak és parasztoknak, és egységes harcra buzdítjuk őket a magyar munkásokkal és parasztokkal, a Magyar Kommunista Párt vezetése alatt, az ottani reakciós tőkés-földesúri kizsákmányolás ellen. A magyarországi román munkások és parasztok csak a magyar proletariátussal való egységes forradalmi harc által tudják kivívni nemzeti függetlenségüket.” Észak-Erdély kommunistáinak egyelőre ugyan még a Horthy-rendszer közigazgatása alatt kellett helytállaniuk, ami önálló kezdeményezésekre kötelezett, ezeknek az akcióknak azonban a kellő időben összhangba kellett kerülniük a bukaresti kommunista pártvezetéssel. Világos válasszal indultam haza.

Közben majdnem megjártam. Szeptember 4-én, Móricz Zsigmond halálának második évfordulóján, a volt Györffy-kollégisták találkoztak írómesterük sírjánál. Hívtak, elmentem én is. Virág, rövid beszéd, himnusz. Mindenki értette, ez most mit jelent. Megkértem Sipos Gyulát, vezessen körül a Kerepesi temetőben, el is mentünk az Ady-sírhoz, közben megláttam Teleki Pál egyszerű keresztyét, s amit oly régóta elmulasztottam, most meglátogattam Kossuth Lajos mauzóleumát. Mire hazaindultunk, a temető kapujában közölte valaki, hogy detektívek rohanták meg a Móricz-sír körül álldogálókat, s néhányukat magukkal ragadták. Sipossal ketten megmenekültünk, de miután Gyula elvált tőlem, hogy társai segítségére siessen, őt is elkapták. A Sztójay-kormányt ugyan akkoriban felváltotta már Lakatos Géza vezérezreides kormánya, s úgy rebesgették, hogy ez legalábbis visszaterés a „Kállay-kettős”-politikához, a himnuszt éneklő parasztdiákok szétverése azonban nem sok jóval kecsegtetett. Másnap, 1944. szeptember 5-én, Dálnoki Veress Lajos hadserege átlépte a feleki határt. Nem volt kétséges: a józanabb számításokkal szemben a legfelsőbb kö-

rökben újra a német hadvezetőség nyomása győzött, s a harcba lendült 2. magyar póthadsereg a Heeresgruppe Süd játékszerévé vált a „Zigeunerbaron” fedőnéven előkészített német hadművelet számára.

Amikor dolgom végeztével visszafordultam Kolozsvárra, a szembejövő vonatok zsúfoltak voltak menekülőkkel, s lassan, végtelen hosszúságban cammogtak. Zsibón talákoztam az utolsó székelyföldi szerelvénnel. Valaki rám kiáltott, egy Györffy-kollégista ifjú székely. Míg a mozdonyokba vizet mertek, beszélgethettünk. Csodálkoztam rajtam, hogy szemben az áradattal egymagam térek vissza. Az én vonatom üres volt, csak az egyik kocsiiban ült egy tucat vadonatúj egyenruhába öltözött rendőrtiszt, talán Tordára szánták őket.

Megváltozott körülmények közé érkeztem Kolozsvárra. A Dél-Erdélybe irányuló hadművelet nemcsak a világháborúban döntő szövetséges hatalmakkal szemben volt végzetes lépés, egérutat biztosítva német hadseregréseknek, hogy kijussanak az erdélyi zsákból, hanem súlyosan keresztezte az Erdélyi Párt itthonmaradó szárnyának az észak-erdélyi kommunistákkal folyó tárgyalását is, az önálló átállás tervét. Teleki Béláék ugyan nem inogtak meg, felelőtlen véráldozatnak, eleve sikertelen s következményeiben félelmetes ballépésnek bélyegezve a romániai betörést, a polgárság régóta félrevezetett rétegeiben azonban megint kiszíneződtek a nacionalista képzelgések, amire talán legjellemzőbb, hogy egyik középiskolánk elvakított diákjai önként indultak el ócska leventepuskáikkal az új frontra... Jelentésemmel mindenesetre megerősíthetem a kommunista élcsapat egységét, Jakab Sándor pozíciója kétségtelessé vált, s megkezdett munkánkat a megzavarodott viszonyok közepette is nyugodtan és biztosan folytattuk, fölényt szerezve a teljesen megbizonytalanodott polgári felek előtt.

Nyilvánvalóvá vált, hogy Teleki Béla kiugrási akcióját nem lehet többé titkos személyi tárgyalások mentére hagyni, hanem társadalmi súlyt, minél szélesebb tömeg-

mozgalmat kell mögéje állítani, amely adott fokon maga is cselekvőképes. A főtéri Erdélyi Körben (ahol 1957 után másfél évtizedig a Korunk szerkesztősége székelt) szinte órák alatt sikerült bevonni eleinte zártkörűen folytatott beszélgetésekbe az egyetem, az egyházak, a tudományos intézmények ismert korifeusait, személy szerint mindazokat, akik hagyományos transzilvanizmusukkal reálistan mérték fel a helyzetet, s Budapest döntéseiben felismerték a románsággal együttélő magyarság veszélyeztetését. Így alakult meg az Erdélyi Magyar Tanács, eleve azzal a szándékkal, hogy Kolozsvár román polgári reprezentánsaival tárgyaljon, s a béke kedvéért azokkal együttműködjék. Közben hazajött Teleki Béla is, s bizalmasan megtudtuk, hogy felszólalása a rendkívüli minisztertanácsban elhangzott, bátran kimondva: „Az erdélyi magyarságnak egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, éspedig, ha baloldali orientációt vesz fel a román kommunistákkal egyetértésben.” (A szöveget az eredeti minisztertanácsi jegyzőkönyv alapján Bányai László közölte 1973-ban megjelent *Közös sors – testvéri hagyományok* című kötetében.) Mindez azonban pusztába kiáltó szó maradt, elvi jelentőséggel, de eredmény nélkül. A csalódott gróf legsürgősebbnek egy olyan emlékirat megszövegezését tartotta, amely az ő sikertelen fellépését tekintélyes, a kolozsvári magyar lakosság egészét képviselő társas formában ismétli meg.

Úgy emlékszem, hárman is kaptak megbízást egy felterjesztendő szöveg megfogalmazására, s jártam is kint Szabédi Lászlónál (édesanyjánál lakott a Lázár utca 30. számú kertes házban), ott már ketten láttak neki a javaslatnak, ő és Nagy István. A harmadik szövegtervező Tamási Áron volt, s az Erdélyi Körben zajló hosszas vita után ez a harmadik talált elfogadásra, némi törlésekkel és kiegészítésekkel. A Békepárt utasítása Kovács Katona Jenő útján úgy hangzott, hogy ez a Horthy Miklóshoz címzett levél nem lehet a hatalmon levők, tehát a felelősök, és a hatalmon kívüliek, tehát a helyzetért felelősséget

nem vállalók amolyan szerződészerű okmánya, ezért sem a nyíltan kommunistáknak számítók, sem a szakszervezeti és szociáldemokrata meghatalmazottak, akiket az Erdélyi Magyar Tanács már bevont a tárgyalásokba, nem írhatják alá. Az ellen nem volt kifogás, hogy Nagy István és Jordáky Lajos nem munkásmozgalmi, hanem írói minőségben aláírja, ennél tovább azonban nem mehetünk, s így sem a Békepárt részéről tárgyaló Demeter János, Kovács Katona Jenő, Csögör Lajos és én, sem Schneg Ferenc, a tárgyalásokon jelenlévő szakszervezeti megbízott, a Kolozsvárt régen megalakult munkásegységfront szociáldemokrata tagja, nem láttuk el aláírásunkkal az okiratot, annak elküldésére a lakosság felekezeti, tudományos és művészeti képviselőit bátorítva.

Így vált a levél azzá, aminek lennie is kellett: a Kolozsvár lakosságát akár hivatali tisztségeiknél, akár népszerűségüknel fogva reprezentáló közéleti személyiségek „nyílt vallomása”. A szöveg a Magyarország fennálló rendje számára súlyos hadihelyzetből indult ki, s felvázolva a magyarságra – különösen Erdély kényes helyzetében – váró veszedelmeket, a háború befejezésére kérte a kormányzót, ezekkel a szavakkal: „...emésztő aggodalommal figyeljük és várjuk, hogy az országvezetés megtalálja idejében a helyes utat, amelyen elkerülhetjük a teljes katasztrófát. Úgy hisszük, hogy Magyarország ügyét végre el kell választani Németország ügyétől. Minél gyorsabban meg kell találni a háborúból való kiválásnak azt a módját, mely nemzeti becsületünk megőrzése mellett hiánytalanul megóvjja népünk érdekeit.” Nehéz volt megértetnünk Nagy Istvánnal, hogy ezek az ő szavaik, a helyzetükben most megrendült polgári méltóságviselők kifejezéseiről van szó, ez nem a mi stílusunk, ahol „honvédségünk helytállása” elismerésben részesül, de a lényeg számunkra is fontos: a hatalmon belüli szakadás előmozdítása és egy tényleges fordulat elérése. Neki mint közismert írónak azonban jelképes helye van az aláírók közt, ennyi számunkra kell s elég is a közösből. Végül bekerült

Nagy István kívánságára egy olyan mondat, mely szerint a fegyverszüneti tárgyalások megindításánál a kormány „különösképpen támaszkodhatik azokra a társadalmi erőkre, amelyek a háború folyamán más utat láttak helyesnek”, s felfogásuknak „eleddig nem szerezhettek érvényt”.

Az 1944. szeptember hó 9-én kelt levelet (a köztudatba Memorandum néven került be) végül is a következő aláírások hitelesítették: *Dr. Tavaszy Sándor ref. püspökhelyettes; Dr. Sándor Imre róm. kat. püspöki helytartó; Vásárhelyi János ref. püspök; Józán Miklós unit. püspök; Maksay Albert ref. teol. igazgató; Dr. vitéz Boga Alajos róm. kat. prelátus-kanonok; Járosi Andor ág. ev. esperes; gróf Teleki Béla, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, az Erdélyi Párt elnöke; Dr. Mikó Imre, Vita Sándor országgyűlési képviselők; Haynal Imre dr. orvosprofesszor; Tamási Áron író; Dr. Venczel József, az Erdélyi Tudományos Intézet üv. igazgatója; Jordáky Lajos, Nagy István írók; Szabédi László író; Csifó Nagy László unit. püspöki titkár; Nagy Géza, az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára; Kiss Jenő író.*

Az Erdélyi Körben ott voltam, amikor a Memorandumot vitatták, és volt alkalmam arra is, hogy a közélet számos notabilitásával megismerkedjem. Talán Teleki Bélával is ekkor találkoztam először, már ha ő éppen jelen volt. A Memorandum ama példányán, melyet az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában helyeztünk el (évek múlva), a gróf aláírása rajta van, de lehetséges, hogy nem a keltezés napján jegyezte rá a nevét, hiszen ma már közismert, hogy szeptember 8-án szólalt fel a minisztertanács ülésén, s 13-án már a román internáltak szabadlábra helyezése érdekében tárgyalt Budapesten Lakatos miniszterelnökkel. A Memorandumról sokáig tévesen azt hittem, hogy egy példányát Bánffy Miklós vitte fel a kormányzóhoz, s ezt meg is írtam a Tiszatájban, de egy 1974 szeptember 12-én kelt levelében Vita Sándor mint kortárs és szemtanú helyreigazított, pontosan leírva a kereken harminc évvel azelőtt történt levélátadást. Szerinte a Me-

morandumot 1944. szeptember 13-án „vitte fel Horthyhoz Teleki Géza – azzal érvelve, hogy ő bármikor tud Horthytól kihallgatást kapni. Amint később elmondta, nagyon határozott szavakkal adta azt át, mire Horthy megjegyezte, hogy »apád nem beszélt volna velem így.«” Teleki Géza a tragikus sorsú Teleki Pál gróf fia volt, s mint kolozsvári egyetemi tanár szívvel-lélekkel támogatta a család egy másik ágából származó Teleki Béla gróf kezdeményezéseit.

Az Erdélyi Magyar Tanácsban Teleki nélkül is tartanunk kellett a lelket. Sürgött-forgott, izgult körülöttünk mindenki, óvatosnak kellett lennünk, sőt, mi lévén konspiráció dolgában a tapasztaltabbak, állandóan vigyáznunk kellett a velünk érintkező személyiségekre is. Mindenki megdöbbenésére berohant például az Erdélyi Körbe Aczél Ede báró, s forgó szemekkel, eltorzult arccal átkozta az „oláhokat”, s bár ki is rohant, biztonság okából azontúl másutt gyülekeztünk, vagy lent az óvóhelyen, vagy az EMGE Majális utcai épületében. Még itt is elért Teleki Ádi, az éjjeli Kolozsvár kedves fecsegője, s kivészekedte, hogy a Memorandumból ő is kapjon egy másolatot, hadd vigye a kormányzói irodába, hátha az eredeti példány elvész. Istenem, egy gróffal több vagy kevesebb már nem számított, vitt tehát egy példányt Ádi is magával.

Izgalmas napjaink nem maradtak híjával a politikai provokációnak. Először Nagy István jelentette, hogy nála járt Aczél Ede, s bemutatta neki a „magyarországi kommunisták” két küldöttjét, a jó megjelenésű Dudás Józsefet s kísérőjét, Faust Imre budapesti könyvkiadót. Azzal az ajánlattal jöttek, hogy proletárdiktatúrát akarnak kikiáltani Észak-Erdélyben, Aczél ehhez fegyveres segítséget ígér, s idejében értesítenék a szovjet hadsereget, hogy állítsa meg a románokat a feleki határon... Az elképedt Nagy István még a Vásárhelyi Találkozóról ismerte a bárót, de tudott dühöngő sovinizmusáról, s ami Dudást illeti, úgy rémlett neki, hogy azonos egy volt dof-

tanai kommunista fogollyal, aki a börtönben megtagadta a szolidaritást elvtársaival. Azzal húzta ki magát a kétség-telenül ellenséges kihívásból, hogy illetéktelenségére hivatkozott, nem lévén semmiféle összeköttetése a börtön-be zárt kommunistákkal. A csoport erre a törvényszék fogházába ment, s ott engedélyt szerzett, hogy beszélhes-sen Simó Gyulával és Veress Pállal. Rövidesen hírt sze-reztünk erről a látogatásról is, amely szintén kudarccal végződött, a börtönbeli kommunisták azonnal visszautá-sították a cselszövést. Különben is, a Horthy-rendszer bejövetelekor Marosvásárhelyen éppen Aczél báró lépett fel uszítóan Veressék ellen, s így már a személye kizárta a kapcsolat felvételét. Utolsónak futott be Jordáky Lajos beszámolója: nála már egy vörös jelszavaktól csöpögő ki-áltványt is felolvastak. Jordáky jóhiszeműségében végig-hallgatta, tudván Faust Imréről, hogy baloldali könyve-ket jelentetett meg, s amiatt volt már baja a hatóságokkal. Amikor azonban kiderült, hogy a kiáltvány, amelyet Aczél repülőgépről akart leszóratni elfogadás és aláírás esetén, a „grófok és csuhások” ellen irányul, s félreérthe-tetlenül a Memorandum-akciót akarja diszkreditálni, hosszas vita után megtagadta a puccsban való részvételt. Hamarosan mindenkit értesítettünk, de a hármassfogat-nak nyoma veszett. (Az Aczél-csoport reakciós elterelő mozdulatainak titka valójában máig megfejtetlen. Dudás azonos az 1956-os magyarországi ellenforradalom hír-hedt kalandorával. Kolozsvári fellépését *Szép halál* című esszéregényemben írtam meg, ő ott „Az idegen”. A kisre-gényben különben az 1944-es őszi napok majdnem min-den alakja szerepel, s irodalmi eszközökkel is próbálok behatolni a diverzió rejtélyébe.)

Jakab Sándor józan felfogását olvastam ki a Kovács Katona Jenő útján naponta hozzám elért utasításokból: Telekiék akciója vagy sikerül, vagy nem, nekünk saját feladataink után kell néznünk. Belterjes ügyünk most a kommunista foglyok kiszabadításának megsürgetése, s az eljutás a dolgozó tömegekhez, szembefordítva a lakossá-

got a menekülésre készítő sugalmazásokkal. Az Erdélyi Magyar Tanács fedőszervnek jó, önmagában jelentéktelen.

Mikó Lőrinc törvényszéki tanácselnök segítségével – természetesen az Erdélyi Magyar Tanács garanciái mellett – taláztatott végre egy megfelelő paragrafus, amely szerint tűzvész, árvíz, földrengés vagy ellenséges ostrom végveszélye esetén szabadlábba helyezhetők a foglyok, ha büntetésük nem terjed túl 5 esztendőn... Ilyen címen kiengedték a börtönből a kommunista foglyok nagy részét, s míg a kolozsváriak családjaikhoz siettek, a székelyföldiek előzetes gondoskodás alapján baráti magánházak fogadták. Így került egy részük Kovács Katona szobájával szemben Kőműves Nagy Lajos színi rendező lakására, ahol megfürödtek és átöltöztek. A művészfeselés, Tessitori Nóra varrta fel leszakadt gombjaikat és vendégelte meg őket. Simó Gyula, Veress Pál, Soós József, Sente Gyula hozta rendbe magát több évi szenvedés után a Bem utcában, s első gondjuk a még börtönben maradtak kiszabadítása volt. Napokba telt, míg jogászaink meglették az újabb mentő paragrafust, mely szerint a „tízévesek” is szabadlábba helyezhetők közveszély esetén, ha a város köztisztviselőiben álló személyiségei erkölcsi garanciát vállalnak értük. Emlékszem, rám Nemes József gondja jutott, őt csak úgy lehetett kihozni, hogy Nagy Tibor ügyészhez (azt hiszem, mint ittmaradónak ekkor már magas beosztása volt) felvittem a garancialeveleket. Egyet Boga kanonok, egy másikat Sándor Imre püspöki helytartó írt alá, s Nagy Tibor volt a legboldogabb, hogy „törvényes keretek közt” kedvünkre lehet.

A kiszabadított kommunisták, magyarok, románok és – hogy az akkori megkülönböztetésre utaljak, kiemelve az eredmény ilyen vonatkozású rendkívüliségét – zsidók, egyenként utasításokat kaptak, és szétszéledtek a külvárosokba és üzemekbe, hogy maguk köré gyűjtsék a megbízható munkásokat. Első cél a gépek fenyegető elhurcolásának és a raktárak kiürítésének szabotálása volt, s ter-

mészetesen az itthonmaradás, katonák esetén a szökések előmozdítása. Kovács Katona Jenő ugyanekkor a sajtó útján igyekezett hatni a közvéleményre. Az Ellenzék szerkesztőségéből ugyan már a német megszállás után kitétték a Péter-Pál villában székelő Gestapo nyomására Nagy Józsefet, aki Tombor Jenőnek a Magyar Nemzetben megjelent hadikommentárjaihoz hasonlóan a fasiszta propagandának nem kedvező beállításban számolt be a fronteseményekről, most azonban újra szerephez jutott a hírközlésben, mégpedig az ellenállási mozgalom szellemében. Nemcsak vele tartott fenn érintkezést Kovács Katona, hanem befolyást szerzett a Keleti Újságnál is, ahol Nagy Elek, akkor még zászlósmundérban, megkockáztatta a legfontosabbat: a román–magyar megbékélés és együttmenés szolgálatát.

Feltűnő címmel (*Magyarok és románok*) a lap vezérhelyén 1944. szeptember 19-én jelentek meg Nagy Eleknek a történelmi fordulatot jelző, egyben régi közös hagyományainkat felelevenítő sorai: „Egyszer már mindkét népnek el kell jutnia oda, hogy megértse – s tudjuk, az erdélyi magyarság milyen széles rétegeiben igen erősen él ez a hajlandóság –, hogy egymás mellett kell élnünk, hogy meg kell értenünk egymást. Hiszen bármilyen ellentétek is szítódnak közöttünk, alig tagadható, hogy tejtestvérek vagyunk: egy sors tejét szívjuk, s ez üt ki társadalmi, politikai és gazdasági küzdelmeink hasonlóságában.” S mindez akkor, amikor már nemcsak Marosludasnál folytak a véres harcok, hanem a Maros szorosánál is, Ópálos körül, a minden kiugrási kísérletet újra megcáfoló aradi betörés nyomában. A cikk az ellenállási mozgalom bátor megnyilatkozása volt, egyaránt célozva a szociális törekvésekre és a hadműveletek megtagadására: „Hiszen politikánk szörnyű boldogtalansága is egyforma: a nemzet alatt hatalmas, kisémmizett osztály vagy még inkább osztályok húzódnak, amelyeknek nincsen része sem kultúrában, sem emberi sorsban. A két nép közötti kapcsolat eddig alig volt egyéb, mint tervszerű félreértések

sorozata. Mint tűz és víz, láng és jég pusztították egymást. Azonban a tisztuló magyar közvélemény tudja, s hisszük, a front túlsó oldalán is akadnak mind többen, akik érzik, hogy Európában új szellemiség alakul. És a legfőbb ideje annak, hogy a fegyverek megnyugvásának az elkövetkezésekor, félretéve minden gyűlöletet, sajnó sebeket, nekilássunk közös jövőnk építéséhez.”

Különös élmény volt a lakosság hullámzásának, a közvélemény alakulásának megfigyelése. Láttam menekülőt, aki még a szobai pálmafáját is felrakta egy rejtélyes úton szerzett mentőkocsira. Üresen tátongtak ajtók és ablakok, itt is, ott is tarisznyás falusiak jelentek meg, házról házra settenkedve egy kis zsákmány után. Másfelől egyre sürgetőbbben jelentkeztek bármilyen munkavállalásra régi, már elfelejtett elvtársak, kisemberek, akik valamikor és valahol már ízelítőt kaptak a munkásmozgalom nagy tanításából, s a most berobbanó változás újra eszükbe juttatta egykori tájékozódásukat. Ilyenkor derül ki, hogy sohasem eredménytelen a felvilágosító munka, hiszen évek múlva is előtör az emlékezet rejtekeiből, felfrissíti az élet megpróbáltatásai közt elszigeteltségben rekedt, félelemből megtagadott vagy számításból megkerült erkölcsi magatartást. Kolozsvárnak sok tízezer ilyen mozgalmi nevelésen átesett kisembere volt, s az események pergése egyre inkább tudatos tömeggé váltotta át a tegnap még hallgatag, szereptelen statisztanépséget. Ebből az alulról jövő áramlásból bontakozott ki a dolgozók forradalmi szervezkedése: az üzemek, vállalatok, intézmények javainak védelmére önkéntes csoportok vállalkoztak. Ezeket fogtuk össze az Erdélyi Magyar Tanács részéről szeptember folyamán hivatalos formában elfogadott és felállított Városi Őrség keretében.

Sokfelé tanyáztam ez idő tájt. Csögörék lakását, ahol örökké otthonra leltem, óvatosságból hagytam el. Egy ideig a MADOSZ egykori helyi elnökénél, Péter Lajosnál szálltam meg a Türr István utcában. Ez az egyszerű, lelkes ember cipésműhelyében egy zsidó barátunkat rej-

tegette, őket sem veszélyeztethettem sokáig, s elfogadtam néhány napra Szentimrei Jenő egy vendégszobáját, míg ő Désen teljesíti katonai szolgálatát. Végül is biztos helyen, Nemes Istvánnál, a Magyar Nép hetilap szerkesztőjénél telepedtem le, egy villaszerű házban lakott feleségével Gyulai Pál utca 20. szám alatt, a város keleti felében. Kellemetlen csak az volt, hogy naponta a hírhedt Gestapo-épület előtt kellett elmennem a Malomárok partján. Amikor a Városi Őrség megalakítására és vezetésére kaptam pártmegbízást, megszűnt állandó nyargalásom a teendők után a város egyik végétől a másikig. Az őrség parancsnoksága a Városházán székel. Őt tagja volt: a polgármester részéről Nagy László tiszti főügyész, a munkakamara részéről Bíró Tibor, a szakszervezetek részéről Pásztai Géza ügyvéd, a román lakosság részéről idősb Virgil Salvan építészmérnök, s „az írók részéről” fedőcímmel én. Az Erdélyi Magyar Tanács ama ülése, ahol a Városi Őrség felállítását javasoltuk és elfogadtattuk, valójában ennek az alkalmi együttesnek az utolsó összejövele volt, ez időtől kezdve maga az új szervezet lépett nemcsak a tanács, hanem hovatovább az egész távozó közigazgatás helyébe. Amikor Teleki Béla gróf csüggedten, dolgavégezetlenül visszatért Budapestről, maga is beült a Városháza egy kis, az őrségparancsnoksággal szomszédos szobájába, ott fogadta embereit, s amikor kellett, rendelkezésünkre állott.

Polgári oldalról az Erdélyi Párt egyik tömegalakulatának számító Tízes Szervezet lakhelyek szerint képzett gépezetét ajánlották fel rendfenntartásra, s a Puskás Lajos tanárral és Sáry István ügyvéddel, a Tízes Szervezet vezetőivel folytatott tárgyalások után, ahol az ellenálló mozgalomhoz való feltétel nélküli csatlakozásukat közölték, nem is lehetett ez ellen kifogásunk. A kommunista-szociáldemokrata egységfront azonban a börtönből kiszabadított elvtársakkal felerősödve látott hozzá az őrségek megszervezéséhez, s megbízható elemeivel az üzemekben feltűnés nélkül felváltotta a Tízes Szervezet tagságát. A

Városi Őrség parancsnoksága is valójában a munkásegységfront szellemében dolgozott, Nagy László csak aláíróként szerepelt vagy a távozó közigazgatás néhány halaszt-hatatlan feladatát látta el, az öreg Salvan pedig nem sokat értett meg a körülötte nyüzsgő-hullámzó eseményekből. A Városi Őrség gondja azokra maradt, akiket nekem volt kötelességem képviselni, többnyire helyettesítve Pásztait és Bírót is. Igazolványokat nyomtattunk az őrség tagjai számára, erre került rá a nagy pecsét a háromtornyos, lilomkoronás címerrel s „Kolozsvár thj. sz. kir. város polgármestere” felirattal, s vagy harminc megbízható emberünk ült reggeltől napestig egy rendelkezésünkre bocsátott nagyteremben, hogy az üzemekből, vállalatokból, intézményekből előterjesztett névsorok alapján kiállítsa ezeket az igazolványokat. Ötezer példányt osztottunk ki belőlük, ami egyben ötezer emberünk számára jelentett legális kibúvást mindennemű mozgósítási és kiürítési parancs teljesítése alól. A város pecsétjét gyorsabb ügyintézés címén végül is átvettük, s többet ki sem adtuk a kezünkől.

A bizonytalanság, a bomlás, a vak sodródás káoszában gerincet, határozottságot, biztos támaszt nyújtott a Városi Őrség, hovatovább hozzá csapódott, köréje rakódott az itthonmaradók kezdődő új közélete. Naponta hat óra-kor délután ismétlődött a jelentéstétel és parancskiosztás: egyre több alakulat küldöttje adott rövid jelentést szóban vagy írásban, s vette át az újonnan kiállított igazolványokat és az új utasításokat. Nem színészkedésből, hanem a helyzet reális felmérése alapján katonás formát adtam ezeknek a napi összejöveteleknek: a jelentéstevők kettős vagy hármasságban felsorakoztak, s velük szemben – szigorú vigyázzállásban – üdvözöltem az egybegyűlteket, kérve közlendőiket, majd kiengedettebben, rövid szónoklat keretében adtam ki a napiparancsot, ügyelve a hadapródkiképzésen beidegződött hangnemre. Volt is, az urak közül, aki azt ajánlotta, jobb volna talán „a munkások nyelvén” beszélnem, elkerülve a hazafias szólásokat

és általában a vezénylő hangmodort, azok a szervezett munkások azonban, akik végül is mind lecserélték a Tízes Szervezet többé-kevésbé megbízhatatlan elemeit, nem értették félre, ha a szülőváros szeretetét fogalmaztam meg, ezzel okolva, miért kell a közvagyon, a gyárak felszerelését és raktárait, az élelmiszert, az üzleteket, az intézmények vagyonát mindenkivel szemben hazafiasan megvédeni, még akkor is, ha egyenruhába álcázva jelenének meg a fosztogatók... Kipróbált régi elvtársak előtt állottam, közülük Gáll Kálmánra, Kalinovszky Bélára emlékezem. Tudtam, hogy érveléseimet és kifejezéseimet tovább viszik, s azokkal fedezik akcióikat.

A legalitást betartottuk, s ennek a fegyelemnek volt köszönhető, hogy a katonai megszállás ellenére már hetekkel a felszabadulás előtt mi lettünk maga a hivatalosság. Ez akkor tűnt ki véglegesen, amikor a nyurga László Endre, a város aljegyzője, háromezer SAS-behívóval és egy címlistával mihez tartás végett hozzánk fordult. Felsőbb utasításra háromezer embernek kellett volna kézbesíteni a parancsot, hogy azonnal induljon Sopronba! Egyszerűen azt ajánlottam, dobja az egészséget a tűzbe, hiszen közösen döntöttünk Teleki Béláékkal, az egyházakkal meg a Tízes Szervezettel, hogy itthon maradunk! Parancsnoktársam, Nagy László megijedt, de az érvelés logikájával nem szállhatott szembe, inkább eltávozott az épületből, csak harmadnapra tért vissza. Nos hát, megtörtént: László Endre a sürgős katonai behívókat és a kézbesítési névlajstromot a kályhában elégette. A városháza immár kétségtelenül a mienk volt.

Egyre sűrűbben érkezett panasz, hogy a Városi Őrség igazolványait egyes hatóságok nem tekintik érvényesnek mozgósítás és behívás esetén. Itt már Teleki Bélát kellett igénybe vennünk, aki Mikó Imrével együtt eljár az ügyben, s a hadsereg egy velünk rokonszenvező őrnagyával (csak a családnevét tudom: Ország) írógépen sokszorosított úrlapokat íratott alá s hitelesített a „M. kir. kolozsvári IX. honvédhadtest Parancsnokság” országcímeres

körpecsétjével. Az 1944. szeptember 24-én kelt okmány szövege: „Az erdélyi magyarság támogatása végett önként visszamaradásra jelentkezett áll-ba tartozó urat a bevonulás alól mentesítem. Behívása esetén e rendeletem felmutatása ellenében a behívó pság. azonnal bocsássa el.” Bár a megszólításként szereplő „Nagyságos úrnak” kitétel nyilvánvalóan a tisztirangban levőkre szűkítette le a felmentendők körét, Nemes József utasítására azonnal lefoglaltam s elküldtem 50 kitöltetlen darabot a pártcsoporthoz vezetőjének, némi közelharcban Nagy Lászlóval, a tisztifőügyésszel, aki a maga emberei számára akarta az egész paksamétát igénybe venni. Nekem mindenesetre jutott egy, már kitöltve mint „hdp. őrm.” úrnak, s ugyancsak Nemes József üzenetére kitöltöttem egyet Gaál Gábor „fhgy” úr számára is, feladatul vállalva, hogy személyesen adom át Désen.

Hogyan jussak el Gaálhoz?

Haderületté váltunk, vonat már nem járt.

Valaki hozta a hírt, Bánffy Miklós újra Budapestre készül, egy már nem tudom honnan előkerített autóval. Az író-grófot éppen az előző napokban ismertem meg, Tamási Áron hívott hozzá a Király utcai Tholdalagi-Korda palota egyik szobájába. Jordáky Lajossal mentem el. Bánffy kérte, hogy megismerkedjünk, miután ő is megkísérelte rávenni a kormányt a háborúból való kiugrásra. Szerette az egyéni eljárásokat, most is az Erdélyi Magyar Tanács memorandum-akciójától függetlenül, Teleki Béla minisztertanácsi fellépésének és közbenjárásainak eredménytelensége után vállalkozott újabb kezdeményezésre, s ha már nem is vártunk sokat ilyenfajta műveletektől, természetesen egyetértettünk azzal, hogy mindent meg kell próbálni. Előzőleg járt már Horthynál, üzenetet hozott tőle Dálnoki Veress hadseregparancsnokhoz, s most megint készült a lehetetlenre. Megkérdeztem, magával vihet-e egy darabon, s szívesen vállalta is, mert „valamit még mondani akar” nekem.

Már ültünk a kocsiban, amikor célzott arra, hogy zse-

bében van egy újabb fontos petíció, de részletekre nem tért ki. Ez talán a püspök vagy püspökök egy második levele lehetett, kivezető utat keresve a hadihelyzetben beállott súlyos válságból. Súlyos harcok folytak Nagyvárad térségében, a Dél-Erdélyben operáló magyar seregek nemcsak románokkal álltak már szemben, hanem beleütköztek a Vörös Hadsereg gépesített egységeibe is. A németek az erdélyi zsákból kibújva, valahol a Tiszánál vagy éppen a Dunánál készítették elő új védelmi vonalukat. A pesti sajtó rémhírekkel töltötte meg a közvéleményt, végső kitartásra buzdítva és a német csodafegyverek bevetését ígérve, Erdélyben azonban már senki sem ült fel, legfeljebb Horthyhoz fűződtek még úri illúziók.

Éppen hogy elmondtam, miben járok, egyébként hallgattunk az úton. Apahida mintha kihalt volna. Zsukon egy lélek sem. Csak katonai terepjárók, teherkocsik jöttek szembe vagy előztek meg.

– Gaál lehetne a polgármester – mordult egyet félhangon Bánffy Válaszútnál, de hát ezt csak úgy gondolkodás közben mondta, bizonyára nem is várva a választ, amint-hogy nem is tudtam erre mit szólni.

A terepet nem ismertem, s észre sem vettem, hogy már nem a főúton vagyunk, hanem kitértünk Bonchida felé. A kastély udvarán állottunk meg, délre járt az idő, s ahogy a gróf udvariasan letessékelt a kocsiról, azonmód meg is hívott ebédre. Szótlanul mentünk át az udvaron. Ezelőtt csak képzeletben jártam erre, Bíró József könyvéből tudtam a reneszánsz részletekről, a barokk szoborgalériáról. Meglepett, hogy az egyik bejáratnál német tisztek álldogálnak. A feje tetejére fordult világ közepén kíváncsian közeledtem az ódon sarokbástya felé.

–Most köszönnek – dohogott magában a házigazda. Egy kis vöröskeresztes zászló árulta el, hogy itt a középső traktusban hadikórház van. Hát ezt a részt – német alappsággal csak a katonai célra igénybe vett lakterületet – gyűjtötták fel a kivonuló hitleristák, nem is két hét múl-

va, a tűz azonban szabálytalanul átcsapott máshova is, romokat hagyva hátra az eső és szél további pusztításának. Bent a kastélyban folytatódott a csönd. Nem emlékszem rá, mit szolgált fel egy szótlan inas. Egyszerű, rövid ebéd volt, utána felkeltünk, s indultunk visszafelé a nagy országútra. Most már gyalog, sofőr nélkül, tanú nélkül. Itt is halott volt a táj, sehol senki. Máig sem tudom, vajon mindig ilyen szűkszavú volt-e a politikus gróf, Bonchida ura, akiben mi Kisbán Miklóst, az író tiszeltük, ha nem is kritika nélkül. Most mindenesetre rövidre fogta magát, pedig így is sokat mondott. Megkockáztatom, hogy pontatlanul adom vissza a szavait, mert csak értelmük szerint jegyeztem meg a hallottakat. Egyáltalán nem olyanok voltak a körülmények, hogy a jövődöbeli szöveghűség-re ügyeljek.

– Nézze uram (vagy csak Baloghot mondott? talán éppen fiamat?) – kezdte, s mert szél támadt, szorosabbra húzta a panyókára vett kabátot; érdekes, erre a mozdulataira emlékszem, s arra is, hogy kalap nélkül volt –, ha vállalja (vagy: vállalják önök?), hogy megmentik, akkor én már most, amint visszaérkezem, írásban adom át a kastélyt a parkkal, valamilyen munkáscélra. Nem, ne kórháznak tegyék meg, mint ezek (hátraintett), inkább *szakszervezeti üdülőnek* (ezt ki kell emelnem, mert ez a jelzős főnév betűről betűre a fejemben maradt), már a park miatt is arra való.

Hát erről van szó! eltűnődtem. Némileg zavarba is jöttem. Csak nem vallom be, hogy a kastélyudvaron meg a bástyaszobában bennem is megfordult ilyesféle gondolat. Izzott és ragyogott akkor már mindnyájunkban, akik az ellenállás mozgalmát szélesítettük, az új társadalom immár elérhetőnek tetsző képe, éppen csak, hogy én nyári egyetemre meg kutatóállomásra gondoltam, s most a gróf cáfol rám sokkal szociálisabb javaslattal. Akkor néztem tüzetesebben a mellettem sétáló öreg úr arcába. Már nem az angolokat várja? Erről is, érdekes, volt valami előérzetem, s ez most újra átvillant rajtam. Attila! A

Nagyúr! Nekem bizony tetszett a dráma, pontosan a dráma politikuma, a keleti öntudatra ébredés nyugati ármánnyokkal szemben... Bánffy beleegyezésnek vehette hallgatásomat, s furcsa fordulattal egy angliai ősszarvas agancsára tért át. Hogy az kicsomagolatlanul ott rejlik még az istállóban. Bohó ötlet volt az egész, drága pénzért megvásárolt az eredeti lelőhelyről egy ilyen paleontológiai micsodát, szélessége van három méter. És hogy ezt emeljük majd ki a ládákból.

Bevallom, ez a második hagykozás lerontotta az elsőhöz fűződő képzeteim fenségét. Mit keres itt az angol csodaszarvas? „Mégsem én vagyok a kispolgár, hanem te, te, jóuram!” – cikázott fel valahonnan gyermekkori emlékeimből az elégtétel. Micsoda kicsinyes hóbort! Nagyanyám mesélte, s meg is mutatta, hogyan rázkódott a sírástól nálánál idősebb mostohafia, az én Edgár nagybácsim, panaszkodva a bécsi bárónőre, akivel kiházásították, amiért Izabella főhercegnővel a pozsonyi Grassalkovich-palotában „túl sokat táncolt”. A bécsi hölgynek „kispolgár” volt a daliás huszártiszt, legalábbis abban az ezredesi korban, amikor az a zokogás (a rázkódással) megtörtént. Butaság, hogy ilyesmi buggyan ki az emberből, de a gróf a megkövesült agancssal már nem volt Attila, még csak Abády Bálint sem, saját regénytrilógiájának elkészített Kárpáthy Zoltánja. Összezsugorodott a bekövetkezendő történelem előtt, s én természetem szerint azonnal meg is sajnáltam.

Kiértünk az országútra, s szerencsém volt. Két felpakolt kofa is várt az alkalmi kocsira. Stop, egy német gép megállt. Visszarázkódtunk a jelenbe, s közvetlen teendőink sikerére – a budapesti útra meg a désire – szorítottunk a gróffal búcsúkezet. A kofákkal együtt én is lecsörgettem néhány pengőt, de Szamosújvár mögött a németek letettek az útra. A kocsi valahová balra tért be. Az asszonyok azt mondták, jobb a magyar kocsi, azok nem csapnak be, vártunk tehát, közben a kukoricásba szaladva, mert ezüstös csillogással idegen repülőgépek zúgtak át

felettünk. Semmi baj. Megjöttek a magyar fiúk is egy üres üstöket szállító konyhaszerelvénnyel. Nem kellett alku-
dozni, felvettek, zsebre vágták ők is a gubát, s meg sem
álltunk Désig. Incze Jancsi, a festő és katonatárs még a
főtéren lakott, hozzá úgy járt be az ember, mint haza.

- Rebi hol van?
- Vargyason maradt a gyerekekkel.
- Na, azok már egy másik világ.

Sejtette, hogy valami komolyról van szó, tovább nem
faggattuk egymást. Még aznap késő délutánra – 1944.
szeptember 29-e volt, péntek – Dadayék lakásán adtam
Gaálnak találkozót.

Otthonosan mozogtam a városban, az itt lezajlott hon-
védtiszti átképzés hiábavalóságán elmélkedve. Különös
volt most visszagondolni arra, hogy a nagy háborús haj-
cihő idején hogyan készülődtünk itt a békére Szabédi La-
cival; már a reggeli kivonuláskor sort cserélve egymás
mellé settenkedtünk, aztán összetartottunk az egész gy-
akorlat folyamán odakünn Kozárvár alatt, a Rompáson
vagy a Kodor völgyében. A többiek tiszteletben tartották
hóbortunkat, mi ugyanis valamiféle világbékebeli táj ku-
tató szolgálat fantáziaképét kergettük. Ez kettőnk ki-
egyezése volt. Míg én változatlanul fenntartottam, hogy
el kell sajátítani a katonai műszakot, pontosan az ellenke-
zőjét vallotta, vagyis mókának, felesleges és kellemetlen
dresszírozásnak tekintette a kiképzést. Katonai bevetés jó
a békés tudományosságra, mondjuk növényismére, régé-
szetre, néprajzra, na, ebben egyetértettünk, s nehézpuská-
val a kezünkben színeztük a lehetőségeket kint a terepen,
erdőt-mezőt járva. Az ismerős dési utcasarkokon most az
jutott az eszembe, hányan törik azóta a fejüket a tanszá-
zad szertesodródott ifjaiból, vajon nem mi voltunk-e
mégiscsak az okosabbak?

Dadayék a kaszárnya közelében laktak, csöndes kis
mellékutcában. A kellő időben ott voltam, vártak. Fekete-
tekávét ittunk, valahonnan került. De az is lehet, hogy
nem volt, s szilvapálinkával kínáltak. Mindegy. Gaál Gá-

bor, természetesen egyenruhában, karosszékben ült a szoba közepén, összehúzott homlokráncsal, s teljes katonai díszben állított be Szentimrei Jenő is. Csak Daday Loránd volt közülük civilben, kényelembe helyezte már magát. Különben az ő jelenléte feszélyezett. A percek benyomásaiban éltem, nem tudtam, hogy ez a patriarkális úriember Derzsi Mihály néven valamikor a Korunkba is írt, s azt sem számítottam ki előre, hogy a megbukó rendszer még hátralévő két hetének elteltével éppen ő kerül majd itt az élre, mint a felszabaduló Dés első demokrata polgármestere.

A kellő óvatossággal Bonchidánál kezdtem. Hogy onnan jövök, Bánffy Miklós üdvözetét hozom. Ez jó fedezék volt, éltem vele. Aztán elmondtam rendre mindazt, ami Kolozsvárt törvényes keretek közt végbement. Teleki Béla gróf felszólalása a minisztertanács ülésén! Memorandum a püspökök, egyetemi tanácsok és írók aláírásával! Városi Őrség alakulása az üzemek és intézmények védelmére! A lakosság egy részének távozása, a többség ragaszkodása a szülőföldhöz! A katonakötelesek visszatartására megszerzett pecsétetes *itthonmaradási jogosítványok* (ez a megfogalmazás kitűnően hangzott)! És hogy hoztam is egyet Gaál Gábornak, de szerezhetünk újabb ilyen papirosokat is, amennyit csak kell. S van egy szózat is, egy kiáltó szó mindenkire, szájról szájra: ittmaradni! Kerülgettem a nyílt politikumot, de hiszen Szentimrei járt közben Kolozsvárt, tudhatott minden lényegeset, Gaál Gábor pedig értett a szóból. Még négyszemközt is úgy alakítottuk mindig a szöveget, ahogy veszély nélkül továbbadhatónak véltük.

A találkozó véget ért. Csöndben oszlottunk szét, a kijáratnál átadtam Gaál Gábornak a mentesítvényt.

– Magának szép új ruhája van – morogta a maga nyers gunyorosságával.

– Hát persze, ha grófi ebéden voltam! Egyébként Csögör Laji tukmálta rám, hogy mégse járjak kopottan az urak közé.

– Csögör nyúlt meg, vagy maga zsugorodott össze?

– Nem az övé – mérgelődtem –, egy elhurcolt orvosé, aki nála hagyta, s így ketten kölcsönöztük ki.

Csillagfénynél botorkáltam a városka központja felé. Hogy min fenn nem akadnak? A ruha! Legszívesebben letéptem volna magamról. Így jártam diákkoromban is, másnak a zakójában kényszerültem felmenni a Hradzsinba, Masaryk köztársasági elnökhöz audienciára. Még a cipő sem volt Prágában az enyém. Hiába, kölcsönruha az egyenruhám. Kifüstölögtem magam, s benyitottam a mozi elfüggönyözött előcsarnokába. Plakáton olvastam, ma este a tábori színház játszik. Zilahy-darabot adtak, még ismerős is volt a színészek közt, de én csak ültem, ültem elernyedve. A mai napból elég volt. Néztem és nem láttam, hallgattam és nem hallottam semmit.

Érdemes volt Désre jönnöm? Volt-e egyáltalán értelme a kockázatnak, amikor nemcsak rólam van szó személy szerint, hanem arról a felelősségről is, mellyel minden percet Kolozsvárt kellett volna töltenem, eleget téve kommunista megbízatásomnak, népi hivatásomnak a Városi Őrség bizonytalan összetételű vezetőségében? Gaál Gábor mindig zsörtölődött velem, ez volt a természete (s szeretetének a jele is), most azonban nagyon komolyra vált minden, az ő leszerelésének lehetővé tétele nemcsak pusztá életmentést jelenthetett, hanem egy vezető emberünk, sorsalakító mesterünk jövőbeli szerepéről is szó volt, hivatásáról a felnyíló új világban, melytől már csak napok választottak el. Sajnos, erre a töprengésre később sokszor kellett visszaemlékezni, mert Gaál Gábor leszerelése nem sikerült. Talán nem a felettesének kellett volna felmutatnia a nevére címzett katonai iratot, de ha másutt is érdeklődött volna (ahogy utólag levelezéséből kiderül), ahol hiányzott a jóakarát, ott a kapott irat úgy volt értelmezhető, hogy szó szerint „behívás esetén” mentesít, márpedig a főhadnagy úr szolgálatot teljesített, tehát nem hívták be... A Horthy-féle hadseregben – fentről le és lentől fel – feszülten szembenállottak már

egymással a németbarát és a „kiugrásra kész” elemek, nos, Gaál Gábor felettése (vagy más megkérdezett) nem az ellenállással kapcsolatba került szárnyhoz tartozott! A papír papír maradt, s Gaál Gábor – most már fokozott megfigyelés alatt – családját hátrahagyva, csapattestével távozni volt kénytelen.

Iréнке, az illegális mozgalombeli Illyés néni leánya, Incze János kedves felesége forró teával várt. Senki sem kérdezett semmit, s ami nálam talán szokatlan, én is elálltam a szótól. Kora reggel, megint csak katonakocsira kérezkedve, indulás vissza Kolozsvárra. Egy apró teherautót csíptem el két álmos honvéddal, kis kupac hagyma volt az egész szállítmány, szinte ajkamon volt, hogy megkérdezzem, ennyiért érdemes-e jártni a gépet, de idejében észbe kaptam, hogy hát ez nekünk így jó, s nyilvánvalóan a két katonának is kellemes. Hogy miket tudtak Apahidáig fecsegni! Ebben a nagy időben valami disznóról volt szó, hogy azt így vagy úgy kellett volna jobban megperzselni.

Apahidáról gyalog mentem be Kolozsvárra. Friss volt a levegő, elhagyott a táj, ha valahol mozgott ember, csak a háza körül tett-vett valamit. Időnként megtapogattam kabátom belső zsebét, igazolványaim rendben, de hát a kutya sem törődött velem. Különben is mitől féltem volna? A behívóm nem juthatott el Vargyasra, s mióta Kolozsvárt vagyok, címem nincsen. Ha az országúton megszólítanak? A Székelyföldről menekültem, Désről jövök, onnét vonat már nem jár... Természetem, hogy nem jövök zavarba. A helyzetekben rengeteg újabb helyzet feszül, s ezek eleve lehetőséget adnak a legjobb változat felhasználására, hogy a percnyi szorultságból kilépjen az ember. Kihalt a repülőtér, ez szerencse, nem igazoltatnak. Üres Szamosfalva, úgy látszik, a hírhedt kaszárnya-épületekben és hangárokbán, ahová évekkkel ezelőtt a kommunistákat behurcolták, egy árva lélek sincs. Már a vasúti átjárót hagyom magam mögött, oldalpillantással az 1849-es vértanúk oszlopára.

Késő délután értem a városba, baljós csöndben kanyarogva a Hóstáton át Nemesék vadszőlővel befuttatott házáig. Ledőltem, mint a tuskó, fekete éjjel volt, mire felébredtem. Vendéglátóim teával lesték ébredésemet, semmi újat nem tudtak mondani. Gyér fény mellett elővettem olvasmányomat. Ki hinné el, hogy ezekben a hetekben házról házra cipeltem magammal Tolsztoj regényét? A *Háború és béke* diákkori élményem volt, most került újra a kezembe, s minden egészen másként nyomult belém.

Lassú és hívő olvasó vagyok, igazán belehelyezem magamat a részletekbe, a körülményekbe és viszonyulásokba, a jellemekbe, feledve író és irodalomtörténetet, s ezekben a lázas napokban, amikor minden összefutott és szétszaladt körülöttünk, valahogyan hozzátartozott a napi nyugalmamhoz, hogy legalább éjjelenként, elalvás előtt, ennek a regénynek a szövevényeiben izgassam fel magamat. Most már nem is diákolvasmány volt, hanem valami feszültség-többlet, ami nappal, a meggondolt tevés-vevés, az óvatos önfegyelem óráiban mindnyájunkból egészségesen hiányzott, nehogy indulatból, idegrohamban elvétsünk valamit. Most Pierre Bezuhov voltam, ott csetlettem-botlottam fehér kalappal és zöld frakkban a sebesültszállító fogatok között, mögöttem daloló lovasvezred, s aggódva kérdeztem: „Ezek a lovasok csatába mennek, sebesültekkel találkoznak, és egy pillanatig sem gondolkoznak el azon, hogy mi várja őket, hanem csak elhaladnak a sebesültek mellett és rájuk kacsingatnak. Húszezer halálra van ítélve közülük, és ők az én kalapomat bámulják! Különös!”

12

Nem könnyű másnak a gondolatmenetébe behatolni, annak kanyarait követni, a belőle adódó lehetséges kitérőket kiszámítani. Még akkor is kockázatos ez, tévedésekre adván alkalmat, ha a mindennapos együttlét és gondmeg-

osztás, a mozgalmi szövetkezés gyakorlata kínálja a kölcsönös megértést. Mi minden mehetett végbe Teleki Béla lelkében, miközben órákon, napokon, jó egy-két héten át egymás szobájába nyitottunk a kolozsvári Városházán, s hol apró, hol életveszélyes és lényegbevágó ügyek intézése közben emberileg is megnyíltunk egymás számára? Böven, részletezve, kibontottan ugyan semmit sem firtattunk, ráadásul az eltelt idő is jócskán kimosta már a pillanatok benyomásait abból az időből (kereken harminchárom év telt el 1944 viharos őszi eseményei óta), s nem is regényt írok, tehát nem a lélekrajzi feltárás, hanem kizárólag a megtörténtek rögzítése a céлом. Az a politikai per, amelynek az 50-es években vádlottja és több társammal – név szerint Csögör Lajossal, Demeter Jánossal és Jordáky Lajossal – együtt évekig áldozata is voltam, egyszer már felvetette a Telekiékkal való alkalmi együttműködés kényes oldalait. Nem tagadtam, hogy adott helyzetben az antifasiszta arcvonalon szövetkeztünk a Hitler ellen forduló Teleki Béla gróffal, de mindig megkülönböztettük a magunk kommunista céljait az ő jövőelképzeléseitől, ez azonban nem akadályozhatott meg abban, hogy internálása idején a szovjet katonai hatóságok előtt ne igazoljuk érdemeit, hozzásegítve őt a szabadlábra helyezéshez. Számomra – személy szerint – ez becsületbeli kötelesség is volt: adott szavam betartása. Egy rehabilitációs tárgyalás 1955-ben végleg felmentett ugyan mind a négyünket a gyanú és félremagyarázás alól, megcáfolva a hamis koronatanút, Teleki Adám grófot, aki különben sohasem volt komolyan beszámítható, az egész kérdés-gomolyag azonban mindmáig amolyan történelmi rejtély maradt. Erkölcsi feladatommak érzem, hogy gyökerénél fogva adjak kellő magyarázatot.

Kovács Katona Jenő már Vargyasról való feljövetelem előtt visszautasította – egyetértésben társaival, valamint a még börtönben őrzött erdélyi kommunistákkal – a részvételt bármilyen diplomáciai játékban, amíg a magyar haderő a Szovjetunió ellen küzd, s ez a magatartás még

élesebb értelmet kapott abban a konkrét helyzetben, amint a 2. hadsereg a Feleki tetőn át, a IV. hadtest pedig a Maros völgyében betört Dél-Erdély területére, s német katonai céllal, német kommandó alatt megtámadta a már Hitlerrel szembefordult Romániát. Ez nyilvánvalóan keresztelte Teleki Béláék ama elképzelését, hogy az ellenállásban való részvételükkel belejátszhatnak Észak-Erdély állami hovatartozásába. Kiugrási akciójuk a kíméletlen valóságba ütközött: saját rendszerükben magukra maradtak, a Horthy-kormányzat ingadozó és késlekedő politikája, valamint a hadsereg kihívó ellenakciója, a feleki és aradi offenzíva, áthúzta számításait, Ilyen körülmények közt még a szeptember 12-én közzétett szovjet-román fegyverszüneti egyezménynek a bécsi döntés megsemmisítésével egyidejűleg nyitva hagyott határvéglegesítésére sem támaszkodhattak többé. Ezt a kérdést a Vörös Hadsereggel közösen előnyomuló román hadsereg hősi véraldozata vitte már a megoldás felé.

Egészen más volt – a szeptemberi fejlemények során erről már magam is tanúskodom – a békepárti ötös csoport s a börtönből rendre kiszabaduló kommunisták történelmi álláspontja. Nem mentek bele illetékességükön kívülálló „határ”-vitába, hanem minden igyekezetükkel az antifasiszta ellenállás közvetlen feladatait tolták előtérbe, s míg a magyarországi kiugrás vagy átállás ügye eltolódott, ők a tömegek antihitlerista felzárkózását sietteték, természetesen nemzeti különbség nélkül. Telekiék javára csakis azt írhatjuk, hogy hungarocentrikus elképzeléseik csődbejutása mértékében egyre szolgálatkészebben álltak rendelkezésünkre.

„Erdélyben szép az ősz” – hirdették éveken át a turisztaplakátok. Ez az 1944-es ősz szélszélben, bágyadozó napsugár-ragyogásban ki is tett magáért. S mintha a belső lelki tusakodásoknak is valami biztos várakozás lépett volna a helyébe: aki elment isten hírével, nem zavart többé, aki maradt, meghúzódott óvóhelyén, s aki csak tehetett, tett valamit, valami keveset legalább, az ittmaradásért.

Katonák szökdöstek meg, átadva fegyvereiket valamelyik városi őrségnek, s civil gúnyát szereztek innen-onnan. Zsidó munkaszolgálatosok levették sárga jelzéseiket s keresztény ismerőseiknél rejtőztek el, vagy egyenesen a Városháza biztos pincéiben kerestek menhelyet. Piac még volt, egy-egy üzlet előtt kenyérért, lisztért sorakoztak az asszonyok. Alattunk, a Városháza alagsorában, a rádiószolgálatos beosztott már régen nekünk adta le a magyar, német, angol és orosz adók közléseit, tudtunk már Nagyszalonta gazdacseréiről, Torda pusztulásáról, a front közeledéséről. Egy-egy szovjet vagy román repülőgép behatolt a város fölé. A Városi Őrség üzemi vezetői „a rend fenntartására” sürgősen fegyvereket kértek. Nos, itt adódott még Teleki Bélának szerepe. Igaz, néhány napra eltűnt, de ugyanolyan váratlanul vissza is tért. Most ő nyitott be hozzám ezekkel a szavakkal:

– Zsibón voltam, felvittem családomat Pestre, remélem, amíg a front odaér, mégiscsak meglesz a fegyverszünet. Most már végleg itt vagyok, veletek vagyok, nem köt többé sehová semmi, de a város megkímélésében és a ti védelmetekben talán még hasznatokra lehetek. Rátok bízom magamat, kezetekbe téve életemet. Mástól, mint tőletek, nem várok már semmit.

És a fegyvereket megkaptuk. Teleki megbízásából Mikó Imre járt el, s hamarosan jelezték is, hogy 200 puská, 20 000 töltény és néhány láda kézigránát átvehető a katonai célokra lefoglalt Marianum leányiskola fegyverraktárából. Igen ám, de mire a Városházáról odaküldtünk egy kis csoportot felvételezésre, az élelmes Dermata-őrség, élén a börtönből kihozott kommunistákkal, már át is vette a puskák és töltények nagy részét, villámgyorsan értesítve a többi üzem őrségeit is, úgymint magára a parancsnokságra fegyver már alig került. S ez a kevés is elég volt ahhoz, hogy onnan elijessze parancsnokságunk egyik polgári tagját, aki ráadásul ki is borult, s embereink előtt kiáltozni kezdett, hogy ebből vérontás lesz, a németek mindnyájunkat kivégeznek! Senki nem mozdult, hagy-

tuk hazamenni, de az ördögöt felfestette a falra, s az hamar meg is jelent.

Az építőmunkások szakszervezeti helyiségében éppen az utcai őrsegek megszervezéséről volt szó, amikor ránk tört a rendőrség néhány detektív képében. A fő baj az volt, hogy ez a helyiség a régi Bel-Magyar, akkor Kosuth Lajos utcában (ma Lenin sugárút) történetesen egy ugrásnyira volt a rendőrség épületétől, s a legalitás túlságosan is fejünkbe szállt. Egyedül Veress Pálnak sikerült ügyesen kiszöknie a helyiségből, de vagy harmincunkat (Jordáky Lajosra, Schneg-Zoltán Ferencre, Gheorghe Timofira, Belovay Istvánra emlékszem) felkísértek a rendőrségre, ahol elkezdődött a kihallgatás. Az egyik detektív (székely lehetett, családneve Bardócz) „ittmaradó”-szellemben szemünkre hányt, miért nem szoltunk előre, hogy gyűlésezünk, hiszen megtörténhetett volna, hogy a Gestapo tör reánk! Kölcsönös magyarázgatások után engedélyt kaptam arra, hogy azonnal felmenjek a megyeházára, s ott Bethlen Béla grófnál, a hadművelési terület újonnan kinevezett kormánybiztosánál tisztázom, hogy a kőművesek szakszervezetét a Városi Őrség bízta meg a szervezkedéssel. Felmentem, ott találtam Demeter Jánost is, aki az alig kiszabadított s újra letartóztatott Ion Micu ügyében várt ugyanott kihallgatásra. Nos, a kormánybiztos nem ültetett le bennünket, hanem állva fogadott, viszont azonnal intézkedett, mégpedig úgy, hogy egyenesen magához hívatta a rendőrfőnököt, s jelenlétünkben adta ki megnyugtató utasításait. Még folytak a kihallgatások, amikor visszatértem a rendőrség emeleti folyosójára, s társaimmal együtt átvehettem a névre szóló írásbeli közlést, miszerint bejelentés elmulasztása miatt két hónapon belül befizetendő 200 pengő pénzbüntetésre ítéltetem. Na, ez jó megoldás volt, a rendőrség „fedezve”, hiszen előállított és büntetett, mi pedig szabadon hagyhattuk el a kellemetlen épületet.

Mondanom sem kell, hogy a Szolnok-Dobokából érkezett Bethlen Béla gróf ittmaradós társa volt Teleki Bé-

lának, s nemcsak a lakosság itthontartásában, hanem a termelőeszközök elszállításának megakadályozásában is Erdély érdekeit tartotta szeme előtt. Nem is tehetett volna másként. Nemcsak a Dermata bőrgyárat, hanem az Acélárugyárat, a Vasúti Műhelyeket, az Erba bútorgyárat, a Húsárugyárat s annyi más üzemet már felfegyverzett munkásőrségek vették birtokukba, s megakadályozták a gépek és készletek elvitelét. (Rehabilitációs peremben Gheorghe Timofi azt vallotta javamra, hogy az én utasításomra több mozdonyt gördítettek mellékvágányra és rejtettek el. Hát én bizony erre máig sem emlékezem, bizonyára általános utasítás volt a kommunista csoport részéről, s beletartozott a Városi Őrség rendes parancskiosztásába.) Az egyes üzemek őrségei az utolsó napokban teljesen önállóan jártak el, s csak a felszabadulás után értesültem arról, hogy a romboló osztagokat hogyan hári-tották el erélyes fellépésükkel. Így sem úszták meg vér nélkül. Jakab Dezső a Vasúti Műhelyeknél súlyosan megsebesült.

Apokaliptikus szín- és hangzavarban, törött tükör darabjairól visszaverődve keverednek bennem az utolsó napok anekdotái és tragédiái. Embereket és javakat kellett megvédenünk, egy egész várost! S a történések kapkodva, egymásba torlódva keresztezték egymást. A mi logikánk ugyan biztos volt a dolgában, a körülmények azonban megveszekedve kánkánt jártak.

Jött a hír, viszik a tűzoltófelszerelést, viszik a mentőautót. Nagy Lászlóval és jelentős címeivel (most már nemcsak tisztí főügyész volt, hanem a távozó polgármester megbízott helyettese is) rohantunk ketten a már fölpackolt Vásárhelyi László polgármesterhez, néhány baljós tekintetű katonatiszt rebhent szét, amint bejelentés nélkül benyitottunk, köztük ismerős arcok a 26-os gyalogezredből. Reklamáltunk mint visszamaradok, kértünk, követeltünk, de elkésve. A kért gépkocsik már elmentek.

Jött a hír: csomagol a klinika, a hadseregnek kellene a kórházi ágyak. Rejtélyes! Hiszen ott őrségünk van! Jor-

dáky Lajossal és a vasas Gheorghe Timofival siettünk Miskolc Dezső rektorhoz, ő rendelkezett a klinikák felett, tartson vissza mindent! A Ferenc József Tudományegyetem óvóhelyéről hangzott fel a himnusz, talán új orvosdoktorokat avattak az utolsó pillanatban. Megvártuk, míg szétszéled a közönség, s mint a szakszervezetek delegációja jelentkeztünk a rektori fogadószobában. Miskolc Dezső mellett ott volt a jogtudor Buza László is, nem ok nélkül. A kórházi ágyak ügye előtt tényleg egy jogi bökkenőt kellett tisztáznunk. A két professzor őszintén megmondta: itt maradnának az egyetemmel (és az ágyakkal), de a szovjet–román fegyverszüneti egyezmény értelmében ők idegen állampolgárok Észak-Erdélyben, hiszen Szegedről jöttek ide, s nemzetközi jog szerint ők a háború tartamára internálhatók... mit tegyenek? A szót Timofi ragadta meg, megnyugtatta a helyben maradókat, hogy személyükért a szakszervezetek vállalnak felelősséget, s a magyar egyetemi oktatás fenntartását is a szakszervezeti munkásosztály biztosítja! Éppen a román munkás határozott fellépése kelthette a legnagyobb bizalmat. A két professzor elvonult meghitt négyszemközti tanácskozásra, de hamar visszatértek. Maradnak! Így a távozó hadsereg sem vonhatja majd őket felelősségre a kórházi javak miatt.

S az emberek! Egyesek és egész kategóriák! Feljön a Városházára Dózsa Márton, az egykori MADOSZ most honvéd őrmesteri zubbonyban feszengő szervezője, s kérdi, mit csináljon. Hát szereljen le, egykettő! Igen ám, de ő – öregségében – egy zsidó munkaszolgálatos táborban vitézkedik, valahol a Tisza táján, s védettjeinek csomagokat visz kolozsvári barátaiktól. Ha a front elvágja az útját, természetesen itt marad velünk, itt a családja is, de ha nincs gyors fordulat, visszamegy, azok a szerencsétlenek benne bíznak, őt várják! Elhúzódtott minden, még egy nap s még egy, Dózsa Márton a csomagokkal útra kelt, s nem láttuk többé soha.

Mint derült égből: megfog az Egyetem utcán az a Bar-

dócz nevű detektív, félrevon (egyszer már megvédett bennünket, de azért végigfutott hátamon a hideg), s közli: a rendőrség rákényszerült, hogy negyven névből álló listát adjon át a Gestapo helyi embereinek, megindul az embervadászat, ki-ki rejtse el magát.

Mire a Városházára értem, más forrásból (azt hiszem, a szociáldemokrata Bruder Ferenc útján, akit előttem nem ismert körülmények közt tartóztattak le, de betegség címén szabadon is bocsátottak) már elő is került a lista. Hirtelen összetákolt névsor volt, néhányan a felsoroltak közül már nem is éltek, de ott virított a békepárti ötös csoport, több kiszabadított kommunista, néhány szociáldemokrata (köztük Pásztai Géza), sőt az Ellenzék Nagy Józsefje is. A kommunista csoport azonnal megszervezte a gyors értesítést, mindenki új lakhelyre költözött, miután azonban a listán egykori lakhelyem, az Ond utcai szoba szerepelt, maradtam továbbra is Nemeséknél, s napközben nem mozdultam ki a Városházáról, ahol végül egyedül kellett az őrség dolgait ellátnom. A körértesítés sikerült, másnap azonban kétségbeesve keresett Jordáky felesége, Mária asszony a hírrel, hogy Kovács Katona Jenőt egy csendőrőrzárat a Bem utcai lakásból elhurcolta. Hogyan, hát miért volt otthon? Úgy látszik, úgy okoskodott, hogy öt több hónap óta mindenki a tudószanatóriumban tudja, s legbiztonságosabb számára az elhagyott lakás... Teleki Béla sietett Dálnoki Veress Lajoshoz, egy bunkerbe a Fürdő utcán (tényleg ott járt, két emberünk, a katonai szolgálatát éppen ott teljesítő Fodor Pataky Adám és Tar Károly, azonnal jelentette a látogatást), de a hadseregparancsnok ama határozott utasítására hivatkozott, hogy a visszavonuló magyar hadsereg kerülje meg kétfelől Kolozsvárt, fogalma sincs tehát, hogy milyen alakulat szeghette meg parancsát. Teleki visszajött, s csak annyiban nyugtathatott meg bennünket, hogy beszámolt Dálnoki Veress ellenintézkedéséről: a vezérezzredes megígérte, hogy megfelelő alakulataival elállja a vá-

rosból kivezető utakat, s megakadályozza, hogy a Gestapo bárkit is elhurcoljon a városból.

Teleki híreiből derült ki, hogy az Erdélyi Magyar Tanács Memorandumának késői visszhangjaként a visszavonuló hadsereg nem épít ki védőállásokat Kolozsvárt, s így megkíméli a front viszontagságaitól az itthon maradókkal zsúfolt, világhírű gyűjteményekkel, könyvtárakkal és levéltárakkal teli, sértetlen gyárakban és kórházakban, iskolákban gazdag várost. Erdélyi lelkiismerete szólalt meg a megvert hadvezérnek? Avagy a magyar királyi agyban csodát tett az a kis tenyérbe gyűrt papiros, amely Bánffy Miklóst felhatalmazta, hogy utasítását a legfőbb hadúr parancsának vegyék? Bánffy utólagos nyilatkozataiból ez derül ki: közbenjárásának eredményét látta abban, hogy Dálnoki Veress a kormányzói felhatalmazást legalább a város békés kiürítésére használja fel, grófi tekintélyével ismételve: „Ez a Horthy már olyan hülye, hogy mindig annak ad igazat, akivel utoljára beszél.”

Emlékeimet rendezgetve, inkább abban a tényben keresném a város katonai feladásának magyarázatát, hogy a grófok is, a visszavonuló hadsereg vezetői is jól tudták: valójában már a munkásság kezén van a város, a munkásoknak fegyvereik is vannak, s az üzemek és intézmények épségét fenyegető katonai mozdulatok könnyen válhatnak ki összetűzéseket. A Kovács Katonát elhurcoló magyar csendőralakulat pedig – ahogyan ez napok múlva, de már a felszabadulás után kiderült – nagysármási rémtettével, 126 zsidó civil (31 férfi, 53 nő és 42 gyermek) legyilkolásával is „más irányvonal”-nak engedelmeskedett, hiszen – ez meg később a Bethlen Béla ellen indult per során került napvilágra – a gyilkosság hírére a kormánybiztos a hadsereg védelmét kérte és kapta meg a tordai zsidóság megmentésére. Kézenfekvő, hogy a vétkesen feláldozott hadsereg kebelében ott rejlett már eleve az a mag, amelynek a kiugrási tapogatózások és tárgyalgatások mögül az Erdélyhez fűződő nacionalista képzelgések bukása után kellett kihajtania. Nem telt bele két nap, s ki-

világlott, hogy Kovács Katona Jenőt valóban téves nyomon kerestük, amikor a magyar csendőryomon elindulva a visszavonuló hadseregtől kértük számon.

Kihívtak a belső szobából. Katonasapkás fiút vettek körül embereink, utat engedtek, s a küldönc jelentett. A Pata utcán egy német terepjáró gépkocsi hajtott kifelé a városból, de mielőtt Szamosfalva felé kanyarodott volna, kilöttek belőle egy ismeretlen embert. Az utcai őrseg tagjai odarohantak, de már halva találták. Egész golyószorozatot kapott közvetlen közlelről. Többen hallották is a dörrenéseket. A fiú nyújtotta felém a hulla kabátjában talált véres tárcát, s átvillant rajtam: Kovács Katona Jenő! Nem ő volt. Az igazolványok szerint Nagy József újságíró a halott. Egy az üldözöbe vett negyven közül... Kérdőzködés jobbra-balra, mi történt? Nagy Jóska a maga hórihorgas, feltűnő alakjával minden hozzá intézett figyelmeztetés ellenére beült a New York kávéházba, ahol akkoriban valami ebédfélét is adogattak, s onnan hívta ki egy magyar csendőr zászlós. Többé nem látták. Most már nem volt kétséges, hogy ama csendőralakulat a Gestapo embereivel működött együtt. Óvatosan kiküldtünk néhány embert terepszemlére a Péter-Pál villához, de ez már üresen tátongott, ajtó, ablak nyitva. Kovács Katona Jenőt sem élve, sem holtan nem látta többé senki.

Vér! Ősi jelkép, magát kellettő eszköz történelmi mítoszteremtésre, mégsem fogadom el másnak, mint riasztó figyelmeztetésnek. Jogot az új világra, erkölcsi érvet a közös társadalomépítésre nemzetiségi különbség nélkül Kolozsvár munkássága azzal szerzett, hogy tömegerejével, mozgalmi magatartásával, forradalmi készségével megkímélte az üzemeket és intézményeket, a termelőszközöket és kulturális értékeket mind a kiürítés és elhurcolás, mind a frontviszontagságok megsemmisítő csapásaitól, s ha adtunk is vért, még mindig több volt a megvédett élet. Nagy József és Kovács Katona Jenő tragikus halála megrázó kivétel a közösen – s az ő részükről is

– célul vállalt átmentés közügyi műveletének általános sikere alól.

Óvatosabbakká váltunk. Nemes Istvánnal még átéltem egy bombabeütést, a Gyulai Pál utcai ház légvonalban közel volt a támadási célpontul szolgáló – egyébként már kiürített – Árpád úti hadtestparancsnoksághoz, egy oda-szánt sorozatból hullott ránk is valami. Kiskaliberű lövedék volt, de a robbanás szele lesodort a lépcsőkön a pincébe. Nem ezért hagytam ott a külnegyedtet (különben is Nagy Istvánt rejtettük el ott helyemben), hanem a meg-sokasodott felelősség miatt. Ha egyszer odaállítottak a Városházára, a sok utasításra váró embert meg az oda menekült katonaszökevényeket és munkaszolgálatosokat, a Városi Őrséghez befutó jelentéstevőket és a segély-kérőket nem lehetett magukra hagyni. A közelben találtam menedéket, egy régi vöröskatona, Nagy József családja az Erdélyi Bank főtéri pincéjébe hívott, tulajdonképpen egy templom nagyságú középkori helyiségbe a régi híres Báthory ház vagy Kakas ház átépített modern szárnya alatt. Itt tanyáztak már Mezei Lajosék, itt rejtő-zött el Veress Pál is. Az asszonyok főztek, s ha reggel vagy ebéd után átmentem a Városházára, előttem két le-vente kémlelte ki, szabad-e az út? Az egyik, Soós Bandi unitárius diák, vargyasi szomszédunk családjából való volt, s ezen a kedves alapon egymásra bíztuk magunkat a forgatagban, a másik ama Dózsa Márton fia, makfalvi gyerek. Mint az árnyék, követtek a Városházán is minden-hova, jobb testőrökre nem bízhattam volna magamat. Fent a Városháza emeletén elég védettek voltunk mind-nyájan, de mert ottlétünknek már híre ment, a történetek után Teleki Bélával együtt jobbnak láttuk, ha a város leg-kirívóbb helyén látszatra valamiféle hivatalosnak tetsző, egyenruhás védőrséget rakatunk magunk elé.

A 26-os gyalogezred már nem jöhetett szóba, pedig ott akadt volna velünk tartó ismerős. Feljött hozzánk Csűrös István zászlós, civilben botanikus tanár a mezőgazdasági főiskolán, s kulcsokat nyomott a kezünkbe: ő az utolsó

szolgálatos tiszt a Honvéd utcai kaszárnyában, most kapta a parancsot, viszi Dés felé a maradék legénységet... Furcsa epizód a felfordulás közepén. Hát mi mit csináljunk a kaszárnyakapu kulcsaival? Próbáltam rábeszélni Csűröst, ne bolondozzon, hagyjon ott csapat-papot, ne menjen most világgá (egy év múlva Franciaországból vetődött haza), de megint az a besulykolt észjárás! Maradna ő szívvel-lélekkel, de rá van bízva a menetszázad, felelős az életükért, éppen ő nem hagyhatja most el a kétségbeesett embereit. Lám, elment a legénységgel Szentimrei Jenő is, sőt Gaál Gábor is (pedig ő megkapta a felmentő iratot)! A kulcsokat csak úgy vettük át Csűrös zászlóstól, ha legalább két elvtársunkat azonnal leszereli. Szerencsétlenségére ugyanis éppen a kaszárnyával szemközt lakott Wolf-Erdélyi Sándor, a szociáldemokraták egyik helyi vezetője, s ilyen helyzetben nem merte szökésével családját veszélyeztetni. Most közbenjárásunkra szabadult tizedesi kötelmeitől, s Csűrös elbocsátotta a MADOSZ-beli Tar Károlyt is azzal a feltétellel, hogy távollétében vigyáz övéire a szomszédban. Tar vállalta örömmel, s mert valahol fenn laktak az Attila út tetején, mi azzal is megbíztuk, hogy a város déli kijáratánál kellő időben kalauzként jelentkezzék az első román vagy szovjet katonánál. (Sem ő, sem a monostori emelkedőre küldött Szepesi Sándor nem teljesíthette feladatát, a felszabadító hadak nem arról közelítették meg a várost, ellenben Timofi, miután a Vasúti Műhelynél munkáját elvégezte, harminchat órán át el sem tudott mozdulni őrhelyéről, mert a veszedelmes feleki kanyarnál kellett a gépesített katonai egységeket fogadnia s forgalmukat irányítania.)

No de a hadak megérkezésére még másfél napig várni kellett. Megelőzően, október 9-én este, kaptunk néhány egyenruhás rendőrt a Városháza oszlopcsarnoka elé, ezek is kulcsokat adtak le, kellő magyar királyi fegyelemmel.

Kint váratlan dőrej. Megkezdődtek a robbantások. Ki robbant? Mit robbant? Hát mi van a megállapodásokkal? Kolozsvár nem harcterület! Teleki idegesen kereste az

okot, valami olyan hír csapódott hozzánk, hogy semmi baj, csak a katonai tereptárgyakat röpíti levegőbe egy utászcsapat. A Szamos hídjait pusztították el, aztán ki-aludtak a lámpák, tehát a villamosmű is katonai tereptárgy! Mi az üzemekben és intézményekben készültünk védelemre, s íme, maga a város pusztul.

Lementem az utcára. Erős, természetes közrendőr állt őrt a kijáratnál, megadva a Városházának a részünkről többször megsürgetett hivatalos jelleget. Nézem, nézem a fekete egyenruhást oldalról, s megszólítom:

– Mondja, maga nem pozsonyi?

– Igenis, kérem, vagyis nem éppen – válaszolja a holdfényes félhomályból. – Csallóközi vagyok.

– Aztán nem játszotta a főhöst Tarasszov Rogyionov *Csokoládé* című darabjában?

A nagydarab ember óvatosan körülnézett, aztán rám meredt, és megkérdezte:

– Ezt honnét tudja?

– Hagyjuk ezt most. Nem akar ittmaradni?

Megint körülnézett, s megfontoltan válaszolt:

– Maradnék, de még az éjjel elindulunk a Szilágyságba. Ide házasodtam, feleséget és gyereket hagyok itt a Hóstátban.

– Dobja le a mundért, s öltözzön civil ruhába. No de előbb mondja meg, ugye, Gyuszinak hívják, szárad-e bűn a lelkén? Vétett-e románok ellen? Zsidók ellen? Mert akkor... S egyáltalán, hogyan lett géplakatosból zsarú?

– Munka nélkül tengődtem, aztán katona lettem, onnan kerültem ide. Nem bántottam soha senkit. Nem olyan a természetem. Az utcai közlekedésben ácsorogtam mindörökké.

(A közrendőrt Mosonyi Gyulának hívták, a 30-as évek elején tagja volt a Vörös Barátság proletár testedző egyesületnek Pozsonyban, ráismertem. A felszabadulás után egy héttel jelentkezett, egy padláson bújt el Szilágy megyében, parasztruhában gyalogolt haza éjjelente. A köz-

ben felállított Néprendőrség tagja lett, majd Magyarországra került családjával, s bevált.)

Október 10-én, keddi napon csend. Kora reggel ferences szerzetesek rohantak segítségért a Városházára, óvári templomuk mellett veszélyes robbantás készül, beszakad a hajó, ledől a torony! Késő. A robbanás reggel negyed kilenckor bekövetkezett, a telefonközpontot röpitették levegőbe a Kornis utcában, kigyúlt egy bérház, de az „ittmaradó kartársak” írásbeli jelentéséből kiderült, hogy a távbeszélő központ őrsége nemcsak a tüzet fékezte meg, hanem idejében elrejtette a kapcsolószekrényeket, s a saját erejéből azonnal megkezdte a helyreállítási munkálatokat. A jelentés véletlenül a zsebemben maradt, máig őrzöm. Az aláíró telefonközponti munkásőrség-parancsnok, Gergely Ferenc közli benne: „...megbeszéltük, hogy 15 fő egy új vagy ideiglenes távbeszélőközpont helyi és helyközi forgalommal való felállításánál, illetve üzemeltetésénél készséggel közreműködünk.” Válaszunk szóbeli volt: tessék! nem kell utasításra várni, jól teszik, ha máris nekilátnak.

Nézem, nézem ezt a hibásan gépelt és barnára fakult, tintával külön „Bizalmas” felirattal ellátott jelentést. Ezek a telefonisták nem tartoztak semmilyen szakszervezetbe, közéjük a mozgalom sohasem hatolt még be, s mégis, osztályszimattal, erdélyi realizmussal, valahogyan a tudatuk alól, előre jelezték már a tömegekben rejlő lehetséges értékeket, magból ígérték azt a nagyszerű ütemet, odaadó, szenvedélyes buzgóságot, amellyel a felszabadulás első napjaitól kezdve ezrek és tízezrek fognak majd neki a hidak újraépítésének, a megsérült víz- és villanyvezetékek helyreállításának s a megmentett gépek mellett a termelésnek, most már a frontért, a háború győzelmes befejezéséért, egy új társadalom megalapozásáért. Szabványos szónoki fogalmazásnak tűnhet mindez, a kis papírlap azonban bizonyít, lendületeket, fényeket, tényeket jelent be jó előre, még a lövedékek becsapódása, robbantások zaja, tüzlángok kellős közepén.

Következett a senkiföldje-éjszaka. Teleki Béla engedélyt kért, hogy a klinikára vonulhasson vissza, gyenge lábon állott, megviselte a gyomrát-idegzetét a nagy idő. A Városháza egészét megszállták az önkéntes munkásör-ség tagjai, én ifjú testőreim kíséretében a Kakas ház pin-céibe ereszkedtem le. Valamit ettünk, valamit ittunk, fel-váltva pihentünk a leterített szalmazsákokon, Veress Pali büszke volt kecses kis puskájára, s erősködött, hogy in-gyért nem adja magát, ha ránk törnek a csendőrök, az öreg Mezei pedig beosztotta az őrséget az eltorlaszolt ka-puban és fenn a padlásfeljárónál, egy keletre néző kis ud-vari ablak előtt. Hozta is a kiállított öröktől a híreket: most egy német tank állt meg előttünk, vigyázat! Hogy a fenébe jut ez át a Szamoson? A sötét árny eltűnt. Senki és semmi, régóta nem söpörték az utcákat, zörgött az aszfal-ton a sok száraz falevél.

Ájulásszerűen szunnyadtam el. Még nem pirkadt, csak halványodott az ég odakünn, amikor felrángattak. Szaladtunk fel a kisablakhoz. Megint egy tank haladt el oda-lenn. Ez már orosz! Készülődtünk, s ki az utcára! A Vá-rosháza előtt a sarkon ott várt már Nagy László a feketé-be öltözött Salamon bácsival, akinek orosz orvosnő (per-sze emigráns) a felesége, nagyszerű, hogy a férj itt van, tud oroszul, ő lesz a tolmács. Álltunk, ácsorogtunk a puszta sarkon, hol Nagy László rágta a tolmács szájába, hogy mit is mondjon, hol én vettem elő az öregget, főleg azt kötve lelkére, hogy a klinikákon teljes orvosi felké-szültség várja a sebesülteket, meg hogy siessenek a Der-mata bőrgyárhoz, azonnal megkezdik ott a bakancsgyár-tást, működik a villanytelepük, és vízellátásuk is kifogás-talan ...

A Nemzeti Színház felől bekanyarodott egy motorke-rékpár. Nagy László intett karjával, mire a Városháza er-kélyéről egy ott várakozó férfi hosszú, szinte a járdáig érő fehér zászlót eresztett alá. Nem volt időnk felocsúdni, az a zászló nem szerepelt előkészületeink során, máris lassí-tott a motorbiciklis szovjet tiszt, előttünk megtámasztot-

ta magát a kövezeten, s mutogatni kezdett a zászló felé. A tolmács ijedten magyarázta, hogy az oroszoknak nem tetszik a fehér zászló, az a megadás jele, ők pedig... Most már mindenki egyszerre beszélt. Nagy László rohant a zászlót bevonatni, a tiszt pedig szép nyugodtan meghallgatta, kik vagyunk és mit akarunk. A kórház és a bőrgyár tetszett neki, intett, megfordította gépét, s vágatott vissza a Tordai út felé.

Szerdai nap volt, 1944. október 11-e.

Most aztán igazán összezavarodnak, egymásba tűnnek az emlékiró képtörmelékei. Valami hallatlan többletbírás feszíti mássá az embert ilyen közvetlen megpróbáltatásban, én itt éltem át a frontot, tisztos civilben, mégis eseményforgatag örvénylő mélyén. Ki sem mozdultam a Városi Őrség minden dolgok góciává vált terméből, időnként, délben és este, Mezei Lajos felesége, Anna asszony nyomult utánam a tolongó embersűrűben, s járkálás közben nyomott számba egy-egy kanál levest. Kozák tiszt kiáltozott rám, pisztolyát forgatva (feleslegesen), már tolmácsom sem volt, de az ukránt egykori szlovák gyakorlatomból megértettem, különben is mutogatta a kozák a csizmája sarkát, szóval délutánra teremtsek elő 84 patkót a lovainak. Minden félórán rám rontott néhány ifjú küldönc, ezek is fronthelyzethez illő dühvei, a Városháza ikerépületében székelő szovjet városparancsnok ácsot kért, nem, most csizmadia kell, szabó kell, teremtsek elő zsiradékot a pisztolytisztogatáshoz, vadonatúj ecsetek kellenek (egy katonai festő máris egy hadijelenet freskóját kente a fogadószoba falára), s estére legyen a főtér szemközti sarkán, az Ursus vendéglőben ötven teríték, sült hallal! Egy végre szabadon mozgó zsidó úriasszony (származásának hangsúlyával) a Muci lovát keresi, óbégatva betámolyog három hóstáti kofa, az egyikük elkergetett udvaráról egy hetvenkedő kocist („olyan tatár képe volt...”), de a kazah pisztolya nála maradt, mit csináljon most vele? Szóval az első két nap zürzavarában én lettem a *sztaroszta*, így szólítottak, huzigálva a kabátom uj-

ját. Társaim egyszerűen eltűntek, én voltam itt magamra a tömkelegben, s ezer szerencse, hogy a kabátujjukra vörös karszalagot húzó munkásörök és a hirtelen idegyült lelkes egyetemi hallgatók parancsomra vártak. Ha akartam, ha nem: magad szolgálom, ha gazdád nincs!

Váratlan volt ez a minden törvényen kívül rám sült muszáj-tisztség, egyszerűen ott találtam a Városházán, tehát vállalom kellett a dolgok intézését. S meglett a 84 patkó, sőt kereken 100 lett belőle, hiszen csak a közeli vasüzlet raktárát kellett feltöretnem. A diákok és munkások, akiket a patkóért küldtem, először reménytelenül jöttek vissza, hiszen lakat volt a boltajtón, de aztán – azt hiszem, ordítottam – visszakotródtak, s hozták, ami kell. A kozák tiszt mosolygott, maga sem hitte el, hogy itt minden megterem. Mert mindenre sor került! Előbb sok galibát okozott, hogy kovács ment a katonai parancsnokságra kőműves, órásmeister, asztalos helyett, de ezen is segítettünk, ha már lúd, legyen kövér, feltörettünk egy cukorkaboltot is (üresen találtuk), oda munkaelosztó hivatal került, mindenkit listára vettünk szakmája szerint, s a parancsnok végre lakatost kapott, ha azt kért. Még a sült hal is megkerült, azóta tudom, hogy semmi sem lehetetlen. Fegyveres munkásörök behozták az Ursus halálra rémült gazdáját, se evőeszköz, se tányér, se abrosz, az igazi tulajdonos mindent elvitt, ő csak a főpincér, mint ilyen vette birtokba a helyiségeket. És hal, hát honnan? Bizonyára rekedt voltam már, borotvátlan is, kíméletlen és durva, de végre megértette a pót-tulaj, hogy kibúvó nincs, halat azonnal lehet fogatni a városi halastóban, kint Szamosfalva felé, ha nincs szekér, hozzák be kosárban, s kész volt a recept az evőeszközre meg tányérra is, ott van a porcelánbolt a Wesselényi utcában, kapunyitáshoz jó a balta, találnak ott mindent! És a főpincér elvont a munkásörökkel, és másnap mosolygott a városparancsnok, hálásan a békebeli kiszolgálásért: a győzelmes hadseregek tisztjeinek röp-bankettje fényesen sikerült.

Halál és élet, élet és halál. Már nem is csodálkoztam,

hogy a Mihály-templom előtt aznap délutánig sírt kell ásatnom, egy ezredes már csak holtan ért a tordai harcokból Kolozsvárra, ott lesz a nyughelye, ni! A városparancsnok kimutatott az ablakon, s kijelölte a dízsírhelyet a Mátyás-szobor tövében. Ezen a papíron a cirillbetűs szöveg, fekete márványra! Ezüstözött kerítés, 80 cm magas, másfél m széles... A módszert már ismertem, munkatársaim előkerítették a sírásót, a kőfaragót, akadt rögtön márvány, kerítés és ezüsfesték. Délután végigfuttattuk a diákokat a főtéri házak előtt, bekiáltották mindenhová: „Agyútűz! Kinyitni minden ablakot!” A szovjet ezredes sírja hosszú hónapokon át ott is maradt, nyugodtabb időben hantolták ki és szállították át a koporsót a Hősök Temetőjébe.

A frontátvonulás nem lakodalom. A városparancsnok szigorúan meghagyta, hogy a hordók fenekét ki kell verni, sehol semmi alkohol hozzáférhető ne legyen, folyt is a bor a főtéren, de ki ellenőrizhette volna, hogy a parancsot mindenütt teljesítik-e? Azt hiszem, a lakosság vendégszereteten múlott, hogy Kolozsvár általában nyugodtan élte át a frontkatonák átnyomulását, különösen a Hóstát hajdúivadék földészei tettek ki magukért, román is, ukrán is, kazah is életformabeli rokont, barátot, testvért talált házaikban, no meg volt is ott miből kínálni. Kaptam azonban egy kis összegyűrt, az egyetem ablakából ledobott levelet, óriási társzekerekkel éktelenül káromkodó ismeretlen nép (nem orosz) lepte el az udvart, senki se ki, se be, a Farkas utcai főépületbe szorult tanszemélyzet családtagjait félti. Aztán Józán Miklós unitárius püspök panasza futott be, nem tud kijönni a pincéjéből. Ilyenkor a városparancsnok egy vörös hajú fiatal szovjet tisztet rendelt mellém (szerencsémre tudott németül), s mögöttünk a munkásörség néhány tagjával rohantunk a helyszínre. Megtámasztam tisztelni a fegyelmet: a tiszt keményen szólt, s a fogatok kivonultak az egyetem meg a püspök udvaráról. Egy betört üvegű, porlepte kirakat előtt két fiatal katonát állított meg segítőtársam, a tiszt. Rájuk rivallt, két ferde

szemű, mongol arcot láttam megszeppenve. Az egyik egy kis kalotaszegi babát szorongatott, s tette volna vissza a mocsokba, ha közbe nem lépek, s mint „sztaroszta” ünnepelesen oda nem ajándékozom a hajas babát a messzi távoból idáig ért szabadságharcosnak. Ez különben rövid városgazdai működésem legkedvesebb emléke.

Moszkva ágyúk dízsörtüzeivel köszöntötte a felszabadított Kolozsvárt, a hadijelentés megemlékezett arról is, hogy a tudományegyetem fennakadás nélkül folytatja működését. A béke ugyan még sokáig váratott magára és még sok izgalomba, vérbe, bajba került, a front átvonulásával azonban a város hozzáláthatott sebei begyógyításához, immár saját dolgozó tömegeinek meglődult, történelmivé formálódó, népuralmi erejéből. A konszolidáció első feltétele a múlt rendszereiben megromlott s a visszahúzó erők részéről még mindig fenyegetett román-magyar viszony megnyugtató rendezése volt.

A munkásság soraiban a nemzetközi felfogás, az osztályharcos tanítás és gyakorlat megteremtette nemzeti különbség nélkül az összefogást, a Horthy-rendszerben nemzetiségük miatt súlyos megpróbáltatásoknak kiszolgáltattott, jogaikban korlátozott román kispolgári rétegek, nemkülönben az egyházi és polgári vezető körök azonban érthetően fenntartással éltek az Erdélyi Párt elnöke, a magyar társadalmi személyiségek s általában a Horthy-rendszert többé-kevésbé kiszolgált magyar közélet fordulatával szemben. Csak nagyon nehezen tudtuk elérni, hogy a román lakosság polgári vezetőivel az ellenállás keretében érintkezésbe jussunk. Teleki Béla és Vita Sándor személyesen interveniált ugyan a román túszok érdekében, de csak annyiban értek el sikert, hogy Emil Hațieganu és Aurel Socol román polgári vezetők a Gestapo fogságából magyar hatóságok őrizetébe kerültek és a győri püspök udvarában találtak menedékre. Bethlen kormánybiztos intézkedésére később szabadon bocsátották a Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka megyékben internált román lakosokat. A magyar ellenállási mozga-

lom mégsem talált megfelelő kapcsolatot a román polgársággal, ami talán nem is csak a bizalmatlanságra, hanem Maniu történelmi pártjának a magyar nemzetiséggel s a baloldallal egyaránt szembenálló felfogására volt visszavezethető. Mozgalmunkban így – a román munkásokkal való szoros együttműködésen kívül – csak a baloldali román értelmiségre támaszkodhattunk. Én Tudor Bugnariu tanárt, az antifasiszta tudóst már szeptember elején felkerestem Vasvári úti lakásán, hogy tájékoztassam az ellenállásról s tanácsait kérjem, Timofi pedig az Albina bank vezetőit és a Tribuna Ardealului napilap szerkesztőit igyekezett meggyőzni a szövöttezés szükségességéről, ezek a román történelmi pártokkal kapcsolatban álló körök azonban a kivárás taktikájával igyekeztek elhárítani maguktól a szakszervezeti munkássággal való érintkezést.

Az öreg Teofil Vescan bankigazgató állt Virgil Salvan és Gheorghe Timofi mellé az ellenállásban, egy szelíd lelkületű, régi vágású úriember, aki a békét kereste, s nyilvánvalóan az üldözések elől elmenekült és illegálisan Romániában tevékenykedő tanár fiát, ifjabb Teofil Vescan elvtársunkat várta most haza. A felszabadulás napján bevonuló román hadsereg szektora csak a város keleti részét érintette, a szovjet hadizóna román lakosai azonban szintén biztonságot akartak maguknak szerezni a változások közepette, s ezért „Casa românească” felírással igyekeztek megkülönböztetni házaikat a magyarokétól. Feleslegesen. A munkásság nem ismert ilyen különbséget, a szovjet katonai hatóságok pedig bevonatták a táblákat.

Még folyt a hadak özönlése, szovjet és román csapatok átvonulása, amikor a Városházán felkeresett Jakab Sándor és Nemes József, s ideiglenesen egy szobát foglalt le a kommunista pártcsoport számára. Atvezettem őket a szovjet városparancsnokhoz, s ettől kezdve ők vették át a katonai hatóságokkal való érintkezés gondját. Tárgyalásaik eredményeként megszületett a szabályos polgármesteri és főispáni hivatal, s közmegelégedésre, a nemzetiségi

béke és együttélés szellemében, a polgármesteri tisztséget Tudor Bugnariu és helyetteseként Demeter János töltötte be, főispáni megbízatást pedig idősb Teofil Vescan kapott, alispán Csögör Lajos lett. Eredetileg tőlem is megkérdezték, milyen beosztást vállalnék, de én kikötöttem, hogy a Városházán mindent átadva, a MADOSZ újjászervezésében kívánok részt venni, s a megszűnt magyar polgári sajtó helyébe haladó, népi-forradalmi napilap megalapítására és szerkesztésére vállalkozom. Tervemet elvtársaim is, a szovjet katonai hatóságok is elfogadták.

Mielőtt a Városházától végleg elbúcsúztam volna, utolsó „sztarosza”-i feladatként a kenyérsütésről kellett gondoskodnom. A Dermata már dolgozott, a klinikákra beszállították a hadisebesülteket, egy hídépítő osztag diákjai rendezett sorokban a Városháza udvaráról indultak a Szamosra, s jelentkezett egy élelmezési tiszt, hogy azonnal kemence kell, kenyeret akarnak sütni. Rendben van, elvittem a tisztet a Kossuth Lajos utcába, s bezörgettünk a Katona családhoz lent, az elbarikádozott óvóhelyen. Itt volt a legnevesebb pékség, tudtam, nem megyünk hiába. Sokáig tartott, míg egy asszonyhang jelentkezett, pedig teljes torokkal kiáltoztam, hogy „én vagyok itt, a polgármester” (muszáj volt ilyen kényszerű tekintélyérvezetést folytatnom), meg hogy „liszt van, csak a kemencét kérjük”. Végül is megegyeztünk. Megkönnyebbülten siettem vissza a tiszttel, s az Unitárius Kollégium előtt ért egy elkésett lövés, vagy talán csak egy előző napokbeli bombatámadás utóhatása volt? Az iskola tetejének egyik sarokpárkánya leomlott, s mi tele lettünk mészporral, téglatörmelékkel. A tiszt meg sem állt, s valamit hosszan magyarázott a kenyérellátásról, én meg – a várost képviselve – mit tehettem jobbat, mint hogy kihúztam magam, s ugyancsak úgy tettem, mintha mi sem történt volna. Járás közben palltuk le a ruhánkat.

Még aznap felkerestem a Monostori úton, egy magánlakásban, Kós Károlyt. Utolsó, 1977-ben Benkő Samunak adott interjújában azon csodálkozik az öreg, hogy

honnan is tudhattam meg azokban a mozgalmas napokban csöndes rejtékhelyét. Erélyesen kopogtattam a be-deszkázott ablakon, s bekiáltottam a nevemet. Egyedül jöttem a teljesen kihalt utcán, orosz igazolvány lapult a zsebemben, de senki sem kérte. A Magyar Dolgozók Szövetségének megalakításáról vittem hírt Kós Károlynak, ezt már Nemes Józseffel előzetesen megbeszéltük, egyetértett a tervvel Szepesi Sándor, Tar Károly, Mezei Lajos, Péter Lajos, Fodor Pataky Ádám (általa a hóstáti földészek közül Tárkányi Ferenc is), még a Városházán megszereztük Jancsó Elemér, Szabédi László, Kőmíves Nagy Lajos ígéretét, s most az volt a fontos, hogy a széles értelmiségi és földműves tömegeket képviselő Kós Károlyt is megnyerjük. Végül elmondtam a laptervet (akkor még nem volt a lapnak címe), s megegyeztünk, hogy az első szerkesztőségi megbeszélésre eljön. A nemzetiségi szervezkedéssel egyetértett, fölajánlotta minden segítségét és részvételét. Napok múlva értesültünk arról, hogy augusztus 23-a után Kurkó Gyárfásék, Bányai Lászlóék, a Czikó testvérek s régi temesvári barátaink szintén széles keretnyitással újították fel a hagyományos MADOSZ-t mint demokratikus politikai tömegszervezetet, s ez egy brassói értekezleten meg is alakult Magyar Népi Szövetség címmel. A hadihelyzet további alakulásán s a román belpolitikai konszolidáción múltott, hogy velük egyesüljünk.

Sok járás-keléssel kezdődött a lapalapítás is: nehéz volt összetoborozni a nyomdaszemélyzetet. Az embereknek okuk volt arra, hogy visszavonuljanak otthonaikba. Híre járt, hogy az örült Aczél Ede báró alakította Wesselényi-lövészegyesület a front háta mögött elkövetendő terrorcselekményekre készül, s bár ez nem bizonyult valónak, a partizángyanú miatt a város egyes részein összeszedték a magyar katonaköteles férfiakat. Sokan, akik azt hitték, hogy kikerülnek végre a megpróbáltatások örvényéből, most váltak „hadifogolyként” a még közel hét hónapig dúló borzalmas világháború szenvedő részeseivé. Így tört

ki a nyomdászhiány... A Minerva Könyvnyomdával hamar megegyeztünk, a közben megalakult Szakszervezeti Tanács vette át az addigi tulajdonosoktól a részvények 50 százalékát (gyorsan-gyorsan a kapualjban írtuk alá a kellő iratokat), a szakszervezetekkel pedig egyelőre én kötöttem szerződést, személy szerint mint főszerkesztő. Hamar megvoltak a helyiségek is bent a nyomdaépületben, az egyik Demeter testvér, Demeter Dezső, áthozta az Ellenzék üresen maradt szerkesztőségének írógépeit, ő lett az új lap igazgatója. Kellő pengőtartalék és néhány bála újságpapír is előkerült, éppen csak a nyomdászok után kellett néznom. Úgy gyalogoltam sorra a szedők, tördelők, ólomöntők elbarikádózott lakásai elé, pinceablakhoz hívogatva egyet-egyet, s hogy foglyul ne ejthesse őket semmilyen őrzőjárat, néhány napi élelemmel s pokróccal ellátva lopakodtak be a nyomdába, a Brassai utca 7. szám alá.

Nem mondom, mint valóságos katonaszökevénynek (utóvégre az voltam), orosz igazolványom birtokában is óvatosnak kellett lennem az utcai közlekedésben, mert elég nagy utat kellett megtennem naponta a nyomdáig. Ekkor ez nagy útnak számított: a Jósika utca 18. szám alól indultam el, bekanyarodtam a Tordai úton a Bethlenbástyáig, tovább a Farkas utcán s a Minorita utcán át a Kossuth Lajos utcáig, s a Dávid Ferenc utcán át a Brassai utcába... Diákok kértek meg, telepedjem be a régész és művészettörténész László Gyula üresen maradt lakásába. A vargyasi Soós Andrással, ifjú testőrömmel mentünk el megmenteni a megmenthetőt, valójában csak a sok mocsok, pálinkaszagú szalmát kellett kihordanunk a szobákból és felsúrolnunk mindent, a pohártartó szekrény ajtaja betört, de a bútort és a gyönyörű könyvtár épen maradt. A néhány éjjelen át itt tanyázó frontkatonák, akármelyik hadhoz tartoztak, már messze jártak.

1944. október 18-án reggel jelent meg a lap első száma. Csögör Lajos ajánlatára Világosság lett a neve, hogy egy régi erdélyi demokratikus lap folytatását jelezze. Egyetlen kétoldalas újságlap volt az egész, vezércikkemben én

is folytonosságra akartam utalni, s *Sztálin elvtárs kurucái* címmel a Rákóczi-féle szabadságharcosok utódaiként üdvözöltem az évszázados német hódítások hős visszaverőit, s kívántam az eljutást Bécsig, Berlinig Malinovszkij tábornagy hadseregének. A szöveget sehol sem találok, az Egyetemi Könyvtár bekötött Világosság-évfolyamai az 5. számmal kezdődnek, de ez a talán örökre fellelhetetlen 1. szám egyben feledhetetlen is. Villanyáramot még nem kaptunk, a lap kézi szedéssel készült, s a nyomdászemelyzet, a szerkesztőség és a rikkancshad felváltva forgatta a rotációs gép nagy kerekét. Ott volt Nagy István, Szabédi László, Nagy Elek, Székely Gyula, Jablanczy László, Nemes István, László Béla, Balázs Péter, ők lettek az új világ első magyar napilapjának első szerkesztői. Talán ott volt már Jékely Zoltán is, a Világosság irodalompolitikusa, s ott lehetett haditudósítónk, Homonnay Hugó, a Horthy-féle hadseregből lemaradt és oldalunkra állt vezérkari tiszt. Valaki bort hozott, koccintottunk az új indulásra.

Úgy mondták akkoriban, hogy Kolozsvár lakosságát frontviszontagságai után a szovjet parancsnokság kérésére megkonduló harangok zúgása és az „Itt a Világosság!” kiáltással minden kapuba beforduló rongyos kis rikkancsok gyermekszopránja nyugtatta meg.

Itt megszakítom emlékezéseimet. Életem következő szakasza már a népi demokrácia alapvetéséhez és a szocializmus építéséhez tartozik, külön feldolgozást kívánva. Kolozsvár felszabadulásával tulajdonképpen ifjúságom zárult le: részvételem mindazokban a csehszlovákiai, majd 1935-től kezdve romániai, 1940 és 1944 közt magyarországi mozgalmakban, amelyek a szláv–magyar–román együttélés történelmi szükségéből indulva az osztályharc, a népfront, az antifasiszta ellenállás felkészültségével jutottak el egy új társadalom küszöbére. Ami ezután következett, csak arról mondhatjuk el Vörösmarty Mihály felkiáltásával: „Ez jó mulatság, férfimunka volt!” Mulatság? Természetesen a szó eredeti értelmében: időbeli elfoglaltság. Behozása mindannak, ami vágyban re-

kedt, tervben fulladozott, s most a maga idejébe ért. Kapcsolataink felvétele bukaresti elvtársainkkal, az erdélyi magyar dolgozók nagy megmozdulása a román dolgozók oldalán, ez a fenséges erőfelmutatás, az új nemzetiségi életkeretek, intézmények megszületése, közös harc a román történelmi pártok reakciója, a Maniu-gárdák terrorja, a nacionalizmus akár magyar, akár román megnyilvánulásai ellen, a háborús romok hallatlan néperővel történt eltakarítása a szovjet hadsereg észak-erdélyi katonai közigazgatása alatt, majd a tábornok-kormányok megdöntése után a Groza-kormány demokratikus közigazgatásának fogadása, a Magyar Népi Szövetség Petőfi-jelképe alatt kibontakozott kulturális forradalom, részünk az új országszervezésben, a Román Kommunista Párt szerepe a tömegek uralomrajutásában s eredményei a nemzeti kérdés rendezésében, íme, megannyi új fejezetcím, s ebbe a fejlődésmenetbe tartozik családi otthonom boldogsága, baráti köröm kiszélesedése, közírói munkásságom, szerkesztői, népművelő és tanári pályám felívelése is.

TARTALOM

HÉT PRÓBA

Regösjárás	7
Sarlósok.....	109
Vörös Barátság.....	247

SZOLGÁLATBAN

Találkozó.....	7
Ellenállás.....	185

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ

Felelős kiadó Kardos György

80-2407-Dabasi Nyomda, Budapest-Dabas, 1981
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (809250/8)
Felelős szerkesztő Keresztesi Éva • Műszaki vezető
Sebestyén Lajos • Műszaki szerkesztő Spolarich
Miklós • Fedéltervező Urai Erika • Kiadványszám
4750 • Megjelent 21,2 (A/5) ív terjedelemben,
Garamond betűtípusból szedve • MA 3939

ISBN 963 271 529 2 Összkiadás

ISBN 963 271 618 3

ISSN 0324-797 X

„Önéletrajzra nem adom magam. Ami azonban velem, körülöttem s általam is történt, az nem egy emberélet problematikája, hanem egy egész magyar értelmiségi nemzedék sorsa, eszmélkedése és próbája volt.”